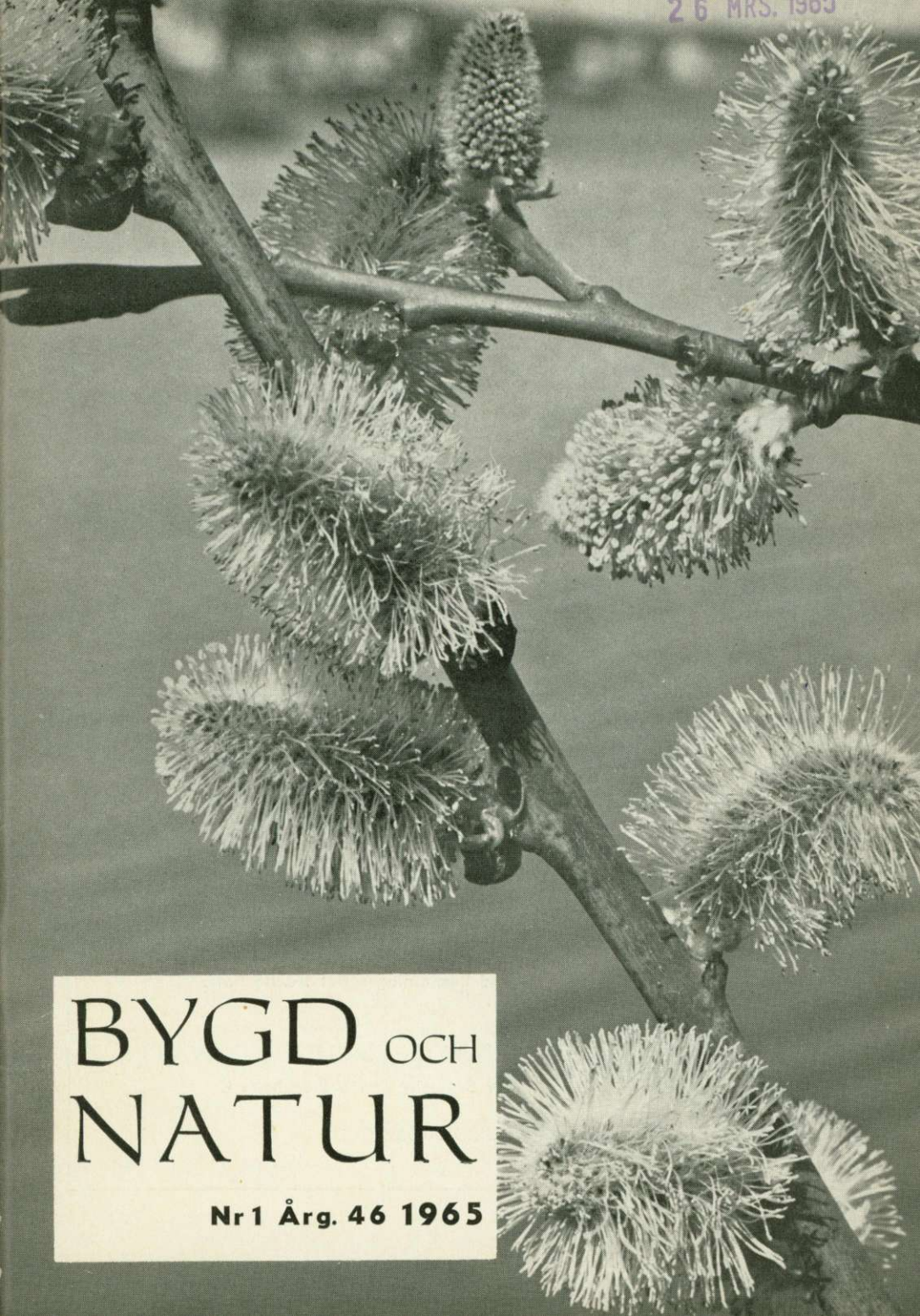

26 MRS. 1965

BYGD OCH NATUR

Nr 1 Årg. 46 1965

Bygd och Natur

tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 15:— pr år

Bygd och Natur utges av

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbund för bygdekultur
och landskapsvård

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

Tel. 11 94 24, 11 94 44, 11 94 55

Postgiro 81 36 — Bankgiro 56-4618

Ordf.: Vakant.

V. ordf.: Riksdagsman Ragnar Lassinantti

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

Styrelsens verkställande ledamot:
Fil. dr John Nihlén

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor
Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planeringar i samband med väg- och
vattenbyggen samt nybebyggelse
Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar
Råd och upplysningar vid uppläggning
av hembydsstudier

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Erik Lundberg

Igenväxnings-problem

Åh stiftsgård, Forshälla socken, Bohuslän, var redan före inköpet till kyrkan en gård av rätt säregen karaktär. Man kunde och kan alltså urskilja en äldre byggnadsgruppering och en yngre. Den äldre hade till manbyggnad en liten parstuga, nu vaktmästarens bostad, på gammalt sätt belägen en smula högt, och med fruktträdgård i regelbunden ruta nedanför, gårdsplan framför samt ladugård i vinkel, på två sidor hägnande gården. Tillfarsvägen leder från den gamla landsvägen, utmed ladugården samt vidare ned mot bryggan vid viken. Ägofiguren visar ängs- och åkermark i den släta dalbotten, genomfluten av en bäck; i centrum markerar sig rätt kraftiga gråbergshöjder, den ena av dem platåartad. Från åkermarken når en ängsgip upp mellan bergen. Utmed vägen till bryggan möter också en sådan gip; den börjar ända nere vid stranden. Gråbergsmassiven har fläckvis skrevor, grytor och flak med lös markfyllnad.

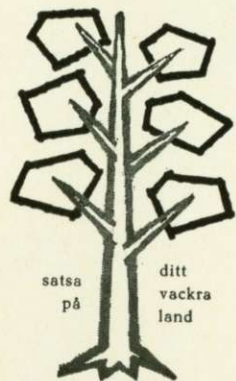
Den yngre manbyggnaden har tagit i anspråk ängsmark N. V. om gården, uppe i platåterrängens mitt. Förlagd närmast på sommarvillans sätt har den en näromgivning av motsvarande karaktär. Man har planterat parkträd och grupper av buskar, rest stenar, terrasserat och arrangerat häckar. Bokar, en ädelgran, lärkträd har gått till bra och visar en ålder av omkring 100–120 år. Några praktfulla tallar som breder sina kronor på låg höjd utgör också fina inslag i parken. På två stenar i parken läses årtalet 1877, vilket torde ungefär tidfästa nyanläggningen. En stengärdesgård hägnar det till park ordnade området.

I bergmarken runt omkring parken finns präktiga bestånd av tallar, i vissa partier också granar och glest insprängda björkar.

Knappast någonting av denna skogvegetation har så hög ålder som parkens planterade ädelträd. Av allt att döma är det helt och hållet fråga om en fritt invandrad trädvegetation. Därom mera i detalj längre fram. Gärdesgården som avskiljer parkområdet bildar inte strikt gräns mellan park och skog utan denna sistnämnda når ställvis in i parken.

Glöm ej

HEMBYGDSINSAMLINGEN 3 x 3

3 x 3 = 3 kronor årligen under tre år
1965—67

Använd inbetalningskortet i detta häfte

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Mäster Samuelsgatan 3 Stockholm C

POSTGIRO 90 06 89

Omslagsbilden: Foto Håsonbild.

Den märkligaste delen av Åh — ifråga om vegetation — är emellertid bergbranterna dels på norra sidan, dels i sydost där den mest markanta bergformationen stupar brant mot ovan nämnda ängsgip och mot fruktträdgårdens markområde. I dessa bergbranter växer nämligen väldiga skogslindar av mycket egendomligt slag. Massor av ungträd och ungskott av lind finns i omgivningen. Också omfattande bestånd av relativt unga ekar samt fröuppslag av ek finns i dessa partier. Dessutom växer här asp i stor ymnighet, varjämte tall och gran blandar in sig i lövbestånden. Mycket stora björkar står här och var. Hassel förekommer, men rätt glest.

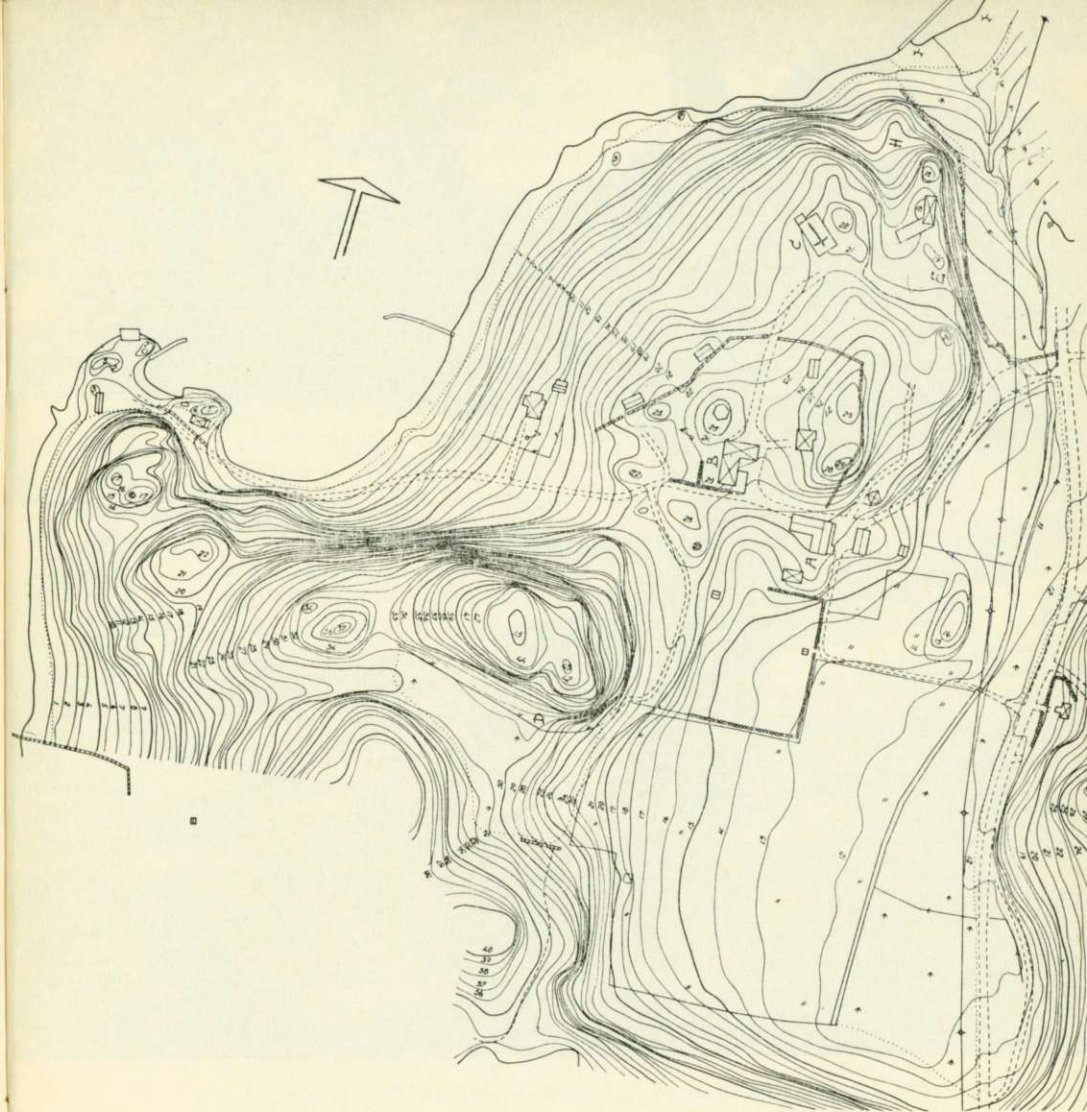
De äldsta av de stora lindarna visar i sina underliga stamformationer att de fordom utnyttjats till lövtäkt. Naturligt är att man i bergbrantens svårtillgänglighet inte kunnat låta någon egentlig stambildning komma ifråga. Man har skurit löv så långt ned att bara de mest underliga rot-stam-knölar kunna utbilda sig. Ur dessa har emellertid efter en viss tidpunkt raka stammar fått växa upp, i regel klungor av sådana. Årsringarna i avvercade träd tycks ge vid handen att dessa raka stammar har en ålder av omkring 100 år.

Givetvis innebär sådana rakstammar att lövtäkten upphört vid den tidpunkt då de börjat växa och denna tidpunkt sammanfaller uppenbarligen med den tidpunkt då parken anläggs och den villamässiga manbyggnaden tillkommer.

Man kan nog också fastslå att bergen och hållmarkerna vid samma tid måste ha legat i det allra närmaste kala. Blott enar torde ha förekommit samt någon enstaka bredvuxen tall. Icke blott trädens ålder vittnar i sådan riktning utan även markvegetationen som i stor utsträckning består av fårsvingel invaderad av ris — lingon, blåbär, ljung och kråkris växer ymnigt. Lingon och blåbär hör givetvis här samman med barrträdens vegetationsförhållanden.

Vi kan alltså se att en omläggning av odlingen på Åh företagits för omkring 100 år sedan och vi tycker oss kunna skönja hur markerna vid den tidpunkten tedde sig. Bergknallar och hållmarker måste ha legat i det närmaste kala och givetvis måste detta — såsom överallt i Bohuslän där ju bergmarkerna alltid visar många och långa stengärdesgårdar — hänga samman med en hård kreatursbetning. Den enda lövträdvegetation som kan ha förekommit är lindarna i bergbranterna jämte en eller annan stor ek. Alla andra nuvarande storträd äro ju yngre, björkar och aspar likaväl som tallar och granar.

En lövtäkt begränsad till de jättelika lindstamknölarne i bergbranterna förefaller väl knappast ha varit alldeles rimlig. Nog måste vi räkna med att dessa lindar är de enda resterna av en lövängsodling som haft långt större räckvidd. Har med andra ord inte det mesta av Åhgårdens rätt

Åh stiftsgård. Plankarta med nivåkurvor. — A den äldre gårdsplatsen invid och ovan den häckomgivna fruktträdgården. På bostadsbyggnadens ursprungliga plats är i sen tid den nuvarande vaktmästarebostaden uppförd. — B den yngre bostadsbyggnaden, villamässigt ombyggd på 1870-talet och nu utbyggd till stiftsgårdens centrum. Omkring densamma 1870-talets "romantiska" park. — C stiftsgårdens kyrka, på berget och i den stora utsiktens mitt. — På branten i nordost och på branten strax ovanför och invid fruktträdgården växer de jättelika lindarna, fordom hamlade. — Bergmassiven i sydost utgör till större delen tallskog, som mot sydsidan blir alltmera bemängd med ekvegetation för att sedan övergå i lövträdsbestånd.

Hällmark vid stranden med en av de få mycket gamla tallarna.

begränsade öppna odlingsmark legat såsom äng, slåtteräng med hamlade träd som avkastar nyttigheter, aplar, hasslar, körsbärsträd samt ask, ek, lönn och alm — jämte skogslind naturligtvis?

När den naturliga ängen såsom dominerande odlingstyp ersättes med åker och vallodling försvinner givetvis träden och buskarna ur de öppna markerna. Blott i skogsbrynen och i vägrenar och dikeskanter kan de

bli kvar — samt i bergbranter som är så svårtillgängliga att betande kreatur inte kan komma åt dem. Det blir alltså olika arter av randzoner mellan plogens domäner och kreatursmulens.

I omgivningarna av Åh kan man också med allra största fördel studera sådana randzoner. Vägomläggningarna har nämligen varit skonamma just här. Den gamla vägen ligger långa stycken bevarad. En bit därav har stora askar i randen med undervegetation av hassel framför allt. Ett annat stycke visar praktfulla almar i lång rad och en undervegetation av nyponsnår. Andra bryn ut mot åker låter oss studera väldiga slånsnår som tränger sig kring aplar, vildpäron, fågelbärsträd, hagtorn och dungar av hägg.

Och i bergnackarna ovanför lind-mastodonterna trängs lindarnas ungträdsuppslag med aplar, fågelbär samt en och annan ek.

Men i allt detta spelar en annan art av träd och buskar, asp, björk, rönn, sälg m. m.; dessa arter växer snabbt, liksom skyndar sig för att få leva sin tid, innan de långsammare ädelträden hinner växa ut, storträden som i sinom tid sluter sitt lövvalv och därmed dominerar genom sin höga resning.

Aplar och fågelbär fick jämte oxeln sin chans kanske främst just uppe på bergets nacke. Där har de fått vara ifred för betningen och där tar inte de storvuxna konkurrenterna så lätt hem spelet.

Vi kan gå ännu ett steg längre i vårt frågande: hur kan platsen ha gestaltat sig innan betning och ängsbruk satte in, alltså innan människan med järnets bruk vann medlet att med verklig framgång och i stor utsträckning sätta bestämd prägel på landskapet. Dominerade barrskogen såsom den nu tenderar göra på nytt? Tallen på hällmarker och mager jord, gran på bättre marker? De ädla lövträden finns ju dock, och har funnits. De måste alltså ha förmått hålla granen stängen, åtminstone på vissa sorters mark. Eller måste vi uppfatta lövträdsskogar som en reliktföreteelse från varmetiden under sten- och bronsåldern, vilken blott genom människans odling blivit så gynnad att den kunnat bestå?

Dylika frågeställningar har det allra mest intima samband med nutidens vårdproblem. Odlingens i vegetationens förhållanden så djupt ingripande betning, slåtter och lövtäkt, röjning och plöjning har nu, i våra dagar i allra största utsträckning bortfallit. Endast maskinellt jordbruk lönar sig ju numera, och därmed blott marker med stora sammanhang. Vi ser då dagligdags ängar växa igen till sly och snår, ekbackar invaderas av gran, lövlundar med lind, alm, lönn eller ask som blir oegnomträngliga genom uppslag av asp och björk — eller gran; öppna hällmarker förvandlas till barrskogs-dungar, i glesare eller tätare klungor.

Hur skall vi värja oss? Eller skall vi värja oss? Alla frågeställningar samlar sig dock ytterst kring lokala problem. Hur vill vi ha det just här,

på denna plats? Ifråga om utsikt, om lä och skydd, om yppighet eller karghet, om rörelsemöjligheter etc. etc.

Åh låter oss följa vad som hänt under något decennium då det blott gällt att punktvis öppna utsikt och fri vidd — i olika sammanhang. Eljest har man sedan 1877 uppenbarligen utanför hägnad park och hägnad åker och vall låtit all vegetation sköta sig själv.

Betningen i hällmarkerna har upphört. Fläckvis har då tallen skjutit fart. Täta ungbestånd har nu hunnit bli resliga, rakstammiga dungar. I brynet ned mot stranden står alar. Ställvis har asp invaderat i täta bestånd. Endast där berghällar bildar större sammanhang råder någon gleshet.

Vi befinner oss ju utpräglat inomskärs — hela Orustlandet skyddar mot havet, men klimatet är Västerhavets varma. Och vi kan föreställa oss hur det kalbetade berget långsamt blivit allt gynnsammare för högvuxen trädmiljö. Vinden pressar inte alltför hårt. Skogen står också tät i den gamla gårdens omgivning; den har tillhandagått med frö av tall, gran, asp; ek, lind, ask, alm och lönn har funnits inom egna gränser.

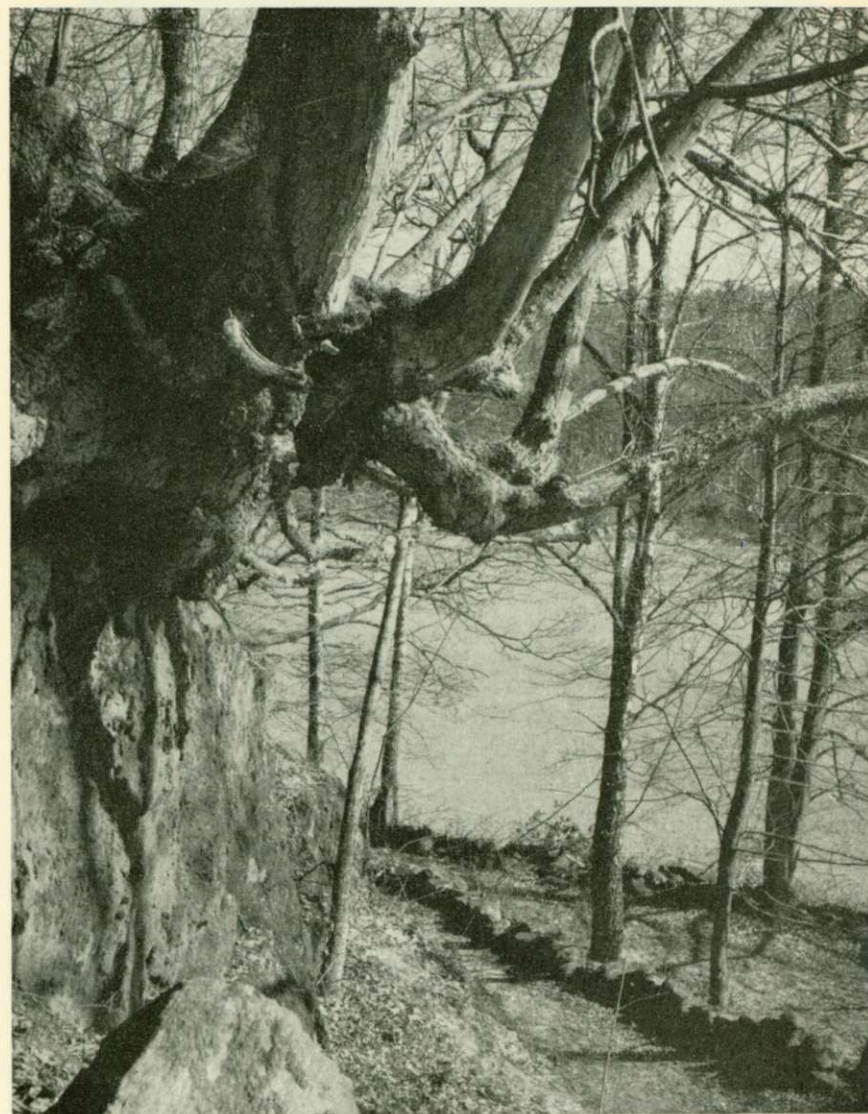
Liksom fallet nästan alltid varit under de sistförflutna hundra åren så har ifråga om denna art av vegetation alltså från människans sida ingenting alls blivit åtgjort. Naturen har fått sköta sig själv.

Ända tills man för några år sedan började med gallring. Denna har framförallt inriktats på att friställa värdefullare träd samt på att röja markvegetationen så att en allmän parkmässighet får framträda. Inom själva det hägnade parkområdet från 1877 har röjningen främst gällt snår och buskar.

Detta är ju helt naturligt och i sin ordning. Så gör vi ju överallt. Park hage och löväng bildar ju de mark- och vegetationsföreteelser som vi tar till riktpunkter när vi — äntligen — tar itu med ett århundrades ohämmade igenväxning.

Här är det emellertid som det nu vore meningen sätta vissa frågetecken. På Åh har den praktfulla lindvegetationen intresse inte bara i sin egenskap av ängsbrukets relikter. Den är så sällsamt fängslande redan i sig själv, såsom ren lindvegetation.

Vi kan konstatera att unglindarna kring de beskurna åldringarna inte kan vara mera än allra högst 50 år. Många är långt yngre. Det vill då synas som om någon gynnad fröspridning inte kan ha förekommit förr än åldringarna, efter 1870-talets revolutionerande förändringar i gårdens skötsel, hunnit växa ut till höga storräd igen. Det är remsorna alldeles nedanför bergstupen som varit gynnsamma, liksom några bredare avsatser i berget halvvägs uppe. Här har lövavfallet efterhand hopat sig

En fordom hårt beskuren jättelind i gråstensbergets brant.

— ackumulerande hastigare sedan ungrädsbestånden blivit ett faktum. Linden kräver ju mullbildning och lövavfallet har tillgodosett de kraven.

De senaste årens röjning och gallring har bl. a. syftat till att på en bredare avsats i berget rensa fram en rakstammig lövträdsvegetation; man har därvid inte gynnat blott lindar utan också ek, bok, ask och asp.

I en smal randremsa mellan den låglänta alltjämt betade (utarrenderade) marken och det branta bergstupet växer lindar i ohämmad konkurrens med framför allt asp.

Jättelinden i sommarskrud.

En gren av linden.

Man kunde emellertid mycket väl tänka sig att låta dessa lindens marker få utbilda sig till verklig lindskog, inte bara ställvis till lindpark. Enligt uppgift förestår ett nedläggande av granngårdens lantbruk — det lär bli uppstyckning till semesterstugor. Arrendeförfarandet torde då för Åhs släta ängs- och åkermarker komma att upphöra. Vore det inte naturligt att då låta linden erövra vissa partier av slätmarken; att låta lindskog få breda sig?

Först bleve det då naturligtvis lind-sly som skulle komma att vara alldeles ogenomtränglig. Efterhand skulle den inbördes konkurrensen

träden emellan resultera i att starkare exemplar undertryckte de svagare. På lång sikt komme en storskog av lind att framträda.

Behandlingen kunde tänkas innebära olika grepp för olika delområden. I något avsnitt kunde det vara fråga om att redan från början hålla hård gallring bland fröuppslagen, det skulle gälla att direkt och planmässigt gynna framträdandet av lagom gles lindskog. I ett annat område kunde gallringen lämnas helt därhän. Konkurrensen finge råda utan ingripande. Vi skulle där få möjlighet att följa hur asp och björk toge ledningen men dock i det långa loppet vore dömda att ligga under för storträden, lind, ask, ek. Ett tredje område kunde behandlas så att allt annat än linduppslagen avlägsnades medan linden lämnades ostörd, o.s.v.

Vi kunde då säga att vår målsättning tenderar att vara, inte linden i den forna mänskliga odlingens tjänst, inte att försöka återställa ängsbrukets och lövtäktens landskap, utan snarare att ägna vårt studium åt förhållanden som vore mera oberoende av odling, rent av speglade något av vad som varit före människan, före mänsklig odling.

Och hur kan detta då förenas med en stiftsgårds intressesfär? Med människors fostran inom kristen livssyns ramar?

Låt oss pröva detta. Kristen livssyn måste till enkel grogrund naturligtvis ha ett människans förhållande till den yttre verkligheten som präglas av lugn mottaglighet. Sinnet måste stå öppet för tillvaron på annat sätt än det kan göra i vår rutinmässiga vardags ytliga beteenden. Vi låter ju i gatans, bilens, flygplanets och varuhusets vardag inga intryck nå så värst långt in "under huden". Och det är alls inte lätt att vinna det sinneslugn som gynnar vår mottaglighet inför tingen, inför verkligheten. Vår omedelbarhet hämmas också av massmediernas tillrättalagda framställningar. Dagens lösen är en i siffror och tabeller tillgänglig kännedom om verkligheten. För kristen livssyn måste ju däremot en lugn omedelbarhet inför livet vara alldeles nödvändig om förkunnelse skall få mera än intellektuellt ytligt mottagande.

Scoutålderns möten likaväl som mognare ungdoms kurser på en stiftsgård kunde väl då tänkas utnyttja anläggningens naturförhållanden just såsom underlag till att vinna en sinnets omedelbarhet inför verkligheten. Man får en början genom elementär åskådningsundervisning i förening med småstädning — gottpappersplockning t. ex. Vi lär oss trädslagen, buskarna och marken. Vi får en liten kurs i gråbergets daningsprocedur, ute på strandklippans slipade gnejskupoler — en kurs i urbergets förhållanden, landisens nötande-klösande hårdhänthet, havets och stormens formande verksamhet. Vi fortsätter med de lösa jordlagrens så ytterst intressanta sammanhang för att sedan följa vegetationen från hållarnas lavb eklädnad till lindarnas oemotståndliga växtkraft och vi når steg för

Fröuppslag av lind som håller på att växa ut till ogenomträngliga slybestånd. I mitten en inträngling, en asp.

steg fram till att stå omedelbart inför tillvarons väldiga skeenden och till att erfara vårt beroende, att erfara det relativa i mänsklig strävan.

Det är då inte bara lindskogen med vad därtill kunde höra som betyder någonting. Vi har också det östra bergets barrträdsbestånd, rikt och fullt av nyanser. Vi har hållmarkerna framför kyrkan som måste kunna bringas till samstämmighet med byggnadens sjömans-kärva exteriör. Men

förglömmas får inte heller trädgårds- och parkinslagen, fruktträdgårderna, den "romantiska" villaparken kring institutionens huvudbyggnad.

Där finns en del märkliga småträd och buskar, rätt många naverlönnar t. ex. I parken har särskilt syren och häggmispel (*Amelanchier*) vuxit ut till praktfulla storbestånd. Mispeln har förvildat sig och finns här och var i omgivningarnas skogsbyn. Och denna parkvegetation möter på ett tjusande sätt den inhemska vilda buskfloran, slån och nypon, brakved m. m.

Man kunde mycket väl tänka sig hällmarkerna i branterna framför kyrkan tagna i anspråk av just en sådan buskvegetation, både inhemsk — ligustersnår t. ex. — och främmande. Det kunde bli en hällmark med nyponrosor av olika slag, gärna valda så att blomningstiden sträckte sig över hela juni månad. Enstaka vildaplar kunde få vara där, bland törnsnår och enar.

Vilka stigar kunde inte här anläggas, ledande från kyrkbacken ner till stranden. — I sådana marker gäller det ju dels att få det vegetationstäckte, som man syftar till, att sluta sig, dels att försvåra fröspridning av sådan vegetation som man inte vill ha. Vi skall alltså ta naturens växtkraft till hjälp men också rikta och leda urvalet. Allt med tanke på att göra vårdarbetet så lätt som möjligt. Att rensa bort fröuppslag med hjälp av ungdomsläger är ju inte omöjligt. Men i första rondan gäller det engångsåtgärder av större omfång.

Nog skulle ungdomslägren här, i intim kontakt med arbete och studium i naturen kunna betyda en skolning med ganska vid syftning.

Maskinlandet Sverige

I de försök till aktuellt kulturskapande i vårt samhälle, som Samfundet bl. a. tagit aktiv del i, har man rönt föga förståelse från myndigheter och från vanliga kulturfrämjare. Det gäller t. ex. landskapsgestaltningen i samband med vår stora vattenexploatering, miljövård överhuvud taget i det växande industrisamhället, hela den nyorientering som håller på att spränga ramen för både hembygdsvård och naturskydd.

Fortfarande ägnas både i pressen och i radio-TV omättligt stort utrymme åt det rena naturskyddet och därmed sammanhängande rundsnack och åt den antikvariska kulturvården. Den stora gestaltande landskapsvården är för många, även högt uppe i toppen, detsamma som att "läka sår", och byggnadskulturen är lika styvmoderligt behandlad.

Vår dilemma i maskinlandet Sverige är inte bristen på intresse för vårt kulturarv, ett centralt ämbetsverk med stor myndighet och ett flertal lokala sköter den saken. Den är inte heller passivitet när det gäller ny teknik och organisation. Nej, dilemmat är det bristande sambandet mellan tradition och nyskapande, det andefattiga i nutidsmiljön; det kulturfattiga är bristen på näring underifrån.

Den nya hemlöshet som blivit en följd av denna utveckling har börjat observeras i kulturdebatten. Främst kanske av den stridbare Ragnar Oldberg, som nu senast behandlar frågan i Perspektiv. Han skriver:

"Sverige under 60-talet har faktiskt och praktiskt utformats av ingenjörer och ekonomer, mycket ofta med åsidosättande av rimliga humanistiska önskemål. Även utländska iakttagare har tyckt att Sverige blivit mer ett maskinland än ett land för människor. Det gäller landskapet, naturen, bebyggelsen, levnadssättet och mentaliteten. Höghusen som spökar också på rena rama bondlandet är monument över en miljöfrämmande rationalism: gravstenar över det folkliga och naturliga. Ett annat och allvarigare exempel på teknikerstyret är att man försöker tvinga ekonomiska rationaliseringsnormer på livs- och kulturfunktioner, som

inte kan rymmas i dem. Risken är stor i normsamhället för den kulturella kvävningsdöden.

Men detta normsamhälle är också den materiella högstandardens samhälle, som vi ingått i utan återvänder. Där spelar teknikerna den obetingade huvudrollen. De bjuder ju på handfasta, påtagliga fördelar, de talar till gemene man på ett sätt som humanisterna aldrig kan göra. Teknikerna är populära, de är beundrade, och det minsta man kan säga är att humanisterna inte är lika populära — inte ens som folkbildare, om de inte kommer med matnyttiga erbjudanden!

Vi har kommit i det läget — och vi delar det med många andra — att tekniken ger det stora flertalet ett överflöd av materiella nyttigheter som är mycket mer förföriska än kulturens magra och mödosamma skördar. Homo technicus, den teknikstyrda massan, har allt, den får ännu mer av allt, men får den mer av det mänskliga — får den bröd för själen? Vill den ens ha det, känner den behov av det? I andra eller tredje generationen, kanske, när den blivit mätt på möjligheter. Det är vårt främsta hopp, generationsväxlingen, som vi måste satsa på.

Men problemet behöver hyfsas ytterligare. Det är inte bara så att den humanistiska kulturen, folkbildningen inbegripen, inte orkat hålla jämna steg med utvecklingens krav, att den fastnat i slentrian och abstraktion och i motsvarande grad förlorat i prestige och inflytande. De verkliga kulturbärarna håller på att sjunka ned till en isolerad minoritetsgrupp, som står främmande och fientlig till tekniksamhällets ideal och idoler. Den har föga att säga till om, saker och ting sker den förutan, den odlar sina tycken och intressen vid sidan om dagens värld och kommer i allt skarpere opposition till denna."

Kanske är denna svartmålning till en del riktig men måste vi inte medge, att också ljusa drag skymtar i bilden?

Hela vår kultursyn håller på att förändras; de som igår bar upp vår kultur gör det kanske inte idag. Hela den musealt-antikvariska gärningen i vår tid är värd stor beundran, men den kan inte längre anses ha någon aktiv kulturskapande roll. Detsamma gäller den del av den statligt subventionerade folkbildningen, som på sina håll stelnat i byråkrati och kunskapsmaterialism. Här väntar inga nya djärva uppgifter men väl ett fortsatt registrerande och undervisande arbete. Att bevara, skydda och vårda.

Där de aktuella och aktivt skapande uppgifterna sätter in — den stora yttre formgivningen i vår miljö — är det inte de gamla kulturfacklorna som lyser. De friska tagen kommer från de stora företagen, från en rad industrier, från det praktiska livets män, som i yttre och inre formgivning ser en viktig uppgift. De ser ofta långt utöver den ekonomiska grund de måste stå på och möter de nya strömningar i tiden med en helt annan vision av framtidssamhället än de klagande pessimisterna.

Bygd i fara

Förra året satte Samfundet igång med en aktion för att hos kommunala förtroendemän och sakkunniga söka väcka förståelse för de aktuella miljöproblemen. Den hade mottot "natur och bebyggelse i dagens Sverige — kommunernas ansvar och möjligheter" och gick i ett tiotal kommunområden och i ett par län. Dessa kurser och konferenser, som blivit en stor framgång, har ökat kontakten mellan den kulturella miljövården och kommunerna. De kommer att fortsätta även detta år.

Vi är nu mogna för en ny kampanj, denna gång i samarbete med bildningsorganisationer, hembygdsföreningar och dem närstående. Det är Värmlands hembygdsförbund som tagit initiativet — som så många gånger förr — och kampanjen fick en strålende start under oktober–november förra året. Den gavs det eggande mottot *Bygd i fara* och var upplagd som tre föreläsningsskurser med åtta föreläsningar i varje.

Kampanjen började i Molkom, Filipstad och Ekshärad, där de lokala föreningarna och medlemmarna hade lagt ner ett stort arbete på att få lystring hos allmänheten. Även pressen visade stort intresse och den lokala radion hade vid tre olika tillfällen kampanjen i sitt program.

Molkom hade fullt hus på den trivsamma folkhögskolan med ett övervägande ungdomligt auditorium. Öppningstalet hölls här av godsägare Arthur Widén, framstående kommunalman, hembygdsvårdare och kulturell ledare, som presenterade den nya kursen och särskilt underströk vikten av att vi nu i samverkan slår ett slag för bygdernas natur- och miljövård.

De första föreläsningarna hölls av fil dr John Nihlén, som hade valt den slående formuleringen: "tradition, skönhet, ändamål". Det blev ett med starka färger målat program för den nya aktiviteten, där traditions-syn och skönhetsupplevelse måste samverka med tekniken och med det

ändamålsenliga för att skapa en miljö, som är gjord för människor. Med en serie bilder i färg lämnade föredragshållaren exempel på sådana miljödanande uppgifter, varav landet nu är fullt. Det är viktigt, menade dr Nihlén, att vi nu med bestämdhet för fram våra krav och vår önskan i samarbete mellan kulturvårdare inom olika fack, bildningsrepresentanter, tekniker, kommunalmän och andra myndigheter.

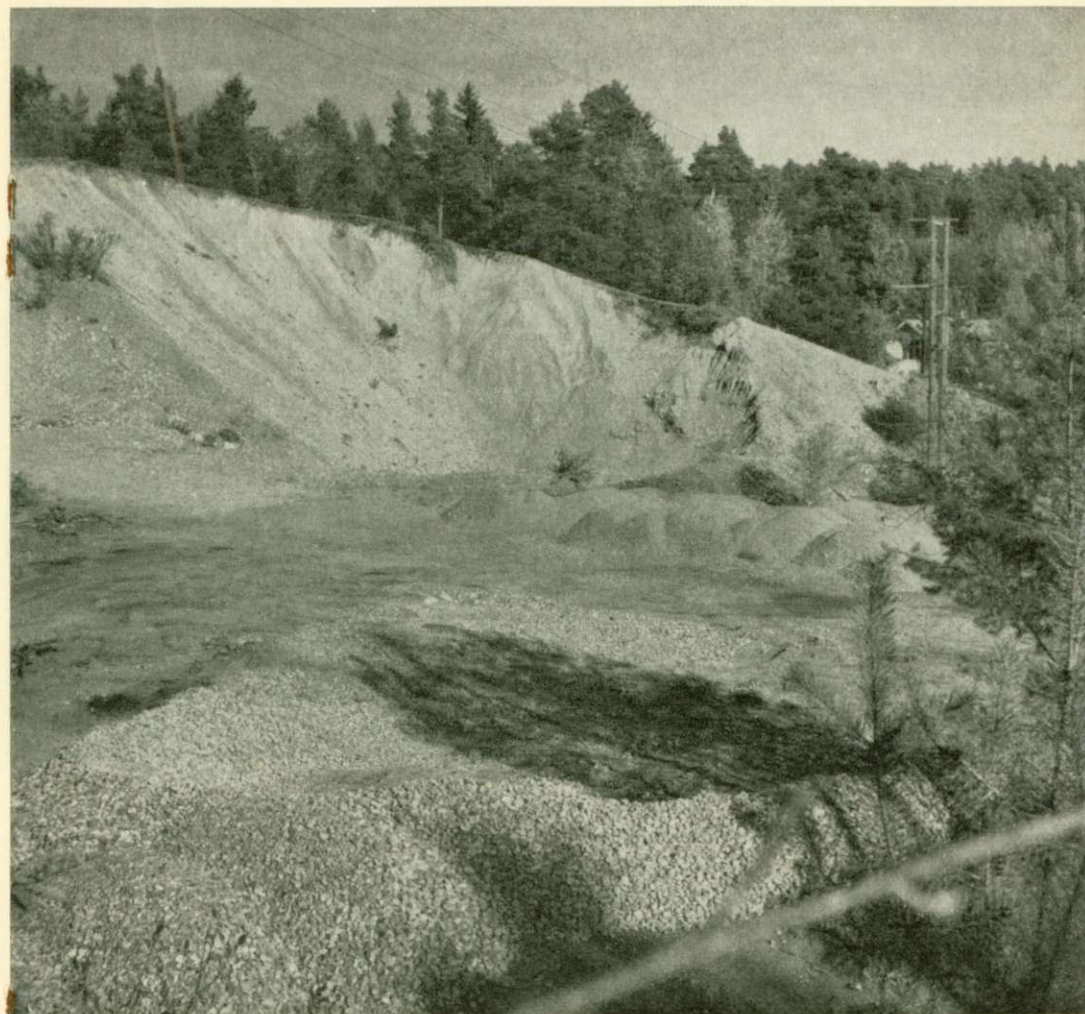
I Molkom hade man de första föreläsningarna den 28 oktober och fortsatte sedan den 6 november i samma lokal med två mycket uppskattade föreläsningar av professor Erik Lundberg: "att bygga och vårda". Sällan har väl detta auditorium fått en finare och mer djuplodande skildring av vår bebyggelse, dess traditionsförankring, dess konstnärliga uttrycksmedel och dess utveckling i vår egen tid. Det blev en stark maning till den värmäländska ungdomen att slå vakt om de stora värden som ännu finns och att noga bevaka vad som nu håller på att ske.

De fyra sista föreläsningarna på denna ort hölls av den oförliknelige naturskyddaren lektor Lorentz Bolin, som under två timmar fängslade sitt auditorium som ciceron i naturens värld och som sedan i ännu en dubbel föreläsning drog upp riktlinjerna för landskapsvård och naturvård i den egna bygden.

Alla dessa tre beprövade föreläsare var sedan i elden både i Filipstad och Ekshärad. Programmet var dock något varierat. I Filipstad drog dr Nihlén upp en rad av de lokala miljöproblem, som nu blivit aktuella i staden och i en speciell radiointervju skissade föredragshållaren några önskemål rörande staden vid Daglösen och dess framtid. Här blev det också, delvis vid sidan om föreläsningen, en livlig diskussion om stadens nydaning och som utgångspunkt hade man ett kritiskt ord av Filipstadsbon Carl Albert Andersson: "Man slår sönder det gamla och jag känner mig inte överbevisad om det nödvändiga däri. Det nya man får blir inte längre Filipstad — det blir ett Medelstad." Debatten gällde också ett uppslag av samme man: att ordna en "trädets och grönskans dag", då man skulle gå man ur huse för att smycka staden, som har ett av de vackraste lägen i landet. — Det talas redan om ett stort informationsmöte i staden; ty här, anser många, är verkligen bygden i fara.

I Ekshärad öppnades kampanjen med några manande ord av rektor Signe Borlind, som framhöll att tiden nu var mogen för hembygdsfolket att mobilisera sina krafter inte endast för det som har varit utan främst för den utveckling i nuet som vi måste påverka i positiv riktning om inte vår bygd skall förfulas och banaliseras.

I den livliga diskussionen på denna plats betonades särskilt vikten av att de ledande kommunmännen blir delaktiga av denna upplysningskampanj. Man önskade därför att en särskild konferens i detta syfte skulle hållas under vintern i Klarälvsdalen, där problemen idag är stora och

Exploateringen av grusåsarna blir — om en förnuftig planläggning ej sker — skrämmande ingrepp i landskapet.

En tröstlös syn, som tyvärr möter oss i många svenska samhällen.

svåra. Prästen i församlingen den mångintresserade komminister Gunnar Lindberg, även aktiv i hembygdsföreningen, framhöll särskilt de problem som hänger samman med utflyttning och skogsplantering i Klarälvsdalen. Detta borde, framhöll han, tas upp på den speciella kurs som Klarälvsdalen så väl behöver.

Starten för denna kampanj var alltså synnerligen lyckad och man har planer på att fortsätta den först i andra delar av Värmland och sedan i andra landskap. Början har redan gjorts, om än i andra former, i Västergötland och Östergötland.

Vattenvårdens nya organ

En effektivare och mindre splittrad vattenvårdsorganisation är ett viktigt medel när det gäller att komma till rätta med vattenföroreningen, framhåller vattenvårdskommittén. Lagstiftningen på området anses däremot i allt väsentligt utgöra tillräckligt underlag för erforderliga åtgärder och ingripanden.

I sitt nyligen lämnade slutbetänkande om vattenvårdens organisation föreslår kommittén att den nuvarande vatteninspektionen och väg- och vattenbyggnadsstyrelsens vatten- och avloppsbyrå samt länsingenjörskontoren sammanförs till en ny självständig vattenvårdsmyndighet, kallad vattenvårdsstyrelsen.

Den nya myndigheten skall ledas av en styrelse med representanter för fiske, hälsovård, jordbruk och kommuner. Dessutom skall myndighetens chefstjänsteman, som förutsätts få överdirektörs ställning ingå i styrelsen.

Verkets centrala organisation skall utgöras av en tillsynsbyrå, en undersökningsbyrå, en teknisk byrå, en radioekologisk byrå och en administrativ byrå. Länsingenjörskontoren skall ställas direkt under verksledningen. Den nya myndigheten beräknas dra en årlig kostnad av drygt 7 milj. kr.

I en översikt av vattenvårdens läge konstaterar kommittén att skyddsåtgärder mot förorening av avloppsvatten

vidtagits i ökad omfattning särskilt under de senaste åren av såväl kommuner som industrier.

Under de senaste tio åren har de kommunala investeringarna för vatten- och avloppsanläggningar nära nog fördubblats. De utgör nu 600 milj. kr årligen.

Nya svåra problem inställer sig emellertid som en följd av bl.a. bebyggelsekoncentrationen, fritidsbebyggelsen och näringslivets expansion.

Kommittén behandlar vidare bl.a. vattenvårdsförbunden. Man framhåller att dessa i särskilda fall kan ge värdefulla bidrag till vattenvården. Förbunden bör dock liksom hittills arbeta som enskilda ideella sammanslutningar. Enligt kommittén saknas anledning att lagstifta om dessa sammanslutningars verksamhet och befogenheter.

Man understryker också att vattenvårdsforskningen behöver ökade resurser. Forskningsuppgifterna på detta område kommer f.ö. att behandlas av den nyligen tillsatta naturresursutredningen.

Hembygdsgårdarnas framtid

Huruvida även våra bygdemuséer, som drivs av hembygdsföreningarna ute i bygderna, bör centraliseras och gå upp i större enheter var det mest brännande spörsmålet vid Daga-Villåttinge hembygds-krets hembygds-kurs på Grips-holms folkhögskola i nov. 1964. En av kursens två huvudtalare — fil. dr John Nihlén från Samfundet för Hembygds-vård — trodde att både kraftig utrensning av muséernas innehåll och en viss centralisering måste till för att ge verksamheten möjlighet att fungera även i fortsättningen.

Dr Nihlén gav först en snabbskiss över hembygdsmuséernas eller forngårdarnas situation just nu, vilken visade att många i muséerna ingående byggnader är så nedslitna och förfallna att det skulle krävas miljonbelopp för att sätta dem i stånd, samt att ungefär lika stora summor krävas, om man skall kunna konservera och katalogisera de redan insamlade föremålen. För den skull är hembygdsföreningarnas just nu angelägnaste uppgift att upprätta ett verklighetstroget och genomförbart vårdprogram.

Hembygdsmuséerna behöver inte ligga så tätt i dagens samhälle med dess kommunikationer och skillnaden närliggande orter emellan på bruksföremål och annat kan inte vara särskilt stor.

Det gäller vidare att göra våra muséer mera levande, t.ex. genom att bygga upp dem kring ett enda eller en

grupp föremål och ting med speciell anknytning till och av speciell karaktär för just den aktuella bygden.

Dr Nihlén framhöll också hur man på vissa håll drivit utrensningstanken så långt att man menade att man borde inte ha några bygdemuséer alls utan nöja sig med årliga utställningar av intressanta ting, lånade från olika hem. Vad själva fornsakerna beträffar, menades de böra till stor del ställas till skolundervisningens förfogande och sålunda helt enkelt placeras i våra skolor enligt motot "en stenyx i skolan är långt mera värd än tio på muséet".

I strävandena att göra bygdemuséerna attraktivare bör, enligt dr Nihlén, forskare, muséiemän och konstnärer samverka. Flera exempel på hur detta konkret kan gå till lämnades också.

Ordföranden i den arrangerande kretsen — hemmansägare Olle Carlsson, Björnlunda — trodde för sin del att dessa problem inte var särskilt aktuella för Södermanland, där han menade att man redan gjort sina bygdemuseisamlingar begränsade och attraktiva.

Redaktör Reino Brolin, Strängnäs, puffade för en annan mycket vital gren av hembygdsverksamheten, nämligen den att skydda och för framtiden bevara miljöer och byggnader insprängda i nya ointressantare bebyggelse och menade att detta var också en första rangens kommunala angelägenhet. Han berömde i sammanhanget de kommunala

Målsättning — aktivitet

Detta kan sättas som motto på den väl besökta kurs som i november anordnades av folkbildare, hembygdsvårdare och naturskyddare i Västergötland.

Början gjordes i Saleby och fortsatte sedan i centralorten Vara, där ett 100-tal deltagare hade mött upp, representerande ett stort antal aktiva föreningar med hembygdsvård och folkbildning på sitt program.

I sitt inledningsanförande framhöll bildningskonsulenten Ingel Jakobsson, att tiden nu var mogen att på allvar föra ut den moderna hembygdsvårdens idéer och program. Samarbetet mellan den aktiva hembygdsvården och bildningsverksamheten måste fördjupas. Folk-

bildningen ropar nu efter lokal anknytning och material som är påtagligt och nära. Detta kan hembygdsvården ge oss mer än någon annan. En samverkan är också på väg och denna kurs vill ytterligare fördjupa den.

Kursledaren Holger Persson-Lilja, som är ordförande i Västergötlands Hembygdsförbund, var i sitt anförande helt inställd på samma mål och framhöll vikten av, att den nyorientering som Samfundet gått i spetsen för verkligen når ut till de arbetande föreningarna.

instanserna i Strängnäs för framsynthet och generositet. Vidare drog han en lans för bevarandet av våra hagmarker, i den mån sådana finns kvar.

Några bygdemuseimän hade stora bekymmer för alla de otaliga dubletter man hade av olika bruksföremål och fick då rådet av dr Nihlén att deponera dem hos därvidlag sämre lottade muséer.

Hembygdsverksamheten och turismen, som har så mycket gemensamt, flötades in i varandra vid turistintendent Bernt Ekinges föredrag om "Hembygdsvårdsrörelsen i fritidssamhället". Hr Ekinge menade att det vore orimligt förutsätta bristande kommunalt intresse för hem-

bygdsarbetet i fortsättningen all den stund detta har så stor betydelse för den enskilda kommunen, även ekonomiskt. Han påpekade att just detta att bygdemuséerna gjordes mera sevärd var en direkt turismfrämjande åtgärd.

Intendent Ekinge underströk också att Daga-Villåttinges hembygds-krets strävanden att vidga kretsen till att bli en sörmländsk sådan gick helt i linje med den erfarenhet han hade från turism och annat, nämligen att det gällde få fram samarbetsorgan av länsomfattning.

Hembygdskursen besöktes av ett 50-tal intresserade.

Den ensidigt museala epoken måste efterträdas av ett vidare, mer nutidsorienterat arbete, där miljö- och bildningsfrågorna får spela en avgörande roll.

Fil. dr John Nihlén höll under kursen en hel serie föreläsningar, som belyste bl.a. den moderna hembygdsvården, det aktiva handlingsprogrammet och rörelsens utåtriktade verksamhet.

Det blev en stimulerande kurs för alla hembygdsvänner och inte minst de givande samtalen gav en behållning, som säkert kommer att stimulera arbetet på fältet.

En rad viktiga frågor fördes fram i debatten. ABF:s representant framhöll vikten av att det utarbetas ett lämpligt studiematerial i hembygdsvård. Genom Falköpings-kretsen av Svenska Naturskyddsföreningen aktualiserades ett viktigt vägärend (sträckningen av vägen Lärjeholm—Sollebrunn), där man önskar Samfundets hjälp. Ordföranden i Trollhättans livaktiga hembygdsförening, ingenjör Arne Arodell, underströk vikten av att man ännu mer än som sker nu söker få till stånd ett förtroendefullt samarbete mellan tekniker och hembygdsvårdare.

Man dryftade även ett lokalt miljöproblem, som Samfundet följer med stort intresse. Dr. Nihlén gjorde i denna fråga följande uttalande:

"Varas två saneringskvarter vid kyrkan är sannerligen inga saneringskvarter utan en bebyggelse som utgör verkliga skatter för hembygdsvården. Platsen är fin exponent för en gammal kulturell bebyggelse, som tyvärr försvinner mer och mer. Betygsättningen är kanske chockerande för de styrande i Vara, vilka länge haft planer på kvarterets sanering genom inköp av samtliga hus för att på platsen låta bygga flerfamiljs-hus. Det enda, som hindrar köpingen från att verkställa saneringen är den stora ekonomiska förlust som köpingen skulle lida och som de styrande icke anser, att köpingen ännu kan bära. Var-samheten med de ekonomiska medlen kanske även i detta fall kan visa sig vara särskilt lyckosam.

Det är inte bara vid kyrkan, som köpingen har byggnader av stort kulturellt värde. Även den s.k. 'Lillestan' vid utfarten mot Lidköping är ett sådant område, som man hoppas skall bevaras och rustas upp."

Fritidsområde i Sundbyberg

Sedan några år bygger Sundbyberg ett stort och på många sätt föredömligt fritidsområde vid Lötsjön-Golfängarna. Det är trädgårdsarkitekt Sven Hermelin (f.ö. ordförande i Samfundets expertråd) som bär huvudansvaret för planeringen.

Området, som idag upptar en yta av 315.000 kvm, innehåller bland annat Lötsjön med sin 60.000 kvm stora vatten-yta och en strandlängd av 2.200 meter. De konstgjorda holmarna i sjön ligger delvis på en halmbädd, men man har även gjort holmar med konstgjord sand-bank för vadarfåglarna. Plastinklädnad förekommer, ty mycket av det ursprungliga lösa marklagret måste bindas.

Gräsmattorna utmärker sig med mju-ka kurvor och det s.k. "Fjället" vid sjöns östsida har rikligt försetts med rundningar. Där kan ungdomar, och vuxna med för den delen, i vinter öva slalom utan risk att törna mot några träd eller bli påkörda av bilar. En stor solglänta av trevligt slag.

Man försöker nu även få Solna stad intresserad, så att man kan skapa ett sammanhängande strövområde av Lötsjön-Golfängarna-Råstasjön. När hela området är klart blir det en i sitt slag enastående anläggning, där sundbybergare och solnabor kan göra en trevlig rundvandring på cirka timmen.

Lötsjön i Sundbyberg har fått ett rikt fågelliv.

Samfundet för Hembygdsvård

avhåller sin RIKSSTÄMMA söndagen den 25 april 1965 kl. 15.00 på Byggnadsföreningen, Norrlandsgatan 11, Stockholm.

FÖRTROENDERÅDET (ombud för hembygdsförbund och distrikt) sammanträder samma dag kl. 13.00 på Byggnadsföreningen.

ÅRSHOGTID anordnas lördagen den 24 april kl. 19.30 i Svenska Akademiens högtidssal på Börsen.

Sommarmötet 1965

Årets sommarmöte kommer, som tidigare meddelats, att förläggas till Dalsland och Norge under tiden 12–15 aug. De två första dagarna kommer att ägnas åt Dalsland – Sveriges "bortglömda" landskap – som har ovanligt mycket att bjuda på både ifråga om naturskönhet och intressanta historiska minnesmärken. Inkvarteringen kommer att ske i Ed de första två nätterna och den sista natten i Fredrikstad i Norge.

Programmet upptar i år bland annat rundtur med buss i Dalsland med besök vid Billingsfors Pappersbruk och Steneby Hemslöjd. Givetvis kommer också den unika akvedukten vid Håverud att beses liksom Ekholmens herrgård och det blir även tillfälle att be-

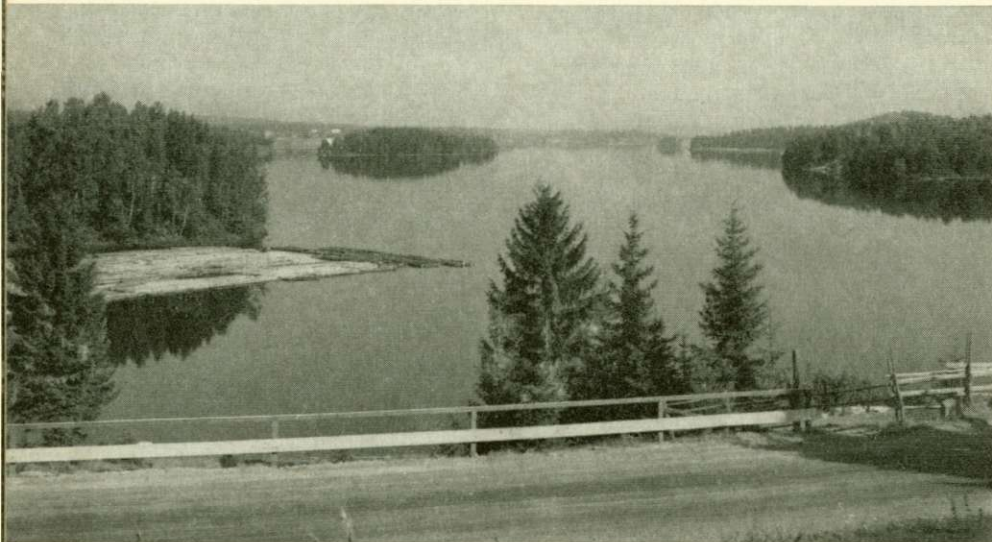
kanta sig med den gamla bruksidyllen i Bäckefors.

Tyngdpunkten kommer i år att ligga på den moderna landskapsvården, där Dalsland ligger långt framme bland de svenska landskapen, men även de gamla hällristningarna från istiden finns med bland de många sevärdheterna.

Till Norge går färden med buss på lördag morgon den 14 augusti på inbjudan av Landskapsvernet i Østfold. Första punkt på det norska programmet blir ett besök vid Fredrikstens fästning nära Halden, där Karl XII mötte sitt öde.

En lång båtture ut i Oslofjorden med middag ombord och strandhugg på ön Hvaler ingår även i det norska programmet liksom en rundvandring i Fredrik-

Sjön Lelången i Dalsland.

Natur och miljö

Landskapsvården och alla de miljö- och planfrågor, som under de senaste åren blivit aktuella i det växande samhället, har varit en av Samfundets viktigaste praktiska arbetsuppgifter. Man kan tryggt våga påstå att det är Samfundet som under de senaste 10 åren introducerat både begreppet landskapsvård liksom dess praktiska utformning.

På 1930-talet gällde det vägarna och alla därmed förknippade problem, sedan kom på 40-talet kraftverksfrågorna och sjöregleringarna och därefter en rad uppgifter i samband med grustäkter, miljögestaltning, industriområden, parker och fritidsområden, kommunal planering – för att endast nämna några exempel.

Den konsulterande verksamhet som här vuxit fram har nu blivit av så stor omfattning, att den inte lämpligen kan inordnas direkt under Samfundets ideella och organisatoriska arbetsuppgifter. Det är därför Samfundet beslutat överlåta åt en särskild förening NATUR OCH MILJÖ att överta de stora konsulterande uppgifterna inom miljö- och landskapsvård. Det är principiellt samma förfarande som när det av Samfundet startade Byggtjänst överläts till ett

särskilt bolag som tidigare utförts inom Samfundets byrå för landskapsvård.

Samfundet förblir den ideella basen för arbetet inom NATUR OCH MILJÖ och fortsätter som förut sin sammanhållande och upplysande verksamhet inom hembygdsrörelsen och anslutna organisationer.

Ett fortlöpande samarbete mellan Samfundet för Hembygdsvård och NATUR OCH MILJÖ kommer att ske. Här för borgar den nya föreningens program och sammansättningen av dess styrelse. Ordförande är fil. dr John Nihlén, rådgivare professor Erik Lundberg och arkitekt SAR Hans Westman, chefsarkitekt Carl Olov Orback, skattmästare byrådirektör Ragnar Johansson.

Bland konsulter som står till Natur och Miljös förfogande kan nämnas: arkitekt SAR Jerk Alton, ingenjör Kjell Lundström, ingenjör S. Göransson, ingenjör J. Jakobsson, trädgårdsarkitekt Arne Segerros, lektor Lorentz Bolin.

De ärenden rörande miljövärd och landskapsplanering som Samfundet för Hembygdsvård erhållit kommer, om ej annan ordning uttryckligen önskas, att överflyttas till Natur och Miljö och utföras i intimt samarbete med Samfundet.

stads gamla hantverkscentrum "Plus". Vidare blir det ett besök på en stor norsk herrgård och vid det stora fallet Ekfossen.

På söndagseftermiddagen styr bussarna tillbaka till Sverige igen för avslut-

ningsmiddag på Turisthotellet i Ed, som även står för inkvarteringen under sommarmötet.

Detaljerat program och anmälningskort kommer i årsboken.

Kustbygd och skärgård i Östergötland

Under de senaste åren har Länsstyrelsen verkställt en utredning angående bebyggelse, näringsliv m.m. inom Östergötlands skärgård.

Den ökning av fritidsbebyggelsen och friluftslivet i övrigt som ägt rum under senare år och som kan väntas starkt accentueras har emellertid givit vid handen, att ytterligare utredning och planläggning är nödvändig dels för att förhindra att den stora tillgång, som skärgården utgör, fördärvas genom felaktig exploatering dels ock för att få till stånd en samordning av enskilda och samhälls- eller åtgärder så att naturtillgångarna utnyttjas på bästa möjliga sätt. Det är därvid bl.a. angeläget att såväl fritidsbebyggelse, som det rörliga friluftslivet givet en sådan inriktning, att störningarna för den bofasta befolkningen bliva så små som möjligt. En ökning av friluftslivet i skärgården kan om den sker på lämpligt sätt vara av stort värde även för den bofasta befolkningen genom ökade inkomstmöjligheter liksom genom förbättringar av kommunikationer, butiker m.m.

Därför har länsstyrelsen beslutat att i samråd med berörda kommuner verkställa en översiktlig planering av Östergötlands skärgård, varvid länsstyrelsen avser att i första hand använda det anslag som för innevarande budgetår anvisats länsstyrelsen för översiktlig planering. Länsstyrelsens anslag för naturvårdsändamål avses även delvis användas för planeringen.

Planen avser att i stora drag redovisa, vilka områden som anses lämpligast för fritidsbebyggelse och vilka som anses böra skyddas mot exploatering t.ex. på grund av dess värde för det rörliga friluftslivet eller med hänsyn till dess naturskönhet. Planen avses bliva en rekommendation till ledning för t.ex. byggnadsplanläggning, statliga och kommunala markförvärv, fridlysning, anläggande av vägar, terminalanläggningar med förtöjningsplatser och parkeringsplatser, campingplatser och andra turistanläggningar m.m.

Översiktsplanen skall omfatta blott övärlden plus ett ungefär en å en och en halv km brett bälte efter kusten med utvidgning av bredden på områden, som kunna anses särskilt attraktiva. Det är givet, att man beträffande vägfrågor o. dyl. måste gå utanför nämnda områden. Planen skall i första etappen avse Gryts och Stegeborgs kommuner och i en andra etapp omfatta även Vikbolandets och Kolmårdens skärgård.

Den översiktliga planeringen, som omfattar dels en inventering dels den egentliga planläggningen, skall ledas av en planeringsgrupp, bestående av länsarkitekten, överlantmätaren, förste länsassessorn å planeringssektionen med den sistnämnde som ordförande. Länsutredaren skall närmast svara för insam-

Daga – Villåttinge hembygds-krets

hade sitt årsmöte i oktober 1964. Så här trevligt refererades det i Södermanlands Nyheter:

— Levande ljus brann på borden, och brasor knastrade i de öppna spisarna, när Daga-Villåttinge hembygds-krets här omkvällen höll årsmöte i Mälbystugan vid Björnlunda hembygdsgård. Så här kunde det faktiskt ha sett ut för ett par hundra år sedan, när det bjöds till kalas i stugan, som på den tiden stod uppställd vid Uppmälby.

Trångt och trivsamt var det när de över 40 hembygds-vårdarna tog plats inne i storstugan, där ordföranden Olle Carlsson hälsade välkommen och erinrade om att det nu var fem år sedan kretsen bildades på initiativ av Björnlunda och Årdala hembygdsföreningar.

Kom inte och säg, att hembygds-vårdens representanter är en samling stofiler! Det här var ett möte, som det "svängde" om — friskt och frejdigt kastade man sig in i debatterna, och en rad utmärkta förslag framställdes. Sive Karlsson, Gåsinge-Dillnäs, föreslog, att man skulle försöka engagera intresserade lokala krafter som guider ute i byg-

derna, guider, som kunde stå till tjänst vid turistbesök och andra tillfällen. Einar Gustavsson, Gnesta, drog upp frågan om lokala souvenirer, och fröken Alma Thorén, Björnlunda, föreslog att en pristävling skulle utlysas om de bästa souvenirerna.

Museiexperterna i landet anser, att hembygdsföreningarnas samlingar inte alltid vårdas på rätt sätt, och ett förslag — ursprungligen från Västergötland — har framkommit att hembygdsgårdarna rent av skulle auktionera bort eller skänka tillbaka till donatorerna en del av de värdefullaste och ömtåligaste föremålen. — Det här får västgötarna ha för sig själva, sa' man på Björnlundamötet, vi här i Sörmland vill behålla våra museer och samlingar och tror också att vi skall kunna vårda våra saker och ting. Missnöje uttalades med länets turistfolder, där de stora städerna och deras attraktioner står omnämnda, medan landsbygden är "en vit fläck". På den punkten måste det bli ändring!

landet av material och det expeditionella. Arkitekt Gunnar Gräslund, Stockholm, skall under planeringsgruppens ledning närmast svara för själva planläggningen. För inventeringen beträffande växt- och djurliv samt i övrigt ur ve-

tenskaplig synpunkt avser länsstyrelsen anlita särskild expertis.

Samrådet med vederbörande kommuner avses närmast ske med representanter för bl. a. kommunalnämnd, byggnadsnämnd och hälsovårdsnämnd.

Fyrfilig trafikled

Om den nu smala, tvåfiliga vägen vid Drottningholm skulle ersättas med en föreslagen fyrfilig, modern trafikled blir dess inverkan på hela den kulturella miljön helt enkelt förödande, anser regionplanekontoret i ett remissvar till länsstyrelsen. Kontoret förkastar både projektet med en lågbro och en högbro, som striden hittills stått kring på Mälaröarna. Istället föreslår regionplanekontoret att ett helt nytt alternativ utarbetas.

Den bästa lösningen är en kringgående trafikled. Den bör gå i stort sett enligt de principer som har fastslagits i nu gällande regionplan. Över Kärsön till Lindö och en anslutningsled till Drottningholm.

Allra bäst vore det om en anslutningsled kunde byggas till den s. k. yttre trafikledsring, som måste byggas i framtiden i Stor-Stockholm. Denna motorvägsring förutsätts gå utanför Essingeleden. Nu ligger dock detta projekt så långt fram i tiden att en annan lösning är nödvändig. I detta läge förordar regionplanekontoret att ett alternativ till de nu framlagda förslagen utarbetas.

Det värdefulla är att den kulturella estetiska miljön kring Drottningholm räddas. Visserligen har företrädare för kulturhistoriska och antikvariska intressen gått med på att den nuvarande raka vägen till Drottningholm ersätts med en ny trafikled i exakt samma sträckning. Men dessa kulturhistoriker förstår inte vad de är på väg att acceptera.

Vänta bara tills en fyrfilig, bred och rak trafikled, i vars ena ände gamla Drottningholmsslottet skymtar, fylls av avgasstinkande bilköer . . .

Regionplanechefen, professor Carl Fredrik Ahlberg, har undertecknat skrivelsen.

"Drottningholm, Slottet, Slottsparken, det omgivande landskapet, är en riksklenod. Det är helt i sin ordning att övriga i vägfrågan invecklade intressen och hänsyn underordnas intresset av att bevara och, i möjlig mån, förkovra de unika värden som Drottningholmsmiljön representerar".

Drottningholm byggdes vid en tid då förbindelserna med öarna gick sjövägen. Slottsfasaden lades invid en obruten vattenspegel. Slottets entré vändes mot vattnet. Det nåddes med båt från sjösidan. Den äldsta landförbindelsen förmedlades av en färja en dryg kilometer nordväst om Slottet och fördes genom köksträdgården fram till detta, en ovidkommande bakväg.

Först hundra år efter Slottets tillkomst byggdes vägen fram till entrén. Att denna väg genom Slottsparken också kom att tjäna Mälaröbornas behov av förbindelse med fastlandet är av sekundärt intresse, finner regionplanekontoret. Så länge trafiken var ringa störde det inte Slottet.

Men nu står vi inför ett tredje utvecklingsskede i Drottningholms historia. Det gäller att se upp att inte stora kulturella värden går till spillo . . .

Birger Jarls ek i Kristinebergsparken i Stockholm. — Foto Simonsson.

Vägen viker för eken

I Kristinebergsparken står Birger Jarls-eken. Den har stått där i 700 — somliga säger 1000 — år och den skall stå kvar. Essingeleden får göra en krok kring eken. Männen som bygger har fått stränga order: inte en kvist, inte ett blad får rubbas på Birger Jarlseken.

Essingeleden byggs i hårt tempo. Bostäder rivs, kontorshus försvinner, trafikleder läggs om och T-stationer flyttas. Leden skall fram. Men nu har Essinge-

leden kommit till en punkt där den får vika.

De små detaljerna i natur- och kulturvärden kommer oftast bort i stora sammanhang av ekonomisk eller annan art. Det är därför så mycket mer glädjande att de planerande myndigheterna här haft respekt för ett enstaka träd av estetiskt och historiskt intresse. Det skulle vara ännu värdefullare om det skedde oftare.

Naturvårdsundervisningen

behöver upprustas i vårt land framhåller professor Erik Björkman, Skogshögskolan.

— I förhållande till USA är Sverige rena u-landet. Undervisningen i naturvård släpar efter hos oss.

En vag lust till undervisning i naturvård finns säkerligen litet varstans i städer och på landsbygden — men det blir inte gärna någonting av så länge inte lärarna själva har fått ordentlig utbildning i ämnet.

Skall vi få en verklig undervisning i detta ämne för skolungdomen, måste utbildningen vid universiteten utvidgas. Prof. Björkman finner det glädjande att Skolöverstyrelsen nyligen tagit initiativ till fortbildningskurser i naturvårdsämnen och betonade att kursverksamheten i landsorten kan göra mycken nytta.

Till detta uttalande gör Holger Wassberg i Föreningsbladet följande intressanta kommentar:

— Mot skolmyndigheternas försyndelser när det gäller undervisningen i ämnet kan man sätta det som gjorts av de naturvårdande organisationerna Samfundet för Hembygdsvård och Svenska Naturskyddsföreningen. De har under mångårigt arbete hållit naturvårdsintresset levande. Detta arbete har letts av entusiasmerande personer. Man kan nämna t.ex. John Nihlén, Lorentz Bolin, Nils Linnman och Nils Dahlbeck. Det är bara några av dem som länge svarat för undervisningen av hela svenska fol-

ket i naturvårdsfrågor, genom press, radio och TV. Det skulle säkerligen finnas ännu mer bilvrak och annat skräp i markerna och ännu större nonchalans mot naturen från ännu fler människor och myndigheter om det inte predikats så ihärdigt. Dessa frivilliga undervisare och många med dem bör ha stort tack när naturvården helt läggs på statliga tjänstemän i ett nytt ämbetsverk.

Naturvården har två sidor, dels den sociala och dels den kulturella. Frågan är inte bara hur hårt vi ur existenssynpunkt kan exploatera vår natur genom vattenförstöring, biocidförgiftning etc. utan också hur mycket vi har råd att behålla av landskapets skönhet. Det är angeläget att alla människor i vårt land tar ställning till detta och sätter sig in i vad naturvård egentligen innebär.

Mera smuts och mera avgaser

"Lort-Sverige" var Lubbe Nordströms öknamn på vårt land för 20 år sedan. Namnet har idag fått en ny aktualitet genom den nersmutsning av luften som sker främst genom bilgaserna.

Nersmutsningen av den luft vi tvingas inandas, går fram på en mycket bredare front än vi i allmänhet föreställer oss. Och motorfordonen är inte de enda syndarna. Nersmutsningen sker också otroligt mycket snabbare än de flesta haft en aning om.

Financial Times meddelade häromdagen, att brittiska vetenskapmän beräknar, att en normalstad på 100.000 invånare årligen "producerar" ca 15.000 ton smuts av olika sorter i atmosfären.

Hage och åker blir bete

Gården Tagel på småländska höglandet har med sina 1.400 hektar skogs- och åkermark blivit ett betydande forskningscentrum för lantbruk och skogsbruk.

Tagel ligger i ett avfolkningsområde, i vissa fall är marken starkt stenbunden, i andra fall är skiftena för små för att medge mekanisk drift, i andra utgör jorden myrmark, som p.g.a. otillfredsställande dränering eller mulljordens bortodling ej längre är odlingsbar.

Lantbrukshögskolan leder de nu pågående försöken med uppfödning av stutar och får på 62 hektar på betesmarker av varierande karaktär från hagmarker, delvis nyröjda till beten på åkerjord. Försöken pågår i tre huvudgrupper: ögödslade naturbeten, måttligt gödslade torpåkrar och myrjordskiften, intensivt gödslade åkerjordsbeten. Dessa tre grup-

per motsvarar de markområden inom Götalands skogsområden, som blir överförda till betesmark, och de erfarenheter som vinnes kan bli av stort värde.

Av betydande intresse både ur skoglig och ur naturvårdssynpunkt är de försök, som syftar till att utröna om gammal hagmark kan användas för en jämsides produktion av kött och av virke. Detta skriar väl hädiskt i den moderne skogsmannens öra, men nog vore det intressant, om man kunde finna en utväg att försvara en del av de gamla vackra hagmarkernas plats i det svenska landskapet.

Man håller omkring 150-talet får på Tagel och fåraherden är originellt nog en kvinna. Fårstammen är gammal i bygden och synes väl anpassad till de naturliga förhållandena. Den utgöres av en trippelkorsning mellan raserna shropshire, cheviot och dala.

Britterna uppskattar skadorna från luftföroreningen till 3.500 milj. kronor på ett enda år. Anmärkningsvärt är att skadorna generöst fördelar sig över hela landet. Det hjälper enligt denna rapport inte om en del av en stad stoppar nersmutsningen, ty luftföroreningar från andra stadsdelar, städer och länder gör sig märkbara överallt. Det fordras alltså en insats inte bara lokalt utan nationellt och helst internationellt.

Här behövs krafttag från myndigheternas sida framhåller Sydsvenska Dagbladet, som tagit upp frågan till debatt. Tidningen framhåller staten Kalifornien i USA som ett föredömligt exempel. Där har man bestämt, att alla bilar i delstaten från 1966 skall vara försedda med en efterbränningsanordning, som tar bort största delen av de skadliga gaserna.

Vårt moderna "Lort-Sverige" är i lika stort behov av rening som Nordströms.

Bokskogen

En aktion för den sydsvenska bokskogens bevarande, som Samfundet för Hembygdsvård satte igång förra året har väckt stort intresse både hos myndigheter och enskilda. En livlig diskussion har uppstått och en rad kompletterande förslag har framkommit. Frågan har även aktualiserats i riksdagen, där ledamoten av första kammaren Nils Hansson i Ronneby lagt fram en motion om utredning om lämpliga åtgärder för att bevara boken i den svenska skogsfloran.

Motionen har bifallits och det visade sig att denna fråga avgjorts tvärs över alla läns- och partigränser.

Herr Hansson, länsjägmästare i det civila, slår en larmsignal i motionen om de risker som hotar boken med utrotning och ersättande med mera lönsamma trädslag, framför allt gran.

I bevakande ordalag framhåller han vilken utarmning av det sydsvenska landskapet som detta skulle medföra. "Lummig sydländsk yppighet med särpräglade stämningar och skönhetsvärden" skulle försvinna jämte en rik markflora och speciella djursamhällen.

Det är ett ofrånkomligt naturvårdskrav att boken bevaras, säger herr Hansson och vill ha en utredning samt omedelbart ingripande i någon form, när det gäller allmänna bokskogar och framför allt enskilda vilkas ägare bör kompenseras för åtgärder till skydd för detta ädla trädslag. Ett sätt vore att vid den förestående fastighetstaxeringen inte åsätta bokbeståndet något skogsvärde.

Från alla håll i utskottet betygades stort intresse för att bevara bokskogarna och man tävlade om att visa sin uppskattning av dess skönhets- och triv-

selvärden. Och så tillstyrkte man enhälligt den begärda utredningen.

Ringsjön regleras

Länsstyrelsen i Malmöhus län har nu lagt fram förslagen till reglering av Ringsjön och Vombsjön. Det är en gammal fråga som nu dyker upp igen. Vad man befärar är i första hand sjösänkningar och översvämningar. Markägare och folk med villor runt stränderna betraktar alla ingrepp med skepsis. Fiskarna är rädda för skador och naturvårdarna slår vakt om landskapsbilden.

Vad som skall hända är att Klippans pappersbruk tillsammans med de tre städerna Eslöv, Landskrona och Häl-singborg går in till vattendomstolen med en begäran om att få ta ut 2500 sek/liter resp 1125 sek/liter ur Ringsjön.

De som står bakom projektet sticker inte under stol med att det kan bli tal om en mindre sänkning på vintern, men däremot en höjning sommartid under normala förhållanden.

Förutom regleringen av Ringsjön skall man också dryfta säkerställandet av vattenföringen i Rönneå. I fortsättning kommer en hel del kritik att riktas mot projektet. Det hela kommer att ses som ett provisorium i väntan på att man får vatten från Småland till Skåne. Efter nyår lämnas nämligen den första utredningen om möjligheterna till att från Bolmen — 15 mil från skånegränsen — eller Lagan dra vatten ned till det törstande Skåne. Man tycker att de ansvariga borde ha fullföljt dessa planer långt tidigare och på så sätt kanske kunnat undvika ingrepp i de värdefulla skånska sjöarna.

FÖR VÅRDEN AV SVENSK
BYGD OCH NATUR

SOM EN HYLLNING

TILL

HAR

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS

HEMBYGDSFOND

FÅTT MOTTAGA EN GÅVA

FRÅN

FÖR VÅRDEN AV SVENSK
BYGD OCH NATUR

TILL HUGFÅSTANDET AV MINNET

AV

HAR TILL

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS

HEMBYGDSFOND

ÖVERLÄMNATS EN GÅVA

FRÅN

Vid lyckönskan och kondoleans

glöm ej Hembygdsfonden — För aktiv vård av svensk bygd och natur — med ett bidrag. Insätt beloppet på postgiro 90 06 89, Samfundet för Hembygdsvård, Stockholm, med angivande av givare och mottagare eller ring till Samfundet (tel. 11 94 24, 11 94 44) och insätt senare beloppet på postgiro 90 06 89.

NATUR OCH MILJÖ

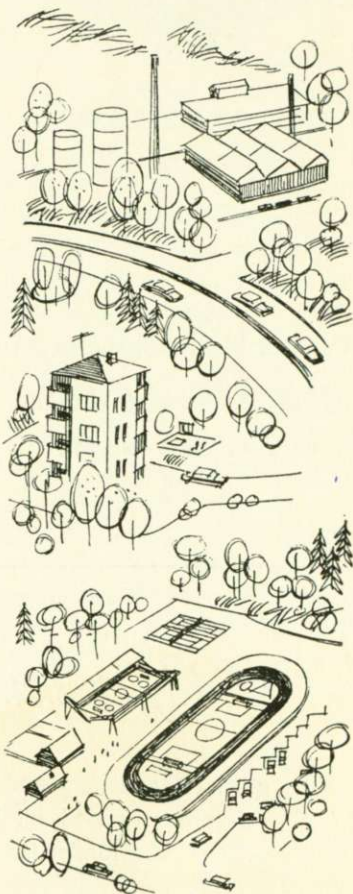
BYRÅ FÖR LANDSKAPSVÅRD

**konsultering och förslag
till landskaps- och miljövård vid**

*grus- och stentäkt
industrier vägar
parkering rastplatser*

*fritidsområden
parker
idrottsplatser
institutioner
kommunala byggnader
skolor
kyrkogårdar
bostadsbebyggelse*

kraftverk sjöreglering

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C — Telefon 08-11 9455

BYGD och NATUR

Tidskrift för hembygdsvård

Utgiven av Samfundet för Hembygdsvård

Utgör 46:e årg. av Tidskrift för hembygdsvård. Nr 2 1965

Redaktör och ansvarig utgivare:

Fil. dr John Nihlén

Redaktionssekreterare:

Nils Nihlén

Prenumerationspris:

Kr. 15:— per år

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Gamla städer i stöpsleven

Våra landsortsstäder hade förr principiellt två våningar. Trevåningshus var tecken på förmögenhetsstandard långt över det normala — på en självhävdelse över det vanliga — och en vånings bebyggelse brukade höra hemma i stadens randområden.

När en gammal stad blev genomgående högbyggd berodde detta på särskilda förhållanden. Ofta var det en alltför trång ringmursgördel som tvingade i höjden, som i Stockholm. Men normalt var en gammal stad alltid två våningar hög.

Detta är emellertid inte någonting som är utmärkande för Skandinavien. I allra största utsträckning gäller de två våningarnas systematik också för kontinenten. Men här är husets förhållande till gatan oftast ett helt annat än hos oss — Visby undantaget, och delvis Malmö. Merendels ligger husen vinkelrätt mot gatulinjen och har gavelfasad i gatubilden. I riktigt ålderdomliga förhållanden (med anor äldre än 1200-talet) ligger husen då inte i tät rad utan har sprund emellan sig — ett och ett eller i gruppering två och två. Husets ingång, d.v.s. övervåningens ingång har en fritrappa ute i sprundet. Tomten är djup men smal. En gård av små dimensioner kan ligga innanför gatuhuset.

Hos oss är allt detta annorlunda. Tomterna brukar vara breda i gatulinjen och oftast också mycket djupa. Gården är spatiös och gatuhuset ligger med taket på längs utefter gatan.

Allt som allt har kontinentens gavelvända städer en *gatans* trivsamt. Husen vänder så att säga ansiktet mot gatan, ryggen åt gården, som är bakgård. I våra städer hade för länge, länge sedan alla hus rygg utåt gatan medan ansiktet vände sig inåt gården.

Gatuhuset var äldst en loftbod med svalgång, ofta vackert smyckad, åt gårdsidan. Först i ganska sen tid har bostaden flyttat in i denna loftbod, som först därvid fick fönster ut mot gatan. Sedan byggde man så från början. Därmed hade gatan blivit vänlig. Tidigare var bara gården riktigt trivsamt.

I sådana motsatser — det gavelvända husets stad gentemot våra "loftbodsstäder" — yppar sig historiska och kulturhistoriska skeenden av allra största räckvidd. Ända in i våra dagar har tusenåriga byggnadsvanor och bostadsgrepp bevarats, respektive haft följdverkningar. Vi överblickar inte så lätt dessa förhållanden. Men den traditionsbundna gamla stadsbebyggelsen står där ännu på många håll som en förbindelselänk med det förgångnas skeenden. Gör vi ingenting för att bevara den, kommer vi mycket snart att vara mera historielösa än vilken ny stad som helst i vilda Västern. Vill vi kunna känna, att vi har fasta rötter i *vår* jord vill det till att verkligen göra något för att bevara, inte bara enstaka hus, utan hela stadsmiljöer, så omfattande att vi kan tala om hel stadsbild.

Och när vi bygger nytt, ny stad, ny stadsdel, vad betyder inte då detta gamla i form av studieobjekt. Vi har sannerligen inte särskilt mycket att yvas över ifråga om *nya* trivselvärden.

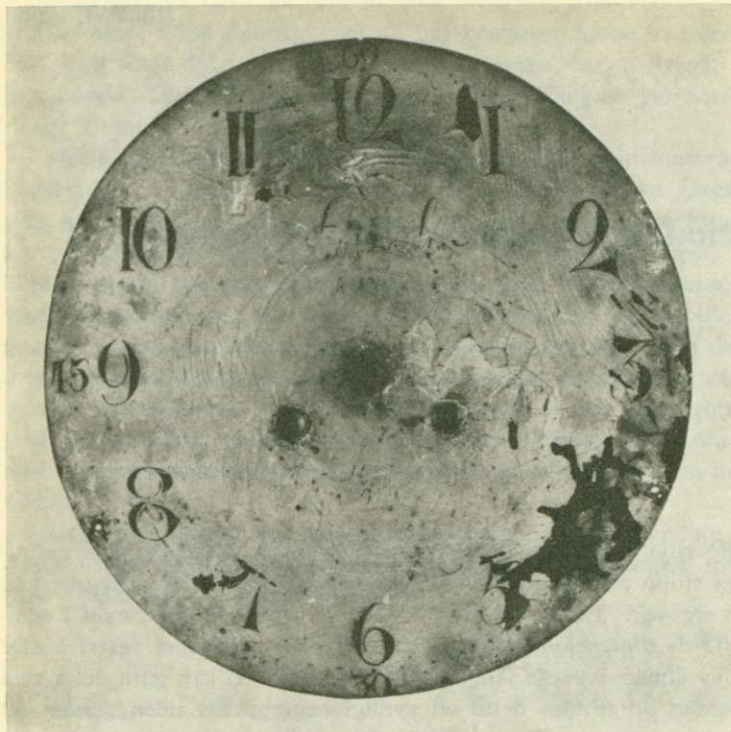
Traditionen i modern stadsbebyggelse

Jag skulle vilja ge en ny slagkraftig definition på tradition, som definitivt sätter stopp på alla axelryckningar, något som gör att man inte kan slå ifrån sig med "tycke och smak". Genom tradition inför man i rummet *en fjärde dimension*, nämligen *tidsbegreppet*. Rummet vet vi består normalt av dimensionerna längd, bredd och höjd. Vi kan göra detta rum rikare genom att tillföra detta ett synligt begrepp för tiden genom att anknyta till traditionen. Vi vet också att enl. Einsteins relativitetsteorier är rummet alltid beroende av tiden. Vi kan lätt bevisa detta genom ett litet tankeexperiment.

Vi har i Ystad bevarat det gamla Karl XII:s-huset och varje gång vi passerar det på gatan och tittar in i de små fönstren förflyttas vår tankevärld tillbaka till 1700-talet och teoretiskt sett skulle vi kunna se Kung Karl på kvällen dra av sina kragstövlar — om vi skaffade oss en tillräckligt stark kikare och en rymdfarkost som placerade oss till ett stjärnsystem beläget på c:a 250 ljusårs avstånd.

Begreppet tradition kan således ersättas med begreppet tid.

Ni kanske nu börjar förstå hur väsentlig traditionen är i vår tillvaro när den kan jämföras med tiden. För att inpränta detta i ert minne vill jag även använda ert synminne. *En stad utan tradition är en urtavla utan visare!* Det är något skrämmande med denna tidvisare som äger siffrorna men inte visare. Behåll därför här och där i gatuperspektiven ni som har gamla hus i er stad, dessa som de synliga visarna och därmed tidsbegreppet, och i den nya staden inför genom traditionen det visuella begreppet av tiden! Vårt rum, vår stad blir härigenom rikare — ännu en dimension som tillföres de 3 nödvändiga.

En stad utan tradition är en urtavla utan visare!

Hur naturligt växte inte de gamla städerna och byggnaderna ut som mogna frukter av generationers traditionella byggnadssätt. Byamännen kom tillsammans för att lägga ut syllarna till den nya prästgården. Bonden såg på sin grannes hus och försökte göra något liknande, kanske lyckades han även göra det något bättre enl. tidens fordringar. Kyrkobyggmästarna filade på samma planform i 100 år innan man övergick att försöka skapa något nytt. Idag skapas 100 nya stilarter av våra moderna arkitekter på kanske ett år.

Man frågar sig då. Är en enda människas, en enda arkitekts liv tillräckligt långt, är hans förmåga och skicklighet tillräcklig, så att han vågar framträda som representant för en eller kanske flera generationer. Skall vår tids kultur, vår nationella arkitektur endast lita på denne ende konstnär, hur han tänker och känner, vad som är rätt eller orätt att skapa för

vår tid, skapa den arkitektur som skall gå till historien? Det finns säkert några sådana i vår tid, men dessa kunna räknas på ena handens fingrar!

Efter 4 års intensiv utbildning på Tekniska Högskolor och Akademier tror jag ingen av dessa slår forna tiders byggare, som med osviklig säkerhet med traditionens hjälp byggde våra levande charmfulla äldre stadskärnor, våra bondgårdar, byar och prästgårdar över hela landet, med all sin omväxlande landskapskaraktär.

Tro nu inte att jag vill ha korsvirkesmönster och höga tak på alla hus. Så lätt går det inte. En skapande arkitekt måste blåsa liv i sitt verk. En stadsdel, en byggnad kan planeras hur bra som helst efter alla forskningsrön och utredningar, med perfekta trafiklösningar och alla sinnrika konstruktioner och ändå bli död och utan liv. Helt naturligt eftersom människan ej följer de naturlagar som gäller för maskiner.

Linnéstaden i Lund.

Akademiska Föreningens Studentbostadshus, Tomegapsgatan i Lund.

Den "mänskliga faktorn" som så ofta är framme som en käpp i hjulet gör att när staden eller byggnaden är färdig och till punkt och pricka följer alla bostadsvaneundersökningar har människan fått en nyck och kanske tröttnat på att gå den allra kortaste vägen mellan bostaden och butiken eller mellan diskbänken och spisen. Hon vill hellre gå en liten sväng förbi den där lustiga gamla kåken med de där opraktiska vindskuporna för att se om man hittat på något sätt att hänga upp gardiner där. Kanske också stegen mellan spis och diskbänk blir roligare att gå, om hon passerar fönstret så hon kan se om grannen vaknat än.

En skapande arkitekt måste alltid räkna med den "mänskliga faktorn". En mänsklig hjärna är så funtad att den aldrig tar språng utan härleder

varje sak från en annan. Vill man ha människan att förstå nya former (och det är ju för människor vi bygger) går det lättare om hon logiskt från äldre vedertagna former kan härleda det nya. Här kommer då traditionsbegreppet helt naturligt in i vårt skapande. Själv har jag alltid traditionen som den rika källa man alltid kan ösa ur även vid nyskapande.

Jag skulle här vilja ge ett gott råd. Rita aldrig av något gammalt och vackert ni ser. Gå istället hem, stäng in dig i din kammare och slut ögonen! Som jag gjorde när jag projekterade Katolska Kyrkan i Malmö. Jag drömde mig tillbaka till min barndoms medeltidskyrka i Walö, det rum som för mig alltmer står som den fasta punkten i tillvaron. Ett rum, som ej förändras genom sekler, ett rum där generationer möts. Det gav osökt materialvalet, betong och natursten, och tornet i mosaik, material som trotsar tiden.

Den höga gaveln på Walö kyrka gav även den höga resningen på korpartiet. Men detta nya tillskott, som bryter sig ut från den granit-tyngda huvudkroppen och vars funktion motsvarar kyrkgaveln, en strävan uppåt mot det överjordiska, förankrade jag ännu djupare i tiden genom att här införa pyramiden som symbol för det eviga, den genom årtusende löpande traditionen.

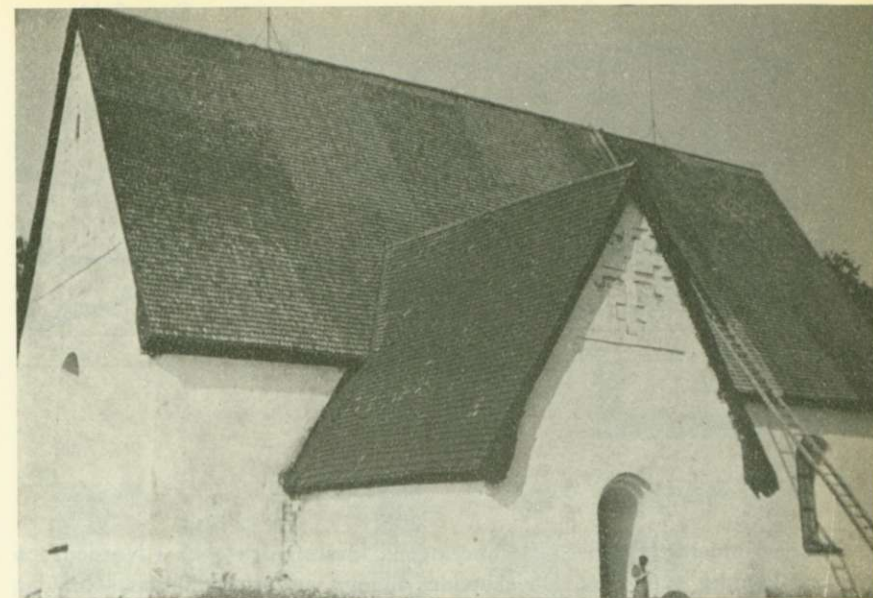
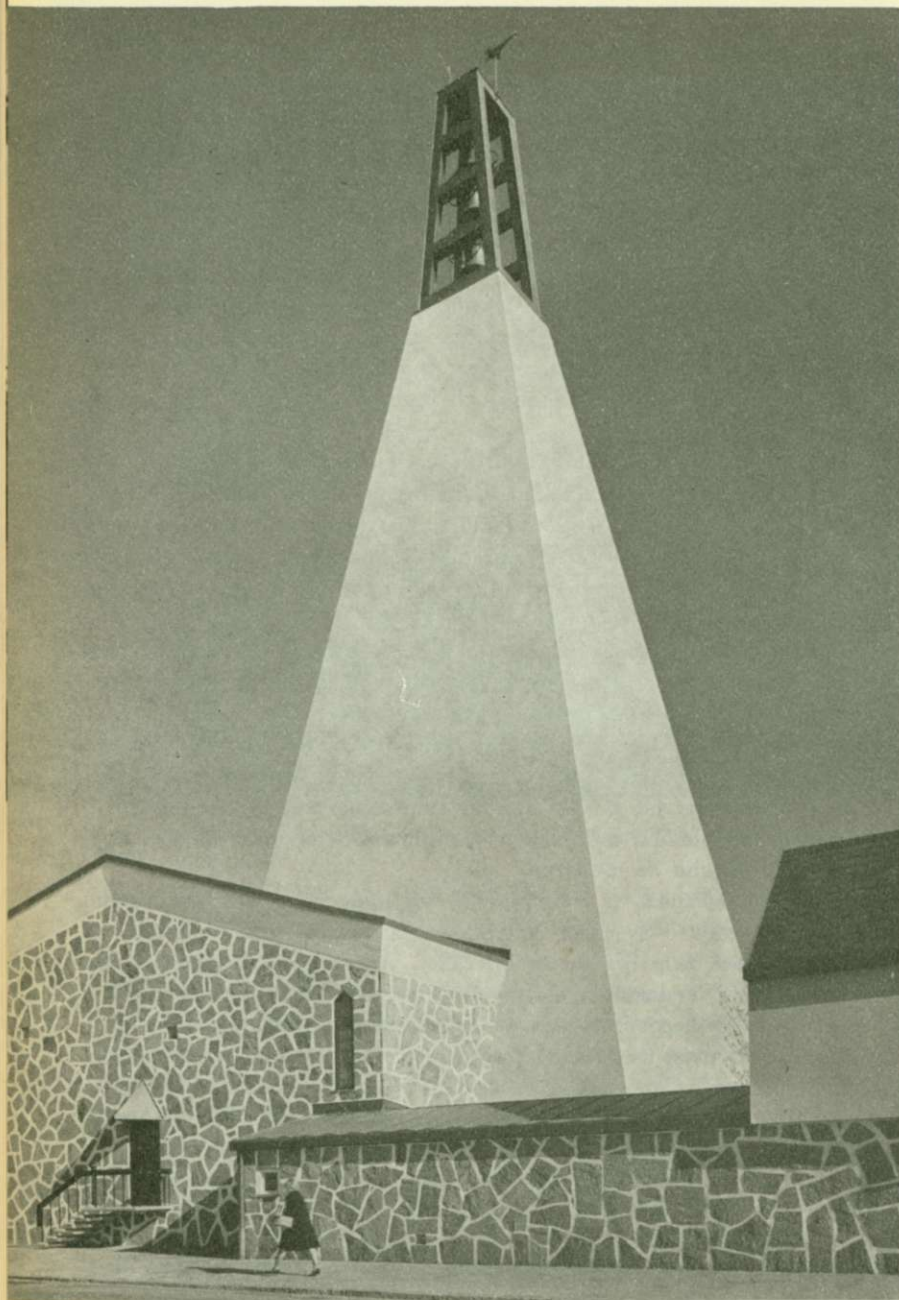
I stadshuset i Simrishamn använde jag det vackra korsvirkesmönstret som mosaikmönster och kallade det för "abstrakt korsvirke". Genom att använda detta på ett stadshus tror jag många simrishamnare som ägde gamla korsvirkeshus tog det som en heder för detta byggnadssätt och betonade därmed värdet av att blotta korsvirket och ej riva ned.

I de 4 världsdelar jag besökt har jag funnit att man först är mest intresserad av att studera människorna, därefter kommer de äldsta byggnaderna och till slut de moderna.

En egyptisk arkitekt sa en gång till mig, när jag ville visa honom moderna byggnader i Sverige. "Vad skulle jag ha för nytta av detta, hur skulle jag kunna veta om de är bra. Nej, visa mig först människorna och deras vanor, sedan kan jag bedöma om era nya hus är avpassade för dessa och därmed berättigade att kallas svensk arkitektur".

Jag beundrar mest de arkitekter som lyckas skapa moderna rationella byggnader om vilka man med bestämdhet kan säga: detta tillhör landet, de är japanska, mexikanska eller amerikanska, och kan ej tänkas tillhöra annat land än där de är uppförda.

I Japan såg man många nya stadshus och konserthus av deras främste arkitekt "Mycava" där man i de moderna betongkonstruktionerna kände andan och tyngden från de gamla tempelbyggnadernas träkonstruktioner. De moderna skyskraporna var förankrade till de traditionella textbandens dekor.

Den höga gaveln på medeltidskyrkan i Walö gav den höga resningen på korpartiet till Katolska kyrkan i Malmö (t. v.).

Var annanstans än i Mexiko kan biblioteksbyggnaden för Mexikos Universitet ligga? Och Brasiliens "lustrum" är exempel på hur en ny tradition kan skapas, en tradition som har hela folkets entusiasm med sig. Man sade: "Det nya Brasilien är detsamma som vår nya arkitektur".

Men en amerikansk skyskrapa, denna genuina arkitektoniska företeelse, som skapats av extrema amerikanska markförhållanden, den har blivit helt internationell och kan ligga var som helst på jordklotet, i Luleå, Värnamo eller Malmö. Den har urartat till att bli en helt steril, könlös och tidlös ingenjörprodukt.

Men även den allra bästa arkitektur, som skapats för att tillfredsställa mänskliga nycker och känslor måste i den mest fulländade lösningen tangera mot samma punkt.

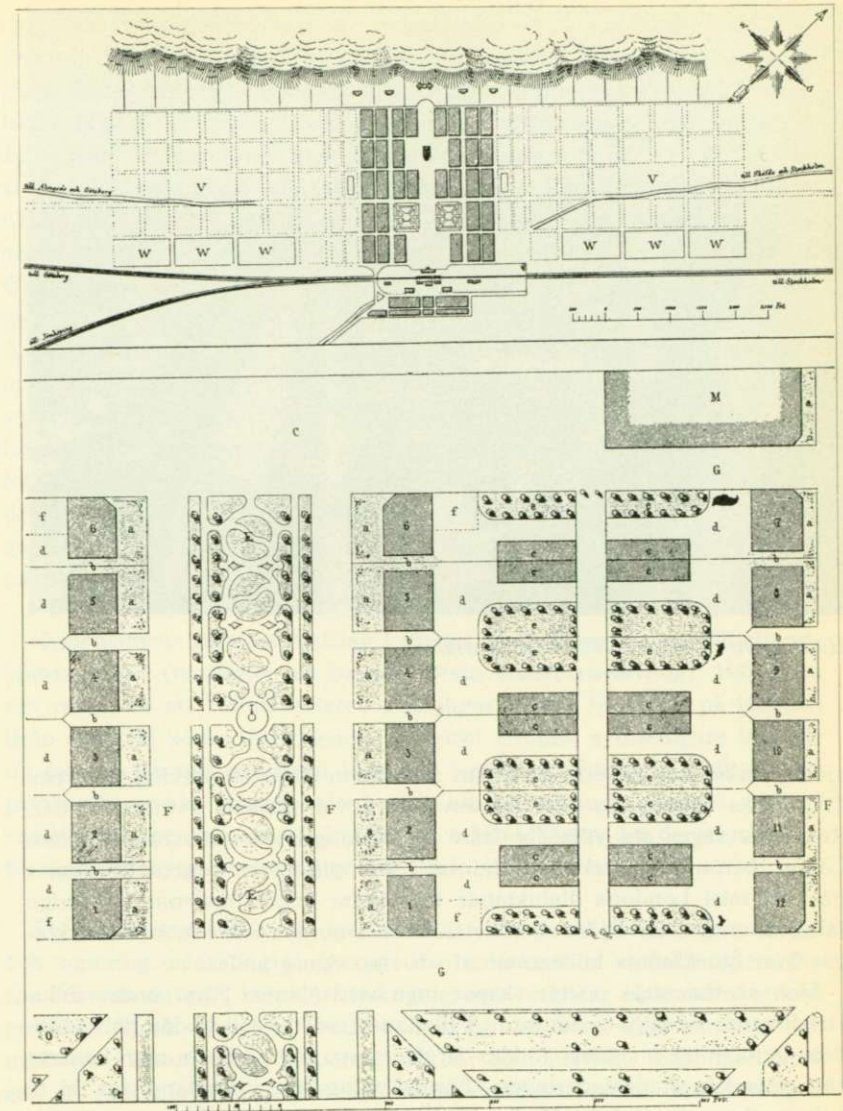
Tvenne rum på diametralt motsatta sidor av jordklotet kommer här i mitt minne: Offergrottan i Incastaden Machu Picchu i Peru och ingången till Faraos gravkammare i Cheopspyramiden. Likheten är slående och båda framsprungna som pärlor av traditionens livskälla.

Stadsplanering i centrum

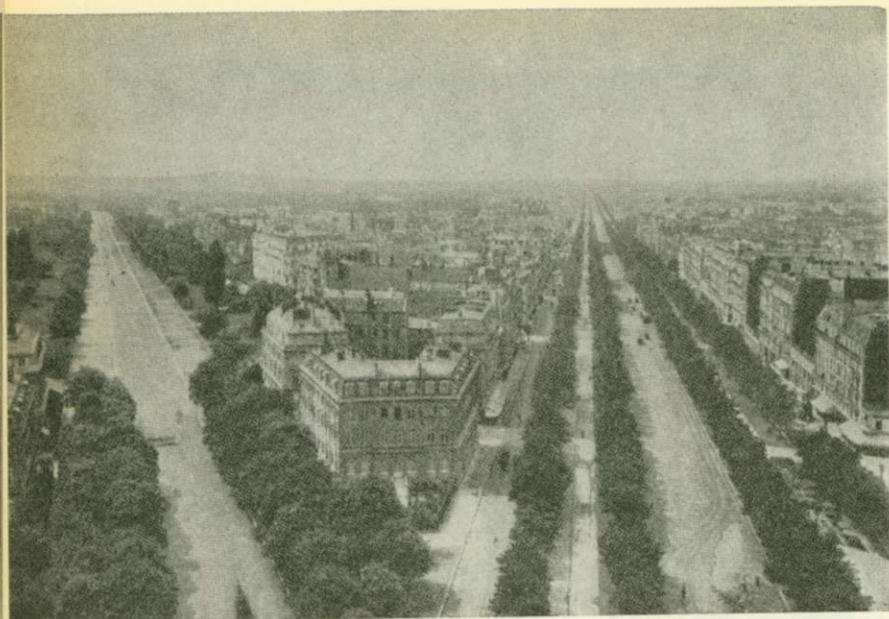
Stadsgrundandets och stadsplaneringens första stora epok i Nordeuropa inföll under 1200-talet. Då skapades många av de samhällen som idag är omdiskuterade och omhuldade kulturminnesvårdsobjekt. Medeltidsstäderna kunde gestaltas olika men de var alla variationer på samma tema: ett institutionellt och kommersiellt centrum med kyrka, rådhus, marknadsplats och handelsbodas. Kring denna kärna och innanför "stadens hank och stör" grupperade sig bebyggelsen utan allt för stora hänsyn till ekonomiska, tekniska och estetiska synpunkter.

Stadsfläcken eller stadsplantan, för att använda gamla termer, var i stort sett oförändrad fram till industrialismens genombrott under 1800-talets andra hälft. Vad som då sker är — för att tala med konstsociologerna (i Gregor Paulssons *Svensk stad*) — att den agrara köpstaden (oftast av medeltida ursprung och utseende) omformas till handelskapitalismens och vidare till industrialismens stad. — Under vårt århundrade har vi nått fram till en stad som kanske bäst karaktäriseras med begreppet Motopia, bilstaden. Vägen från småstad till storstad, från marknadsplats och hästtorg till shoppingcentrum och parkeringshus har varit kantad med ideologier. Låt oss för att belysa stadens situation idag teckna perspektivet bakåt och något granska de idéer, som varit av betydelse för storstadens framväxt. Dessa idéer har ofta godtyckligt överförts från den stora till den lilla staden. Vad som varit sant i Paris har inte varit skämt i Hässleholm och vi måste alltså för att studera småstadens problem först känna till millionstädernas historia.

Industristadens framväxt möttes tidigt av starkt moraliskt färgade teser om stadens ondska, farlighet och osundhet. Dessa tankegångar är i

Edelsvårds idealplan i *Tidskrift för Byggnadskonst* 1859.

Haussmans avenyer i 1860-talets Paris.

själva verket fullt utvecklade innan storstaden blivit ett verkligt problem. 1700-talets romantiker och natursvärmare var stadens svurna fiender. Rousseau säger sig vilja fly från parissalongernas viraksrök, William Gilpin, berömd engelsk reseskildrare i den pittoreska genren, fördömer på 1770-talet Londons illaluktande tegelugnar och rännstenar. I Sverige faller de vittra, en Gjörwell eller Oxenstierna, in i samma kör och klagar över Stockholms bullersamma och smutsiga gränder.

Men sentimentala poeter skapar inga stadsplaner. Först under industrialismens verkliga genombrott i England (redan 1850 bodde halva landets befolkning i städer) föddes hygienismen som på ett mer konkret sätt påverkar stadsplaneringen. Förutsättningarna i England var bl. a. kolera, tbc och socialt elände. Hygienismens främste målsman är Sir Edwin Chadwick. Luft och vatten, breda avenyer, parker, vattenledningar och fontäner blev huvudpunkterna i denne socialreformators propaganda för en sundare stad.

Chadwicks ideologi nådde Sverige före industrialismens genombrott här, vilket får till följd att många av våra städer av agrar eller halv-

agrar karaktär planerades och omvandlades efter principer vunna från den engelska storstaden. De svenska stadsplanerarna kunde dock peka på tre konkreta problem, som gällde även för den svenska småstaden: koleran, brist på vatten och avlopp och (det allvarligaste) brandrisken. — Ja, förbättrad hygien var nog ett motiverat önskemål även i Sverige, fast vi inte hade en storstads slum sådan som i England hade motiverat Chadwicks initiativ. Stadsplanerarna här hemma, det var ingenjörer, ej arkitekter, kastade sig för att finna argument med tacksamhet över Gamla stan i Stockholm, som borde befrias "ifrån dess mörka trånga gator och gränder med sina fula, otrevliga byggnader" (ur Chiwitz och A. E. von Rosens regleringsplan för Gamla stan, 1846). Dessa stadsplanerare leddes uppenbarligen av bestämda estetiska och humanitära ideal som förstärktes genom att tillföras hygieniska synpunkter. Adolf Wilhelm Edelsvärd skapar 1859 en idealplan för landsortsstäder, en sorts hygienisk barockstad med raka breda avenyer utlagda efter ett regelbundet rutnät. Denna idealstad blev det första allvarliga hotet mot våra gamla stadskärnor, men till all lycka stannade stadsplaneringen i regel på ritpappret.

Hygienismens främsta nedslag i svensk stadsplanering var Göteborgsplanen, 1861 (resultatet av landets första stadsplanetävling). Här talas om vikten av att "tomtkvarteren i möjligaste mån förläggas på längden ifrån norr till söder, hvarigenom solljuset erhåller synnerligare tillträde till gatorna än om kvarteren förläggas i motsatt riktning; (kritik av den gamla långsmala borgargården), och att planteringar, hvilkas nytta i sanitärt hänseende numera är allmänt erkänd, jämte det de erbjuder en för ögat behaglig omväxling på passande ställen anordnas" etc.

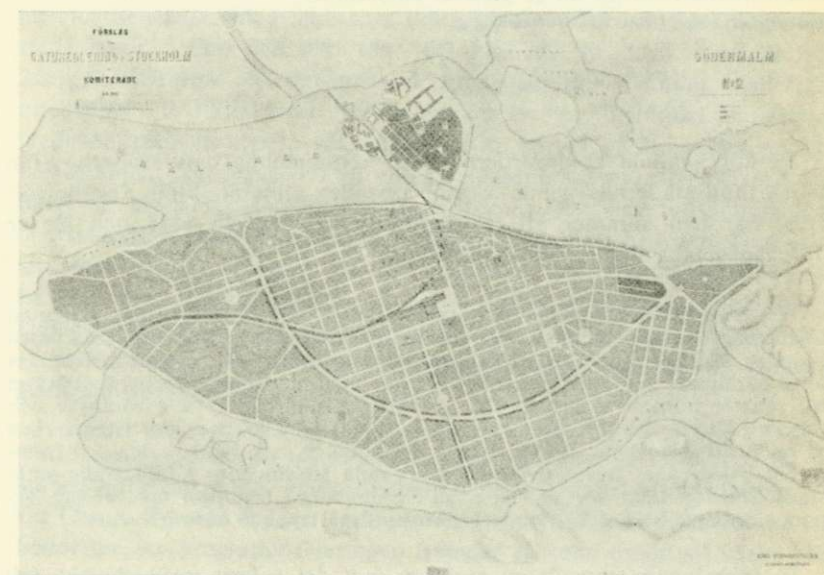
Även från annat håll hämtade vi under denna tid radikala planerings- och saneringsidéer. Jag tänker på den haussmanska stadskirurgien. Baron Haussman var, karaktäristiskt nog, inte arkitekt utan advokat och politiker. Tjock, energisk, brutal och listig, var han enligt samtida vittnesbörd. Honom utsåg Napoleon III till Seineprefekt, 1853, med uppgift att genomföra en planering och sanering av staden. Målsättningen för Napoleon och Haussman var inte hygienisk-humanitär som i England, utan i första hand politisk. Paris boulevarder och stjärnplatser skurna rakt genom slum och husgytter blev en magnifik demonstration av kejsarmakten och en militärpolitisk åtgärd. Boulevarden möjliggjorde trupperader och förhindrade barrikadbyggen, vilket var av behovet påkallat. Åren 1827–1845 hade staden upplevt barrikaderna inte mindre än 10 gånger.

I Wien överlät Kejsar Franz 1857 stadens befästningar till — ”försköning av min residens- och rikshuvudstad”, vilket blev en radikal lösning för den överbefolkade staden. Så skapades den väldiga Ringstrasse, en gata för trafik och parad, som sammanband en serie palats, offentliga byggnader, monument och parker. Denna stadsplanering var liksom Haussmans, monarkisk. Ringstrasse var ett renodlat uttryck för det kejserliga festliga och högborgerliga Wien.

Stadskirurgien fick stor betydelse för stadsbyggandet i Europa under 1800-talets andra hälft. Lindhagens plan för Stockholm 1866 är det mest bekanta försöket att tillämpa denna storstadsplanering i Sverige. Här fanns visserligen inte de politiska förutsättningarna för en så radikal sanering som i Paris, men det representativa storstadsmässiga i Lindhagens 70 meter breda Sveavägen vann anklang. Därtill kom de nya trafiktekniska synpunkterna och intresset för de aktuella hästbanorna och gatulokomotiven.

Också i Köpenhamn är de representativa paradboulevarderna aktuella, även om de sanitära frågorna här stod i förgrunden med större fog än i Stockholm. Köpenhamn hade redan vid seklets mitt storstadens problem och växtvärk. Hygienikernas kritik fick en särskild skärpa genom striden om demarkationslinjen, försvarsvallarna innanför vilka bebyggelsen obönhörligt var instängd. På 1840-talet var de sanitära förhållandena redan helt olidliga, men militärerna var inte villiga att släppa vallarna fria för bebyggelse. 1853 kom katastrofen med koleran till Köpenhamn, och först då fick ”Sundhetskommissionen” gehör för sina synpunkter, att bebyggelsen borde spridas utanför vallarna. Hygienismens främste förespråkare var den unge läkaren Emil Horneman, som i en stridsskrift ”Den nuvaerende Husvildhed” (1857) hävdade att nybebyggelsen måste ske utanför vallarna för att skaffa ljus innanför dem. Horneman var långt före sin tid och föreslog kvarter för ”den arbejdende Klasse” fritt liggande utanför staden med järnvägsförbindelser till centrum. En så radikal planering skulle bli verklighet först i England. Sedan Volderne äntligen släpptes fri tvistade köpenhamnaren länge om deras utnyttjande. Arkitekten Meldahls framsynta förslag 1866 att bibehålla vallarna som ett grönbälte blev endast styckvis antagat.

Den moderna storstaden är alltså som Gotthard Johansson uttryckt det, ett barn av industrialismen och fortbefästningssystemet (d. v. s. det försvarssystem som ersatte stadsvallarna). Vid sekelmitten raserades på de flesta håll städernas befästningar för att lämna plats åt boulevarder, hyreskaserner och parker. Antikvariska synpunkter var vid denna tid sällsynta.

Stockholmsplanen 1866.

Stadsvallerna rives för att ge plats åt boulevarder.
Gammalt foto från Kristianstad.

De kontinentala boulevarderna och monumentala gatufasaderna som lades in på städernas gamla kärnor prisades allmänt. Emil Key är förtjust när han kommer till Hälsingborg med järnväg 1885 och får se Järnvägs gatans monumentala skärning:

"Det nya Hälsingborg ter sig mycket ståtligt. Vid Järnvägs gatan, när man utkommit från det i göthisk stil med toureller byggda stationshuset har man i fonden till höger Superfosfatfabriken med dess väldiga skorstenar, hvilka nyss förut förbifarits på järnvägen; midt för har man stadsparken och på sträckan till venster fram åt torget en rad av palatser, alla med 3 à 4 våningar och flere med torn, det ena efter det andra. - - - Dessa avenyer äro framstycken af en storstadskostym. Tyvärr saknas det ännu motsvarande sidor och framförallt bakstycken. Dessa deremot visa gamla Helsingborg i fullständig småstads hvardagsdräkt, för att icke säga Helsingborg i trätofflor med beslag, genom sina vinkeljärn och påspikade jernband på lappade korsvirkeshus."

Så småningom uppstår en reaktion mot det enbart trafiktekniskt och hygieniskt betingade stadsplanerandet. Genom den tekniska utvecklingen under 1800-talet hade arkitekterna förlorat det avgörande ordet i planeringen. Stadsbyggande ansågs inte längre vara konst. Lantmätaren och ingenjören framträdde genom att behärska de ekonomiska och tekniska

frågorna. Faktorer sådana som vatten, avlopp, gas, sedermera el och trafik bestämde stadens utseende. Denna teknokratiska inställning till stadsplanering behärskade, och kan man nog säga behärskar alltjämt många kommunalmän i våra städer.

1889 utger Wien-arkitekten Camillo Sitte, "Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen". Här fann den växande reaktionen mot ingenjörstaden de förlösande orden: stadsbyggandet är inte bara en teknisk utan lika mycket en konstfråga. Sitte var historieromantiker, som sökte sina ideal i den måleriska, borgerliga medeltids- och renässansstaden. Han betraktar stadsbilden och stadsplanen först och sist ur *estetisk* synpunkt, men inlägger också, liksom de engelska nygotikerna, ett *moraliskt* värde i sitt ideal: en rätt planerad stad ger glädje, lycka och hembygdskänsla. Men Sitte var trots det romantiska anslaget en realistisk bedömare av storstadens utveckling och försummar inte att ge positiva förslag till lösningen av bl. a. trafiktekniska frågor dock alltid under beaktande av de estetiska synpunkterna.

Sittes bok blev en succé och han fick inte minst för svenska arkitekter stor betydelse. Med Sitte som tillhugg skrev Fredrik Sundbärg "Om stadsplaner" i Ord och Bild 1897, där han går till storms mot de s.k. "snygghetsivrarna". Vi använder vid stadsplanering dynamit istället för intelligens — i arkitekturen har järnet fått ersätta förståndet. Sundbärgs vredgade utrop av typen: våra städer är en parodi på storstädernas förtryckta konst, ter sig väl nu en aning reaktionära även om mycket i kritiken var motiverat. Istället för hygienikernas ljus, luft och vatten talar den måleriska stadens män om naturen, poesin och historien. Den arkitekt som ivrigast arbetade för den måleriska, idylliska stenstaden torde ha varit Per Olof Hallman (Lärkstaden). Goda konkreta uttryck för den idylliska stadsplanen kan man också studera i Gellerstedts segrande förslag till stadsplan för Hälsingborg 1906, "Storstad" och samma arkitekts stadsplan för Kristianstad.

Vid denna tid börjar också de renodlat antikvariska synpunkterna på staden göra sig hörda. 1908 utkommer första häftet av inventeringsverket Gamla Svenska Städer i gott samarbete mellan arkitekter och konsthistoriker. Av programförklaringen framgår att man avsåg att väcka kärlek och förståelse för gammal stadsbyggnadskonst samt att "därigenom från förstörelse rädda hvad ännu räddas kan".

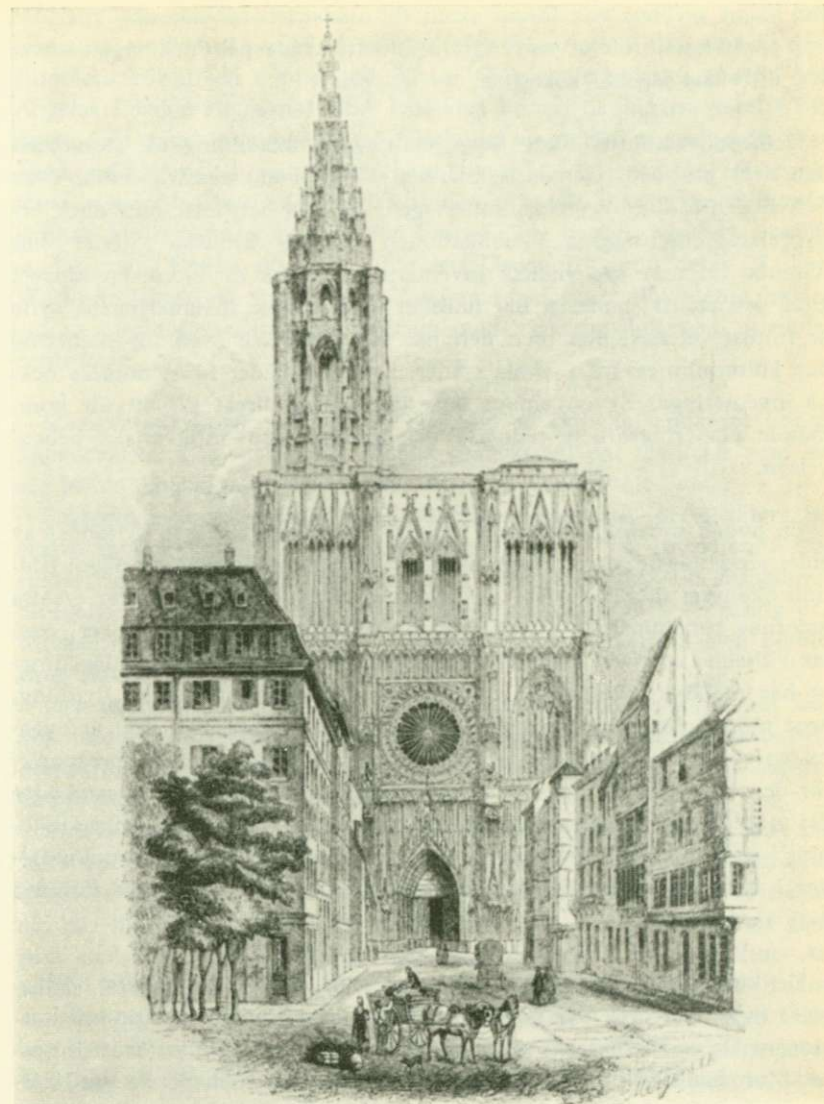
Sittes "Künstlerischen Grundsätzen" kunde naturligtvis inte bli lösningen för kontinentens växande miljonstäder. De realistiska och funk-

tionalistiska stadsplaneideologierna som utvecklas efter sekelskiftet berörde f. ö. sällan den gamla stadskärnans problem. Man ägnade sig helt åt den nya staden, ofta tänkt som en "drabant", placerad på betryggande avstånd från centrum.

Funktionalismen som praktiskt handlingsprogram kan för Sveriges del studeras i skriften "Acceptera", som utgavs till Stockholmsutställningen 1930. Här finner man överraskande toleranta synpunkter på den gamla staden. I det funktionalistiska samhället skall, heter det, erforderlig hänsyn tagas till de antikvariska värdena (men så är det också en konst-historiedocent som för pennan): "Mångfalden av åldrar i vår miljö av äkta gammalt och äkta nytt, av det ärvda, ger åt vårt liv rikedom på samma sätt som växlingen av åldrar bland människorna själva. — Väl vore om mellan nytt och gammalt icke funnes lillgammalt". Lillgammalt betyder naturligtvis pastischen, den osjälvständiga, hänsynsfulla, nybyggnaden, som söker underordna sig och efterlikna den äldre bebyggelsen.

Under 30- och 40-talen får de större svenska städerna på allvar kännning av de kontinentala storstadsideologierna. 1942 översattes Lewis Mumfords "Storstadsmiljö" till svenska, en bok präglad av romantisk rousseauansk kulturpessimism. Enligt Mumford skulle storstaden planeras med ett högspecialiserat cityområde omgivet av drabantstäder av mänsklig skala, där man kan få sol, luft och gemenskap. Förortsbebyggelsen borde utformas med hänsyn till det sociologiska begreppet "the neighbourhood unit", grannskapsenheten. Definitionerna växlar men den svenska bysamfälligheten kommer kanske närmast Mumfords tankegång. I Sverige prövades dessa idéer första gången med Årsta, Hägersten och Västertorp utanför Stockholm. Man kan säga att stadsplanerna genom denna grannskapsideologi på nytt sköt den brännande frågan om centrumplanering och stadskärnans sanering på framtiden. 1951 angrep Göran Lindahl de svenska mumfordianerna i en pepprad D.N.-artikel: "Stadsplanering i det blå". Årsta community center passar, heter det, "för småbarn och folkpensionärer, måhända också för exceptionellt fromsinta asteniker men stadsplanearkitekternas främsta uppgift borde vara att "undan för undan röja upp i de centrala kvarterens kåkmyller för att skapa en koncentrerad, levande och trafiktekniskt riktig storstadsmiljö".

Samtidigt som våra storstäder tvingats att under 50-talet vidareutveckla drabantstadssystemet med allt mindre hänsyn till den idylliska grannskapsenheten har också den av Göran Lindahl efterlysta saneringen av cityområdena blivit högaktuell och på många håll kommit i gång. Man vågar nog säga att både kommunalmännen och kulturminnesvårdarna

Sittes stadsideal: det medeltida Strassburg.

var något yrvakna när första akten till stadskärnans sanering spelades upp på 50-talet, trots att ouvertyren till detta skådespel dock pågått i över 100 år, vilket jag här sökt visa.

Hembygdsvårdarna intog länge en negativ inställning till storstaden och dess problem. Och museimännen förhöll sig passiva. Först 1942 fick vi den första byggnadsminneslagen. Av viss betydelse blev dock bebyggelseinventeringarna. Publikationen Gamla Svenska Städer har nämnts. En mer systematisk inventering upptogs av Nordiska Museet 1928 och ett rikt material har härefter färdigställts. Inventeringens syfte är främst vetenskapligt men den har fått betydelse även för planering och kulturminnesvård i gamla städer. I många städer finns numera också inventeringar av en annan typ, som syftar direkt till att för kommande planeringsarbete redovisa och gradera den antikvariska bebyggelsen.

En annan museal aktivitet av mindre passiv natur utgör flyttandet av äldre värdefull bebyggelse från sin ursprungliga stadsmiljö till något fridfullt Skansen eller Kulturen, där hembygdsvännernas kaffeos får ersätta gatornas bensinångor. "Hospitaller for udtjente gamle Bygninger" kallar Vilhelm Lorenzen dessa friluftsmuseer. Att skapa sådana anläggningar har möjligen musealt och helt visst publikt intresse, men flyttningarna motarbetar direkt byggnadsminnesvårdens strävanden. Det är byggnaden som en del av stadsbilden som går förlorad då man transporterar den från gatulivet. Se på det förnämliga rådhuset i Härnösand, där det står på Murberget med granskog som fond eller på "Gamla Linköping" och "Gamla Örebro", pittoreskt, välgjort och konstgjort. En fjäder i hatten för skickliga turistintendenter men till priset av förlorad äkta stadsmiljö.

De kontinentala cityrekonstruktioner som skett efter krigets ödeläggelse tycks i mycket liten grad ha påverkat den svenska saneringsdiskussionen. De tyska städernas återuppbyggnad erbjuder annars stort intresse. Man har där i regel eftersträvat att bibehålla den gamla stadskärnans plan. Det betyder att de slutna torgen fått återuppstå, att den ursprungliga byggnadshöjden bibehållits och att den hävdvunna tomtindelningen kvarstått, med husfasader proportionerade efter gaturummet.

Det är svårt att överblicka och tolka dagssituationen. Vilka är just nu de bärande idéerna om planering av centrum? Kan man vänta sig att något väsentligt av den gamla svenska stadens kärna skall kunna överleva den sanering som nu är oundviklig?

Den gamla stadskärnans planering och sanering är i själva verket inte främst en antikvarisk utan en trafikteknisk fråga: skall man sanera eller stimulera biltrafiken i innerstad. Victor Gruen, stadsplanerare från Los Angeles hävdar att man i USA kan visa att en ökning av antalet bilbesök i en stadskärna medför en minskning av antalet personbesök. Med ökad trafikintensitet avtar det urbana livet. De amerikanska erfarenheterna visar alltså att bilen dödar staden och när mordet är fullbordat lämnar affärsmännen platsen för brottet och bygger varuhus utanför stadskärnan. Denna utveckling har lett Gruen fram till det s. k. Fort Worth-projektet, en stenstad för fotgängare, där privatbilisterna hejdas vid en inre försvarslinje, en ringgata med parkeringshus som omsluter centrum.

Stadsplanetävlingar ger ofta en god bild av aktuella tendenser i samhällsdebatten. Låt oss därför till slut granska ett par tävlingar som berör gamla stadskärnor, Ängelholm 1960 och Lund 1961.

Segraren i Ängelholmstävlingen, Gabriel Winge, vill för att citera beskrivningen i förslaget "Allmänna gränd" skapa "en omväxlande uterumsserie — omväxlande inte bara som rum utan också till karaktären. Storgatan är tänkt som det livliga, aktiva salutorget med servering och turistservice . . . Tingstorget . . . för vila och meditation med plantering, skulpturer och viloplats . . ."

Den gamle wienaren Sitte nickar instämmande och igenkännande från sin himmel: omväxling, livlighet, meditation, det är karaktäriseringsbegrepp för den goda staden, som också han använde för 75 år sedan i kampen mot ingenjörer och teknokrater.

Också tävlingen i Lund tycks visa att den måleriska staden åter har blivit ett ideal. Tävlingen om stortorget utformning har, säger prisnämnden, övertygande visat att det gamla rådhuset bör bibehållas. Pristagarna har liksom i Ängelholmstävlingen visat att stora delar av en gammal stadsmiljö kan bibehållas och samordnas med ny arkitektur. Anselms förslag till stadshushall är ett utomordentligt värdefullt diskussionsinlägg i den ständiga polemiken om gammalt och nytt. Man behöver inte, för att värna om miljön, göra som det sagts om borgmästare Lindhagen i Stockholm: "dra som en oförbätterlig Don Quichote i härnad för konstnärligt brutna tak".

Jag skall nu inte med anledning av dessa två stadsplanetävlingar tyda några tecken i skyarna. De visar väl ingenting annat än att det är möjligt att sanera stadscentrum med bibehållandet av väsentliga miljövärden.

Minnenas Filipstad åt framtiden

Att tänka på Filipstad är naturligtvis att resa i minnet. Det är trehundra-femtio år sedan grundläggningen och vi hade tänkt att ge ut en minnes-skrift, säger mina vänner. Vill Du bli med? Genast stiger ett av pojk-årens minnen fram. Jag står på torget framför stadshotellet med alla mina skolkamrater, tolv år gammal och fylld av högtid och förväntan inför det, som skall ske. Nu har alltså ett halvsekel gått. Av 300-årsjubi-leet har blivit ett 350-års.

Så är det. Mina vackra Filipstadsminnen hör barnet och ynglingen till. Jag tror inte att de på något sätt är enastående utan i allt, som ej faller under familjelivets helgd, torde de vara gemensamma för denna gene-ration. Dit hör några namn, dit hör några ansikten, liksom hågkomster av lokaler för så skilda sysselsättningar som studier, somrarnas första bad, bärplockning och inköpen år mor och far.

Hellre säger jag då i stället något om själva staden, denna många vackra minnens yttre ram. Här finns det som förenar oss alla, de som här bor och verkar, med oss andra, som är dömda att bära hemlängtan i våra hjärtan. Här finns det, som alla filistéer kan samlas kring i vilja till kärleksfull omvårdnad.

Ordet småstad har för mig aldrig minsta nyans av nedsättande kritik. Tvärtom, i detta vill jag och säkert även många med mig inrymma något av det finaste i svensk kultur. Småstaden är inte bara idyllen och lugnet utan också efter sitt mått metropol och centrum i sin bygds kulturkrets. Den, som bor där kommer nära det sanna livet — det liv i vänskapsfull miljö och naturlig mänsklig gemenskap, man önskar allom tillgängligt.

Filipstad är en småstad och har för mig alltid inkarnerat detta sär-präglade begrepp.

Filipstads kyrka. — Foto W. Pöppel.

Det är en varm försommardag och några anddrakar ligger i grässlän-ten ner mot vattnet. Här på ön — den kallades för Hundholmen, när jag var pojke — mitt i Skillerälven har man småstaden framför sig. Det stora torget ligger där mellan eken och lönnen och middagssolen ger det pla-na perspektivet ett drag av stillhet, trots att tavlan inte saknar mänskliga inslag. Konditoriets uteservering lever ett eget liv i skuggan till vänster

och utefter kajen rakt fram vandrar eller dröjer de, som inte vågar sig ut i värmen över kullerstenarna.

Åt bänken, där man sitter, ger de bakomliggande trädens bladverk skugga och någon svalka fångar väl också vinddragen över vattnets sävliga rörelser. Det är på en gång en behaglig och en strategisk plats jag har valt, och helt visst är den en av de vackraste i Filipstad. Plötsligt finner jag liv inte endast bland människorna. Byggnaderna framstår som personligheter.

Det sturska bankhuset i kraftfull arkitektur vittnar om välmåga och soliditet. Det är som om människorna går sakta där förbi av pur respekt. Så den Bronellska bokhandelns långa fönsterrad, där de mellanliggande väggpartierna för ett ögonblick blir till pelarkolonnad i ett kulturtempel. Blicken glider vidare åt höger. Hur typiska och hur vackert balanserade är icke tvåvåningshusen runt torget! Jag ser nedför Kyrkogatan och ser det vita tornet resa sig över ett stycke bebyggelse, över ett genuint och ofördärvat Filipstad. Den lilla runda holmen under bron från Hantverksgatan blir till Monitors kanontorn. Här borde den ena pjäsen från Kanonudden ha placerats. Ingenstans tycker jag att man bättre skulle saluterat svensk småstad.

Men glädjen är icke utan stänk av vemod. Från alla väderstreck tränger en ny tid på, och dess främsta kännetecken är förvisso icke att dess företrädare visar respekt och insikt då det gäller tillvaratagande av gamla värden. Om några synpunkter på vad jag upplever som ett hot mot mitt Filipstad skall det följande handla. Skulle de mot förmodan, men som jag likväl hoppas, kunna stämma till någon eftertanke, är förtjänsten inte min utan fastmer beroende av det olyckliga förhållandet, att jag så länge levat borta från fädernebygden och kanske därigenom kan uppleva den på ett något annat sätt än den, vilken ständigt haft staden vid Daglösen under sina ögon.

Jag tar fram en bok ur hyllan. Det är J. P. Rydelii "Filipstad med omgifningar", utkommen av trycket år 1896. På den tiden var det trots järnvägen naturligt att komma med båt till staden och när författaren låter oss nalkas den i sin introduktion väljer han detta färdmedel. Han skriver sålunda: "När den inlöpande båten nalkas den på västra Daglösstranden, under en lummig park belägna, vackra Bellewue, utbreder sig den sällsynt fagra taflan. Hän öfver det breda av höga stränder bårdade vattenbandet ser man längst fram den vackra kyrkan resa sig ur den rika grönskan öfver Bergmästaregården, hvars undervåning bortskymmes af täta häckar. Detta är taflans midtparti. Till höger eller på östra stranden speglar sig Filipstads kyrkogård med John Ericssons mausoleum, krönt af en väldig örn samt längre in i skogskanten Filipstads lasarett. Mellan dessa och kyrkan resa sig flera byggnader, omgifna av plante-

Bergmästaregården i Filipstad. — Foto W. Pöppel.

ringar, samt bakom dessa stranden, stigande upp mot Albanoparken, men bärande vid skogens bryn många verandaprydda boningar."

Så ungefär minns jag själv sjösidan och jag skulle kunna komplettera med hågkomsten av kallbadhus och förtöjda segelekor i Skillerälvens mynning. Vad jag vill är emellertid något annat än att berätta. Jag vill konstatera ett enda faktum. Filipstad är en sjöstad. Trots att den ligger fjärran från haven har den likväl just den rymd över sitt rum som endast kringliggande vatten kan ge.

Sigfrid Siewertz har en gång och om en annan stad sagt, att städer vid vatten lever ett dubbelt liv. Det saknas alltid något hos en stad som inte samtidigt har en hamn. Det blir något instängt, där inte de våta viddernas sagor susar.

Detta är poesin, men dagens verklighet i Filipstad ger icke luft under pegasens vingar. När Filipstads Bergslags Turisttrafikförening i sin informationsfolder för besökare skall hänvisa badplatser så nämner man tre — Talludden, Munkeberg och Flottuvan. En turist undrar säkert var-

för inte någon plats vid Daglösens stränder har medtagits. Filipstadsbon vet svaret. Kallbadhuset vid älvens mynning är länge sedan borta.

Frågan om vattenföroreningarna är icke särpräglad för denna del av landet, men för den, som en gång upplevt något annat, känns sakernas nuvarande läge icke desto mindre som en tragedi. Är naturen slösande rik, så ger detta än mindre rätt att slösa med dess gåvor. De långa, mycket långa, diskussionerna som förts om sjön Daglösens vatten och om dess förorenande har hittills varit gagnlösa. Kanske skulle också i Filipstad en avloppstaxa kunna införas så att en lösning av problemet ekonomiskt säkerställdes?

Att en vattenstad släpper fram människorna till sina stränder är självklart. Att man i Filipstad mycket tidigt ägde både insikt och vilja i detta stycke, omvittnar bland annat de tvenne öar i Skillerälven vilka jag just nämnt. Vad man härvidlag och i andra åtgärder till stadens förskönande ställs inför är i själva verket resultat av utmärkta mäns insatser.

En av dem var kamreraren vid Kalhytte brunn, August Wennström, farbror August gemenligen kallad. Hävderna anger honom som den, vilken tog initiativet till att vi fick vår Strandväg. 80-talets tider och seder var annorlunda och farbror August hade vid sin sida en särskild förening "Strandvägens vänner", som i detta avseende likt en medborgarstorm övertog en speciell uppgift från den världsliga kommunen, senare generationer till varaktig glädje.

Annars hade väl det dåtida stadsträdgårdsmästeriet kunnat fylla uppgiften. Det var under ledning av E. Dahlström, som det år 1873 av tre små holmar skapade den lilla vackra "strömparterren", så döpt av Gottfrid Kallstenius, och det var 1881 som det ordnade Stadsträdgården och fick den sammanhängande enheten, över älven med den s. k. Hellgrenska tomten.

När Gottfrid Kallstenius i sin väldokumenterade skrift till 300-årsjubileet behandlade just detta avsnitt om vad som åtgjorts till stadens heder och prydnad, fastslog han, att sådana åtgärder främst hade vidtagits under de senaste fyrtio åren. Skulle man idag kommentera samma utveckling vore man i förstone beredd ta på sin ed att egentligen ingenting hänt sedan den tid, då farbror August planterade våra björkalléer.

Strax märker man emellertid sitt fel. Vad som pågår är i stället ett jättelikt, oavbrutet slag om småstaden, där det för vart år blir allt lättare att komma på efterkälken. Fienderna som gaddat sig samman är många. Där återfinns självfallet bilen med sina krav på utrymme för parkering och service i stadskärnan. Där finns industrin, som inte bara är med om att skapa avloppsbesvär utan som i sig representerar något främmande och svårnjutbart i småstadsbilden. Där finns också allt det, som kan sammanfattas i begreppet nivellering och som kan ta sig skilda uttryck.

Att vara modern är modernt och därför skall man vara det lyder ett cirkelbevis, som blott alltför många åberopar. Till allt detta kommer så det lokala självhävelsebehovet sådant det kan resultera i stadsplaner med höghus och som bland annat får sin chans då ofrånkomliga saneringsprojekt utarbetas vid skrivborden.

Filipstad är med i denna kraftmätning mellan den gamla och den nya tiden. Dess utgångsläge är i detta fall gott. Geografiska och transporttekniska förhållanden ger Filipstad ett läge vid sidan av allfarvägen. På en gång naturligt centrum i en rik bygd och samhällsbildning utan alltför påtaglig växtvärk i den pågående urbaniseringsprocessen är bergslagsstaden som sagt ovanligt lyckligt lottad.

Ändock kan ingen som i år vandrar fram på dess gator undgå att märka vad som sker. Gamla hus håller icke beständigt och nya måste byggas. Man behöver inte gå långt förrän man ser hur hyreskasernerna har tvingats in på en gammal trähusbebyggelse. Stora hus på små tomter i avsikt bland annat att utnyttja befintliga kulvertar, gör väl ingen glad. Man slår sönder det gamla och låt mig tillstå att jag i flera fall inte känt mig överbevisad om det nödvändiga däri. Det nya man får blir inte längre Filipstad, det blir ett slags Medelstad.

Med industrin förhåller det sig i nästan än högre grad på samma sätt som med högbebyggelsen. Den utgör ett lokaliseringsproblem. Man får friskt vatten på sin klagokvarn när man upptäcker stora industriföretag i kyrkans grannskap och insprängda i den bebyggelse vars stadsbild med alla medel bör försvaras. Inte tillhör jag dem som vill lägga hinder i vägen för näringslivets expansion men vad jag vet är, att också industrin tjänar på den planering som förmår att geografiskt differentiera de olika stadsfunktionerna. Härvidlag är det således icke endast en utseendefråga, låt vara, att talesättet "Människan lever ej av bröd allen" har full bärkraft också i Filipstad.

Jag nämnde nivellering och modernitetssjukt. Utan exempel skulle orden bli meningslösa. Många har väl liksom jag uppmärksammat hur man med hjälp av karosseripanel sökt ge nytt liv åt butiksfasader i gamla hus. Jag finner detta val av förnyelsematerial olyckligt av både estetiska och praktiska skäl. Den hävdvunna typen av lockpanel är både billigare, starkare och skönare. Den slår heller inte sönder enhetligheten och harmonin i småstadsbilden och denna behöver förvisso allt stöd den kan få.

Bilismen å sin sida skapar överallt väldiga problem och ett av dem är att svenska städer hotas av förvandling till sterila ökenlandskap. Man kan välja annan utsiktspunkt i Filipstad än den som strömparterren bjuder på. Det är säkert lika många turister som slår sig ned på bänken utanför busstationen och ser ut över grusplanerna i kvarteren Morkullan,

De gamla trähusen är förgångliga, men också oundgängliga. — Foto W. Pöppel.

Orren och Trasten. Vad farbror August skulle ha gjort är klart, men skulle inte dagens generation kunna skapa en grönskande lösning också den.

Jag har vid några tillfällen nämnt ordet turist men jag vill ogärna göra något centralt av de vägfarande. Man kan aldrig bygga en levande stad för turister, men man kan bygga den så för dess människor att turisterna finner vägen dit. Samtidigt är det klart att turismen i värdiga former och utan excesser kan tillföra varje stad mycket glädje.

På tjugotalet talades det en hel del om planerna på ett stort mondänt turisthotell uppe på Spångberget. Ingen tvekan kan råda om att denna plats vore värdig ett första klassens hotell, men frågan är om ett sådant bör utgöra upptakt eller slutfas i den utveckling, som jag drömmer om och som skulle ta sikte på småstadens förkovran som småstad, som vänlig, men just därför livskraftig idyll.

När man läser i skrifterna om hur man burit sig åt tidigare så skall man finna att omförmälda strömparterr en gång anlades med hjälp av inflytande hundskattemedel, vilket ju förklarar epitetet Hundholmen. Jag åstundar varken en stad där det är medborgerlig plikt att hålla hund eller en kraftigare avtappning från hundskatten som kommunal inkomstkälla, men både denna utväg och föreningen Strandvägens Vänner syns mig som goda bevis för sann värmäländsk uppfinningsrikedom i gångna tider. Något nutida aktionsprogram vågar jag inte skissera, men nog vore det frestande.

Skulle man inte kunna frilägga ett promenadstråk i farbror Augusts efterföljd uppför Skillerälven? En bit, men en återvändsstig, finns redan om man slinker ned vid den övre bron och vandrar stranden utmed kvarteret Masugnen.

Skulle man inte också i samme mans efterföljd kunna införa något slags årligen återkommande "trädets och grönskans dag" då man och kvinna gick ur huse för att smycka staden, dess gårdar och öppna platser, den själv till prydnad, dess folk till glädje och dess gäster till lockelse.

Skulle inte en precis plan kunna upprättas över de områden framför kyrkan och utefter Skillerälven, vilka bör bevaras som intakt stadsbild och borde inte en skärpning ske av de regler som tillämpas vid lokalisering av industrier, bensinstationer och andra den moderna tidens oundgängligheter?

Vad jag ytterst vill är nämligen endast att "blygsamhetens Filipstad" aldrig skall anfäktas av en falsk blygsamhet. Det finns både så mycket att förkovra och så mycket att värna att händerna känns fulla. Det är sedan på viljan det kommer an.

Men frestelsen att nalkas uppgiften att formulera aktionsprogram vill jag fortfarande akta mig för. Den som lever utanför sin fädernestad får i stället inskränka sig till några frågetecken i marginalen. Och kanske även denna bön:

Kära Filipstadsbor.

Stå samman när attackerna mot den oersättliga stadsbilden sätter in. Överväg i Edra hjärtan. De små trähusen är förgångliga, men också oundgängliga. Restaurera, konservera, reparera, på det att Filipstad må förbli Filipstad.

Något om Arboga och dess stadsplaneproblem

Arboga ligger i västra delen av Mälardalen och för övrigt i en mycket folkrik del av landet. Städerna ligger här nära inpå varandra. Det är blott 4 mil till Eskilstuna och Örebro, 5,5 till Västerås och 1,5 mil till Köping. Inom en cirkel med 5 mils radie bor 400.000 personer, inom 10 mil 1 miljon och inom 15 mil nära nog halva Sveriges befolkning. Staden ligger där två europavägar möts, E18 norr och E3 söder om Mälaren. Länsvägar utgår mot Bergslagen och Katrineholm.

Staden omges i väster, norr och öster av milsvida slättland, i söder av en serie åsar vilka sträcker sig ned mot Hjälmaren.

På en karta över staden återfinner man lätt den gamla stadskärnan med dess karakteristiska smala i huvudsak rätvinkliga gatunät. Stadskärnan är i huvudsak rektangulär till formen, cirka 800×400 meter stor belägen på ömse sidor om ån och parallellt med denna. Förutom kyrkorna rymmer den flera profana byggnader av sten samt ett stort antal källare från medeltiden. Övervägande antalet byggnader är dock av trä och har en ålder av flera hundra år.

Utanför stadskärnan har nya bostadsområden vuxit upp, vilka i förhållande till stadens folkmängd är av betydande storlek. Detta ger en antydning om att stadens folkmängd vuxit starkt på kort tid. Stadens folkmängd vilken mellan sekelskiftet och 1940 stod stilla ökade emellertid efter 1940 kraftigt. För närvarande har staden ca 12.000 innevånare och växer med ca 200 personer per år. Anledningen till denna mer än fördubbling av folkmängden är till största delen beroende på att en av flygets verkstäder förlades hit, men även på en utökning av i staden befintlig industri. Metallindustrin är den dominerande verksamheten i sta-

Den tillfällige besökaren i Arboga tilltalas kanske främst av de vackra, för staden så karakteristiska gårdarna vid ån.

Övervägande antalet byggnader är av trä och har en ålder av flera hundra år.

den med fem större och ett 20-tal mindre företag. Cirka 70 % av de yrkesverksamma återfinnes inom denna industrigren.

Arboga är sålunda en industristad. Få städer av Arbogas storleksslag torde vara så utpräglad industribetonade. Dessbättre har industrierna sådana lägen inom staden att de icke är nämnvärt störande på annan verksamhet. Sedan margarinfabriken nedlades för några år sedan är sålunda den centrala delen helt förskonad från industriell verksamhet, vilket är till stor fördel vid stadsplanearbetet.

Den tillfällige besökaren torde dock icke märka så mycket av industrin utan tilltalas istället av stadskärnans ålderdomliga prägel, de vackra torgen, kyrkorna men kanske främst av de vackra för Arboga så karakteristiska gårdarna vid ån.

Det är också ån som givit staden dess namn. Strax väster om stadskärnan gör ån en båge, åbågen, vilket ord så småningom blivit Arboga. Arboga är sålunda staden vid åbågen. Eftersom ån var segelbar uppstod här tidigt en handelsplats. Läget var gynnsamt och som handelsplats fick orten snart stor betydelse. Eriksgatan passerade även platsen. Det var här vid åbågen som Olof den helige enligt sägen lät bygga en träkyrka på 1000-talet. Det vackra smäckra kyrktornet som i dag dominerar — och som man får hoppas även för framtiden skall få dominera — stadssiluetten tillhör den kyrka, som är återstoden av det fransiskanerkloster som Magnus Ladulås på 1200-talet lät bygga. Den smäckra tornspiran är dock från 1635, byggd av Erik Tornresare från Jäder i Södermanland.

Även den andra kyrkan, Nicolaikyrkan har haft ett likartat torn byggt av Anders Tornresare från Uppsala. Det blåste emellertid ned 1898.

I slutet på 1100-talet omnämns Arboga som stadssamhälle och i början på 1300-talet erhöll den stadsprivilegier.

Staden, under medeltiden "Svea rikets främsta stad", blev mötesplats för sju kyrkomöten och ett trettiotal riksmöten (riksdagar). Ett av de mest berömda kyrkomötena ägde rum 1474, då grundandet av Uppsala universitet beslöts. På riksmötet 1435, som firas som vår första riksdag och som också är en av de mest bekanta riksmötena i Arboga, utropades Engelbrekt till Sveriges rikshövitsman och 1471 utsågs Sten Sture d. ä. till riksföreståndare.

Mot medeltidens slut var Arboga en viktig köpstad med 5 kyrkor och 4 kapell inom sina tullar.

Reformationen under Gustav Vasa innebar att stora värden framtogs kyrkorna och klostren. Trots detta blev 1500-talet ett uppsvingets århundrade för staden, som då var en av utvecklingsorterna för Bergslagens rika järndistrikt. Gustav Vasa lät till gagn för stadens utveckling grunda en vapensmedja på Jäders holme norr om staden. Under 1600-talet fortsatte stadens frammarsch till en tid. Arboga fick eget myntverk. Men så byggdes Hjälmar kanal 1629—39 och ungefär samtidigt fick Nora och Lindesberg stadsrättigheter. Detta innebar att den gamla handelsvägen gick Arboga förbi och att Nora och Lindesberg övertog bergslagshandeln. För Arboga blev följden ett avsevärt ekonomiskt avbräck och nu började en verklig nedgångsperiod. Någon ljusning kunde inte heller skönjas på 1700-talet trots att flera försök gjordes att sätta igång industrier under frihetstidens merkantila tid.

Räddningen kom först på 1800-talet med de nya kommunikationsmedlen ångbåten och järnvägen.

Omkring 1850 uppgick stadens befolkning till ca 1600 personer och år 1900 hade Arboga 5200 innevånare.

Självfallet måste frågor rörande den gamla stadskärnan och dess problem få en mycket framskjuten plats i det kommunala tänkandet och allt eftersom åren går synes intresset öka inte bara hos kommunala förtroendemän utan även hos folk i allmänhet för att söka slå vakt om stadskärnans miljövärden.

Som tur är har den byggnadsrusch som rått i Arboga under sista 20-års perioden knappast alls berört centrum vilket stadsbyggnadsmässigt får anses vara mycket lyckligt och de hus som tillkommit har väl anpassats i miljön. Stadens generalplan har hunnit utarbetas och diskuterats med berörda myndigheter och staden får anses stå planmässigt väl rustad att möta aktuell sanering av vissa stadspartier.

Våra städer är till för att förmedla kontakt människor emellan. Såsom sådan måste Arboga med dess koncentrerade stadskärna med smala gator, små torg och inga parkstråk som skiljer kvarteren från varandra, vara idealisk, som exempelvis när det gäller köpenskapen.

Den smala gatan är den ideala affärgatan. Det är lätt att ta sig över gatan och från gatans ena sida kan man se vad skyltfönstren på andra sidan lockar med. Detta förhållande råder så länge trafiken är av ringa omfattning. I den mån trafiken ökar, försvinner detta idealtillstånd. Det blir besvärligare och farligare att ta sig över gatan och gatans andra sida blir svårare att överblicka. Det blir inte särskilt angenämt att vistas på gatan genom den lukt och det buller som trafiken alstrar.

När trafiken blir för stark har staden förlorat något av sin grundfunktion som kontaktförmedlare människor emellan genom att kvarteren avskärs från varandra av många gånger livsfarliga trafikstråk. Detta märks tydligt även i en så liten stad som Arboga.

Den stora frågan är hur man skall få en gammal stadskärna, som till stora delar är byggd för århundraden sedan och med helt andra förutsättningar och syften, att fungera tillfredsställande i dagens samhälle? Stadens många stora och små företagare kräver goda framkomstmöjligheter inom staden och mellan sitt företag och det allmänna vägnätet. De bilburna innevånarna i övrigt kräver en tidsenlig service i fråga om väl belägna p-platser för bilen och god framkomlighet i staden. Dessa krav måste tillgodoses. Om inte, löper man risken, att den gamla staden blir en belastning och icke den vederkvickande tillgång som man hoppas den skall utgöra för stressade nutidsmänniskor. Den ofta gängse metoden att skapa bättre framkomstmöjligheter för den rörliga trafiken, nämligen gatubreddning vore för Arbogas vidkommande olyckligt och orealistiskt. Icke enbart kulturhistoriska hänsynstagande talar mot ett dylikt förfaringsätt utan även den omständigheten att det vidgade gatuutrymmet endast synes kunna vinnas genom ökad exploatering av återstående kvartersmark.

Det vackra smäckra kyrktornet från 1635 dominerar stadssiluetten.

Genomförandet av gatubreddningar tar dessutom avsevärd tidrymd i anspråk om man inte skall gå in för totalsanering av större område, vilket för Arbogas del vore otänkbart. Pågående dylika "saneringar" i många städer synes som regel icke mana till efterföljd.

Problemet är alltså hur man skall kunna få de kulturhistoriska intressena att samsas med bilistens. Det gäller dessutom icke enbart att lösa stadens interna trafik och parkeringsproblem utan även se till att de allmänna vägar, som berör Arboga, inrangeras i stadens trafiksystem på ett för Arbogas vidkommande lyckligt sätt.

Det måste sålunda framstå som synnerligen angeläget att för framtiden söka bevara Arbogas särprägel. Stadens generalplan tar sikte härpå. För att staden skall kunna överleva vår tid med dess ständigt ökande trafik är det nödvändigt att denna i största möjliga utsträckning avlysas från stadskärnan.

I detta syfte bygges runt stadskärnan en snäv trafikring, i vilkens omedelbara närhet ett stort antal p-platser kan anläggas beroende på att trafikleden i vissa avsnitt passerar genom förhållandevis glest bebyggda

kvarter. Trafiken, vilken har mycket god kontakt med det allmänna vägnätet utgöres av dels befintliga gator dels blivande stadsbidragsberättigade trafikleder. Trafikringens norra avsnitt får den största betydelsen och passerar strax norr om stadens nuvarande affärsgata, Nygatan. Mellan dessa gator uppbygges ett nytt varuhuscentrum med fronten något diskret tillbakadraget från Nygatan och trafikmatning från ringvägen.

Med dessa planer för trafikens avledande från centrum bör den gamla stadskärnans karaktär och väsentligaste partier kunna bevaras. Vi koncentrerar oss på kvarteren vid ån, runt torget och på andra enstaka partier och självfallet på det gamla gatunätet, vilket alltsedan medeltiden bibehållits tämligen oförändrat. Riktmärket bör vara att slå vakt om gatornas och husens skala och miljövärden. Vissa hus kan på grund av sin skröplighet icke bevaras åt eftervärlden, men i så fall måste det nya utformas så att miljön icke äventyras. Inom vissa delar av centrum måste och bör en omfattande sanering ske exempelvis vid Nygatan. Av ågårdarna har flertalet på södra åstranden satts istånd på privat initiativ i vissa fall genom statliga egnahemslån för ombyggnad. Inom ett kvarter vid norra åsidan — kvarteret Oxenstjerna — har staden inköpt fyra fastigheter av sex och avser att sätta dem i stånd. Genom KTH:s avd. för arkitektur har gårdarna mätts upp och för tre fastigheter föreligger såsom exemensarbeten konkreta restaureringsförslag. Ett av dessa förslag överarbetas för närvarande och avses att i stort ligga till grund för utförande. Övriga förslag är så färska att ställning till dessa ännu ej har tagits. Från KTH:s sida har uttryckts intresse att även få studera kvarterets färgsättning. Liknande KTH-insatser har studerande vid fjärde årskursen utfört beträffande ett antal invid varandra liggande kvarter söder om ån mellan Herrgårds- och Kapellgatorna.

För Stora Torget har arkitekt Sigurd Lewerentz upprättat ett förslag till ombyggnad. Byggnaderna runt torget har även studerats fasadmässigt. För den vid Torgets södra sida liggande staden tillhöriga 1700-tals byggnaden Stadsgården har samme man upprättat fullständigt restaureringsförslag till ombyggnad. Denna ombyggnad kommer att igångsättas så snart i byggnaden inrymt bibliotek inflyttat i under projektering varande nybyggnad.

Det göres ibland gällande att stadens ovan relaterade stadsplanepolitik icke kan appliceras på andra städer av Arbogas storleksklass. Arboga är så specifik menar man. "Vår stad är inte så gammal som Arboga och har inte någon särskilt gammal bebyggelse eller miljö att slå vakt om" heter det ofta. Jag kan inte hålla med om detta. Varje stad har oberoende av åldern sin egenart och rymmer ofta någon särpräglad fin miljö, formad av ekonomiska, geografiska eller historiska förhållanden.

Funderingar kring Västerviks gamla stadskärna

Västervik är en gammal stad. Det var Erik av Pommern som utfärdade privilegiebrevet år 1433 och det var han som donerade marken för "köpstaden" Västervik.

Den gamla stadskärnan innehåller mycket intressanta byggnader och värdefulla miljöer, som är verkligt uppmärksammade, men ändå är de icke tillräckligt uppmärksammade. Få, ja alltför få har vetskap om vad denna stadskärna inrymmer.

Avsikten med dessa rader är att ge vidare kretsar någon uppfattning om vad som finns och författarens funderingar. Bidrager dessa synpunkter till ett ökat intresse eller något slag av aktivitet har de en uppgift att fylla.

Under en följd av år har frågan om den gamla stadskärnans framtid då och då tagits upp till behandling bland samhällsarbetarna, men något bärande förslag har icke framlagts. Uppgiften är sannerligen icke lätt. Den är så omfattande och därav inses även att den är mycket kostnadskrävande. Men de ansvariga är absolut skyldiga att göra en grundlig undersökning och utredning. Dessbättre har sådan utredning nu påbörjats i de gamla norra och västra kvarteren. Områdets omfattning framgår av kartan. Men har väntat länge på att arbetet skulle komma igång och många är det som hoppas mycket och väntar med spänning på vad komma skall. Främst gäller det att komma tillrätta med framtiden för de nämnda kvarteren och sedan hoppas många på att fortsättning följer i övriga kvarter i den gamla stadskärnan.

Norra och västra kvarteren, även kallade gamla stan, begränsas i öster av Gamlebyviken, i söder av Storgatan och Stora torget med rådhu-

set från år 1793, i väster av stadsparken och i norr av ett industriområde.

Inom detta område finns stadens klenod, Västerviks gamla kyrka eller S:ta Gertruds kyrka, vars äldsta del med sannolikhet uppfördes under 1430-talet. Här finns Cederflychtska fattighuset, som ritats av Karl Hårleman och som invigdes år 1751 och här ligger "gamla skolan" som ritats av arkitekten Gustaf af Sillén och som invigdes år 1809. Här finns boställsgårdar, handelsgårdar, hantverksgårdar, sjömansgårdar och båtsmansstugor. Man vågar påstå att här finns ett mycket fint tvärsnitt av samhället under 1700- och 1800-talen.

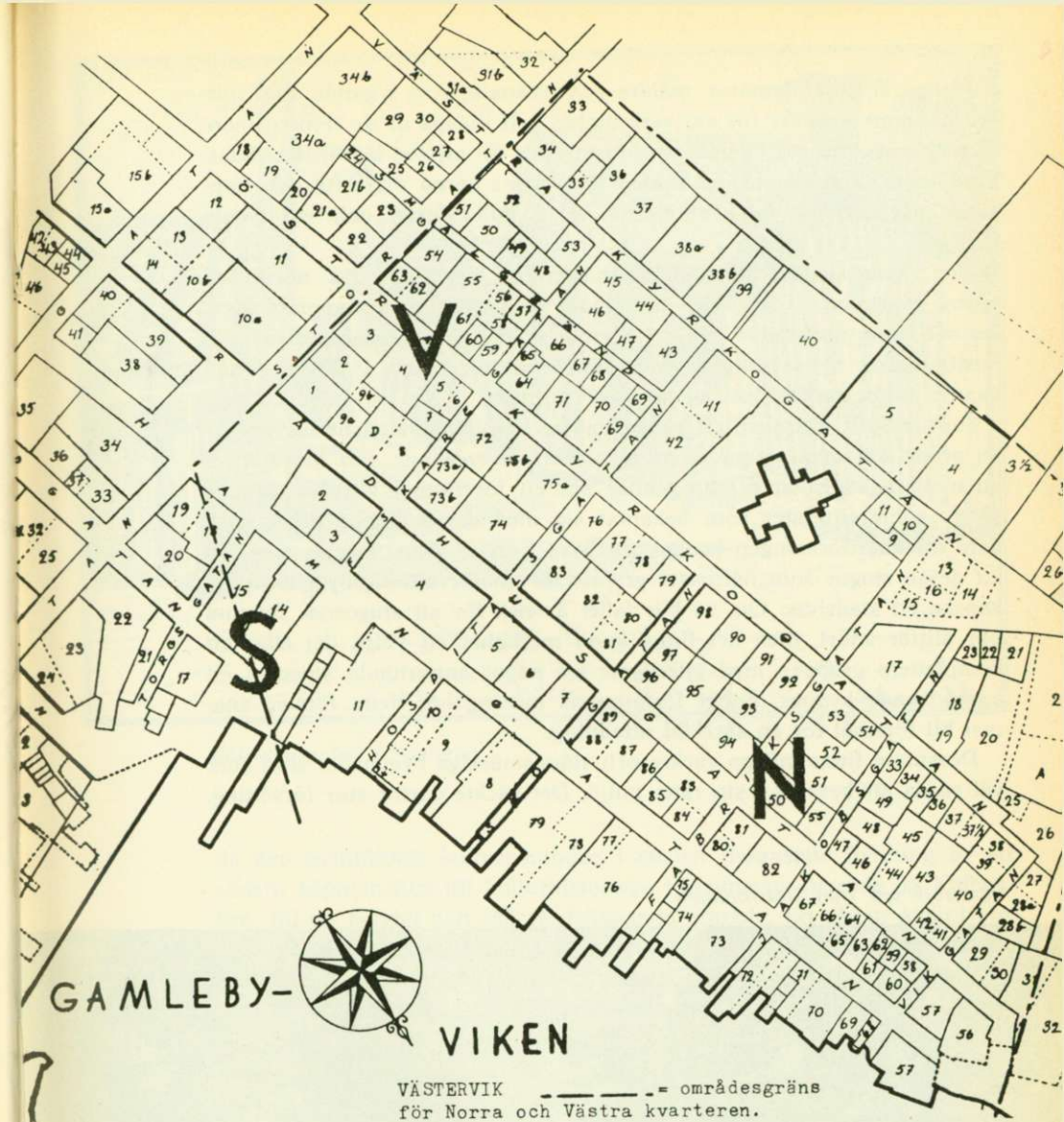
Av denna kortfattade beskrivning inses nog att här är fråga om något ovanligt, som måste handhas med stor försiktighet. Förslumningen har gått hårt fram, men detta får inte hindra ett allvarligt räddningsförsök. De är ju ett strängt begränsat område. En ur kulturhistorisk synpunkt mycket intressant inventering har utförts av förre stadsarkitekten Arre Essén, vilka handlingar borde få stor spridning.

Ansvariga myndigheter i central ställning har visat stort intresse för området och vid personligt besök rekommenderat de kommunala myndigheterna stor försiktighet. Det vore en fruktansvärd olycka om grävskoporna finge gå fram här. Exploatörer har icke saknats och radikala förnyelseplaner har framlagts. Tyvärr är den gällande stadsplanen, som fastställdes år 1927, ett stort hinder på grund av ett hårt och idag orealistiskt nyttjande av området.

Miljöfrågan är även den mycket viktig. Man kan här icke tänka sig att flytta byggnaderna till ett annat område i eller intill staden i likhet med vad som gjorts i vissa andra svenska städer. Man har att taga hänsyn till kyrkan och vissa redan nu välupprustade byggnader och man måste låta byggnaderna ligga kvar vid Gamlebyviken. Området kan dessutom avlastas den genomgående trafiken, vilket är mycket viktigt och man kan enligt författarens mening mycket väl kombinera gammal och ny bebyggelse.

Ansaret för områdets framtid ligger nu i de kommunala myndigheternas händer. Främst då hos byggnadsnämnden och drätselkammaren, men även den nyinrättade kulturnämnden skall vara med och bestämma. Denna senare nämnd har ett mycket omfattande och arbetskrävande verksamhetsområde. Enbart frågan om gamla stan bör ge dem full sysselsättning.

Att det finns ett mycket stort och allmänt utbrett intresse i staden för frågor av detta slag är ostridigt. Man hör emellanåt talas om att här bör finnas ett forum för kulturintresserade. Det har talats om en förening "gamla stans vänner" och det har talats om en hembygdsförening, men det har stannat därvid. Är inte detta anmärkningsvärt? En-

ligt uppgift finns det nu hembygdsförening i samtliga socknar i norra Kalmar län, men i Västervik saknas sådan. Tjustbygdens kulturhistoriska förening finns visserligen, men den har andra väsentliga uppgifter på sitt program och som namnet avslöjar omfattar verksamheten hela Tjustbygden.

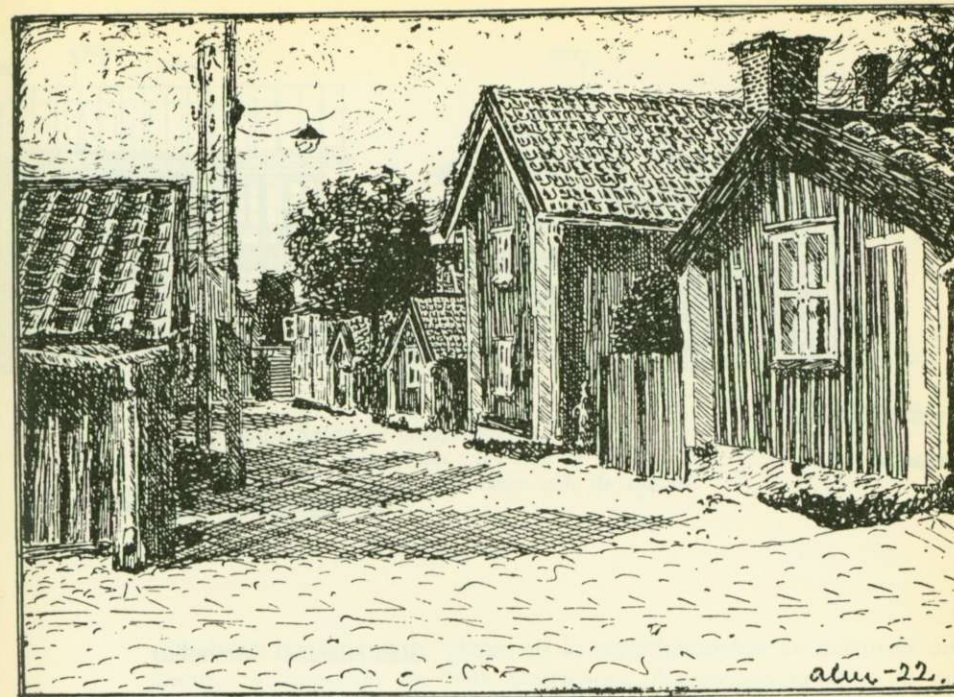
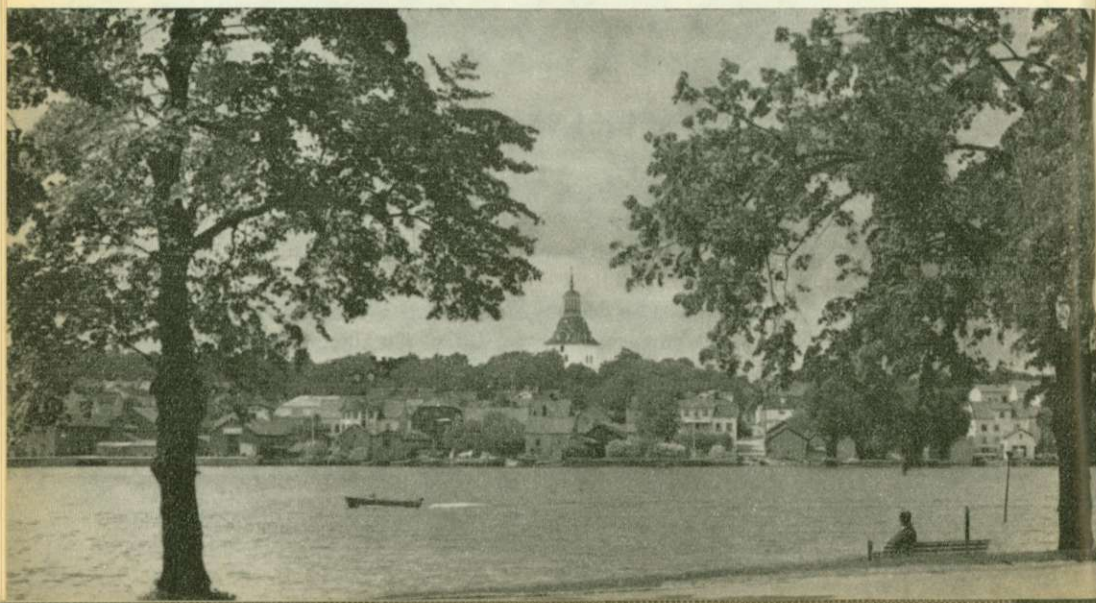
Många är de konstnärer, målare och tecknare, som i gamla stan funnit tacksamma motiv för sin verksamhet och många är de tidningsmän, som efter vandringar i gamla stan inspirerats till mycket läsvärda artiklar. Främlingar som lärt känna staden återvänder gärna och ofta och uppsöker då i första hand miljöerna vid Gamlebyviken och vid gamla kyrkan.

Den gamla stadskärnan innehåller betydligt mer än de s. k. norra och västra kvarteren. I de övriga har under de senaste åren sanerats mycket och ännu återstår en hel del. Denna verksamhet måste bedrivas och medborgarna är säkerligen införstådda härmed. Men i dessa övriga kvarter finns punktojekt av lika stort intresse.

Som särskilt förtjänstfullt sådant måste framhållas stadens förvärv av en grupp båtsmansstugor, som nu på ett betryggande sätt inordnats i en modern stadsplan. Detta vittnar om ett förefintligt intresse. Många är de sommarturister som bekantat sig med dessa stugor delvis tack vare att turistföreningen inrymt sin byrå i en av dem. Det är tänkbart att dessa stugor som närmaste granne får en förvaltningsbyggnad eller kanske ett stadshus. Om så blir fallet är risk för att stugornas livsrum blir alltför snävt, men det finns ännu möjlighet att vidga det eller att komplettera gruppen med ytterligare tre något annorlunda stugor i ett angränsande kvarter. Enligt författarens mening bör detta förslag snarast bli föremål för en särskild utredning.

Dessutom finns många vackra och ståndsmässiga byggnader som vore väl värda att bevaras i sin rätta miljö. Det väckte därför stor förvåning,

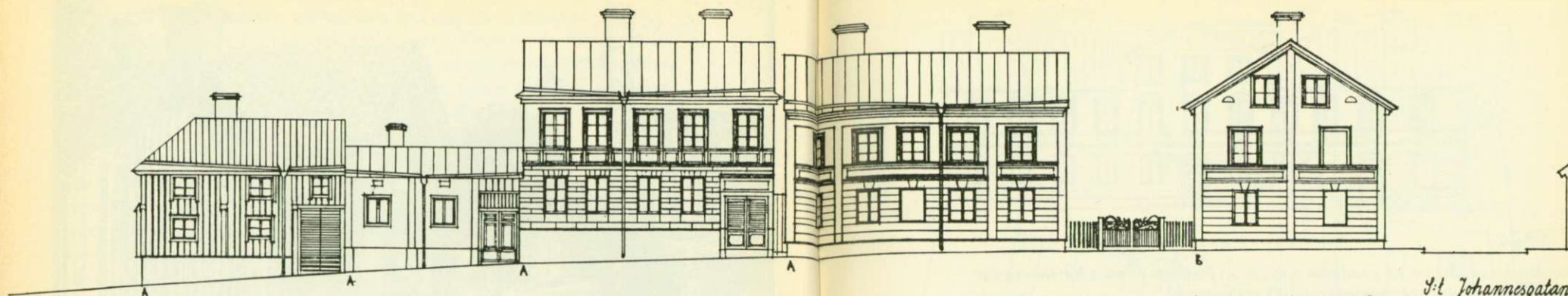
Västervik sett från Slottsholmen.

Båtsmansgränd i Västervik.

då den nyinrättade kulturnämnden i staden ifrågasatte flyttning av ett sådant köpmanshus till kulturhistoriska föreningens område på Kulbacken, till ett bergigt och skärgårdsliknande område. En sådan åtgärd blir mycket kostsam och den måste rubriceras som verklighetsfrämmande. Man får se det initiativet som ett mindre väl genomtänkt hugskott. Det finns nämligen flera hus av samma intressanta slag, som mycket väl kan ligga kvar på sin ursprungliga plats och där på ett föredömligt sätt vittna om en gången tid. Det finns således ytterligare stora uppgifter för kulturnämnden att bevaka.

Att vara utredare eller den som håller i trådarna vid den nu pågående undersökningen i staden måste vara både avundsvärt och fascinerande. Den arkitekt som nu har detta ansvar är ung och nyinflyttad vilket författaren finner vara mycket klokt under förutsättning vederbörande har intresse för frågor av detta slag. Hans syn på detta stora komplex är således så frisk den kan vara. Frisk syn parat med förmåga att kunna fråga och konsten att kunna lyssna är en garanti för att uppdraget fullföljes på ett förtjänstfullt sätt.

Snickargatan

Kv. S:t NICLAS
Fasader mot Öfre Slottsgatan

Sten Hummel-Gumaelius

Ett kulturresevat i Upsala?

I stadspartiet kring Öfre Slottsgatan i Upsala, närmare bestämt mellan universitetsbyggnaden och Katedralskolan, ligger ett bostadsområde med en typisk prägel av 1700- och 1800-tal. Bostadsbyggnader i 1 och 2 våningar grupperar sig tillsammans med uthus och bodar kring idylliska planterade gårdar, som genom inkörsportar står i förbindelse med gatan. Stadsdelen, som delvis är starkt kuperad, har sedan långt tillbaka i tiden kallats för Fagrafjärdingen, i motsats till Sketfjärdingen samt Bortom Bullret, vilka benämningar torde ange att det här är fråga om ett område, som ur miljösynpunkt tilldrager sig allmänt intresse.

Åren 1960–61 bildades i Upsala en förening, som fick namnet "Föreningen Vårda Upsala". Den tillkom helt spontant som en reaktion från allmänhetens sida mot det hårda sätt på vilket stadssaneringen börjat gripa omkring sig. Föreningens ändamål är att verka för bevarandet av Upsala särprägel, särskilt i den äldre – klassiska – delen av staden samt att skapa en stark opinion härför. Ett av dess första initiativ blev att

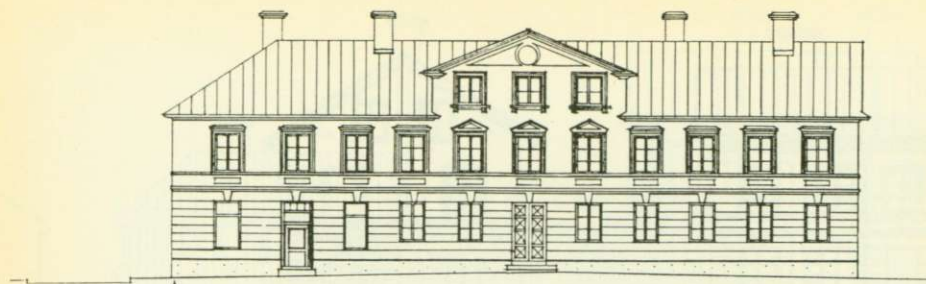
Uppmättningsritning av gatufasaderna i kvarteret S:t Niclas mot Öfre Slottsgatan. Avsikten är att de tre byggnaderna till vänster skall rivras och de två till höger restaureras.

S:t Johannesgatan

aktualisera tanken på att skapa ett kulturmiljöområde av det ovan nämnda stadspartiet vid Öfre Slottsgatan. Föreningen uppdrog åt mig att i egenskap av arkitekt inventera området för att utröna vilken möjlighet det fanns att låta denna bebyggelse leva vidare. Under min utredning har jag upptagit kontakter med medlemmar i Föreningen Vårda Upsala, Upsala Stads Kulturminneskommitté samt stadsarkitektkontoret.

Det har under arbetets gång framkommit att åtminstone hälften av hela byggnadsbeståndet är så angripet av tidens tand, skadeinsekter och röta att det är rivningsmoget. Detta resultat av undersökningen har icke kommit såsom någon överraskning även om många med beklagande ser att en del gamla pittoreska byggnader måste försvinna. Att konservera stadspartiet får icke anses liktydigt med att göra ett hembygdsmuseum av hus och kåkar. För att bibehålla karaktären av det fridfulla bostadsområdet från gången tid erfordras att de bristfälliga husen ersättes med nya byggnader och att den övriga bebyggelsen rustas upp. Av stor betydelse är härvid att denna nybebyggelse utföres på sådant sätt, att de nya huskropparna på ett naturligt sätt infogar sig i miljön.

Många arkitekter hävdar att varje tid har rätt att med sin arkitektur få sätta sin prägel på stadsbyggandet. Så sker också nu runt om i våra städer, även om det gäller gamla ömtåliga stadspartier. Med den hastighet, som den moderna arkitekturen förnyar sig, skulle det kunna betyda att den så småningom åter ut den gamla och att slutresultatet blir ett konglomerat av byggnader från olika tidsåldrar.

Öfre Slottsgatan

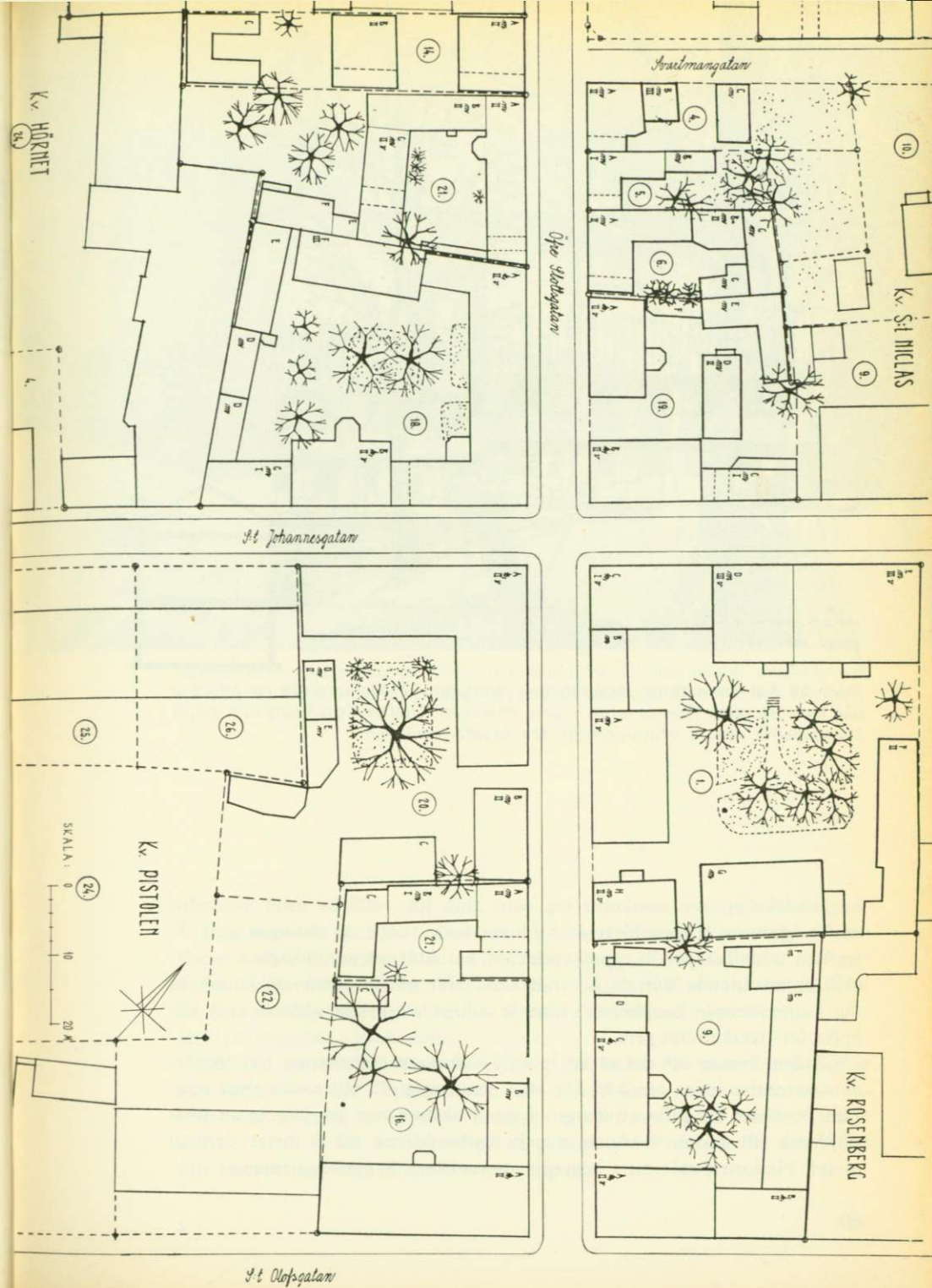
Uppmåtningsritning av en gatufasad i kvarteret Pistolen mot S:t Johannesgatan. Denna byggnad har rekommenderats till restaurering.

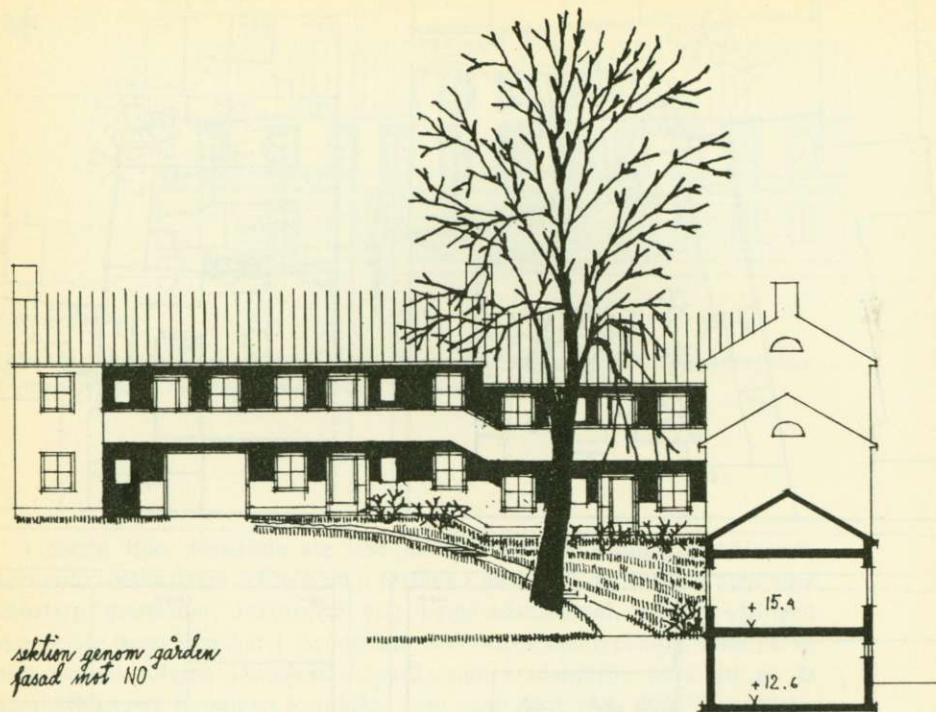
I gamla tider förnyade sig icke arkitekturen på samma omvälvande sätt som i våra dagar. Husformen förblev i stort sett densamma med sina fönsterproportioner, takformer och byggnadsmaterial. Stilförändringen gjorde sig mest kännbar i fasadernas dekorativa utsmyckning. Den på så sätt genom tiderna långsamt framväxande stadsmiljön kom att ge åt samhällena en homogen karaktär, som man kan säga blev karaktäristisk, var och en för sin ort.

Den äldre byggnadsmetoden med sina byggnadsformer är fortfarande aktuell. Den kan inte utdömas såsom tekniskt olämplig eller oekonomisk. Den går lätt att förena med moderna krav på ändamålsenliga bostäder och arbetslokaler, och så länge den uppfyller dessa anspråk och icke utformas såsom pastischhus måste det anses felaktigt att benämna den omodern. Överhuvudtaget bör begreppet "modern" icke tillämpas inom byggnadskonsten. Det kan vara lika vilseledande som att komma till en främmande ort och ta in på Nya Hotellet, som visar sig vara uppfört 1908.

Jag har velat vidröra dessa tankegångar därför att de passar in i sammanhanget. Om området vid Öfre Slottsgatan skall förnyas är det mycket viktigt att det sker utan att den gamla skalan förändras. De gamla

Denna karta utvisar det stadsparti vid Öfre Slottsgatan, som genom Föreningen Vårda Upsalas försorg gjorts till föremål för inventering.

Skiss till Kalmar nations studenthem i kvarteret S:t Niclas. Från en loftgång når man de olika lägenheterna i övre våningen. Utefter Svartmangatan följer byggnaderna genom avtrappningar den branta terrängen.

byggnadskropparna markerar sig som små hus, ställda intill varandra utefter gatorna. Hushöjderna är i huvudsak 1 och 2 våningar och de typiska takfallen ger åt stadspartiet en karaktär av samhörighet — särskilt framträdande när de är snötäckta. Här gäller alltså att kunna få tag i intresserade byggherrar, som är villiga att bygga sådana små enheter för överkomligt pris.

Glädjande nog ser det ut att lyckas. Kalmar studentnation har förvärvat tre tomter inom området för att i anslutning till sitt nationshus uppföra bostäder för gifta studenter. I mina skisser har jag begränsat hushöjderna till 1 och 2 våningar och husbredderna till 6 meter och 10 meter. Nationen står nu i begrepp att realisera byggnadsplanerna.

Takens arkitektur spelar en stor roll i samhället. De ger genom sin form och enhetlighet karaktär åt stadsbilden. Foto från kvarteret Slottet i Upsala.

Upsala universitet har också visat ett stort intresse för området, som ligger i nära grannskap till universitetets byggnader. Akademin förfogar sedan tidigare över tomter och har nu ytterligare förvärvat tre stycken. En privat byggnadsfirma förfogar över tre tomter och motsätter sig icke en nybebyggelse i liten skala.

Det har varit roligt att möta en stor förståelse för värdet med denna utredning hos såväl universitetet som hos Kalmar nation och hos allmänheten. Det är en allmän förhoppning att Föreningen Vårda Upsalas initiativ skall kunna realiseras på så sätt att detta område för framtiden blir bevarat som ett kulturresevat i Upsala.

Visby — trivsel och trängsel

"Denna stad som så vackert och enhetligt uppbyggdes på de naturliga terrasserna över havet torde utan fråga ha varit en av Nordeuropas vackraste och även viktigaste städer" sade Gerda Boëthius för trettio år sedan i Samfundets tidskrift.

Det är i första hand naturen som givit staden förutsättningar att bli skön, det är klinten och stranden. Stranden är en av naturens föränderligaste komponenter. Hårdhänt har den gotländska kusten härjats av naturkrafterna — en fördel har detta fört med sig, nämligen den att direkt strandbebyggelse hålls borta av naturen själv. Jag citerar ur P. A. Säves "Strandens sagor": "Så blåste det på den för Visby oförgätliga olycksdagen d. 28 okt. 1845, då den gamla stadens framtidshopp, vågbrytaren framför hamnen, ett verk, som, av mer än 800 fots längd och omkring 12 fots höjd över vattenytan, och vilket bestod av ända till 50 skeppunds (8500 kg) gråstensblock, inom några få timmar äntrades, revs ned och spolades bort av vågorna".

Hamnen har ett utsatt läge. Gotlandsbolagets fartyg är tryggare i fastlandshamnarna under dåligt väder. Under höst- och vinterstormarnas tid läser man i öns dagstidningar om "lamslagen sjöfart", och hamnen ligger öde. Hamnen är livsviktig, men vågbrytarna otillräckliga. Den behöver skyddas mot havet, och den måste byggas ut på land — med parkeringsplatser för sommarens tusentals bilar. Parkeringsplatserna som iordningställdes våren 1964 räckte inte till under sommarsäsongen samma år. Våren 1965 har ett gammalt magasin röjts bort för att bereda ytterligare plats för bilande turister. Medeltidsstaden måste, om den inte konserveras till ett enda enormt museum, byta kläder efter utvecklingens väderleksväxlingar utan att därför karaktärslöst begrava sin rätta själ.

I första hand naturen — klinten och stranden — har givit staden förutsättningar att bli skön. — Foto W. Pöppel.

Parkeringsplatser har också anordnats utanför östra muren. De är fulla under några dagar vid tiden för julhandeln, eljest hör de liksom så mycket annat i Visby, t. ex. vandrarhemmet i gamla apoteket, turistbyrån i Burmeisterska huset, sommarstugorna i vad som en gång var de fattigas stugor uppe på Klinten, till sommaren.

Där uppe på Klintens rand ovanför Domkyrkan uppfördes "en friskola för fattiga gossebarn . . . i själva fattigdomens kvarter, mitt emellan behovets kojor och Mariatemplet" av det för Visby specifika sällskapet D.B.W., De Badande Wännerna. Läroverket ligger i den muromgärdade stadens centrum. Under de senaste åren har det fått lärosalar i flera annex, nämligen "gamla annexet" som förr varit fattighus, "nya annexet", som också kallas S:t Hansskolan och förr var folkskola, "kyrkan", en frikyrka som togs i bruk höstterminen 1964 för läroverkets del. Innanför murarna finns det numera inte kvar någon folkskola. Utanför

däremot ligger Solbergaskolan (1893 och 1948), Södervärnsskolan (1906 och 1954), Norrbackaskolan (1959) och Gråboskolan (1964). Även gymnasiet kommer som en nödvändig följd av skolreformen att ändras och utvidgas, så att det måste byggas nytt utanför muren, bl. a. med tanke på att alltfler elever kommer till skolan i egna bilar. Det är alltså icke blott modern teknik utan även det ekonomiska och kulturella livets utveckling som påfordrar oavbrutna anpassningar hos staden.

Så långt man kan se framåt i tiden kommer väl Visby hamn och staden inom murarna, liksom Skeppsbron och Gamla Stan i Stockholm, att utgöra geometriskt centrum i staden, men befolkningstyngdpunkten ligger redan utanför murarna. Det står cirka 900 personer i bostadskö i Visby, och praktiskt taget alla dessa måste räkna med att bosätta sig utanför muren, i den mån de får lägenhet. Enligt beräkningarna kommer 400 nya lägenheter att färdigställas under 1965, alla belägna utanför muren.

S:t Hansgatan i Visby. — Foto W. Pöppel.

Strandgatan med Liljehornska huset. — Foto W. Pöppel.

De offentliga institutionerna får i stort sett följa efter. Skolorna har jag redan nämnt, och domsagan ligger i en ny byggnad inte långt från Valdemarskorset. Där nedgjordes Gotlands bondehär av Valdemar Atterdag 1361. Visbyborgarna, som bodde innanför muren, betraktade slaget från denna.

Inte långt från Korsbetningen har ett nytt affärscentrum växt upp utanför muren vid Österport. Den största butiksenheten där är ett modernt Domus-varuhus. En koncentration av butiker har länge funnits längs Adelsgatan innanför muren. I princip är det inga stadsgeografiska

skillnader mellan Adelsgatan i Visby och Västerlånggatan i Stockholm å ena sidan och Östers affärscentrum i Visby och Farsta i Stockholm å andra sidan. Möjligen skulle stadsgeografen professor William-Olsson vid Stockholms handelshögskola hellre vilja sätta likhetstecken mellan Odenplan eller Norrmalmstorg och Öster i Visby. Till skillnad mot internationellt berömda stadsplanerare, vetenskapsmän och affärsmän vid "Stockholms gågata", "Gatan som är ett varuhus", nämligen Västerlånggatan, vill Visbys affärsmän ha bilarna kvar på "Affärs-gatan", "A-gatan", nämligen Adelsgatan.

Miljöskapande faktor utanför Söderport blev järnvägsstationen. Dit samlades Lantmännens Centralförenings lagerhus, nu moderniserade och utökade med nybyggda lagerhögghus, samt slumbetonad utkantsbebyggelse med plank och verkstäder. Nu är järnvägen nedlagd, stationen har blivit busstation och lokstallarna slumrar rostiga, avvaktande sanering. Kolimportens vidsträckta lagerområde intill Södra Byrummet utanför muren behövs inte längre. Oljan har kommit i stället och lagras i blänkande "burkar" närmare stranden. Utvecklingen går framåt, men saneringen, som mera är ett estetiskt än ekonomiskt behov, kommer några steg efter. "Det kan ingen tro, som inte har gjort den vandringen, hur långt Visby stadsmur syns", sa en resenär, som kom från Högklint en halv mil söder om Visby, men det var under ett tidsskede, som låg före järnvägen och lagerhusen.

Landsantikvarien Gunnar Svahnström säger i "Visby 1645—1945" i Boken om Gotland, att den medeltida muren finns kvar, huvudsakligen därför att stadsexpansionen kom igång så sent på ön. Han påvisar också, att bebyggelsen under den period, som jag skulle vilja kalla "den kritiska", genomgick en förnyelse och betydande utvidgning åt sjösidan. Resultatet från denna "konsulernas epok" i slutet av 1800-talet kan vi lätt skönja i dag, den förvandlade nämligen muren mot hamnen till husvägar, där den inte helt förintades. En rysning genomfar varje tänkande framsynt människa, som i fantasin låter just denna förvandling drabba den övriga sträckningen av ringmuren.

Kanske kände Markelius denna rysning, när han i stadsplanen för Visby 1934 skisserade ett mellan 100 och 300 meter brett grönområde utanför muren. Han gjorde det med tanke på den nya bostadsbebyggelsen, som hade börjat få stor spridning med karaktär av trädgårdsstad vid 1930-talets början. Ett nyare skede i denna utveckling har givit områden med ganska stora och många hyreshus, exempelvis i Visborgssta-den söder om gamla Visby, för vilka ett öppet perspektiv mot havet och ringmuren är en trivselfaktor. När jag exempelvis frågade en nyinflyttad, hur han trivdes, fick jag svaret: "Jo, jag ser havet från tre fönster i lägenheten".

Visby med östra muren sett från Domkyrkan. — Foto W. Pöppel.

Saneringskommittén är en ny kommunal skapelse i Visby. Bara det att den bildats är en positiv händelse. Det har också visat sig, att in-tressena i denna kommitté är oberoende av medlemmarnas politiska färg. Kommitténs uppgifter står i proportion till antalet bofasta i första hand och i andra hand till turistströmmens storlek, och en tillbakablick kan vara lika god som en prognos. Den bofasta befolkningen har ökat på följande sätt:

1800	1820	1840	1860	1880	1900	1920	1940	1960	1965
3730	3767	4157	5443	6922	8376	9346	12520	15698	16728

och turistströmmen:

1939		1947		1960		1964	
pers.	bilar	pers.	bilar	pers.	bilar	pers.	bilar
48 000	900	60 000	okänt	90 000	9700	158 000	25 000

Man kan alltså förutse, att Saneringskommittén i Visby står inför oavbrutet ökade arbetsuppgifter både vad antal och vikt beträffar, och man måste tyvärr räkna med, att problemen inte löses med den breda allmänhetens hjälp utan snarare måste lösas trots motstånd från de flesta invånarna, vilka tack vare lyckliga omständigheter och en och annan modig kämpe bor i en vacker, trivsamt medeltidsstad.

Idyll och verklighet

Alla har vi säkert tjuvats av småstadsideyllen. Jag minns från mitt första besök i Sigtuna nån gång i början av 40-talet, hur jag tyckte mig vara hos tant Brun, tant Grön och tant Gredelin. Det tjuvande ligger i spänningen mellan stadsvärdigheten och de små dimensionerna. Att vara stad betyder att ha en viss dignitet, att vara något förmer än ett stackars municipalsamhälle, som man knappast ens kan stava rätt till en gång. Stad för med sig känslan av något värdigt, något stort, något kulturellt eller något syndigt, det är bara att välja. En stad med en alldeles riktig borgmästare, det är något det. I småstaden ligger detta något förkroppsligat, koncentrerat, sammanfattat.

Att leva i en småstad är dock inte detsamma som att se staden på vykort eller att vid ett hastigt besök känna museiatmosfären. För att leva måste man ha arbete, helst inte alltför långt borta. Man måste ha något mer att göra än att klippa håret på varandra. Men arbetsmöjligheterna blir med stordriften och de långa serierna koncentrerade. Och så står småstaden i valet mellan att dö i tvinsot eller att förlora sin egenart, sin småstadskaraktär. Det är situationen idag. Antingen tynar man bort — som stad och som bosättningsort — eller också förvandlas man till ett helt vanligt samhälle med 15.000 invånare, Sarakrog, Tempo och HSB-hus, förträffliga saker alltihop men knappast det som hör till småstaden.

Mariefred har detta problem, förutom att ha uppmärksamheten riktad på sig, riktad genom läget, som gör det lätt för huvudstadsdrakar och TV att tillfredsställa romantiken för småstaden genom reportageresor, Trekampen och allt.

1605 hade bosättningen intill Gripsholms slott nått en sådan omfattning, att Karl IX kunde ge stadsrättigheter åt fläcken, väl i tron på or-

Mariefreds kyrka. — Foto W. Pöppel.

tens möjligheter att växa i merkantilismens tidevarv. Egentligen är läget inte dåligt för en stad — särskilt om man bortser från grannskapet, två mil till Strängnäs, tre till Södertälje. Avståndet till Stockholm är precis lagom tillräckligt nära för att man ska kunna bevaka sina rättigheter där, tillräckligt långt borta för att man ska kunna leva i ro för stockholmare, om man vill det. Det hade redan gamle Bo Jonsson insett, när han på 1380-talet byggde det första Gripsholms slott. Omkring detta och klostret Pax Mariæ, grundat på slottets mark 1493, hade en viss bebyggelse uppstått. Bebyggelsen ökade, när Gustav Vasa 1526 drog in klostret och snart började bygga sitt Gripsholm med tegel bl. a. från det raserade Pax Mariæ.

Rådhuset i Mariefred. — Foto W. Pöppel.

Annars var inte läget direkt förmånligt för ett handelscentrum. Då som nu var upplandet för litet. Strängnäs- och södertäljeborgare hade ganska litet till övers för konkurrens från Mariefred. Slottet och hovets vistelse där blev ryggraden i stadens försörjning. Under de kungliga gripsholmssejourerna flödade nåden över mariefredsborna, rikedomerna kanske också emellanåt, men sejourerna var varken långa eller särskilt ofta återkommande. Slottets normala uppgift blev under långa tider att förvara fångar, och vaktstyrkan var inte så stor, att staden kunde förvandlas till garnisonsort. Stadsborna hade det inte särskilt fett, inte ens under Gustav III:s tid, om man får tro Bellman, som i Fredmans sång nr 34 kalfatrat mariefredsborna. Och ändå gjorde Gustav Gripsholm till hovets sommarslott varje år i nära 10 års tid.

Kungen lät bygga Kungshusen nere i staden som bostäder för hovmän och besökande, anlägga ett kronobränneri i stor skala i närheten av slottet och efterskänka utskylder, vilket gjorde det möjligt för borgarna att bygga nytt rådhus. Under 1600-talet hade änkedrottningarna — främst Hedvig Eleonora — som innehade slottet som livgeding, änkesäte, gynnat staden med donationer, bl. a. till kyrkan. Men staden behövde för sin utveckling inte bara kunglig ynnest utan också naturliga förutsättningar. Och dem var det sämre beställt med.

Visst fanns det hantverkare och köpmän, men affärerna sträckte sig inte så långt, även om en och annan skuta fram på 1800-talet seglade t. o. m. på världshaven. Krukmakeri och garveri tycks ha spelat en särskild roll. Men invånarantalet var blygsamt, 263 år 1761, 597 år 1805, 1.192 år 1900. Först genom indelningsändringarna på 1950-talet har folkmängden stigit till 2.500 och staden avlägsnat sig från grannskapet med Marstrand, Skanör och Trosa.

Här levde ända fram på 1930-talet den beryktade — det finns knappast lämpligare adjektiv — Mari Mihi, den litteräre borgmästaren Gustaf Lindqvist, som trots alla sina resor i samtiden bättre än andra förkroppsligar 1800-talet och dess livsinställning. Levde, knappast verkade, för när det dök upp något mål i rådhusrätten, måste hovrätten se till, att borgmästaren tog ledigt och en jurist kom ner för att döma, en som hittade bättre i juridikens irrgångar. Läs förresten hans verk, Odenas röda slott, I landet bakom molnen, Vägen till Kreml och andra vägar. Han hade faktiskt både iakttagelseförmåga och förmåga att skildra. Hembygds museet har övertagit en stor del av hans tillhörigheter, hans ordenssamling är imponerande.

Mari Mihis Mariefred levde i Gripsholms skugga. Skugga är förresten inte det riktiga uttrycket. Snarare sol, så mycket sol, som slottet kunde ge, sedan Gustav III:s tid var över och innan turismen kommit. Staden hade nyss fått kyrka och rådhus, äng och skog till mulbete av riksänke-

drottningar och kungar. Den fick t. o. m. borgmästare av slottet långt fram på 1800-talet, dock inte Mari Mihi. Ståthållaren på slottet fungerade som borgmästare, staden hade en särställning. Slottet och de kungliga sejourerna där — den siste kung, som bodde på Gripsholm under någon längre tid, var Karl XV — medförde, att staden fick postkontor och läkare, sjukstuga och telegraf. Den blev stationeringsort för veterinär och länsman. Den fick en viss betydelse som centralort. Det uppstod en societet av ämbetsmän, likaväl som av borgare. Detta präglade staden även sen den kungliga glansen ramlat av Gripsholm och "ödenas röda slott" förvandlats till porträttgalleri och mål för skolresor.

Skuggan från slottet har blivit mera skugga på senare tid, åtminstone finns det många, som ser det så. Funnes inte slottet, skulle staden kunna bli en industriort, en framåtgående metropol vid Mälaren med fabriker och företag med 10.000, kanske 20.000 invånare! Nu är det slottet, som hindrar en sådan expansion. Slottet äger marken, myndigheterna vill inte förstöra idyllen, hindrar företag att lokalisera sig hit eller bli hitlokaliserade av stadsfullmäktige. Och detta har smittat av sig på stadens bestämmande eller en del av dem. Det skall vara idyll och ingenting annat!

Trots inkorporeringen 1952 är invånarantalet fortfarande inte större än drygt 2.500. Nu har järnvägen till Läggesta på linjen Södertälje—Eskilstuna lagts ner, landstinget har beslutat dra in sjukstugan och överflytta läkartjänsten till Strängnäs, apotekets öde diskuteras. Mariefred som centrum för en bygd existerar knappast längre. Livsbetingelserna har försämrats, det är självklart, att folk inte vill flytta hit. Det är idyllen, småstadsromantiken, museitanken, som har skulden.

Vore det inte bättre att sätta en lunta till krutdurken i slottets rustkammare? Om slottet försvann, skulle vi få göra som vi vill, locka hit industrier, bygga höghus, som folk vill bo i, riva de gamla kåkarna, bredda gränderna, expandera precis som Södertälje och Västerås.

Men luntan har inte tänts ännu. Fortfarande finns Gripsholm kvar, och Mariefred lever i dess skugga. Sanningen är närmast den, att utan slottets skugga hade staden inte levat alls. Idag kommer årligen 80.000 turister hit för slottets skull. Fler borde det vara, och det kan de också bli med tjänliga medel. Men för den skull måste staden ha kvar det väsentliga i sin karaktär. Fortfarande måste pensionärer kunna flytta hit för att uppleva lugnet, fortfarande bör det vara mer än hembygdsföreningens gård, Callanderska stiftelsen, som påminner om det som varit. Fortfarande måste stadsplanerarna ta hänsyn till detta. Det är inte nödvändigt att bredda alla gränder, byggnadsnämnden har upptäckt det.

Men frågeställningen är inte så enkel som antingen idyll och stagnation eller höghus och framåtskridande. En industriort kan placeras på

I gatans fond skimtar Kungshusen som kungen lät bygga som bostäder för hovmän och besökande. — Foto W. Pöppel.

olika ställen utan att det spelar så stor roll, men folk kan inte leva i en stad, som bara är ett museum. Folk, födda på 1900-talet, kan inte nöja sig med roller som statister i ett utstyrseldrama från 1700-talet, hur viktigt det än är att ett sånt drama uppföres. Vi måste få leva i det århundrade där vi hör hemma, även om vi är födda i Mariefred. Vi måste ha möjlighet att bo kvar, även om vi har andra intressen än 1700-talsromantik. Och det har vi knappast, om idyllen bara ska vara idyll.

Idag har Mariefred ingen centralortsbetydelse alls. Det kan skenbart se ut så, när man ser tillströmningen till stadsauktionerna. Men det är i själva verket beroende på museikaraktären. Stillastående gör, att serviceinrättningarna plockas bort. Läkare, sjukstuga, apotek är på glid. Visst kan vi tänka oss att resa till Strängnäs för att få ett sår förbun-

det, man får på många håll resa längre än så. Men ska man behöva försämrade på ett håll, för att andra ska få det bättre? Jo, om inte befolkningsutvecklingen vänder sig. Det går inte att strida för en sjukstuga på en ort, när befolkningen inte räcker till som underlag och det på en annan ort skrias efter läkare.

Vi måste kunna vända på befolkningsutvecklingen. Och vi har gott hopp. Lösningen ligger i en syntes mellan gammalt och nytt. En enhetlig karaktär är konstlad i en stad, den är konstlad för det mesta. Det går att blanda gammalt och nytt, det går att ge nytt innehåll åt gamla former. Det är lika felaktigt att riva alla gamla kåkar som att bevara alla. Men därför måste man se till, hur man river och hur man bygger upp. Allt har inte hittills varit lyckat, somt har varit det. Man lär sig av sina misstag, även om det kostar. Restaureringen av rådhuset försvaret sin plats. Ombyggnaden av ett av Kungshusen till prästgård var ett lyckat grepp. Hembygdsföreningen lyckades med hjälp av staden bevara en loftbod från 1600-talet härom året. Hakon Ahlbergs nybyggnad för folkhögskolans räkning mellan de gamla husen från kronobränneriets tid är ett konstverk av tidlös charm. Det nya ålderdomshemmet med dess placering i en utkant av stadskärnan visar, att moderna skapelser kan placeras också i Mariefred. Annat borde ha fått annan utformning; inte minst affärshuset vid Långgatan.

Det är viktigt, att människorna får någonting att göra också i Mariefred. Också här måste en vettig blandning av gammalt och modernt ske. Visst vill vi ha hantverkare och konstnärer här, men vi vill också ha arbetstillfällen i industri och serviceinrättningar på rimligt avstånd. En fördubbling av invånarantalet till 5.000 är ett rimligt mål. Det skulle göra det lättare för stadsfullmäktige och drätselkammare att vinna gehör för sina synpunkter inför högre myndigheter, skulle låta oss få behålla läkare och apotek. Men en sådan fördubbling kan inte ske, om det bara ska vara som idyll Mariefred ska fortleva.

Mariefreds egenart är samhörigheten med Gripsholms slott. Den är stadens förnämsta tillgång. Den egenarten måste bevaras. Turistnäringen kommer att ge mera utbyte i framtiden under förutsättning av att den utbygges och inte minst ansas. Stadens andra tillgång är läget, både läget vid den vackra viken och avståndet till Stockholm. Utvecklingen inom kommunikationsväsendet, urbaniseringen i Mälardalen gör, att Mariefred redan kommit inom Stockholms influensområde. Allt fler kommer att bosätta sig här, inte bara för några dagar som turister eller i sportstugan utan stadigvarande med arbetet kvar i huvudstaden. På lång sikt gäller det att se till, att detta inte alltför påtagligt förändrar idyllen. Mariefred har varit en småstad, kommer att förbli en småstad, hoppas vi, men en levande småstad, som förenar fornt och nutida.

Östersund

Det brukar heta att Östersund är en ung stad, men till de allra yngsta hör den ändå inte. Det var 1786 som Gustav III undertecknade fondationsbrevet och som tack har han fått sin byst i rådhuset och sitt namn på ett torg. Jämtland hade fått vänta länge på sin stad och någon mer blir det mänskligt att döma inte. Östersund var som stad betraktat från begynnelsen en minst sagt blygsam företeelse. Under den diskussion, som föregick beslutet om stadsbildningen, var åtminstone ett par platser på förslag. Det kan synas underligt att inte Frösön, landskapets urgamla centrum, kunde hävda sig i konkurrensen utan snart fördes åt sidan för andra alternativ. Valet kom att stå mellan ett område vid Brunflovikens östligaste del och skatteavrådslandet Östersund vid det smala sund, som skiljer Frösön från fastlandet. Det senare området, utökat med hemmanet nr 6 i Odensala by, gick segrande ur striden. Östersund anlades på praktiskt taget jungfrulig mark. Det enda som fanns där den nya staden skulle ligga var en sätesbyggnad med tillhörande ekonomihus, och en föreställning om hur det såg ut kan man få av den väggmålning, som finns i rådhusets övre hall och på vilken bebyggelsen rekonstruerats efter ett syninstrument daterat något tiotal år före stadens grundläggning. Det dröjde också innan Östersund fick någon verkligt stadsliknande karaktär. Hantverkare, handlare och ämbetsmän slog sig visserligen ner här — år 1810 blev staden säte för det då nybildade Jämtlands län — men ännu efter ett 40-tal år betecknar landshövdingen i sin femårsberättelse staden "som en stor by". Invånarantalet steg endast sakta och hade 1841 inte nått högre än 456. Därefter ökades takten vid 1800-talets mitt, och tillväxten blev särskilt markant i samband med mellanriksba-

nans färdigställande i början av 80-talet. Sedan dess har utvecklingen i stort sett varit jämnare, om också inte helt obruten, och f. n. är befolkningssiffran ett gott stycke över 25.000.

Detta får räcka som en snabbtecknad historisk bakgrund till Östersunds situation i dag, dess allmänna struktur, de problem som stadens styrande nu har att brottas med och dess framtidsutsikter. Det har på skämt sagts att Östersunds invånare lever på att sälja åt varandra, och då man ser de många affärerna, som bara blir flera och större, kunde man tro att det var riktigt. Östersund är en livlig handelsstad, men den kan naturligtvis inte leva på sig själv. Med bilismens genombrott och förbättrade kommunikationer över huvud taget har staden i allt högre grad blivit köpcentrum för hela länet, och den betydande grosshandeln har en stor del av inre Norrland som marknadsområde. Vidare är Östersund en utpräglad militärstad med milostab och två regementen, Jämtlands fältjägere och Norrlands artilleri (och på Frösön flygflottilj). Tjänstemannainslaget är starkt som följd av att staden är länets administrativa centrum med länsstyrelse och de olika till denna mer eller mindre fast knutna länsorganen. Tidigare var Östersund säte för SJ-distriktet. Det är numera flyttat till Gävle och på järnvägssidan har även andra indragningar förekommit. Givet är att man i den kommunala ledningen inte med blida ögon sett dessa tendenser och ännu mindre det hot, som yppats genom förslaget om vägförvaltningens flyttning till Härnösand och senast planerna på en omstöpning av länsindelningen, som skulle ställa länsstyrelse och övriga länsorgan i farozonen. Både från stadens och länets sida har man kraftigt reagerat mot dessa planer. En "centralisering" av förvaltningen till någon av kuststäderna ter sig helt orimlig för befolkningen i det vidsträckta länet och skulle innebära ett dräpslag mot Östersund.

Den svaga punkten i stadens näringspolitiska struktur har varit det obetydliga inslaget av industrier. Visserligen är omkring 2.400 personer registrerade som sysselsatta inom industri, men det är huvudsakligen på servicesidan, framförallt i bilbranschen, samt i någon mån inom livsmedelsindustrin (mejeri och slakteri). Under det senaste året har emellertid krafttag gjorts från stadens sida för att få till stånd en lokalisering till Östersund av olika nya industriföretag och utbyggnad av redan befintliga. Ett önskemål har varit att få en eller ett par basindustrier förlagda hit, och en god början har gjorts genom att L. M. Ericsson beslutat att lägga en av sina tillverkningar till Östersund. Jämtlands läns slakteriförening har utvidgat sina anläggningar med ett fryshus för 1½ miljon, där man bl. a. skall ta hand om renköttet, som kommer att bli en allt större artikel, och Lantmännens centralförening har uppfört ett potatislagerhus och en fabrik för chipstillverkning. Vidare skall statens fabriks-

Utsikt över Östersund från Frösön.

styrelse hit förlägga en central tvättinrättning med ett 60-tal anställda. Staden har på olika sätt med stöd AMS medverkat till att lösa lokalfrågorna för flera av de nya företagen och för hantverk och industri i övrigt. I den s. k. industribyn i Odenskog byggs sålunda sex industrier med en sammanlagd golvyta av 8.000 kvm, tre av dem är redan färdiga, ytterligare två blir klara i februari och det sista senare i vår. Dessutom har staden iordningställt ett större industriområde i Lugnvik med anslutning till järnväg. Det finns alltså goda möjligheter att ta emot intresserade företag. Isen tycks i varje fall vara bruten. Genom vad som nu sker skapas sysselsättning för mellan 300 och 400 anställda, därav nästan hälften kvinnor. Någon svårighet att få arbetskraft — och bra sådan — existerar inte.

Det är inte bara ifråga om industrilokaliseringen som den expanderande tendensen gör sig märkbar. Sedan några år pågår en kraftig utbyggnad av skolväsendet. Grundskolans genomförande har krävt en be-

tydande nyanskaffning av skollokaler, det gamla h. a. läroverkets gymnasium har fått större kapacitet tack vare att nya parallellavdelningar inrättats, och vidare har tillkommit ett tekniskt gymnasium, handelsgymnasium, fackskola med tre linjer och kvällsgymnasium för vuxna. På byggnadssidan för dessa skolor står närmast i tur en utvidgning av det tekniska gymnasiet, uppförande av en sporthall för minst åtta miljoner med lokaler för gymnastikundervisning och bespisning m. m. samt en nybyggnad för yrkesskolorna för ca fyra miljoner. De tidigare förhoppningarna om att Östersund skulle bli förläggningsort för en humanistisk högskola får numera anses grusade och detsamma gäller den norrländska lärarhögskolan. I det senare fallet räknar man dock med att Östersund har möjlighet att få en filial till högskolan. Med det väl utvecklade skolväsen staden har bör det finnas underlag för en sådan filial.

Bland andra större projekt på programmet står det sedan flera år planerade reningsverket, som beräknas vara i drift 1966. Det bygges på stadens mark i Göviken och i kompanjonskap med Frösö köping för en kostnad av sex miljoner, som fördelas efter proportionen 80—20 procent. För ett par år sedan engagerade sig staden i sin största affär hittills, då den tillsammans med Norrlands Skogsägares Cellulosa AB förvärvade Hissmofors AB. Detta innebar att Östersund blev ägare av hälften av Hissmofors kraftverk och övertog bolagets övriga kraftstationer och utbyggda strömfallsandelar. Staden, som redan förut genom det kommunalägda Östersunds Elektriska AB var hälftendelägare i Kattstrudeforsens kraftverk, har därigenom tryggt sin elkraftförsörjning för överskådlig tid och för en väntad industriell expansion. Genom transaktionen, som för stadens del gick lös på ca 41 miljoner, lämnade Östersund också sitt bidrag till ett bevarande och en utbyggnad av cellulosaindustrin i Hissmofors. Engagemanget i Hissmofors, som sett på längre sikt bör bli en god affär för staden, har tillsammans med de redan nämnda stora investeringarna ställt stora krav på stadens ekonomi. Lyckligtvis har Östersund alltid haft en god likvid ställning och legat högt upp i statistiken bland rikets städer ifråga om fondmedel. Den nu rådande kärvheten på kapitalmarknaden har dock medfört vissa svårigheter, då upplåning av nödiga medel ej kunnat ske i tillräcklig omfattning, men givetvis hoppas man att detta skall vara en övergående företeelse.

Östersunds anseende som en vacker, välskött och trivsamt stad är allmänt omvittnat. Läget på slutningen mot sundet ger storslagna utblickar över Frösön och storsjöbygden med fjällen som en magnifik bakgrund. Att folk trivs här är också bevisat. Det har sålunda för att nämna ett exempel aldrig varit några svårigheter att besätta lärartjänsterna med kvalificerade krafter till skillnad mot vad fallet är i en del andra norrlandsstäder. Inte heller har man här behövt stänga några sjukhus-

Östersunds rådhus.

avdelningar av brist på läkare eller sköterskor. Tyvärr är det dock här som på andra håll att det råder underskott på bostäder trots att staden under de senaste årtiondena även bostadsmässigt växt i rask takt. För närvarande pågår emellertid en mycket omfattande byggnadsverksamhet, och i år kommer en ny generalplan att läggas fram, som upptar exploatering av nya områden, varigenom stadens invånarantal utan svårighet kan tillåtas stiga till ca 37.000. Under senare år har även en betydande sanering ägt rum inom stadskärnan, d. v. s. det område, som omfattades av den stadsplan, som lantmätare Joh. Törnsten upprättade ett par år efter stadens grundläggning. Tyvärr eller lyckligtvis har Östersund aldrig hemsökts av ödeläggande större bränder, och det gör att denna stadsplan med de smala gatorna i centrum alltså är i huvudsak intakt till förfång för den växande trafiken. I samband med saneringarna har dock vissa gatubreddningar företagits eller planerats, bl. a. i anslutning till en kommande utbyggnad av Frösöbron. Två av de långsgående huvudgatorna har liksom de flesta tvärgatorna enkelriktats, och man överväger att inom cityområdet lägga om vissa delar av huvudstråken till rena gånggator. Parkeringsfrågan bereder en del svårigheter,

Prästgatan som man överväger att delvis göra till en bilfri gånggata.

men staden disponerar tomtmark för en icke obetydlig utbyggnad av parkeringshus. Detta är dock i första hand ett ekonomiskt problem.

I fråga om möjligheterna till rekreation i naturen är östersundsborna sällsynt väl lottade. Områdena öster om staden ger rika tillfällen till skogspromenader och skidåkning i en omväxlande terräng och för dem som ställer större krav på fartens tjusning ligger Frösön med dess slalom- och skidbackar inom bekvämt räckhåll. Därtill kommer att man med bil på ett par timmar kan nå den västjämtska fjällvärlden med allt vad den har att bjuda av storslagen naturskönhet, fjällvandringar och skidåkning samt tillgång till givande fiskevatten, uppskattat särskilt av den alltmer växande skaran av sportfiskare. Östersundsborna utnyttjar också dessa möjligheter och fler och fler skaffar sig egna fritidsstugor i fjälltrakterna eller hyr in sig i de semesterbyar, som nu växer upp litet varstans och inte endast i fjällen. Goda hotell står till buds för den som föredrar sådana. För de många bilturister, som gästar Jämtland, är Östersund särskilt sommartid en naturlig replipunkt och till deras tjänst har staden två campingområden, av vilka det i Odensala f. n. bygges ut till högsta standard. Förstklassiga hotell och motell kompletterar inkvarteringsmöjligheterna, och vandrarhemsfrågan, som ännu är provisoriskt ordnad, skall snart få en fullgod lösning. Ett friluftsbad ingår även i planeringen, men där ligger Frösön, som f. ö. också ordnar en ny först-

klassig campingplats, ett steg före i förberedelserna. För idrotten är väl sörjt med flera anläggningar (till vilka den stora sporthallen nu skall komma), och en utbyggnad av ett större område för utomhusidrott befinner sig på skisstadiet.

På det kulturella området är Östersund en livlig stad. Här har staden och landstinget gått hand i hand bl. a. när det gällt länsbiblioteket, som för några år sedan flyttade in i en förnämlig nybyggnad, och vidare Läns-museet, som utom de arkeologiska och etnografiska samlingarna även inrymmer ett konstmuseum, som fått betyget att vara ett av landsortens bästa. I museets närhet ligger fornbyn Jämtli, som ger en levande bild av byggnadsskick och allmogekultur i länet i gången tid och där även ett gammalt stadskvarter börjat ta gestalt. Stadens äldre historia kan man annars studera i Stadsmuseet vid Rådhusgatan, vilket förvaltas av Föreningen Gamla Östersund och delar byggnad med Ahlbergshallen med en samling av jämtlandsskulptören Olof Ahlbergs verk och lokaler för tillfälliga utställningar. För musiklivet svarar i första hand Östersunds orkesterförening. Teatern är gammal och omodern, men då den är fullt användbar har frågan om nybyggnad lagts på is.

Ungefär som här skett kan kanske Östersund av i dag skildras, låt vara att det säkert finns en hel del att tillägga. Och hur ter sig då framtiden? Den åderlätning av länets befolkning genom utflyttningen, som måst noteras under de senaste åren — mellan 1.500 och 2.000 varje år — är en källa till bekymmer. Staden har visserligen ökat sin numerär, men ökningen har inte på långt när motsvarat avflyttningen från länet i övrigt. Vad som skett på sistone ifråga om lokalisering av nya industrier till vissa av tätorterna, främst inom Östersundsregionen, kan dock ge motivering för en viss optimism, förutsatt att denna utveckling fortsätter. En stimulans i denna riktning skulle utan tvivel vara om centralorten kunde erhålla en starkare ställning. En sammanslagning av tvillingsamhällena Östersund och Frösön har varit på tal sedan åtskilliga år men hittills strandat på motstånd från de ledande i köpingen. I den blockorganisation, som fastställts, ingår emellertid inte endast Östersund och Frösön utan även Brunflo kommun och delar av ett par andra kommuner. Om detta block, som väl tanken varit, blir underlaget för en ny kommunbildning, skulle Östersunds folkmängd i ett slag stiga till över 40.000, något som från både praktisk och psykologisk synpunkt skulle vara av värde. Samarbetsnämnden inom blocket har nu nått så långt att man enats om att föreslå en utredning om sammanslagning. Från stadens sida har propäer framförts om att ett blivande Stor-Östersund även borde omfatta vissa andra kommuner eller kommundelar, som yppat intresse av att föras till Östersund. Frågan förtjänar under alla förhållanden att närmare undersökas.

Att restaurera 2

En gammal byggnad har ju alltid vissa värden med stilinnebörd; de höra samman med en tidsålders eller en konstnärspersonlighets sätt att uppfatta, alltså med en åstundan att nå bestämt uttryck. Den restaurerande arkitekten måste allvarligt sträva att förstå detta uttryck. Inte nödvändigtvis med intellektuell tolkning eller "översättning i ord" men däremot med en sinnets förståelse. Ha vi att göra med byggnadsverk av hög konstnärlig kvalitet blir denna förståelse totalt avgörande och vi måste söka med hänsyn därtill bemästra sådana krav, som nutidens praktiska behov orsaka, så långt som rimligt kan vara. I regel är det dock vid restaureringar fråga om byggnader eller miljöer som äro framsprungna ur tradition eller konvention och vari den konstnärliga helheten inte är ömtålig på samma sätt som i fallen närmast ovan. Det gäller då för den som bär restaureringens konstnärliga ansvar att bilda sig en klar uppfattning om väsentligheterna i varje särskilt fall. Detta kan ofta vara förenat med det mest mödosamma studium.

Ett exempel. I kyrkor från senmedeltiden äro fönsterhålen uppskurna i muren på annat sätt än i kyrkor från nyare tid. Vi se genast att här gäller det någonting som hänger samman med total olikhet i sättet att uppfatta. Det är fråga om olika arter av arkitektur. Bilden här bredvid av Skellefteå landskyrka ger bra utgångspunkt för ett försök att analysera. Det rundbågade fönsterhålet sitter i murytan med klar avgränsning av proportionerna. Muren fördelar sig tämligen jämnt runt om. En relation till listverket gör sig också gällande: valvbågen låter muren sluta om hålet på ett sätt som har klart förhållande till gesimsen. Denna både vilar och lyfter, taket har verkan av låg pyramid, buren och samtidigt lyftande sig i nocken.

Detta är otvivelaktigt tänkt i flera "satser" som samspela efter ett system med ett visst följa-efter-vartannat.

Bilden av Enköpings Vårfrukyrka ger det fina sengotiska korets exteriör. Blott takets brutna övre fall ger viss dissonans, om vi försöka "se sengotiskt". För oss viktigt är här nu att de spetsbågade fönsterhålen alls inte sitter så där avvägt omslutna av murytor. Spetsbågen kan tyckas disharmoniskt inpassad, alltför tätt in på takfoten. Men så göra de sengotiska byggmästarna ganska konsekvent. Och de ha därvid bakom sig ett helt annat sätt att se och uppfatta än vi äro vana vid i klassicismens byggen. Det gäller alldeles tydligt att se muren och taket som ett absolut helt, ett *skal* kunde vi säga, ett skal som vi erfara rätt tunt omsluta rum. Inte en avvägd serie av efter-vart-annat i falla och stiga, tynga, lyfta utan en samlad motsättning mellan ett skal och ett hål. Först inom denna stor-motsättning kommer nyanseringen i stiga-tynga-stiga.

Nu är det hos oss — om vi bortse från Gotland — nästan alltid så att man i nyare tid ombyggt kyrkfönstren till enhetlig rundbågeform. Oftast gällde det väl att få rikare belysning i kyrkrummet. Men inte sällan voro de gotiska fönstren dock lika stora som de nya och det har då gällt en stilfråga. Man ogillade sengotikens grepp och ville ha sin kyrka på det "riktiga" sättet. Det händer att hjässan i spetsbågevalvningen ligger kvar i muren ovanför den nya rundbågen och det går då att återställa den äldre fönsteromfattningen.

Men naturligtvis kan vi inte säga generellt att man bör återställa (i Enköping är rekonstruktionen gjord). Det är så många omständigheter att räkna med. Bl. a. interiörens förhållanden. Finns valv som höra samman med fönsterhålens gamla form kan problemet spetsa till sig i den ena riktningen. Senmedeltidens stjärnvalv ha så komplicerad arkitektonisk verkan. Den kan bero i ganska hög grad på förhållandet till fönsterhålet. Äldre tider brukade likaväl som klassicismens epok inpassa hålet så att det blev harmoniskt inskrivet i väggens murbåge. Ett sengotiskt valv däremot får inte sin rätta svikt förr än fönstrets båghål så att säga utmanar till motsats-spel mellan stiga och tynga.

Vanligt är dock att nyare tiders omdaningar ha varit så ingripande att man inte kan bryta en "ny" helhet genom rekonstruktioner. Men det finns fall då vinsten av ett återställande skulle kunna bli mycket stor. Skulle komma den gamla kyrkobyggnaden att "andas", att "svinga" på nytt i sin arkitektur; vårt land kunde kanske rent av återfå ett värdefullt monument.

Det är restaureringsarkitektens sak att arbeta sig in i problemen på sådant sätt och under sådan ansvarskänsla att han vågar ställa genomtänkt förslag. Myndigheterna pröva sedan — allt efter arten av *sitt* ansvar. Men en rekonstruktion av ifrågavarande art är inte en isolerat anti-

Skellefteå landskyrka. Fönsterplacering i klassicistisk arkitektur. Fönsterhålet är placerat så att muren sluter likvärdigt omkring på alla sidor. Gesimsens listverk kröner och lyfter i väggens helhet. Taket bildar en "pyramid" ovan listen.

kvarisk fråga. Den har givetvis både praktisk, teknisk, antikvarisk och estetisk räckvidd.

Sten och trä

Uppfattningen av väggen såsom ett aggregat kan sägas utgöra någonting fundamentalt i nutidens arkitektoniska formspråk, kanske allra närmast efter funktionalismens sätt att tänka rum, uppfatta rum i relation till rymd. Aggregatföreställningen har åtskilliga av sina förutsättningar i de nya byggnadsmaterialierna, alla mer eller mindre direkt industriframställda. En särställning intar den armerade betongen, i viss mening ideal för

Enköpings Vårfrukyrka. Murhålen sitter tätt under taklisten. Deras proportioner bli inte harmoniska förr än man ser murhålen emot både vägg och tak såsom ett enda sammanhängande rummets "skal".

aggregatmaterialen: en total förening av betong och järn till högvärdigt enhetlig byggnadsstomme. Än åstadkommes aggregatet här helt genom montering och gjutning på byggnadsplatsen, än ingår i vad som göres på platsen standardelement av armerad betong, vilka bringas att ingå i den slutliga helheten. (Se förra årsbokens uppsats.)

Nutidens arkitektur baserar sig i högsta grad på aggregattänkande — en modern byggnads arkitektur motsvarar vårt förändrade sätt att uppfatta tingen, t. ex. i cellvävnadens sammanhang.

Vår industri åstadkommer detalj-aggregat också av trä, med limningens hjälp. Ibland gäller det blott och bart att medelst limning rå på vissa trämaterialalets svårigheter utan att upphäva dess grundläggande stofflig-

het. Men ofta går aggregatframställandet mycket längre. *Spärrfanerets* idé är därvid att helt upphäva rörelserna i trämaterial. *Träfiberplattan* bygger på sammanpressning av mer eller mindre finfördelat trämaterial i något bindemedel. Ännu mycket längre i framställandet av standardelement går man ifråga om fönsteraggregat, hellimmade dörrar etc.

Ett av de mera svår bemästrade problemen ifråga om dessa nya byggmaterial ligger däri att de äro så bundna till någon form av standardmontering. Många nya elementserier förutsätta montering i enlighet med en noga genomarbetad bruksanvisning, ej sällan med monteringsförbindningar som passa för olika arter av förutsedda kombinationer. Ofta göras förbindningarna av metall. Enklast är fiberplattornas eller spärrfanérskivornas spikningsmontering. Emellertid erbjuder här fogen mellan varandra mötande plattor ett ännu ej allmängiltigt löst problem. Överhuvudtaget ligga svårigheterna hos de nya materialgrupperna i sammanpassningen — när den inte kan utföras eller inte utföres i rigorös tillämpning av monteringsföreskrifter. Detta innebär givetvis än större svårigheter i restaureringsförhållanden, vilka ju ha att röra sig med dels mått-system som inte höra samman med de nya materielens standard, dels nästan alltid skevheter som bryta monteringsförfarandets rutin — och då kräva arbete och handlag på helt annat sätt.

Äldre byggmetodik var i huvudsak annorlunda inriktad. Ett relativt litet antal byggmaterial kom ifråga och nästan alla sammanfogades i enlighet med förfaringssätt som efter hand utbildats under ständigt förnyad erfarenhet beträffande materialens möjligheter. För trä, för sten, för järn, för bly och glas funnos hävdvunna konstruktiva förfaringssätt, ofta drivna till hög grad av fulländning men ständigt baserade på hantverkets arbetsprinciper. Man utnyttjar därvid materialets möjligheter med allra rikaste variationer; man spaltar, skär ur, slitsar upp, "stämmer" ut hål etc. för att kunna sammanfoga. I våra dagar lever denna art av byggande och därmed liknämngt inredningsarbete alltjämt kvar utan tecken till att kunna helt slopas. Dock har maskinell drift i ofta mycket hög grad revolutionerat arbetsmetoderna — i vissa avseenden till men för resultatens konstnärliga värden men i huvudsak tvärtom till båt nad för möjlig högradig precision såväl som för långt driven finess och komplikation.

I rätt stor utsträckning arbetar emellertid sådan byggnadsindustri också med nya material — i fråga om snickerifabriken t. ex. med spärrfanér och fiberplattor m. m. — men en förutsättning synes dock nära nog överallt vara utnyttjandet av naturligt material *natursten, trä*.

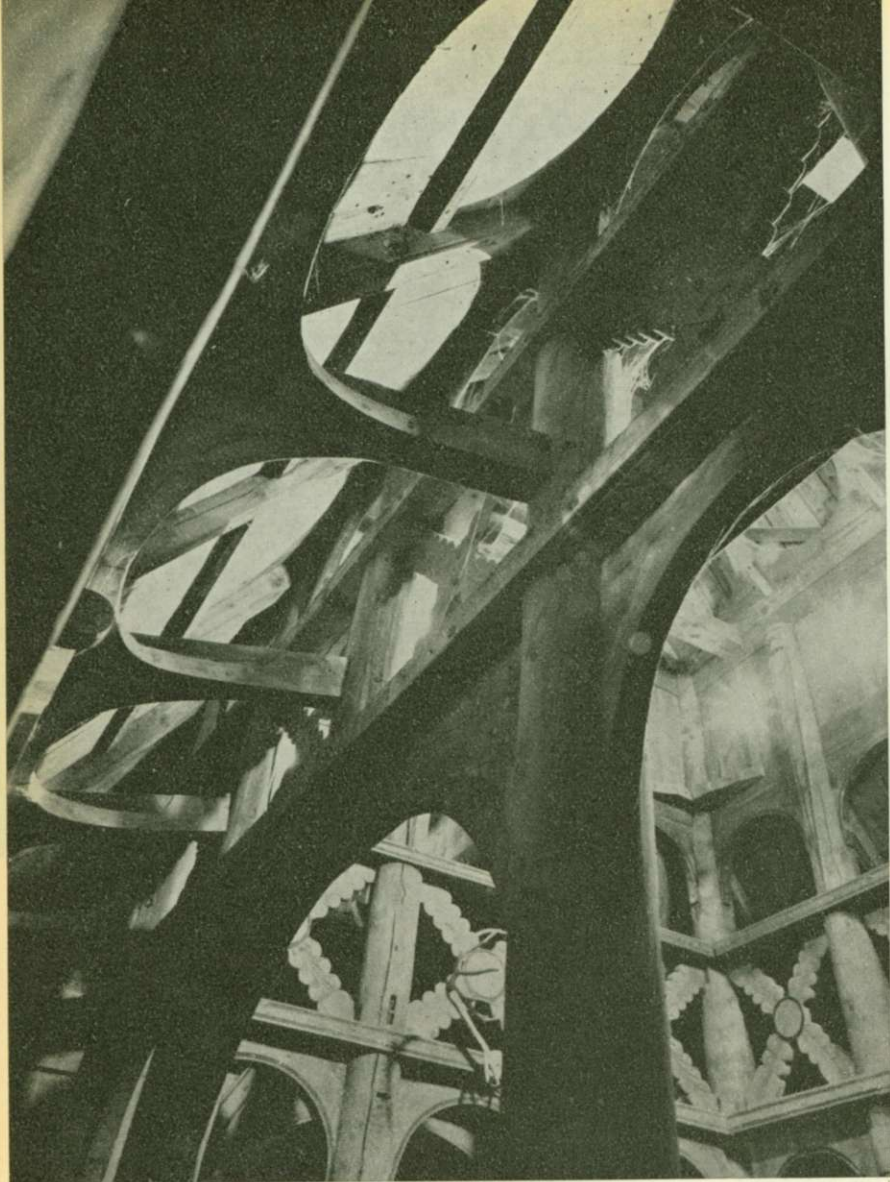
Omvänt gäller att även hypermodernt byggande, som principiellt bekänner sig till det artificiella aggregatet såsom *a och o* i ett hus, i någon mån plägar utnyttja sådant material som naturen erbjuder, *sten* och *trä*

Kullfallet gammalt träd vars bark multnat bort. Stam och grenar äro väderbitna i sin fiberstruktur. Och denna struktur visar komplicerade förhållanden. En gren har fibervävnad som tycks oss ha till syfte att "förankra" den i stammen; så fast att den inte kan fläckas av. Dessutom är grenens fibervävnad sådan att grenen då trädet levde, förmådde bära sina barrmassor och sina yttre förgreningar "på utsträckt arm".

framför allt även här. Ett försök till analys av orsakerna till att man söker sig till naturliga material i sådana sammanhang torde vara befogat.

Varuti skilja sig naturmaterial och "konststoffer" från varandra? Låt oss försöka tränga in i denna fråga. Naturmaterial må då få representeras, till en början, av träet. — En hög rakväxt fura på rot! Stam och grenar bestå av en fibervävnad, långa smala fibrer så danade att de kunna transportera vätska från rötterna i marken upp igenom till barrbyggnaden, vätska med lösta salter nödvändiga för träets liv; i omvänd riktning fördela assimilerad energi. Men dessutom äro fibrerna så-

Norsk stavkyrka från 1100-talet. Borgund i Sogn. — Våldiga mastresningar stå på en enda sylldram. De styras och hållas i läge medelst ett invecklat system av bomlag, kryssförsträvningar och självvuxna gren eller rotklykor. De sistnämnda är ett ålderdomligare moment än bommar och kryss, besläktat med urgammalt båtbyggeri.

dana och så sammanvävda att de förmå hålla trädorganismen upprätt med rotförankring i marken, våttingda barmmassor upptill; upprätt även i hårda stormars påfrestning. Den fällida trädstammen uppsågad i plank och bräder utnyttja vi just i dess fibersammanhang i förening med dess volymfasthet. Vi ha därvid blott att smidigast möjligt foga oss efter fiberbyggnaden för att kunna utnyttja dess möjligheter till det allra yttersta.

Höghuset med stomme av armerad betong är människoverk som syftar till någonting av detsamma som vi uppskatta så livligt i trädstammen. I denna triumfatoriska huskonstruktion har man emellertid gemenligen utnyttjat naturens verk på åtminstone två punkter; för att kläda vissa ytor med tunna skivor av natursten och såsom ytmateriäl i dörrarna, kanske också i väggklädsel. Naturligtvis har man praktiska skäl för detta val av materiäl. Men otvivelaktigt också ett konstnärligt syfte. Stenens struktur och träets ådring ge värden som vi människor uppskatta.

Träets ådring, det är trädstammens fiberstruktur vilken danats efterhand som trädet växt, år efter år, under motstånd, anpassning, än i gynnsam situation, än under svåra påfrestningar. Alla dessa betingelser kunna vi avläsa i ådringen, också hur grenen "klykar" sig ur stamkonstruktionen med oändligt fin nyansering i de inbördes relationerna.

Detta är någonting vi ha behov av att låta komma till tals även i den högmoderna nyskapelse ett höghus kan utgöra. En skapelse vari människans förmåga att behärska, förutse, planera och styra kommer till rikt, ofta fulltonigt uttryck. Men i äldre byggnadskonst har man utnyttjat trä även konstruktivt på sådant sätt att fiberstrukturen ter sig som ett uttrycksvärde inte endast estetiskt. Ju längre bort i tiden vi komma ju större roll spela sådana värden, allra mest i mera primitiva sammanhang men också påtagligt i vissa särskilt påfrestade möbler eller konstruktionsförhållanden. Sålunda har stolen alltid haft en tendens att låta träets konstruktiva styrka komma till tals — blott att vissa historiska stilar varit rätt ogynnsamma i sådant hänseende t. ex. den gustavianska. Men bäst besked om träkonstruktionens möjligheter vinna vi dock i Norge, i Schweiz och i England, därjämte, på något annat plan, i Japan.

Vi skönja olika huvudkategorier av "trätänkande". Primitivt ter sig i all sin funktionella ändamålsenlighet vad vi kunna benämna korgflätningens stadium.

Därnäst kommer väl den självvuxna tråklykans förstyrningsmetod.

Romersk träkonstruktion bygger på snedsträvans och kryssets stagningsprinciper.

Här kunde måhända Ostasiens sätt att konstruera i trä lämpligast falla in. Det har åtskillig gemenskap med vår knuttimring.

Så ha vi en grupp av egenartad, oftast folkligt betonad träsammanfog-

ning som väl får benämnas låg-bysantinsk och som arbetar med den mest perfekta timmermanslogik.

Till slut det gotiska trätänkandet som mera än alla andra grupper utnyttjar träet i dragspänningens påfrestningar. Utgångspunkten utgör där påtagligen de enormt ranka tornspirorna som kräva förankring nedåt; men även de branta taken överhuvudtaget.

Ur den gotiska konstruktionen, dock med rottrådar även i Bysans, växer sengotikens och renässansens förankringsmetodik för hus- såväl som kyrkbyggnad fram.

Möbelhantverket har sina egna utvecklingssammanhang vilka ha allmän relation till byggkonstruktionens.

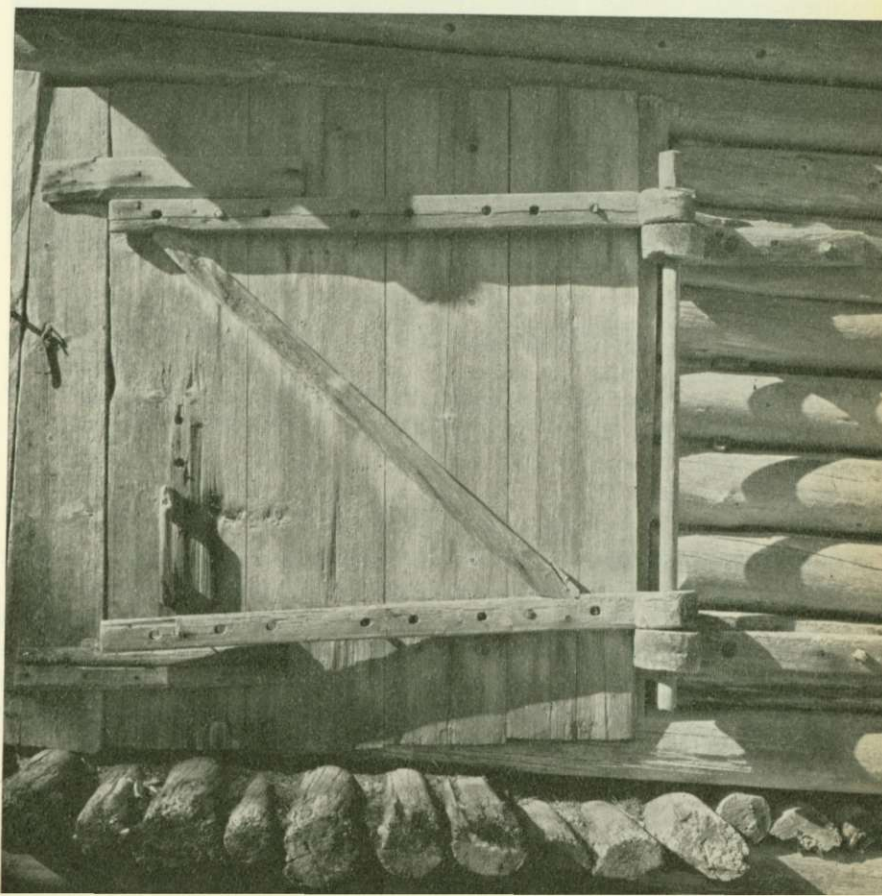
Utgångspunkt i träkonstruktion måste alltid vara motsättningen mellan stel, orörlig sammanfogning och rörlig sådan, ledfogning. Båda finnas alltid med, ehuru ofta nog utan rationell inbördes fördelning. I många fall är det limning som åstadkommer den stela förbindningen, helt eller delvis. Vår tids arkitekter ha gärna en tendens att lita nära nog helt till limmets förmåga att binda tillhopa: "nu äntligen behärska vi rationellt och med vetenskaplig underbyggnad limningens teknik". Tyvärr har dock denna trygghetskänsla betänkligt skakats därigenom att limmet håller, men inte träet, det händer ibland att träet går sönder strax invid limningen. Man måste nämligen "kunna" trä också för att det skall lyckas limma samman trä mot trä. Dessutom säger sig ju självt att man kan åstadkomma stela sammanbindningar blott i viss begränsad utsträckning; förr eller senare måste en rörlig eller öppen fog komma, likaväl som man i betonggjutning måste göra dilatationsfogar på viss distans från varandra. Ibland finns andra skäl göra en fog rörlig. I träarbete innebär rörlig fog en *sammanhuggning* eller sammanskärning. Dock kan en sammanhuggning under vissa betingelser göras stel med hjälp av limning. Dessutom äro vissa arter av sammanhuggning halvtstela i sig själva. Detta sistnämnda gäller framför allt den "romerska" konstruktionstypen.

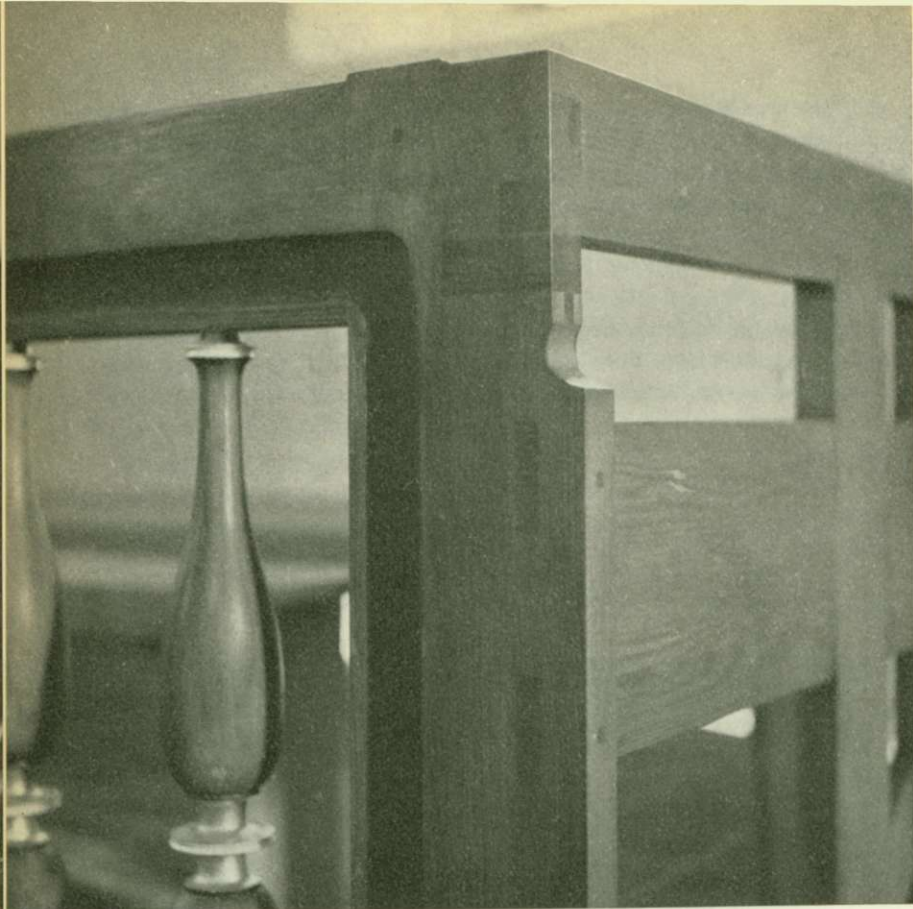
Modern spärrfanérteknik utgör ett konsekvent steg framåt — den helfanerade, helt limfogade moderna *dörren* har i sin art fulländningens kännemärke; men det är typiskt att en dörr är en isolerad pjäs av litet omfång. Och dess karm utföres merendels i en — ofta slarvigt inkonsekvent — rörlig sammanfogning. — En spärrfanéerskivas största svaghet ligger i vissa dess reaktioner vid rörlig sammanfogning. Kan den inte limmas fast vid annat trä, alltså stelförbindas därmed, kommer dess goda egenskaper bäst till sin rätt om det blott och bart infattas i ett ramverk; eller också om den spikas eller skruvas fast. Alltså med metallmontering — av sådan kan ju också åtskilliga andra slag tänkas. En i spärrfanéret självt utarbetad förbindningstyp är däremot inte så lätt åstadkommen.

I en gammal träbyggnad bjuder det vanligen emot att "låna" sammanfogningsmetodik från andra material när träet självt äger de mest förstklassiga förutsättningar för att klara den ideala rörliga eller fasta föreningen. Verkligt påfrestande konstruktioner sådana som stolen har också i det allra längsta hållit på den renodlade träförbindningen — som ständigt också visat tendenser att, likt Fågel Fenix, återuppstå ur förintelsens bål.

Emellertid måste i rättvisans namn erkännas att i vissa sammanhang metall sedan uråldriga tider trängt sig in i träkonstruktionen, nämligen då det gäller utvändigt beklädnad av typen brädpanel eller av typen tak-

Dörr i en norrländsk loge. Här finns ingen metall i konstruktionen. Inte därför att man inte kunde utnyttja metall. Utan helt enkelt därför att man hade trävirke men måste köpa järn. En sådan begränsning i förutsättningarna har givit till resultat den fulländade behärsningen av träets möjligheter, träverkets teknik.

Bänkskärm i Skällviks kyrka, Östergötland. — När vi fogar samman en träkonstruktion — utan metallers hjälp — gäller det att åstadkomma god fasthet och att foga så att inte virkets krympning och svällning förstör fogningen. På bredden rör sig virket ganska mycket allt efter årstid, värme, fuktighet. På längden finns praktiskt taget ingen rörelse alls. Svårast att klara är därvid sammanfogningen av tre virken i en och samma knutpunkt.

täckning med kluven spån; där har spikningen visat sig praktiskt helt överlägsen. För vikingaskeppen utnyttjade man, märkvärdigt nog, nitning. I nyare tid har spikningen, respektive skruvningen också trängt sig in i alltflera konstruktioner. Vi måste helt enkelt vid konsekvent arbete i trä också skilja isär den egentliga träförbindningens systematik från den spikade panelbeklädadens. Båda ha sina ganska självklara områden av naturlig tillämpning.

För restaureringsarkitekten hägrar som ett mål för hans rationella byggnadstänkande att verkligen nå fram till att behärska trätänkandets metodik — i lika hög grad som han önskar nå behärskandet av tegelmurningens. Och här må en parallell dragas. En nutidsmänniska bor i en fulländad bostadsmaskin försedd med alla upptänkliga bekvämligheter och många hjälpmedel till undvikande av onödigt arbete. När semestern kommer överger han denna härligt bekväma bostad; beger sig kanske till fjällen, vandrar till fots med tung packning, tältar, lever primitivt, fiskar, glödhalar bytet ute i fältet. Han njuter, andas, lever intensivt.

Varför gör han allt detta? Svaret kan inte bli mera än ett: han har behov av det primitiva, vill ha kontakt med det enkla och ursprungliga i livet. Är det inte så, att ju längre vi nå i samhällets dagligrutin, i detta liv där ingenting längre når ända in i medvetandets inre skikt, är det inte så att vi på något sätt då trots alla hinder *måste* nå in till det omedelbara, nå någonting som låter oss erfara ett stycke av det fundamentala i tillvaron?

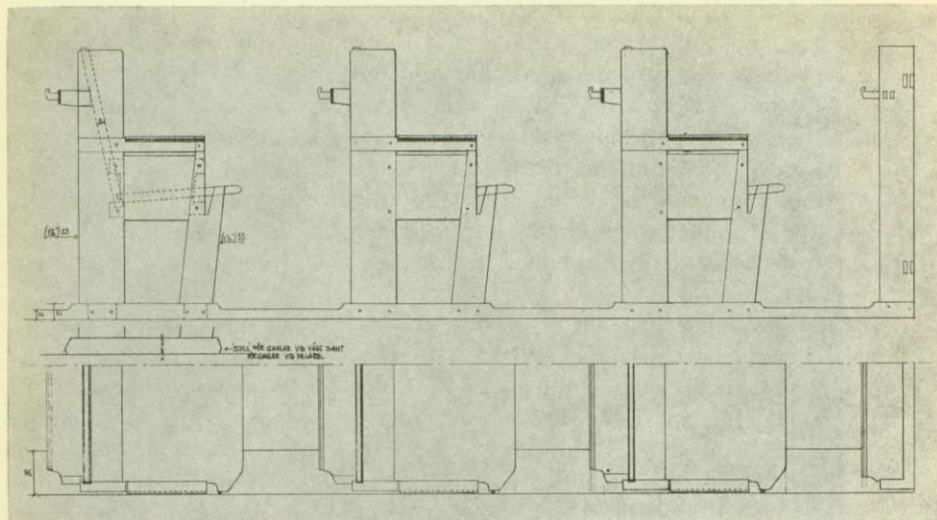
Låt oss nu tillämpa detta på en människas yrke, för oss byggandet såsom yrke. Hur skulle det överhuvudtaget kunna vara möjligt hålla byggandet såsom en levande, in i det innersta ansvarsmedveten verksamhet om vi inte kunde nå in till det omedelbara, det fundamentala underlaget däri?

Restaureringsverksamhet erbjuder en av vägarna till att närma sig det omedelbara i byggandet, däri ligger dess särskilda värde för byggnadsfackmannen. Naturligtvis måste man se även ur andra synpunkter, framför allt gäller det ju att bevara och att vårda det gamla för dettas egen skull. Men varken vård eller bevarande blir till slut möjligt utan arkitektens förståelse för arbets-värdena.

Låt oss emellertid återvända till restaureringsarbetets renodlade "trätänkande".

Sinkning och bladning förena trästycken ända mot ända, vinkelvis. Med tapp fäster man in ett virkes ända i ett annats mellandelar. Halvt i halvt hugger man samman tvenne längsvirken i varandra. Med gradning skär man in ett smalt längsvirke tvärs över fiberriktningen i ett annat; med not och spånt förenar man längsvirken sinsemellan o.s.v. o.s.v. För varje speciell art av sammanförande finns sedan gammalt ändamålsenliga fogningsmetoder. De kunna emellertid allttjämt utvecklas och kombineras på nya sätt.

Vi ta såsom exempel på uppgifter i träkonstruktion kyrkbänken. Bänkar skola sammanföras kvartersvis till större enheter och vi ge oss här nu själva såsom bindande förutsättning att lösa uppgiften så vitt möjligt utan att införa någon som helst metall. Denna förutsättning har sin

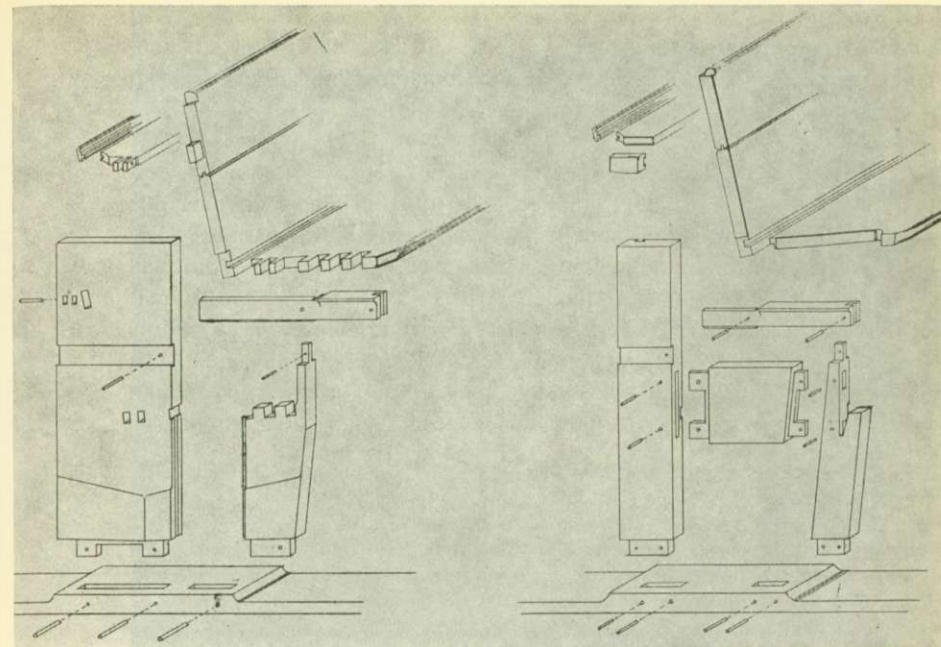

Kyrkbänk i Allhelgona kyrka, Nyköping. — Att bygga en kyrkbänk är naturligtvis ett praktiskt problem i allra första hand. Det gäller att lägga sits och sätta rygg i bänken på sådant sätt att man kan sitta så som andakt kräver — och det är någonting annat än att sitta i bil eller på bio. Men det gäller också att bygga med trä. Sätter vi som självklart mål att bygga bara med trä blir byggproblemet särskilt intressant. Sitsen skall bäras upp, ryggstödet får inte svikta. Syll, sits, rygg och stöd skall tillsammans bilda en inom sig sammanhängande konstruktion, delvis fast och orörlig i förbindningarna, delvis rörlig.

väsentliga innebörd däruti att vi önska bli så verkligt bekanta med trämaterialens egenskaper att vi kunna tillfullo utnyttja detsamma även i andra sammanhang.

Vi skola alltså lägga upp sitsar på ändamålsenliga bärningar, ge dem ryggstöd av tillbörlig fasthet; därtill skola vi på ett eller annat sätt ge dessa bänkar en säker relation till golvet. Så kräves också av oss att bänkkvarteren skola slutas framåt koret, bakåt och mot eventuella mellangångar. Låt oss då pröva den gamla metoden att lägga ut syllar runt om respektive kvarter, fästa in med tapp gavelplankor till varje bänk, genomtappa sits och ryggvirkena i gavelplankan samt förse sits- och rygg med lämpliga mellanstöd. Den bänken håller bra. Men kanske tycka vi att gaveln blir alltför massiv och att passagen in i bänken inte är tillräckligt fri. Då börja problemen tättna. Bilderna och deras texter ge besked.

Det kan också hända att vi inte känna oss nöjda med anslutningen till golvet, vi ha ett underifrån varmt stengolv i hela kyrkan. Vi fästa

måhända syllar och mellanstöd i golvet med skruvar, metall alltså. Mötet mellan trä och sten erbjuder alltid svårigheter. Kanske ta vi då upp frågan om *var* träet i bänken bör möta stenen.

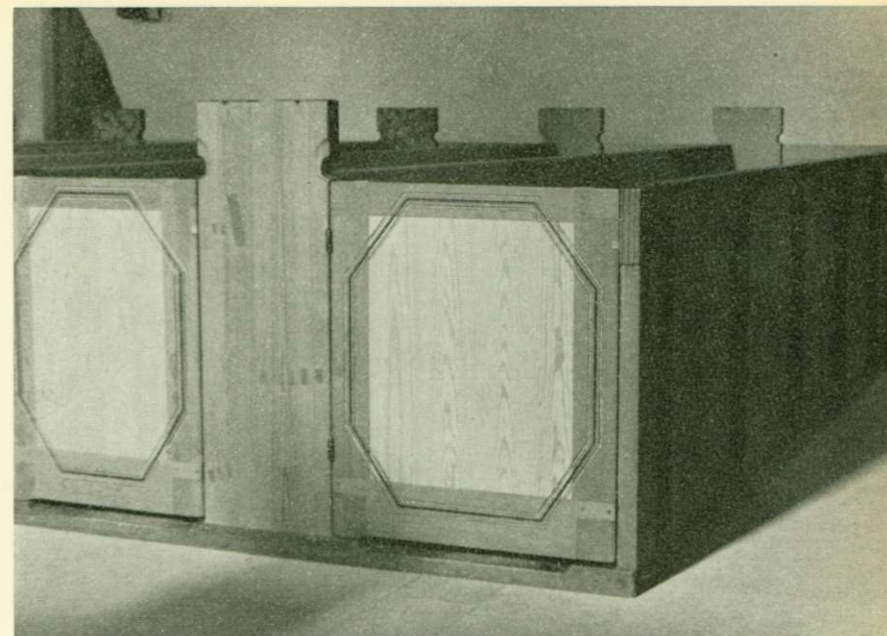
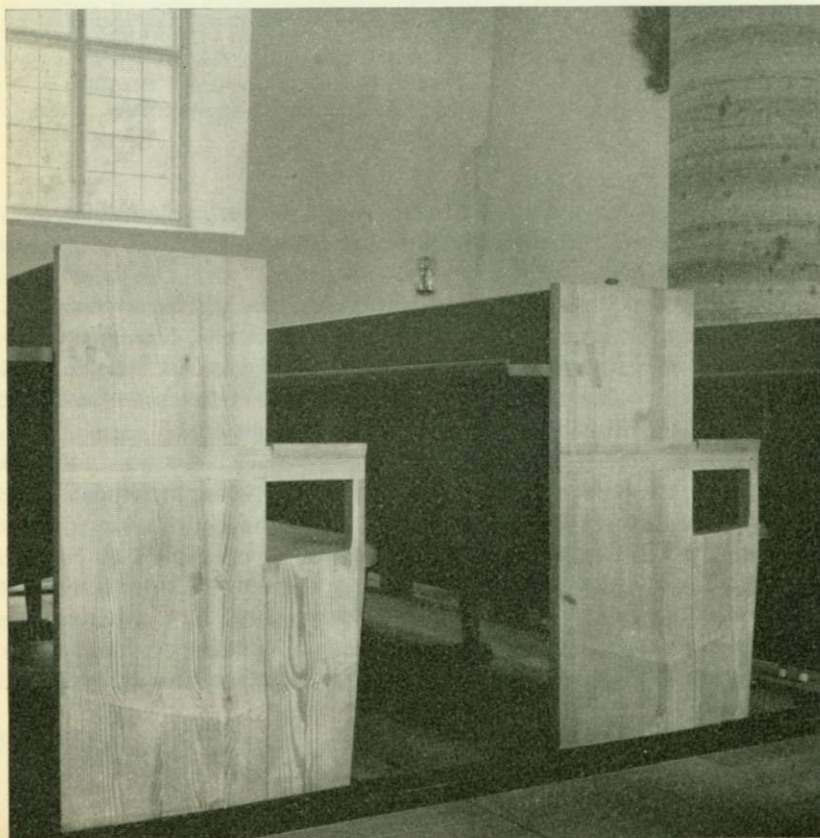
Vore det inte skäl pröva om man kunde göra bänkens underrede i sten, såsom plintar. Det vore då kanske möjligt åstadkomma föreningen mellan trä och sten finare än medelst skruvar. Problemet att fästa in trä i sten och *vice versa* kommer då att visa sig mycket intressant och fullt av möjligheter. Till gengäld yppa sig andra svårigheter.

Detta endast för att ta exempel ur mängden. Och för att kunna nå fram till en art av maxim. För vissa byggnadsuppgifter synes det ändamålsenligt att utnyttja naturligt material med strikt utgångspunkt från respektive materials egna möjligheter. Man kan nämligen då vinna ganska egenartade uttrycksvärden, inom sig samstämmiga — och en metodik utomordentligt disciplinerande för arkitektens sinne. Bl. a. tvingas arkitekten intaga ett mycket bestämt förhållande till sitt bygge; han tvingas att utgå från vederbörande material och att växla formgivning allt efter

det olika material han arbetar uti och detta med stora variationer. Han har m. a. o. kopplat en smula loss från ritbordet för att istället låta fantasien få förankring i arbetsplatsens förhållanden. Hans arbete har fått en ganska hög grad av konkret verklighetsrelation.

Funktionalismen har ju alldeles otvivelaktigt rensat luften i byggnadens alla olika nivåer och förgreningar. Har infört ett ansvarsmedvetande och en fasthet i motivering som ter sig långt överlägsna närmast föregående skedens förhållande mellan arkitekten och hans arbete — om man ser till hela det stora fältet. Arkitektens arbetsområde har ju därtill vuxit alldeles enormt. Men på några punkter kan man nog numera skönja att vissa värden från fordom gått förlorade eller blivit försvagade. Det logiska motiverandet har i alltför stor och kännbar utsträckning sjunkit ned till att bli en efteråt inskjuten logisk piruett som följer en dagens

Men bänken skall också vara sådan att den ser enkel och konstlös ut. Den får inte vara en märkvärdig "pjäs". Konstruktionen ger emellertid gärna klar form — om den inom sig är konsekvent och trä-mässig.

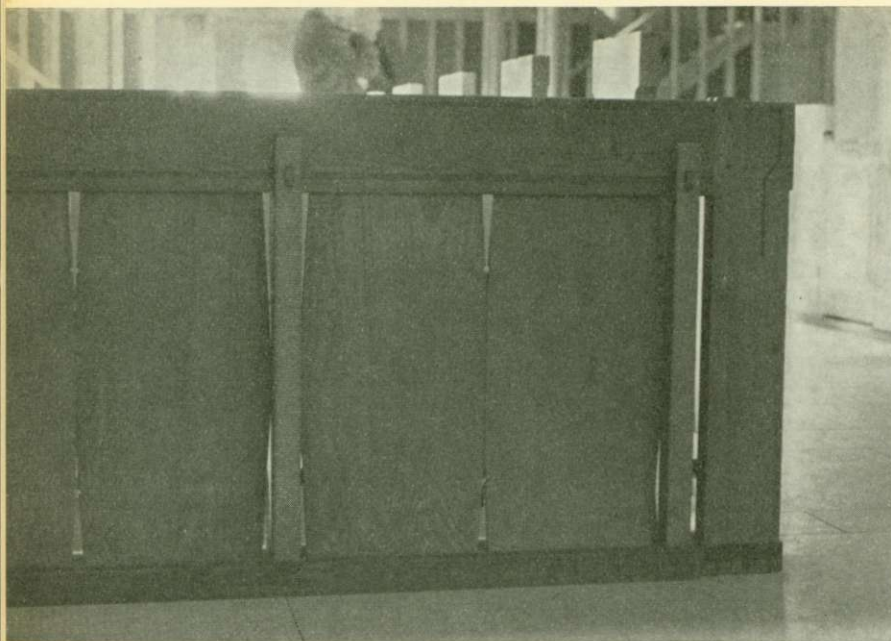

Bänk i Åtvids gamla kyrka. — Ibland kan det vara lockande för arkitekten att låta fabrikens goda snickare likaväl som maskinernas järn få glädja sig över snitt och karv i träets materia. Att låta fibervävnadens struktur få komma till synes och till åskådlighet i ett snitt som skär tvärs över fibersträngarnas knippen.

schablon och till slut egentligen — i den vulgära tillämpningen — inte innebär annat än en bekväm metod att maskera tankelättja, ovillighet till annat arbete än rutinens. Det rationella, intellektuellt upplagda ansvarsmedvetandet ser då ut att ha urvattnats så svårt att ansvar av annan art är nödvändigt.

Så vitt jag kan se måste åtminstone restaureringsmannen beträda en väg som leder ut ur detta. Som leder över ett omedelbart, ett spontant förhållande till själva byggandet, alltså till den direkta verklighet som är yrkets. Men innebörden härav har stor räckvidd, den sammanhänger med vårt förhållande till verkligheten i ännu mycket vidare mening.

Såsom rent utmanande olikartat bygge, oliket det nutida väljer jag en norsk stavkyrka, Borgund. Där finns ett renodlat trätänkande. Man har rest master på underlag av en sinnrikt enkel syllram — masterna äro sinsemellan jämspelta i sitt ranka stående. Men vilken spänning att resa dem, hålla dem provisoriskt i läge tills bomlagen hinna gripa om, eller

Bänkskärm i Åtvid. — I andra fall kan det gälla en fyllning av tunna bräder som står nätt och lätt i sin infattning av ändamålsenligt "styrt" ramverk.

gripa över spirtopparnas klykor; eller att få kryssens försträvning inpassad innan stommen låser sig. Vi deltaga intensivt i en sådan byggnads konstruktiva systematik, alltjämt, på nytt varje gång vi inträda i ett stavkyrkorum (se bild sid. 108).

Egentligen är det ju dock likadant inför vilken gammal byggnad som helst. De ha alla sin systematik; vi uppleva denna i dess säregna arbetskeende och dess material-verklighet; murverksbyggnaden på annat sätt än stenbyggnaden.

Bilden från kryptan i Viborg låter oss renodlat uppleva bågverkens arkitektur, hur kilstenarna hänga däruppe, armbågande sig mot grannarna, hävdande sin fasta volym, sitt kompakta stengods — likaväl som grannarna. Resultatet är valvringen i dess fribärande verklighet.

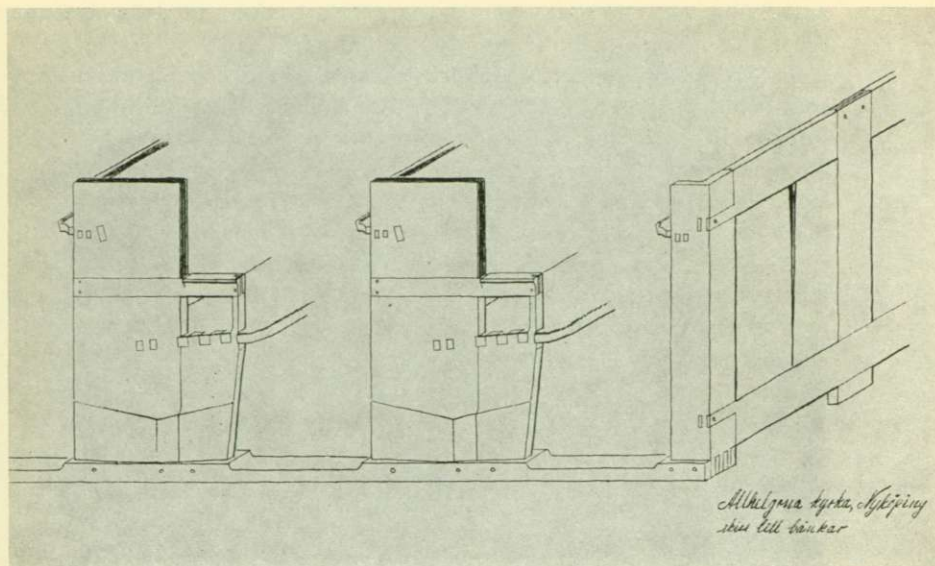
Se nu gårdesgården, en-stens-gärdet, uppranglat så labilt att kreaturen inte ge sig över; de vilja inte ha stenarna "på hasorna". Eller stentippen där blocken drumlat över varandra, stannat i de mest underliga positioner, kanske ett jätteblock, hindrat från att tippa över av en enda tunn gadd. Eller låt oss betrakta det ur berget löskilade blocket: den

amorfa homogena bergmaterian har spräckts i tvärt snitt tvärs igenom, brustit av i kunnig människohands styrning.

Låt oss stanna här ett ögonblick: människohand och människosinne som behärska materian. Det är så lätt att tappa balansen i värderingen. Inför rymdfarkosternas fantastiska prestationer är det kanske ibland skäl att tänka efter: det är dock inte vi människor som konstruerat universum. Vi stå alltjämt inför tillvarons under, vår förmåga att överhuvudtaget uppfatta är ju också alltjämt ett under, matematikmaskinerna till trots. Är det inte någonting av detta vi erfara inför det ur berget löskilade stenblocket. Hur långt vi än nå ifråga att behärska naturen, naturkrafterna, så är det dock fråga om natur och naturkrafter. Vi stå ständigt inför dem.

Bänk i Skällviks kyrka. — Ibland ger själva sammanfogningen av ett ramverk idén till en öppen fogning. Kanske skall man dock vara ättling till tunnbindare — som jag — eller till en timmerman som min kompanjon Uno Söderberg för att riktigt kunna glädjas över sådant.

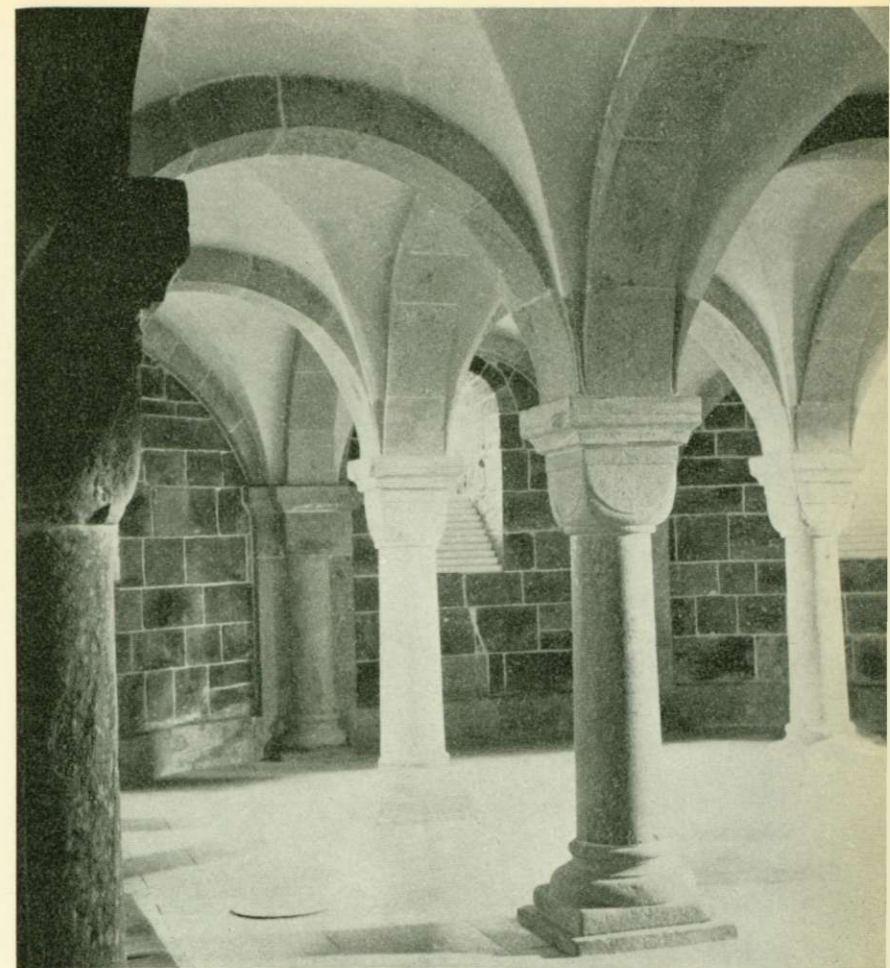

Och det är väl där vulgär-funktionalismen ständigt leder oss i återvändsgränd, en återvändsgränd av självöverskattning, intelligensöverskattning, billig logikkult. Så naturligt nu i forskningens och statistikens, utskottens och kommittéernas, sifferutredningarnas tidsålder. T. o. m. kyrkan, som väl framför alla andra instanser skulle låta oss erfara vårt beroende i tillvaron tycks i sin *syn på byggandet* allt för ofta ha tappat sinnet för annat än resonemangs-logik.

En modern byggnad är ju någonting så helt annat än den gamla. Den utgår från uppfattningen om väggen, stommen såsom aggregat, sinnrikt beräknade, i vetenskaplig precision tillverkade aggregat — med den armerade betongen såsom ledande faktor, inspirerande idégivare. Sättet att tänka byggnad, redan, tycks förutbestämma till nästan berusande själv-tillräcklighet, självtillit i utnyttjandet av den oerhörda hjälpapparat som innebäres i teknisk, psykologisk, sociologisk forskning, triumferande effektiv industritillverkning.

Men hur ofta inför dessa perfekta skapelser erfara vi inte en viss monotoni, en viss leda vid denna smidiga kraft som ideligen manifesterar sig på nytt, i rad, och som inte tycks ha andra uttrycksvärden än smidig styrka och långt driven harmonisk perfektion — allt i en all-rymd som flödar igenom, slussas igenom. Det hela med den entusiasmerande pres-

Kryptan i Viborgs domkyrka. 1100-talet. — Här finns en grundläggande uppfattning om byggnaden som trädartad organism. Pelarestammar växa upp. De grenar sig i bågar och valv. Rummet blir något av en skogsinteriör. — Men där finns också med i vårt intryck någonting av en föreställning om att murverket omfattar rummet; valven famna rummet uppifrån, sluta om. De gluggartade fönsterhålen ge oss dock på samma gång en klar uppfattning om att kryptans rum är en del av rymden utanför, ett stycke av tillvarons universalitet.

Men samtidigt ta vi inte miste därom att det är fråga om ett byggnadsverk av sten. Granitblock äro staplade på varandra — pelareskaften äro hela, rundhuggna block, baser och kapitäl desslikes. Och valvbågarna äro fogade samman av stenblock som ha konkavt rundad undersida och kilformiga fogsnitt. Kilstenarna ligga där uppe; de hävda sin block-självständighet mot grannarna — och bli hängande i fast bågverk.

Gnejsberg med istidsnött överyta — vilken ytterligare bearbetats av havet. Detta berg var med under geologisk urtid, då jordskorpan ännu var ganska tunn. Hög temperatur och våldsamma tryckförhållanden ha tvingat materieseghet anta fantastiska formationer. Vi utnyttja dessa — i lekfull omedvetenhet om allvaret i daningsprocessen.

tationen i en samling vältrimmade kroppars — och sinnens — gymnastik-uppvisning. Sakna vi inte uttrycken för det oberäkneliga, oförutsedda eller ännu hellre för tillvarons outgrundligt rika mångfald — detta som ständigt utmanar oss att försöka fatta, genomskåda, behärska? Men som vi dock innerst så tacksamt erfara som liv, källa, utan början, utan slut, ständigt förnyande sig själv.

Ibland kan det hända att man tycker sig se nutidsmänniskan såsom forsfarande, stående upprätt i sin lilla båt, väjande för klippor, stränder, timmerstockar, forsens virvlar — allt naturens kraftsammanhang, liksom han själv i sin förmåga att se, fatta, passa, allt i ett enda ögonblick eller i flödet av ögonblick. Men denna människa gör ibland efteråt gällande att hennes handlande var rationellt, en medvetet logisk följd av rationella sinnets akter.

I vårt moderna bygge, ligger inte i utnyttjandet av naturligt ådrad träyta, av ett stenstyckes säregna struktur någonting av längtan att bryta det alltför rationella, den logiska självförhåvelse som är klangbotten i arbetets huvudmassa? Och varsna vi inte också i den dyrkan, som nu mångestades gör sig gällande, av enhetligt genomklingande måttförhållanden, av fundamentalt giltiga proportioner en annan sida av längtan efter någonting allmängiltigt, någonting att hålla sig till som inte är bara slut-sats-logiskt?

Vi använda stenmaterial som en gång i urtid torde ha varit flytande het massa, som stelnat, pressats samman, splittrats i klov, genomträngts av eruptiva flödande massor som svetsa tillhopa i ny enhet, så splitt-ring än en gång; sedan skrapas, nötes och slipas på det underligaste av två-, tre-tusen meter tjockt istäcke, ytterligare svallas och nötes av hav och vind etc. etc. Vi använda detta material, utkilat ur bergets helhet, sågat, hyvlat, behugget eller slipat, polerat och stå så inför någonting som, merendels väl helt oreflekterat, låter oss erfara tillvarons oerhörda verklighet.

På annat sätt än i gatans trafikmaskineri och måhända under omständigheter som låta intrycken nå in i botten av våra sinnen. Ty just detta gäller det. Att låta medvetandet om tillvaro nå in i oss, att låta tillvaro bli upplevelse, att erfara med hela vår varelse vårt beroende av tillvaron såsom ett enda, omedelbart verkligt.

Men den nutida byggnaden, uppfattad såsom aggregat, eller snarare såsom aggregat av aggregat, är inte den dock en slutprodukt av utvecklingen, i sig själv ett långt mera träffande uttryck för vår uppfattning av tillvaron än den gamla byggnaden kan vara? Och då helt överlägsen denna? — Jo, utan tvivel, om vi se till den allmänna utvecklingsnivån, men samtidigt ter sig uppfattningen dock på väg att förlora i spännvidd, i rikedom och mångfaldighet, ja, än mera i omedelbarhet; och detta på

grund av självförsörjning, högfärd och innerst inne lättja, tankelättja, ovillighet att ta verkligt nya tag. Man blott varierar en smula och driver upp skalan, *volymen*, ibland till det rent absurda.

Aggregat-tänkandet utesluter emellertid alls inte det naturliga materialet, lika litet som detta tänkande är helt och hållet nytt. Noga taget finns dess utgångspunkt redan i den putsklädda byggnaden, alltså i nära nog uråldrig tid. Den inklädda soltegelmuren i Mesopotamien 3000 år f. Kr. är redan den ett aggregat om än alls inte i samma mening som den nutida arkitekturens. Närmast vår tillämpning har väl den bysantinska byggnadskonsten kommit, då man inklädde tegelmurverk med stora tunna skivor av natursten, sågade och slipade; samt i andra partier med glasmosaik. Men även här är själva den arkitektoniska konceptionen en annan än vår. Dock visar den oss på många sätt vägen för en aggregatförening av inre konstruktion och höljande skal. Samt även ifråga om förenandet av aggregat med massivkonstruktion.

Denna bysantinska arkitektur kunde nog ge just vår tid ett aktuellt studiematerial. Den synes ha syftat till ett allframträdande av byggnadsverket, ett framträdande såsom en obrytbar allhet varur delen tenderar att lösgöra sig. Än mera omedelbart uppleva vi detta i något äldre gammalkristen arkitektur och konst. De synas vilja få oss att stå öga mot öga med en mystisk ogripbar, men dock oerhört stark verklighet, en materiell, ljusets och rymdens verklighet ur vilken gestalter och symboler blott nätt och jämt lösa sig — för att strax efteråt på nytt flöda tillbaka däri.

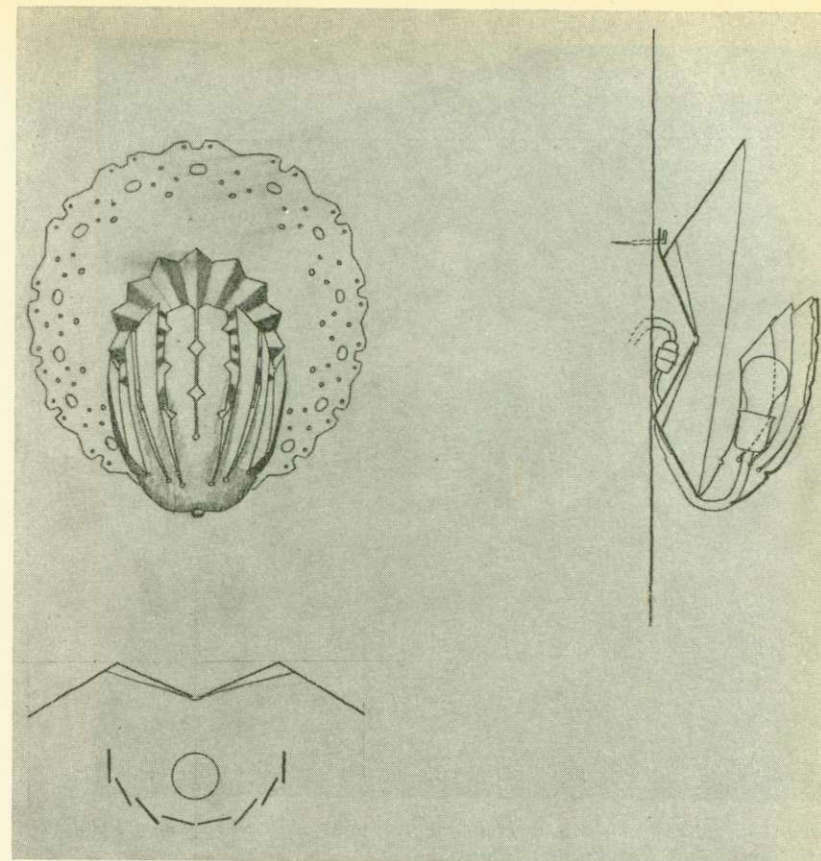
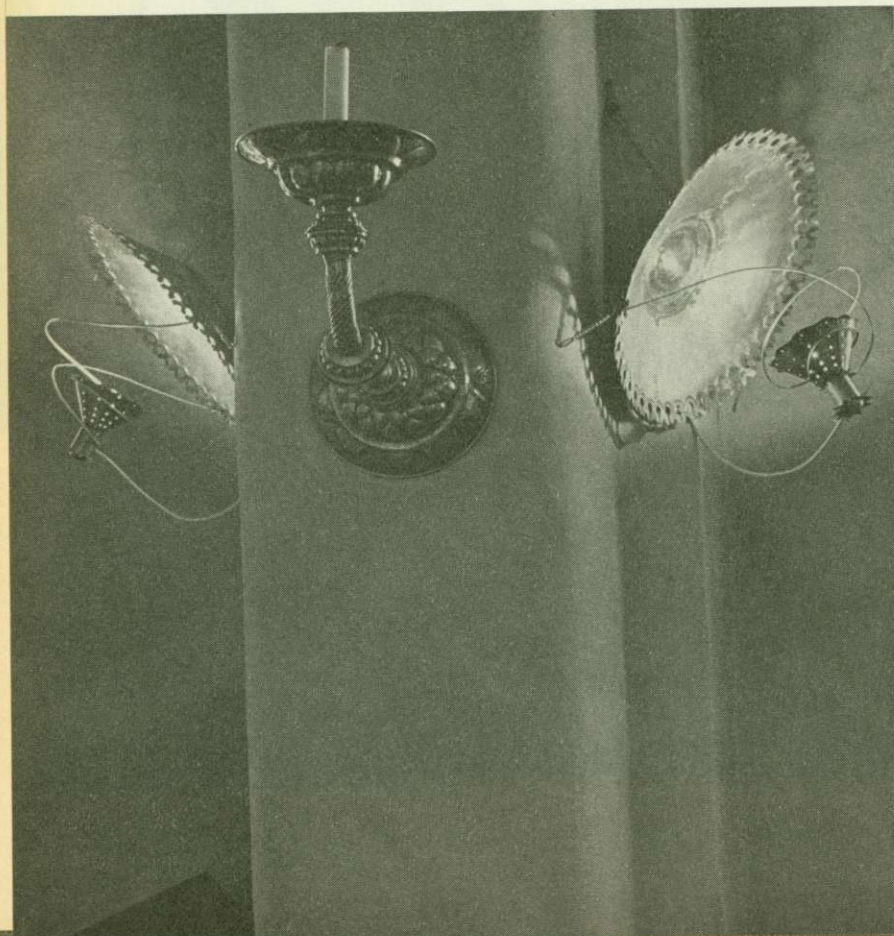
I restaureringsarbete spelar järn, smide ej sällan en roll. Det skulle i detta sammanhang föra för långt att i detalj studera smidets fängslande arbetsvärld. Blott detta måste sägas, att smidbarheten, formbarheten i upphettat tillstånd, i förening med motståndsförmåga mot olika påkänningar i kallare temperatur, innebär oerhörda möjligheter. Utnyttjar man den moderna nydaningen, svetsningens sammanfogningsmetod, så ökas möjligheterna utomordentligt. Alltför ofta ser man prov på ett utnyttjande av svetsen som innebär blott och bart att järnstycken "klistrats" samman. Då utnyttjas alls inte den kanske finaste egenskapen hos en svets, nämligen att den kan smidas även den, smidas tillsammans med de järnstycken den förenar. Så utnyttjad ger svetsen restaureringsmannen ett nära nog vidunderligt anpassningsdugligt hjälpmedel.

Spånga kyrka. Ny belysningsarmatur i de gamla valven.

I den rumsarkitektur som hör samman med restaureringsuppgiften spelar ljuset en säregen roll. Nästan varje rumsinteriör som kan komma under behandling har på ett eller annat sätt stått i beroende av artificiell belysning. Dock har denna varit mycket olik elektriciteten till sin ljuskaraktär. Belysningen blir då en helt annan nu än förr; så också ljusets färegenskaper. Dock ligger inte ens i dessa förhållanden det allra mest väsentliga i omvälvningen. Detta väsentliga är fastmera att söka i det moderna artificiella ljusets fixhet. De gamla ljuskällorna "brunno", brunno med låga och en låga flämtar lätt, påverkas av rummets luftströmmar, ja, av stillastående luft i form av pågående förbränning, hela tiden förnimbart. *Det gammaldags ljuset uppfattas såsom ett skeende.* Elektriskt ljus må flimra eller vara metodiskt rörligt, dess lysande

Detalj av föregående.

Lampett av mässningsplåt. Här är randen så genombruten att skuggan på väggen tecknar ett mönster, större än armaturen som sådan.

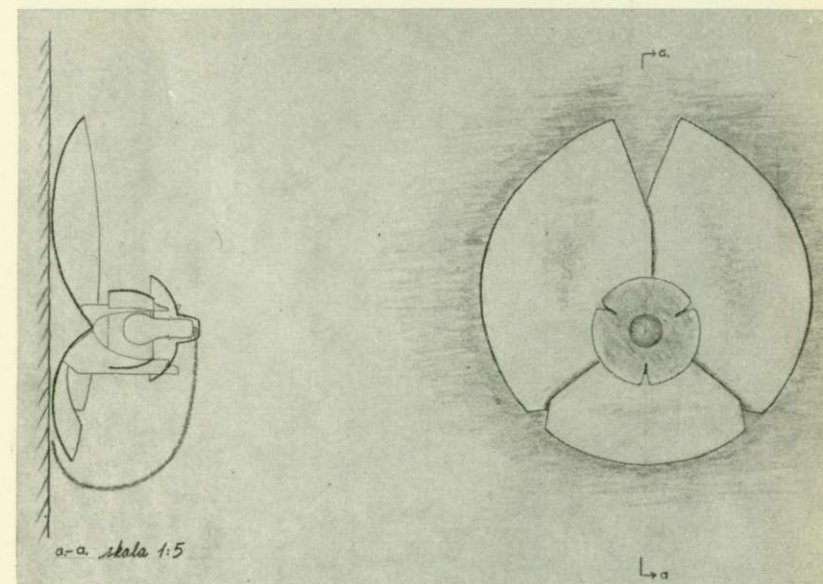
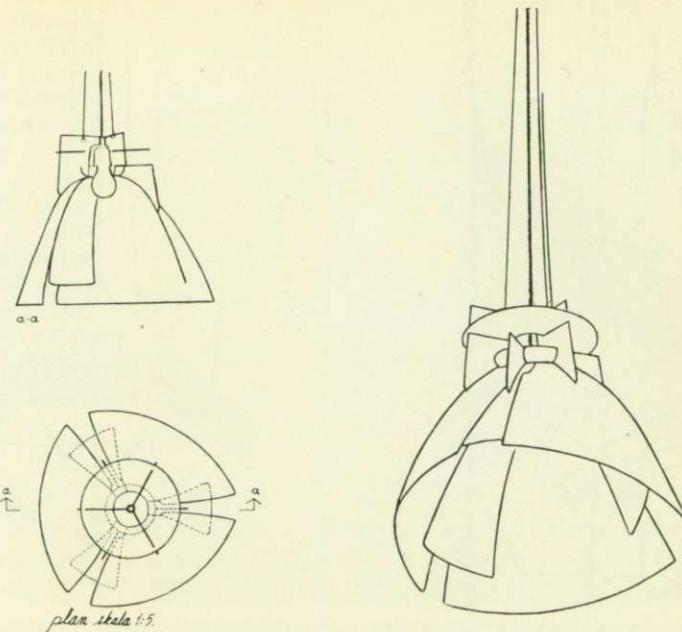
får ändå alltid någonting av stum fixering. Naturligtvis acceptera vi detta, landvinningarna äro ju enorma i alla andra hänseenden. Men i gammal rumsmiljö bli verkningarna rent katastrofala. När ljusets roll av att göra tidens skridande förnimbart elimineras blir den gamla inredningen en annan än ursprungligen. Den står där som i museimonter, allsidigt omfluten av ljus, demonstrerad såsom objekt. Framför allt är detta påtagligt och nära nog ödesdigert i kyrkorummets sammanhang. Elimineras tidens skeende tappa de arkitektoniska uttrycksvärdena någonting väsentligt, de likaväl som färg, bildkonst, material göra det.

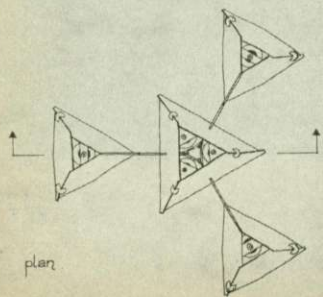
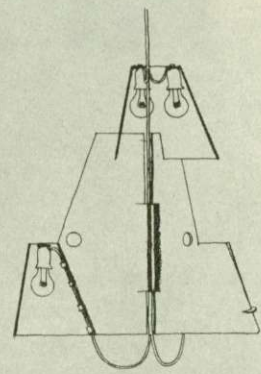
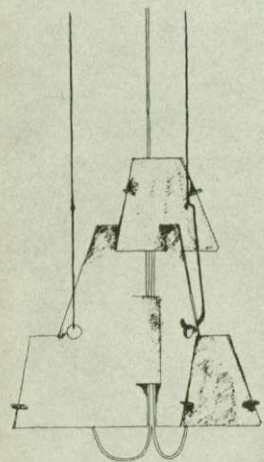
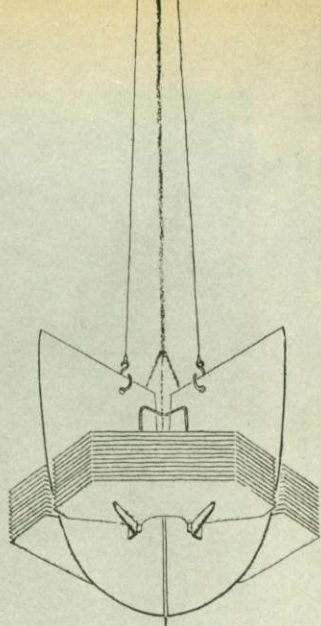
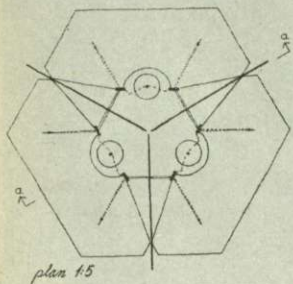
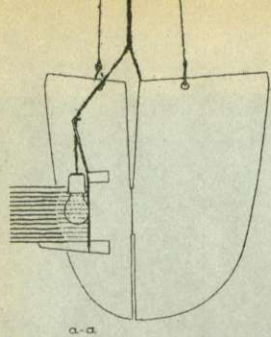

Ovan till vänster och höger: Hängande armatur i förgyllt smide. Avser framför allt läsbelysning i bänkkvarter.

Underst till höger: Lampett i förgylld, driven kopparplåt. -Västerås domkyrka.

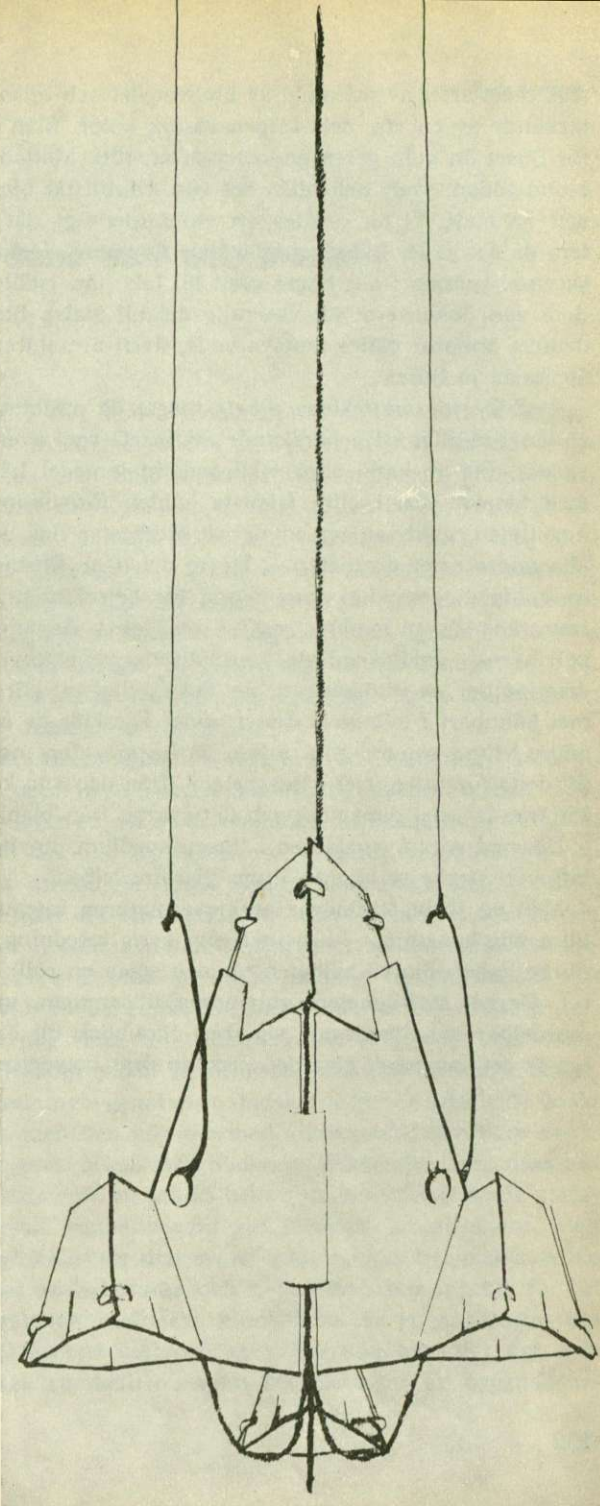
Nutida belysningsarmatur formas med utgångspunkter av vetenskaplig, noggrann beräkning. Ljusstyrkan mätes, ljusvolymen fördelas med rätt hög grad av exakthet. Givetvis måste ett motsvarande studium vara grundläggande för utformningen av varje belysningsinstallation och för all armatur. Men därmed är belysningsfrågan på intet sätt avklarad. Nästa steg till lösandet av denna fråga ligger inte längre i och närmast omkring själva ljuskällan, utan tvärtom i de ytor och de stoffligheter som skola ligga i ljuset. Färg kan vara sådan att den huvudsakligen återkastar ljuset men den kan också vara så beskaffad att den "uppsuger" en stor del av det ljus som når fram emot detsamma. Mellan sådana ytterligheter finnas hart när oändliga nyansernas möjligheter. Detta gäller

Armatur i sådan situation att ljuset bör nå ut fylligt även i ren sidled. Förgyllt smide. —Västerås domkyrka och Allhelgona kyrka i Nyköping.

Armatur i förgyllt smide. Söderala kyrka. De olika plåtarna äro sammansvetsade till ett helt av sådan art att upphängningen ger en viss svikt inom metallskivornas totala balans.

dels olika arter av målning, av bindemedel och olika arter av färgstoffets täckande av en yta, dels färgen såsom kulör. Blått reagerar annorlunda för ljuset än gult, grönt annorlunda än rött. Mättad färg annorlunda än blond sådan, svart helt olika det vita. Därtill tar blank yta ljus på annat sätt än matt. Vi ha således ett utomordentligt rikt instrument att hantera då det gäller ljusets mottagande i rummet. Det gäller att låta ljusets skeende komma i allt högre grad till tals här, istället för att såsom fordom vara lokaliserat till väsentlig del till själva ljuskällan. Men även i dennas armatur gäller motsvarande, även armaturens ytor mottaga och återkasta ju ljuset.

Restaureringsarkitektens arbete måste då omfatta ett studium av och så långt möjligt ett behärskande av ljusets spel över tingen och i dessas ytskikt. Ett av hans allra viktigaste hjälpmedel härvidlag äro metaller med blanka ytor, i allra främsta guld, förgyllningen. Ty den blanka metallytan, guldytan tar emot och återkastar ljus på helt annat sätt än alla andra arter av material. Större delen av ljusmassan brytes tillbaka av guldytan samtidigt som denna för betraktaren framträder eller kan framträda såsom materia, stofflig verklighet. Använder man sig — exempelvis — av guldbelagd yta i armaturens reflektorer likaväl som i olika detaljpartier av inredningen blir det möjligt att göra ljusets spel i rummet kännbart i människosinnet under karaktär av ett skeende. Men alla andra ytor i samma rum måste då ha sin klara och bestämda relation till detta första register i ljusspelet — från den vita kalkytan till det "ljusförtärande", det dunkelblå och det svarta, från blank yta till matt.

Därmed vore även färgen i ljusets medium utnyttjad till att ställa oss inför ett stycke verklighet, djup, rik, omedelbar.

Men en förutsättning är att ljusarmaturen inte utbildas till en själv-tillräcklig konstpjäs — lika litet som övrig inredning får äga sådan själv-tillräcklighet. Blott i helheten får den spela en roll; helheten, d. v. s. ljuset, färgen, stoffligheten, volymerna tillsammans, uppfattade i en enda omedelbar akt, förnyande sig från ögonblick till ögonblick, denna helhet är det som skall giva det enskilda dess betydelse.

Byggnadsvårdens mål och medel

Stadsbyggnadsarbetet i vårt land är koncentrerat på om- och tillbyggnad av redan existerande samhällen. Detta ställer naturligtvis mycket stora krav på den byggnads- och miljövårdande verksamheten. Trots de senare årens allmänt sett mera positiva inställning till dessa frågor är det utomordentligt svårt att i praktiken omsätta vad som kanske utlovats i teorien. Miljövårdens blygsamma ekonomiska och personella resurser gör sig också ytterst kännbara när det gäller att följa upp de omfattande stadsplaner som i ett alltmer forcerat tempo klubbas igenom i landets stads- och kommunalfullmäktige. På längre sikt är denna situation otillfredsställande. Vad som idag står på spel är alltför stora kulturvärden för att glömmas bort med en halvmesyr.

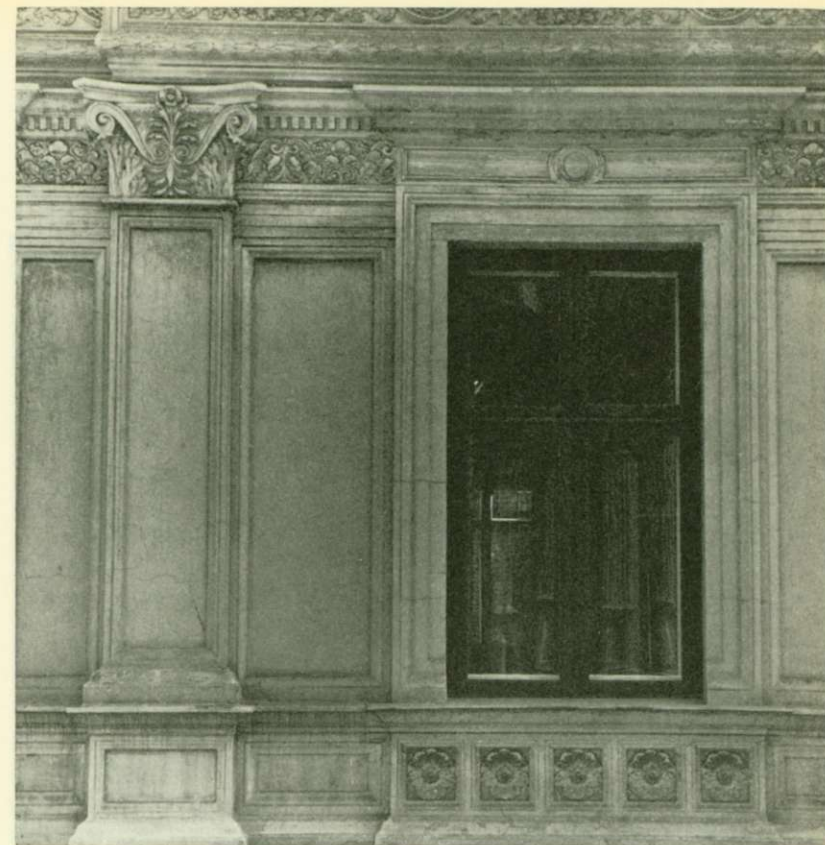
Den genomgripande omvandling av stadsbild och stadsmiljö som nu de flesta av oss kan uppleva är givetvis något oåterkalleligt. I detta självklara konstaterande ligger en del av den aktuella problematiken. Vad som idag raderas bort av värdefull bebyggelse är en gång för alla borta och inte ens framtidens arkeologer torde våga en rekonstruktion utifrån de få fragment som trots allt blir kvar. Den attityd gentemot staden och dess miljö som man ej sällan möter, staden som en ren förbrukningsvara, som en bygg-slit-riv produkt är utomordentligt farlig, kortsynt och dessutom mycket svår att bekämpa. De flesta människor som bor och arbetar i staden har nog vant sig att betrakta sin stadsmiljö som något bestående, något varaktigt vilket naturligvis inte utesluter nya inslag. Tvärtom en omfattande nybyggnation i stadskärnorna är ofta både önskvärd och nödvändig, men den bör ske med iakttagande icke bara av de ögonblickliga kraven utan också med blick mot framtiden. Som nyss antydde tror jag det existerar ett starkt behov av kontinuitet i vår stadsmiljö för att den skall kunna bevara sin förmåga att attrahera. Men samtidigt måste man ställa sig den svåra frågan, vilka byggnader, vilka miljöer, vilka gatunät skall bevaras och f. ö. också hur mycket för att den önskade kontinuiteten skall leva kvar. Detta är ytterst frågan om byggnads- och miljövårdens mål och metoder. Vad beträffar det sistnämnda har åtskilliga samhällen genom inventeringar av byggnadsbe-

ståndet sökt klarlägga vad som för framtiden borde bevaras av den äldre bebyggelsen. Som mönsterbildande undersökning framstår 1952 års Lundainventering med Ragnar Blomquist som sekreterare. (Lunds stadsbild, särtryck ur Stadsfullmäktiges i Lund tryckta handlingar 1952. N:r 12). Det som gav denna inventering ett klart försteg framför andra var att icke bara de enskilda byggnaderna utan också stadsmiljöns betydelse uppmärksammades i klartext. Den för närvarande pågående nya Lundainventeringen bygger framgångsrikt vidare på detta tema. En fin inventering i 1952 års efterföljd var 1960 års Landskronainventering med Harald Nilsson och Sofia Danielsson som verkställande tjänstemän. (Landskrona stads äldre bebyggelse samt fornlämningar.) Flera vore naturligtvis att nämna, jag vill inskränka mig till att erinra om det pionjärarbete som under 1900-talets första decennier utfördes i och med samlingsverket "Gamla svenska städer".

En modern byggnadsinventering har ett dubbelt syftemål, dels att ge en så perfekt dokumentation som möjligt av den undersökta bebyggelsen, dels att tjänstgöra som underlag för det aktuella stadsplanearbetet. Det är dock svårt att blunda för att det förstnämnda vanligen blivit det dominerade. Vid en granskning av i hur hög grad inventeringarnas rekommendationer beaktats i stadsplanearbetet blir man en smula betänksam. Varför situationen blivit så kan vara svårare att avgöra, i varje fall går det ej att precisera ett entydigt svar. Vanligen uppfattas väl inventeringsresultaten som orealistiska med en dunkel hänvisning till de ekonomiska aspekterna, den dåliga räntabilitet som det äldre byggnadsbeståndet anses erbjuda etc. Men trots allt, räcker detta som förklaring. Kan kanske i någon mån de negativa verkningarna spåras tillbaka till inventeringarna själva och den där tillämpade terminologien och metodiken. Jag vill gärna ställa problemet på sin spets med en fråga. Har inventeringarna gått fram till dem det också vederbör, till ledamöterna av stads- resp. kommunalfullmäktige som har att godkänna eller inte godkänna stadsplanerna?

Varje inventering kan sägas uppvisa samma generella bedömningsgrund. Bebyggelsen, vare sig det nu är fråga om en enskild byggnad eller en samlad miljö, måste som ett oftergivligt krav besitta kulturhistorisk betydelse för att dess fortsatta existens skall kunna diskuteras.

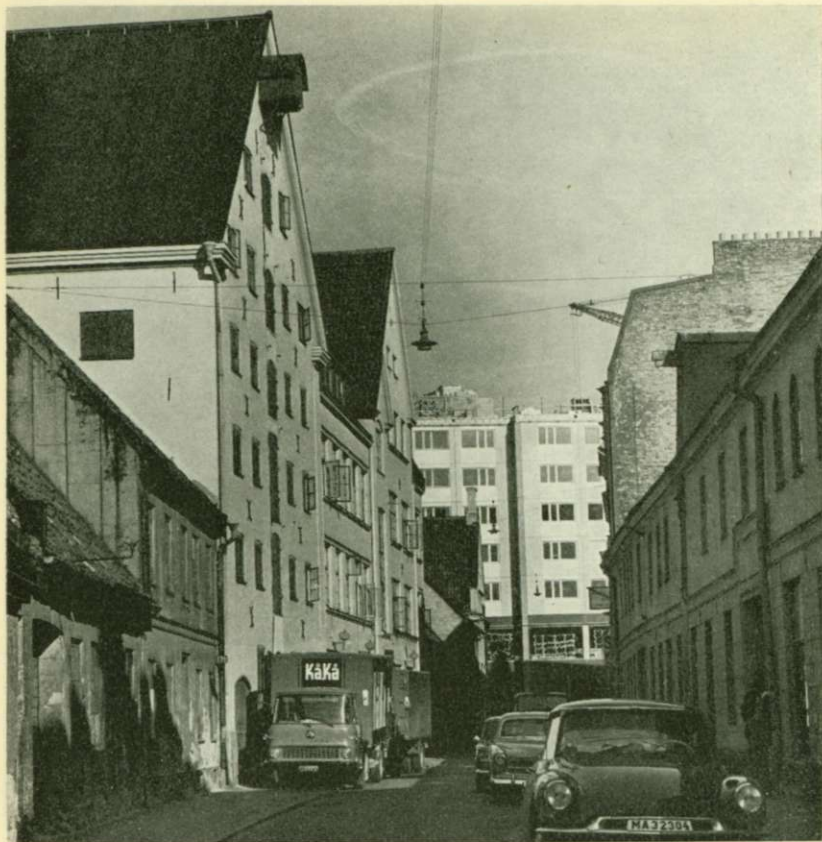
Vad avses då i sammanhanget med kulturhistorisk betydelse? Går det överhuvudtaget att klart definiera denna term och är den vidare mätbar? Beträffande det förstnämnda må sägas att det ställer sig mycket svårt att ge en godtagbar klart avgränsad definition. I termen är nämligen invävt så många aspekter som i sig själva omöjliggör en mera exakt värdering av byggnader respektive miljöer. Därmed är svaret också givet på termens mätbarhet.

Städernas 1800-talsbebyggelse skattar nu snabbt åt förgängelsen. Fasadarkitekturen i gips och puts är dyr att underhålla men har stor betydelse för gaturummet. — Foto Rahms ateljé, Malmö.

Det är med hänsyn härtill knappast tillfredsställande att såsom nu vanligen göres bruka denna term som en slags grundterm. Lika litet tillfredsställande får det anses vara att idag företaga inventeringar där så att säga en aspekt helt renodlas. Det kan inte råda några tvivel om att den antikvariska aspekten under sådana omständigheter lättare hamnar på mellanhand, än om den var en integrerande del i en total uppskattning av hela byggnadsbeståndet. Detta torde också ur principiell synpunkt vara det riktigaste.

Med bl. a. dessa problem för ögonen har en arbetsgrupp vid Malmö

Där den gamla och nya stadsmiljön mötes. Gatuparti från Malmö. De för 1800-talets Malmö karakteristiska magasinerna (t.v. på bilden) håller nu på att rivas. — Foto Rahms ateljé, Malmö.

museums historiska avdelning bestående av fil. lic. Erik Hofrén, fil. kand. Rikard Holmberg och fil. kand. Olle Svedberg sökt nå fram till en mera adekvat bedömning av byggnadsbeståndet och resultatet föreligger i här återgivet förslag till modell för byggnads- och miljövärdering jämte förklarande kommentar.

Vi är naturligtvis i arbetsgruppen fullt medveten om den berättigade kritik som kan riktas mot modellförslaget, men vi hoppas likväl den kan bidra till diskussionen kring dessa synnerligen aktuella och betydelsefulla problem.

Hotat av rivning

Rubriken här ovan är numera en vanlig företeelse, särskilt i våra gamla städer där kulturarvet sitter trångt ibland. Hotet har kommit till den vackra Lagmansgården i Hedemora och en av dem som suttit vid mästaren Martin Kochs fötter väddar här till Hedemora fäder: Riv inte — vårda istället gården som ett omistligt stycke av det förflutna!

Epoken Martin Kock och Lagmansgården är förvisso en unik och minnesrik era i staden Hedemoras historia. Det är med vemod och bestörtning man nu läser i pressen att staden hyser planer på att befria sig själv från ett av sina finaste minnen: Lagmansgården hotas av rivning — för att ge plats åt en byggnad i ett skolprojekt.

När Martin Koch 1928 vände hem till Sverige från stormiga Parisår fick han och hans Sian ett tuscolum på den gamla Lagmansgården — och snart började en ström av mer eller mindre litterärt och konstnärligt begåvat folk och folk av många andra slag att vallfärda till svensk arbetardikts banbrytare och nestor. Själv ramlade jag snart huvudstupa på näsan in i Lagmansgårdens famn. En underbar högsommardag med jasmindoft och rosenskimmer kom jag, en ung på storstaden utled free-lancer, som volontär till Lidmanspressen i Hedemora. Där fick man lära sig skriva en notis på femton sekunder, stryka ned ett tvåsidigt "bondbrev" till tio spaltrader, tvätta klen svenska till hyfsat tidningsspråk, skriva (som man själv tyckte väldigt snärtiga) rubriker med lika många bokstäver i varje rad), ryta ikapp med TT:s käcka gossar under hektisk telegrammottagning — teleprinter fanns inte än i Dalom.

När man framåt tiotidret på kvällen traskade Landsgatan framöver med en doftande färsk tidning i rockfickan var man trött. Ack, hur inten-

sivt minns jag inte de smala, ljuvliga gatorna med deras låga, tidigt sovande och fridfulla hus vilande i sommarskymning, höstmörker, snöyra, vårdis. Nu känns det som jag traskade den där gamla traden igen: och i änden av kvällspromenaden fanns alltid porten i det låga gula huset snett emot den vita kyrkan. Jag ser en dörr med en sirlig skylt i faksimil: *Martin Koch*. Jag stiger in genom en dörr, kliver in i matsalen — och nu ser jag faktiskt ganska tydligt framför mig en gammal fin herre i svart sammetsbaret på ett silvervitt hår, en gnistrande Fennia i springan mellan ett böljande skägg och en yvig mustasch. Samme man som två små gossar mötte en julafton på en gata i Hedemora, varvid den minste fastnaglad i trottoaren och med sina mest uppspärrade ögon utbrast: — Tiiitta — jultomten! Tomtarna var inte så kommersialiserade då.

Nå, nu vippar Fennian glatt välkomnande i Lagmansgårdens matsal, den gosseaktiga gestalten hade alltid något välkomnande över sig. Och strax kommer en fryntlig, rund, moderlig dam rullande in i matsalen, fru Sian: — Nu ska du ha en matbit, det står på spisen, slå dej ned! Jag fattar inte hur Sian snart sagt dygnet runt kunde ha rykande varm mat på spisen. Det ryker också i våra själar av trivsel och välbefinnande — och undantagslöst slutar kalaset därinne kring det runda bordet i kafferummet, där den pösande fästmanssoffan vilar på sina lagrar; hon är lite nedsutt men undra på det så många spirande äktenskapslöften som hon härbärgerat i sitt sköte, och så givmilt som hon delat med sig även åt oss ungar av sin nåd. Håhåjaja, nåd, frid och ansjovis! som det alltid lät när hedemoraskalden Pålle Lundh var med.

Här stod också den lilla underbara flygeln. Martin sätter sig ned och sjunger med malmklar stämma sin hymn "Paris vaknar", han leker med tangenterna, ryggen är rak som på en välgymnastiserad yngling, nacken skjuter stolt och livsglad upp ur rockslaget, och auditoriet — författare, journalister, konstnärer, musiker, lärare, barberare, ingenjörer — lyssnar, andlöst betaget. Ibland finns kusinen Karin Juel i sällskapet, de färgglada banden på Martins luta ligger kring hennes hals, några ackord och så *visorna*: Kärleksbrevet, Lyckan eller någon annan Kochvisa; hur många tusen gånger Karin sjungit dem under årens lopp vet hon väl knappast själv — men jag tvivlar på att hon någonstans och någonsin sjungit dem så vackert och charmfullt som just här kring det runda bordet i skymningen kring Lagmansgården mot en fond av sakta susande träd i en gammal ljuvlig ortagård.

Detta lilla rum var impregnerat med minnen. Hit har en författargeneration — Ivar Lo, Eyvind Johnson, Harry Martinson, Nils Ferlin, Erik Asklund, Josef Kjellgren . . . nej, det blir för långt att nämna bara en bråkdel. Något patetiskt skulle man kunna säga att de suttit här vid mästarens fot, gamla och unga kamrater i diktens värld, men jag tror

Den vackra portalen till Lagmansgården. — Foto Källvik, Hedemora.

inte de blir stötta om man säger det. Hit har de farit för att betyga sitt goda minne, sin tacksamhet, sin aktning och sin vänskap. Och här satt han, den avgudade Martin, i sin underbara och absoluta anspråkslöshet; jag tror han tyckte mycket om de flesta av dessa visiter, att han tag emot dem glatt och tacksamt — men kanske ändå med den vanliga, smått roade glimten innerst inne bakom de tjocka glasögonen. Och rätt vad det är blixtrar han till: det rycker och drar någonstans i det stora skägget, en tjvpojke hoppar ut ur hans ögon i en sprittande glimt, spirituella repliker snubblar på varandra. Det är synd att inte heller bandspelaren fötts vid denna tid; vilken fröjd om man nu kunde höra rösten.

Samtal lyfts plötsligt högt över vardagen. Lika plötsligt bortsopade av ett rungande, bullrande skratt som klyver genom skäggmassan. Här bodde en stor glädje.

Eller fina lågmälda små samtal med subtila nyanser; kanske en liten lustvandring i världslitteraturen eller i minnenas Frankrike, och var Ernst Vilhelm Dölling — Pariskamraten-målaren — med, så blir det hela små romaner. Vad de måste ha upplevt!

Och ibland går Sian in i det allra heligaste, Martins rum bakom fästmanssoffan, lyfter ned hans Brockluta från väggen vid kakelugnen, trär den över Martins egen hals — tyst . . . nu kommer det . . . men *vad* kan man aldrig veta: kanske en liten graciös melodi, men kanske också en visa som glittrar av friskt och fränt gamänghumör, en burlesk som chockerat mången pryd lyssnare men säkert glatt de flesta.

Ofta har jag funderat över den gåtan: hur Martin, den gamle radikale intelligensaristokraten, den ovanligt mångsidigt begåvade konstnären, kunde stå ut med sin roll av alltid charmerande pensionatsvärd och gårdstomte. Jag kan inte hitta någon annan lösning än att det inte *var* någon roll, att han bara alltid var samma goda *människa*, full av välvilja, överseende och humor.

Ett av mina sista minnen av Martin står särskilt klart. Vi satt en sen april dag i det vårtunna gräset på Lagmansgården, såg ut över bygden, kyrkan, den tryggt låga kransen av höjder — jag skulle just för alltid lämna Martin och Sian efter ett par års vistelse hos dem. Dagen var varm och ljuvlig, mättad av jorddoft och disigt solsken. Plötsligt utbrast Martin med en vid och mjuk, alltomfamnande gest:

— Att man måste lämna allt detta!

Det dröjde inte länge innan han måste lämna allt detta. Men hans minne har aldrig lämnat Lagmansgården, en stark personlighet finns alltid kvar där han levat och andats.

Och nu susar alltså elaka rykten i öronen på oss som alltjämt efter snart 30 år gör en liten pilgrimsväng från stora allfarsvägen, ned till ungdomens minnen. Längs det stora stråket genom denna fina gamla stad finns nu inte mycket som skiljer den från vilken annan stad som helst, det särpräglade sitter på undantag här som på de flesta andra håll. Men vrid ratten åt rätt håll, och du kan skåda Sveriges äldsta apotek i en underbar rödlimrad 1700-talslänga, invid ett torg som trots bilparkering tycks vila i ro och skönhet. Om man fortsätter kommer man till den gamla kyrkan — också vacker och pietetsfullt restaurerad — och till Lagmansgården; mitt emot denna ligger ett kommunalhus som fast det inte har många år på nacken smälter fint in i miljön. Tillsammans bildar de en harmonisk helhet. Det är en bitter vision att se Lagmans-

Kyrkan, Lagmansgården och kommunalhuset bildar tillsammans en harmonisk helhet. — Foto Källvik, Hedemora.

gården raderas ut från den bilden med bulldozer och grävsropa. Borde inte Hedemora stad akta och vårda gården med ömhet — inte bara som Martin Kochs minne utan också som ett levande och omistligt stycke av det förflutna — ett kulturarv att förvalta för Dalarnas äldsta stad.

Om mark

"Blåbärgsgossar och lingonflickor" — det var den sköna rubriken på en artikel som professorn i nationalekonomi Gustaf Cassel skrev i Svenska Dagbladet någon gång vid seklets början. Han ville försvara rätten för envar att plocka bär i skog och mark, emot någon bondemotion i riksdagen som hotade denna tillämpning av allemansrätten. Gustaf Cassel var icke bara ekonom, han var också något av poet, med sinne för tillvarons övertoner, såsom framgår av denna hälsning från Alice Tegnér och Elsa Beskow's värld, från sekelskiftets Djursholm.

Om man rätt tänker efter ville Cassel med denna artikel och dess fina rubrik hävda två väsentliga markfilosofiska sanningar. För det första: mark är icke bara så och så många kvadratmeter, uppmätta av lantmätare, inlagda på en karta och eventuellt multiplicerade med något belopp i kronor och ören, efter vad marken anses vara värd — genom vad den kan producera, eller genom det utrymme den lämnar för bebyggelse eller annan form av ekonomisk exploatering.

Mark är natur och natur kan betyda ovägbare värden, skönhet, vila, trevnad, rekreation — det är: möjlighet att återskapa, att förnya trötta och förslitna sinnen. Icke kan man mäta sådant i pengar, icke kan bärplockningens värde bestämmas efter vad som kan finnas i blåbärgsgossarnas och lingonflickornas korgar!

*Mark är natur och natur kan betyda ovägbare värden.
— Foto Georg Oddner.*

Och för det andra: Vad är äganderätt till mark? I vad mån kan man verkligen äga mark? Mina personliga tillhörigheter, dem kan jag äga, mina kläder, min penna, min klocka — ting, som genom bruket så att säga blir en del av mig själv. Men mark? Naturligtvis kan den aldrig ägas med samma exklusiva besittningsrätt som de personliga tingen. Ty skulle ägaren ha möjlighet att hävda en sådan besittningsrätt, så kunde detta lända till svåra skador både för allmänna och enskilda intressen. Många hänsyn betingar begränsningar av markäganderätten, bland annat, som nyss sagts, hänsynen till markens värde som natur. Mest ingående måste begränsningarna vara vid tätbebyggelse. I den tid av stark stadsbildning vi nu upplever har erfarenheten lärt oss hur nödvändigt det är att kunna kontrollera och bestämma markens användning. Det är också lagstiftningens ståndpunkt: ingen tätbebyggelse utan offentlig plan som säger var och hur det må byggas — och var man *icke* får bygga.

Denna reglering av markens användning medför problem med hänsyn till äganderättens innehåll och värde. Tillgången på byggnadsmark är begränsad och understiger lätt tätbebyggelsens efterfrågan. Mark kan icke som andra nyttigheter produceras efter behovets tillväxt; planering och trafikmöjligheter uppdrar ofta snäva gränser för marktillgången. Att äga mark är alltså ett mer eller mindre utpräglat monopol och hur detta monopol användes måste det allmänna vara med och bestämma. Planläggningen bestämmer markvärdena: ju intensivare exploatering planen medger desto mer är äganderätten värd. Å andra sidan: mark som planen undantar för allmänna behov, trafikleder, parker och liknande och därmed för så att säga *extra commercium*, utanför den fria köpenska-pens handel ochandel — den ger icke någon ekonomisk avkastning. Vid planläggningen trängs alltså markägarens intressen med hänsynen till det allmännas behov — och dit får väl också räknas bostadspolitikens intresse av rimliga markvärden.

Enklast och effektivast lösas dessa problem, efter vad vi funnit, om den myndighet som företräder det allmänna tillika själv är ägare till marken. Den positiva markpolitik åtskilliga stadssamhällen fört ger erfarenhetsmässigt den bästa grundvalen för en planmässig och god bebyggelseutveckling. Framför allt kan man här peka på Stockholms erfarenheter under det gångna halvseket.

Men onekligen innebär markmonopolet faror även om dess innehavare är en i vanlig demokratisk ordning tillkommen kommunal myndighet, ja även om markägaren representeras av kronan genom någon statlig myndighet. Det är så lätt att räkna kvadratmetrar och så frestande att multiplicera så många kvadratmetrar med så många kronor och ören som möjligt. Man kan begäna konjunkturerna för att göra goda affä-

Ingen tätbebyggelse utan offentlig plan som säger var och hur det må byggas.
— Foto Tore Johnson.

rer och för sina uppdragsgivare, de kommunala väljarna eller Kungl. Maj:t och riksdagen, belåtet kunna redovisa icke bara stora hus med många bostäder utan också vinster på de markvärden som fått gå i höjden. En sådan politik stöder en liknande utveckling av värdet på annan mark; de mer eller mindre spekulativa exploateringsvärden som alltid flyter runt omkring ett växande samhälle stiger också, fixeras i försäljningar och köp och låser fast samhällets fortsatta utveckling vid ett intensivt markutnyttjande — till skada för alla de sociala och psykologiska värden som icke kan sättas in i några sifferkalkyler och där balansera tomtaffärernas tunga tal.

Men också dessa värden måste finnas med i samhällsbygget, både när det gäller små och stora städer, kanske icke minst i de senare vars invånare i så stor omfattning eljest rör sig i en artificiell miljö. Det hände en gång för länge sedan att en kunglig kommitté, som hade att

skaffa pengar för att bygga kaserner för Stockholms garnison lät de flytande exploateringsvärden jag just talat om, stanna över norra Djurgården: man lät Östermalms schackrutenät fortsätta över hela denna kungliga park för att i de hyreskaserner som här skulle byggas stoppa in 200.000 nya stockholmare, med en nettovinst för kronan av 200 milj. Nu gick det icke så — i stället köpte staden nya marker i söder och väster för att i rimligare former dit leda stadens utveckling. Exploateringen av norra Djurgården stannade vid halva Ladugårdsgärde. Hälften har stockholmarna fått behålla, tills vidare på 50 års sikt och visserligen kraftigt naggat i kanterna av de krafter som så gärna vill lägga ut gator och kvarter och förvandla den böljande terrängen till byggnadsmark, värderad efter den trånga storstadens monopolitiskt uppdrivna priser. Men icke kan man i pengar mäta de värden det här gäller att försvara! Den grå lärkheden på våren, sommarens gröna vidder med betande fårahjordar, spelande, sportande ungdom och filosoferande flanörer, och vinterns skidbackar. Östermalms stora barnkammare.

Liknande spänningar känns säkert i många andra växande samhällen. Det gäller för den allmänna meningen, som ändå till sist måste kunna styra myndigheternas vägar i ett demokratiskt samhälle, att bevaka blåbärsgossarnas och lingonflickornas rätt!

Naturvården och friluftspolitiken — en kulturfråga

Miljöfrågor i stöpsleven

Natur och kultur — en urgammal sammanställning liksom kropp och själ — har utnyttjats i olika sammanhang. Ett sekel har svunnit sedan Amiel i sin drömmardagbok fångade upp det bevingade ordet att landskapet är ett självständigt och en ny kulturvåg är på väg, där naturen fått en annan roll och drömmaren har mindre plats än dagens praktiske fritidskonsument. Naturen eller rättare naturvården håller på att bli ett fast element i den fritidskultur vi börjar skönja konturerna av. Europarådet har i en intressant men hittills föga uppmärksammanad proklamation betecknat vår moderna civilisation "The civilization of leisure" under hänvisning till att fritiden, som förr var ett privilegium för ett fåtal, nu delas av massan. I rapporten påpekas, att ett studium av relationen mellan arbete och fritid visat att de har samma värde och samma betydelse för människans liv och personlighetsutveckling. Man vänder sig till de ansvariga samhällsorganen och uppmanar dem att planera våra samhällen för morgondagens människor och pekar särskilt på behovet av en samhällsplanering med aspekt på fritidsfrågorna. Vidare kräves en offentlig intervention på turistområdet då masssturismen f. n. exploateras endast av kommersiella intressen. Den pågående förskjutningen från "existenssektorn till essenssektorn" kommer sannolikt att sätta stora spår i det samhälle som ännu i dag i det stora hela är planerat för människan i arbete med förankring i de praktiska idéologier som hitintills kretsat kring detta tema. Fritidens organisation kommer sannolikt att tilldraga sig samma intresse som frågan om arbetstidens effektivitet — frågan gäl-

ler att ge fritiden ett meningsfyllt innehåll. Europarådet uttrycker detta på följande sätt "Free time should give every individual an opportunity of relaxation, entertainment and personality development". Vi skall stanna vid den första punkten i den mån "relaxationen" anknyter till naturvårds- och fritidsfrågorna. Miljöproblemen har allt mera börjat uppmärksammas i samhällsdebatten och många spår att hithörande frågor kommer att bli en av de stora politiska frågorna inom en snar framtid. Liksom tätortskoncentrationen och biltätheten sannolikt måste medföra en viss omdaning av våra fastighetsbestånd och trafiksystem kommer sannolikt fritidsproblemen att framtvinga en ny formgivning av våra landskapsområden genom en konstruktiv och positiv nyskapande planering utifrån de nya förutsättningarna — frågeställningarna har kommit alltför snabbt. Svårigheten ligger i att finna en syntes mellan tradition och nyskapande — en uppgift som ställer stora krav då felbedömningar här kan leda till att vi redan om ett par årtionden på fritidsfronten kan få samma problem som vi i dag har i våra bilsamhällen, planerade för hästepoken. Utvecklingen går mot regionsamhällen där hävdvunna geografiska gränser — landskap, län, städer och landskommuner — alltmer utplånas. Det är sannerligen ingen lätt uppgift för våra myndigheter att i dag fånga upp de stora utvecklingsdragen och diskontera morgondagens kulturmönster. I detta annorlunda samhälle torde vi få förse oss med kontinuerligt arbetande ansvariga organ för en systematisk utveckling av våra regionsamhällen — en plattform för samordning av de stora frågekomplexen på bostads-, lokaliserings- och fritidsfronten.

Dessbättre är samhället redan på väg att skaffa sig såväl organ som ekonomiska resurser för att möta de problem som sammanhänger med tätortsbefolkningens tillväxt, den längre fritiden och den ökade levnadsstandard. Statliga utredningar pågår över hela linjen. Här skall endast uppmärksammas de frågor som sammanhänger med naturvårds- och fritidsutredningarna och de konsekvenser dessa utredningar kan få för naturvården och landskapsplaneringen. Den fysiska samhällsplaneringen är nämligen den enda metod vi har för att säkerställa vår välbefinningsökning i dess olika faser.

Siffror som talar

För att få perspektiv på frågeställningarna gäller här som annorstädes att behovet — här på fritidsfronten — får vägas mot de möjligheter och resurser vi har att täcka det. Frågan gäller med andra ord hur mycket våra landskapsområden tål.

Några torra fakta antecknas till en början. Genom den pågående urbaniseringen kommer omkring 80 % av vår befolkning att bo i städer

och tätorter. Vi har varit med om en nästan tredubblad höjning av levnadsstandarden på några årtionden och man räknar med en fördubbling inom två decennier med fördubblad köpkraft. Bland "välbefinningsattributen" må nämnas att man räknar med att varje familj inom kort har minst en bil. Enligt en annan beräkning lär bilen till bortåt 80 % användas på fritiden. Men räknar vidare med att fritiden inom en snar framtid kommer att utvidgas så att man arbetar två tredjedelar av året och är fri en tredjedel. Framtidens masskonsumtionsmänniska kommer således enligt dessa kalkyler att ha gott om tid och gott om pengar. Vad hon skall använda denna tid och dessa pengar till beror givetvis till stor del vad som kan bjudas henne inom vårt land.

1962 års fritidsutredning har nyligen kommit med första delen av sitt intresseväckande betänkande "Friluftslivet i Sverige", som berör utgångsläget och utvecklingstendenserna. Utredningen belyser på ett utomordentligt sätt de nya frågeställningarna och särskilt intresse har ägnats fritidsbebyggelsens omfattning och utvecklingstendenserna här. Man konstaterar till en början att friluftslivet i vårt land — på grund av den jäktade tätortsbefolkningens behov av stärkande rekreation i friluftsmiljö — nått en sådan omfattning att befrämjandet av friluftslivet blivit en samhällsfråga. Vad gäller fritidsbebyggelsen är utvecklingstendensen här så stark att fritidsutredningen hyser allvarliga betänkligheter hur det skall bli möjligt att tillgodose efterfrågan. I fråga om de aktiva fritidssysselsättningarna inom det rörliga friluftslivet räknar man med utgångspunkt från en liknande undersökning i Amerika med en tredubbling fram till sekelskiftet.

Vi har för närvarande omkring 300.000 fritidsbostäder i vårt land och den årliga tillväxten beräknas till 15.000. Dessa utgör således basen för ungefär 1 milj. människors friluftsliv. Fritidsutredningen påpekar att denna bebyggelse i storstadsregionerna och utmed våra kuster nått en sådan omfattning att naturvårdens och det rörliga friluftslivets behov av mark på många håll är allvarligt hotade. Bekymmersamt är att ungefär hälften av fritidshusen utgöres av spridd bebyggelse och oreglerad tätbebyggelse, vilket visar behovet av en planering här. Undersökningen omfattar också familjernas planer på köp av fritidsstugor. Ungefär två tredjedelar av de familjer som för närvarande inte har någon stuga förklarar sig önska komma över en sådan. Om hälften av dessa familjer realiserar sina planer så skulle nytillskottet under de närmaste fem åren bli c:a 250.000 hus, vilket skulle innebära att vart tredje hushåll i de större tätorterna skulle komma att äga ett fritidshus. Två tredjedelar av dessa familjer drömmer alltså om den lilla röda stugan nere vid sjön — en utopi med tanke på den kommande fördubblingen av fritidshusen. Betänkligt ur naturvårdssynpunkt är tendensen att ökningen är störst in-

om de län där tätheten redan nu är störst. Man räknar med att bortåt hälften av de hushåll som vill skaffa sig en fritidsbostad finns i Stor-Stockholm, Stor-Göteborg och Stor-Malmö, där markresurserna sannolikt inom en snar framtid inte kommer att räcka till.

I utredningen berörs vidare anläggningar för det rörliga friluftslivet — campingplatser, semesterbyar o.s.v. — såväl fjärranläggningar som när-anläggningar. Utredningen framhåller här att vårt land har större förutsättningar för utövande av friluftsliv i dess olika former — skidåkning, segling, fiske m.m. — än många andra länder i Europa och att dessa aktiviteter här har gammal hävd. Idrotts- och friluftslivet har med andra ord i vårt land blivit en folkrörelse. Bekymret i vårt land med alla dessa anläggningar är den korta säsongen och semestrarnas koncentration till sommarmånaderna med därav följande toppbelastning på trafikapparat och friluftsanläggningarna. Fritidsutredningen fäster uppmärksamheten på samhällets ansvar för lokaliseringen av fritidsbebyggelsen och friluftsanläggningarna och konsekvenserna för trafikleder och kommunikationer — och — inte minst — de organisatoriska och finansiella problemen som sammanhänger med den här nämnda trenden, eftersom frågeställningarna med hänsyn till rörligheten i friluftslivet i allmänhet inte går att fånga inom ramen för våra sedvanliga administrativa förvaltningsenheter — län och kommuner.

Naturvården och landskapsplaneringen — tungan på vågen

Den här tecknade bilden utlöser många frågeställningar, markpolitiska, arbetsmarknadspolitiska, kommunalekonomiska och rättsliga samt ersättningsfrågor, allemansrättens vara eller icke vara m.m. Hur det enorma behovet skall kunna täckas och hur administrationen av den nya folkrörelse, som omfattas av alla här nämnda attribut, skall ordnas i framtidssamhället, vet vi ingenting om. Men ett vet vi, — drömmen om den lilla röda stugan vid grinden och insjön tillhör historien.

Landskapsbilden har alltid och kommer alltid att påverkas av den mänskliga odlingen och ändras allt efter tidens fordringar. Det är detta man kallar konstruktiv landskapsvård. Svårigheten ligger emellertid i att fritidsplaneringen måste samordnas med planeringen på andra områden inom den offentliga sektorn — industri-, skol- och bostadsplanering m.m. — för att undvika felinvesteringar. Då fritidsexploateringen — fritidsbebyggelsen, fritidsanläggningar, strövområden m.m. — tager stora markarealer i anspråk anmäler sig speciella synpunkter för denna planering.

Allt eftersom fritidsrörelsen vinner terräng och man börjar få insikt om de nya servicenäringarnas, särskilt turismens, lönsamhet vågar man

kanske gissa att den konkurrens som i dag råder på industrilokaliseringens fronten utbreder sig till fritidslokaliseringen. Medan det inom industrilokaliseringen gäller att försöka skaffa så billig råvara som möjligt, anknuter åter turist- och fritidsrörelserna till den "vackraste råvaran". Då fritidskonsumtionen således gärna koncentreras till våra naturskönaste områden ligger här — om ej en snabb planering sker — ett faromoment för en icke avsedd ödeläggelse av våra mest åtråvärda landskapsområden, som på längre sikt vida överväger de vådor standardförbättringen hittills medfört genom förorening av våra sjöar och vattendrag. Teknikerna kan kanske bota skadorna när det gäller våra vatten, men om landskapet spolieras finns icke någon återvändo. Den brist på planering, som för närvarande råder här, har lett till att vi f.n. utsättes för en spekulativ exploatering av vårt gamla odlingslandskap på bekostnad av skönhetsvärdena genom tomtjobbade och profitintressen, som följer i standardutvecklingens spår. Denna utveckling och denna rovdrift måste brytas genom en planering, annars blir våra naturvårds- och fritidsutredningar skrivbordsprodukter och patienten dör medan operationen lyckas.

En ytterligare farofaktor är markprusbildningen. Genom den hårdnande konkurrensen pressas — enligt den gamla lagen om tillgång och efterfrågan — markpriserna uppåt i sådan takt att de intressen och de befolkningsgrupper man vill tillgodose genom fritidspolitikens kanske inte får komma i åtnjutande av de landvinningar man avsett. Därför måste kommunerna få medel att skaffa erforderliga markresurser för de nya behoven för att kunna styra utvecklingen — en planering utan markreserver är skäligen meningslös. Man får härvid inte glömma, att 90 % av vår befolkning icke äger någon mark utan är hänvisad till de områden samhället kan ställa till förfogande. Det kan således inte nog poängteras vikten av en snabb intervention av samhället på detta område, annars får framtidens kräsne fritidskonsument och turist dyrt betala dagens brist på planering.

De anförda synpunkterna leder till att landskapsvården i dagens läge måste tillmätas den allra största betydelse vid samhällsplaneringen. Utrymmet tillåter inte här att närmare gå in på statsmakternas naturvårdsprogram och de möjligheter vi får genom den naturvårdslag som nyligen antagits. Fritidsutredningen har i ett nyligen framlagt betänkande behandlat planerings- och lokaliseringsfrågorna för fritidsbebyggelsen och friluftsanläggningarna och även i viss mån fritidsbebyggelsens detaljutformning. Fritidsutredningen uttalar att fortsatt exploatering för fritidsbebyggelse måste ske med största försiktighet i de större städernas omgivningar och de typiska semesterregionerna. Markresurser måste där i första hand tagas i anspråk för det rörliga friluftslivets och naturvårdens

behov. Friluftslivets markfrågor blir således särskilt brännande i tätorternas omgivningar och i första hand inom område på c:a 1 timmes reseavstånd. Utredningen konstaterar att någon mer omfattande utbyggnad av fritidsbebyggelsen inom 1-timmeszonen icke bör ske förrän markområden säkerställts för det rörliga friluftslivet. Fritidsbebyggelsen bör förslagsvis förläggas till mellanbygderna och skogsbygderna i södra och mellersta Sverige. Lagförslaget och fritidsutredningens förslag ger oss ock de instrument vi behöver för att bevara våra strövområden och strandområden. Den gordiska knuten ligger i en planering och lokalisering av de olika anläggningarna under hänsynstagande till naturvårdsintressena.

Man brukar tala om den sociala naturvården, som anknyter till fritidsfrågorna, och den kulturella naturvården som gällt skyddet av våra vackra naturpartier och säkerställandet av våra kustområden. Den första typen gäller strövområdena, grönområdena inom tätorterna, semester- och fritidsområden och lokaliseringen av fritidsbebyggelsen och fritidsanläggningarna.

Den kulturella naturvården syftar till att bevara våra landskapsområden så intakta som möjligt eller rättare att söka bevara landskapets ursprungliga karaktär så långt möjligt är. I samband med jordbruksrationaliseringen friställes ofta hagmarker värda att bevara i stället för att låta dem växa igen. Våra bokskogar är också nu i farozonen, då man alltmer börjat ersätta dem med granskog som ger högre avkastningsvärde. Det är därför med glädje man noterar att riksdagen nyligen bifallit en motion om skyndsamt utredning av frågan om åtgärder för bevarande av denna skog och att samfundet begärt en inventering av bokskogarna hos länsstyrelserna i de utsatta områdena. Många av dessa skogar torde kunna avsättas som naturreservat med statsmedel. Frågan gäller inte endast landskapsvården och friluftslivet utan även den inverkan bokskogen har på växt och djurlivet. Naturvårdsarbetet måste inriktas särskilt på sådana områden där en speciell flora och fauna måste bevaras åt eftervärlden. Frågan gäller vidare — inte minst — kontrollen av grus- och stentäkterna.

Frågeställningarna äro många och kan vara olika i olika landsändar. Medan man exempelvis i Skåne har ett gammalt kulturlandskap, format under århundraden, får man kanske anse att man exempelvis i vissa trakter i Norrland i dag håller på att omskapa ett naturlandskap till ett kulturlandskap. Sannolikt kommer vi att skaffa oss särskilda landskapsarkitekter som specialiserar sig på landskapsvården och landskapets utformning, "landskapets arkitektur" för att säkra kulturarvet åt nästa generation.

Enligt den nya naturvårdslagen blir naturvården en såväl statlig som kommunal angelägenhet. Hela det nyligen framlagda statliga naturvårdsprogrammet får betraktas såsom en integrerande del av samhällsplaneringen i stort, ett område där kommunerna kommer att få ett stort ansvar — kronan har åter fått det primära ekonomiska ansvaret. För dagen synes som ett "första förband" en snabbinventering bör göras av våra resurser och möjligheter, så att våra efterkommande inte blir låsta av felvärderingar. En rådgivande riksplanering beträffande de stora linjerna synes ock av nöden. Man får inte glömma, att planeringen gäller hela vår befolkning.

Fritidsbebyggelsen — naturvårdens enfant terrible?

Ovan har berörts fritidsbebyggelsens kvantitativa sida. Dess kvalitativa sida, som även berörs av fritidsutredningen är ej mindre viktig. Medan samhällets snabba acceleration nödvändiggör hänsynstagande till naturvårdsfrågorna för nybebyggelsen i tätorterna, så gäller detta i ännu högre grad för fritidsbebyggelsen. Frågan gäller ingenting mindre än en samhällslokalisering på fritidsbebyggelsefronten under hänsynstagande till miljösynpunkter, estetiska och hygieniska krav. Som nämnts är det vid all landskaps- och naturvårdsplanering en livsfråga att finna en syntes mellan traditionens krav och ett konstruktivt nyskapande. Vilken bjärt kontrast utgör icke våra herrgårdar, bondgårdar och bygdegårdar, insprängda som ädelstenar i landskapsbilden, emot dagens trista oreglerade "kåkbyar" i den masonitkultur som blommar vid våra stränder — för att inte tala om de enstaka "akropolisdass" som i bland skjuter upp som ett monstrum vid den högsta punkten i en åssträckning, där ögat förr fick vila när blicken lyftes mot skyn. Först på senare åren har man börjat förstå nödvändigheten av att få in fritidsbebyggelsen under samhällets byggnadsplanering.

I den mån genom jordbrukets strukturmöndring områden ställes till förfogande, synes lokaliseringen av fritidshusen till sådana områden komma i "rätt miljö". Då glesbebyggelsen i fortsättningen torde vara utesluttet, får väl särskilda fritidsbyar byggas upp under hänsynstagande till trafiksynpunkterna. Dessa får som nämnts till stor del förläggas till våra inre landskapsområden.

Fritidsutredningen behandlar också bebyggelsens anpassning till terräng och landskapstyp och dess utformning och gruppering ur estetiska synpunkter. Bebyggelsen måste inordnas eller underordnas landskapsbilden. Sannolikt kommer vissa hustyper att förordas så att standarden blir något så när enhetlig och även färgsättningen. Måhända kan hustyperna ibland formas efter landskapets äldre byggkultur, vare sig det

nu är fråga om korsvirkeshus, rödmålade torpstugor, ryggåsstugor eller härbren.

En växande del av fritidsbebyggelsen måste givetvis inordnas i någon form i tätbebyggelse. Det föreslås att staten bekostar ett utvecklings- och utredningsarbete angående fritidshusets funktioner och tätbebyggelsens utformning.

Alltjämt finns enstaka byggnader, som tidigare tillhört lantbruket eller fisket, och flera sådana byggnader friställes efter hand som strukturförändringen fortskrider. Här är som nämnts miljösynpunkten redan tillgodosedd.

Utrymme kan inte här beredas att gå in på de synnerligen svårberäskade frågorna om fritidsbebyggelsens lokalisering med hänsyn till kostnaderna för vägar, va-anordningar m.m. och de kommunalekonomiska synpunkterna härvidlag. Även dessa frågor har behandlats av fritidsutredningen. Utredningen föreslår rätt för kommun att uttaga en årlig avgift på fritidsbyggnader om högst 200:— kronor, vilken avgift skall bestämmas med beaktande av kommunens utgifter för fritidsbebyggelsen. Avgiftsmedlen avse skola utnyttjas såväl för löpande utgifter för administration och investeringar som för allmänt miljöbefrämjande åtgärder.

Skandinavien i blickfånget

I en turistrapport för en tid sedan kunde man läsa att man spådde att Skandinavien och Nord-Afrika skulle bli framtidens stora turistmål. Många spår att Skandinavien inför trycket söderifrån kommer att bli fritidsområde för en stor del av Mellan-Europas befolkning och att vårt land här med sin stora, ännu förhållandevis orörda natur, våra ödemarker och våra strandområden kommer att bli lockande hart när exotiska turistmål för morgondagens resenärer. De frågeställningar vi här berört accentueras således ytterligare och blir kanske av samnordisk karaktär. Sannolikt kommer statsmakterna att taga kontakt med varandra såväl vad gäller planeringen som möjligheterna att åstadkomma en gemensam nordisk lagstiftning här. Vissa kontakter har också tagits och hemställan har gjorts till regeringarna om ett permanent organ för handhavandet av fritidsplaneringen.

Om man således får se frågan ur internordisk synpunkt och därvid våga förutsätta att den nu pågående "överkulturen" accelererar i samma snabba takt som hitintills, får man inte glömma att "råvaran" för fritidsexploateringen, naturlandskapet, står i omvänd proportion till samhällsaccelerationen — allt efter som den senare växer minskas den förra. Och det är ju inte endast frågan om den snabba folkökningen — dock kanske ännu inte så markant i vårt land — utan även om de större mark-

behov man kommer att ställa krav på — det har sagts att markbehovet per invånare måste fyrdubblas.

Naturvårdens ekonomi — en skärv till kulturen

Vad blir då samhällets tribut till naturvårds- och fritidsprogrammen. Det är naturligtvis svårt att svara på eftersom det beror på utbyggnaden. Fritidsutredningen beräknar samhällets ekonomiska stöd här till 2,4 promille av statsutgifterna. Detta får väl betraktas som en ringa skärv i förhållande till dessa frågors betydelse — det är ju här fråga om grundvalen för våra kommande regionsamhällen, det är fråga om marken och jorden, den produktionsfaktor som inte går att återställa om den en gång förstörs. Vidare gäller frågan vår folkhälsa i dagens snabba livsrytm. Spörsmålet gäller också planeringen för en samhällsmiljö, där den materiella standardutvecklingen inte får bli självändamål. Vidare är här fråga om bevarandet av våra gamla odlingslandskap, vårt kulturarv för nästa generation. Frågeställningen är med andra ord att ställa resurser till samhällets förfogande för att bredda vägen till det valfrihetens samhälle som myndigheterna i dag talar om. Det är därför viktigt att förmedla insikten om vår nuvarande situation och här berörda frågors roll i samhällsplaneringen eller — för att använda ett modernt uttryck — "sälja" naturvården.

En av världens ledande biologer skrev för en tid sedan: "Ökningen av välstånd och fritid bör år 1984 ha tvingat oss att överge som en avgörande drivkraft för mänsklig strävan den konkurrens en mot alla som vi hittills i så hög grad förlitat oss på. Vi kommer att betrakta den enskilda människan som ett samverkande element i samhället och samhället självt som en funktionerande del av naturen och det kan verkligen anses som ett steg framåt mot högre visdom". I den mån en aktivisering av här berörda frågor kan få betydelse för förverkligandet av ett sådant djupperspektiv på samhället och människan har naturvårds- och fritidsfrågorna blivit mer än en "essensfråga". De har blivit en existensfråga och — till syvende och sist — en kulturfråga.

Bygge och landskap i dagens samhälle

Under höstterminen 1964 pågick Samfundets byggkurs anordnad tillsammans med Ystads stads yrkesskola och S.L.S. Vi har redan i ett referat behandlat själva öppningshögtidigheten och den programföreläsning professor Erik Lundberg då höll.

Den rad föreläsningar som sedan hållits av en rad experter på olika områden har mottagits med så stort intresse av deltagarna, att vi funnit det lämpligt att i sammandrag publicera dem. De kan ha sitt värde även i den fortsatta verksamheten i olika delar av landet.

Bygge och landskap

är två viktiga komponenter i dagens samhälle. Bebyggelsen kan aldrig varken i stad eller på landsbygd frigöras från beroendet av sin miljö, från det landskap som ofta har traditionens särmerke. Att byggnadskulturen på många håll står lågt i Sverige beror på, att man inte tagit hänsyn till varken den levande traditionen eller det levande landskapet.

När Samfundet för Hembygdsvård bildades 1916 var en av huvuduppgifterna "kamp mot det fula stationssamhället". Den striden är knappast aktuell i vår tid, men vi har andra och ännu svårare problem: den likriktade barackstaden i sten, som ofta skjuter undan eller förintar de äldre samhällenas finstämda bebyggelse, eller fritidsbebyggelsen som ännu så länge är vildvuxen på ett oroväckande sätt.

Lagar till skydd för olämplig bebyggelse hjälper oss inte långt. Här måste upplysningen sätta in, den som syftar till en rätt översättning av traditionen till nutida begrepp och en som hjälper oss att nyskapa på ett konstnärligt sätt. Det gäller att behålla melodin i bebyggelsen, men det kan också gälla att skapa en ny melodi där den gamla dött.

En ny form av yrkesutbildning är nödvändig, den får inte enbart vara teknisk som nu ofta är fallet, den måste också ta sikte på den historiska bakgrunden.

När det gäller hänsynen till landskapet har vi många synder på vårt samvete. Naturskyddet har varit för ensidigt, för exklusivt. Vi har endast i ringa utsträckning inriktat oss på den gestaltande verksamheten, d. v. s. landskapsvården som konstruktiv, skapande verksamhet. Den bristande förståelsen för

landskapsvården har skapat en steril miljö på många håll. Landskapsvården vid grustäkter och vägar har inte sällan blivit alltför tekniskt betingade, för schablonmässiga, den konstnärliga formgivningen har blivit eftersatt.

Vi behöver alltså en bebyggelse som tar hänsyn till både historia, tradition och aktuellt skapande. Detsamma gäller i lika hög grad utformningen av landskapet i dagens snabbt växande och sig förändrande samhälle. Det är därför de

två begreppen bygge och landskap hör så intimt samman. Man måste skapa en syntes av dem båda.

Ett led i denna strävan är just denna kurs, som vi hoppas så småningom skall växa ut till en permanent skola där byggnadsfolk — inte minst kommunalmän — och landskapsvårdare skall få denna nya syn på stadens och byggnadens utformning, som vi längtar efter i dagens en smula likriktade och sterila folkhem.

John Nihlén

Byggnad och miljö

Landskapet från förr präglades av helt andra förutsättningar än de idag rådde. Växelbruk och ängsslåtter skapade ett lövträdrikt leende kulturlandskap med stor växling mellan öppet och sluttet. Långt större arealer än vi i dag i allmänhet föreställer oss har präglats av människornas verksamhet. Vi kan ännu se spår från lövslåtter i gamla trädkronor, grenbildningen avslöjar att hamling förr ägt rum. Bonden kände till hur mycket han kunde få ut ur sina marker. Han utvecklade ett väl avvägt växelbruk med goda skördar, naturligtvis utan att ha tillgång till konstgödsel. Någon utslugning av jorden skedde aldrig och skulle helt ha rubbat balansen i den nog avvägda odlingscykeln, som kunde sträcka sig över decennier och således fordrade stora markytor. På samma sätt som bonden kände sina marker och dess resurser kände han de material han var hänvisad till då han byggde sina hus. Material direkt utvunna ur naturen, trä, sten, lera, torv, halm. Dessa material ställer stora krav på kännedom

om och känsla för materialens levande väsen och struktur. Träets rörelser, vilja att spjälka sig med fibrerna, åldringsprocess, mjukhet och ändå seg styrka. Vidare stenens hårdhet, klovriktning, klovyornas struktur, förmåga att i ett valv tillsammans med grannstenar av samma utformning spänna över stora ytor. Alla dessa och åtskilliga fler egenskaper måste den byggande behärska samtidigt som materialet begränsar möjligheterna, exempelvis påverkar trädstammens längd timmerväggens dimensioner.

Man känner i en gammal byggnad växelspelet mellan materialens krav och byggarens vilja och hur dessa i den slutliga byggnaden förenas och blir ett levande helt. Tydligast kommer detta till uttryck i själva hopfogandet. Här gällde det ofta att foga utan järn; och användes det, skedde det sparsamt — man var tvungen att ta hänsyn till de olika materialens egenrörelser. Det skulle exempelvis inte falla en klockstapelbyggare in att foga ihop timmerstockarna med

järn, dessa skulle ha *nött* sig lösa ur timret.

Samma kännedom om och känsla för grundförutsättningarna var nödvändig vid planeringen av huset då det placerades på marken i förhållande till landskapet. Viktiga var markens topografiska förhållanden, väderstreck, vägar och grannbebyggelse. Att placera det enskilda huset vackert och naturligt i landskapet blev än mer viktigt efter det de stora skiftena genomförts med byarnas splittring som följd. Husen kom ofta att placeras i sluttning eller på en höjning i marken för avrinningens skull, gärna vindomspolat för att hålla virket friskt och fritt från fukt, helst på mark som lämpligen inte kunde användas för jordbruket. Träd planterade runt huset för att ge skydd och samtidigt en viss förankring i landskapet.

Vid dagens byggande har man tyvärr i alltför hög grad avstått från de erfarenheter som förr var nödvändiga vid allt byggande som många gånger gav det, som i en byggnad ger en naturlig enkelhet och mänsklig skala och gör bostaden till den centralpunkt i tillvaron den borde vara. Betongen och stålet (och snart plasten) gör det möjligt att lösa alla problem lätt och snabbt — så snabbt att eftertanken inte hinner infinna sig. För den skull vill jag inte förneka betongens och stålets oerhörda värde som byggnadsmaterial.

Detta är kanske grundfelet i vår tid — helt nya resurser att framställa den fysiska verkligheten framkommer och man gör sig samtidigt fri från alla erfarenheter och insikter från äldre tider. Många har inte gjort klart för sig att det var just materialens begränsade egen-

skaper och begränsade mängd, som förr åstadkom den vänliga mänskliga skalan i ramen kring människornas aktiviteter. Den begränsning som förr var tvungen skulle kunna vara en sund sparsamhet med uttrycksmedlen. Det gäller för dagens byggansvariga att för att få något ut av det gamla inte se det musealt eller som något pittoreskt, utan att det här rör sig — då som nu — om ett absolut krav på mänsklighet i miljön med av människan fattbara dimensioner.

Hur upplever man då ett modernt bostadsområde, t. ex. Bagartorp i Solna? Jo, på avstånd markerar det sig mäktigt, skulpturalt, punkthusen reser sig högt över trädtopparna. På nära håll ger de ett helt förkrossande intryck. Husen är tänkta som skulpturer och monument — men inte som bostäder där dagligen intima mänskliga handlingar sker. En komplicerad följd av kontakter och aktiviteter äger rum inom dessa väggar, och skall utgöra gränsen för hemmet. Att dessa bostadsområden verkligen består av bostäder upplever man först då man kommer in i själva bostaden (om ens då). Och så ytorna runt husen! I bostadsområden som dessa får de en så stor förslitning att marken blir helt steril. I Bagartorpsfallet har man för att råda bot mot förslitningen inhägnat (!) det mesta av ytorna mellan husen med den följd, att lekplatsernas begränsade rutor samt gångarna blivit de enda ytor barnen har att röra sig på — när det är ytor av verklig vidd barn behöver! För att inte tala om hur svår kontakten mellan bostaden (modern) och de lekande barnen är. Parkeringsplatsernas antal blir stort och inkräktar oerhört starkt på miljön.

För mig synes det endast finnas en utväg att klara problemen kring flerfamiljshusen. Sättet vore att endast bygga tvåvåningshus och i någon mån trevåningshus. Höghus skulle endast uppföras i högst speciella fall och endast då man kunde garantera att barnfamiljer ej skulle komma att bo där — och när kan man det i dagens bostadssituation. Med låga hyreshus skulle man lättare kunna klara bilparkeringarnas ytbehov, som i höghusens närhet blir väldiga, lekplatsernas ytor och antal samt inte alltför många barn koncentrerade, närhet mellan lekplats och bostad. Slitaget skulle bli mindre kring och i entréer vid låghusen och storleksordningen hos låghusbebyggelse ge ett mänskligare intryck. Kanske skulle husen om de utformades skickligt kunna ge intryck av att i sig innesluta människors bostäder.

Man har ofta påstått att det är för dyrt att bygga låghus — det går åt för mycket mark. Men så mycket mer mark blir det inte. Parkeringsplatsbehovet och lekplatsbehovet är per capita detsamma. Runt höghuset krävs stora ytor för att ge ljus och luft även åt de nedersta våningarna. Genom att de låga husen kan placeras relativt tätt blir därför förlusten av byggbar markyta relativt liten. Detta skulle således göra höghus- och låghusområden i stort sett ekonomiskt likvärdiga, kanske med en liten övervikt för höghus. Men är inte vinsten ur miljösynpunkt vid låghusbebyggelse av så ovärderligt högt värde, att detta borde vara utslagsgivande?

Hur är det då med egna hemmen? Här är åtminstone ett behov täckt — närhet till mark och levande organismer. Men

ändå fattas åtskilligt ur planeringssynpunkt. Först husens placering på tomt. Villor placeras fortfarande som om tomtarna vore ett halvt tunnland såsom fallet var på 20-talet, d.v.s. mitt på tomtens "så att man kan gå runt sitt hus"! Istället borde man lägga sitt hus intill gatu- och tomtgräns eller strax intill och på så sätt föra ihop sina ofta endast 600 kvm stora tomt till en rejäl yta på husets södra eller västra sida. Vid radhus och liknande hustyper sker ofta samma missgrepp. Här om någonsin borde man avstå från de så vanliga små hundgravarna och grönplättarna framför husen och i stället göra den intima tomtens så stor som möjligt på andra sidan huset från entrén sett.

Och så materialen. — Här har äldre tidars byggande mycket att lära ut om enkelt handlag och materialval. Just i villaområden möter man ofta en uppsjö på material, alltifrån tegel och lättbetong (de idag framställningstekniskt enklaste och konstruktivt riktigaste materialen som kan erhållas) via trä — även det av högsta valör men allt dyrare — till rena smörjan i form av ytterklädnader såsom eternitplattor (där så strängt ekonomiska synpunkter fått gälla, att all estetik utplånats), beklädnadstegel och liknande där fåfången helt utsuddat allt kvalitetstänkande — (att t.ex. klä ett trähus med tegel!)

Är det för mycket begärt, att man i gammal bebyggelse i stället för det småputtrigt pittoreska ser det klart konstruktiva, måttfulla och enkelt mänskliga? Det som är väsentligt, är att i varje byggnad skall människor på ett eller annat sätt verka.

Jerk Alton.

Trädgårdsanläggning vid Iggesunds järnvägsstation, Hälsingland, utförd av förre chefen för SJ:s planteringar Gösta Reutersvärd.

Bebyggelsen och växtvärlden

Byggnadsverksamhet utan hänsynstagande till miljön är givetvis en orimlighet. Därför är det i hög grad motiverat att i en byggnadskurs gå in på det miljöproblem som växtvärlden utgör. Låt oss då först kasta en hastig blick ut över världen och se hur frågan betraktas i så starkt industrialiserade länder som England och Tyskland. I England har en grupp arkitekter angripit den för-

flackning av landskapet som äger rum där likaväl som här. Grupperna har som bekant givit upphov till diskussionen över subtopia som är en ironisk sammanställning av det engelska namnet för förorterna, suburba, och framtidslandet, utopia. I detta angrepp fäster man särskild vikt vid den betydelse som ges åt grönskan i stadsbebyggelsen, dels som bebyggelseelement i och för

sig själv, dels som sammanbindande element mellan byggnadskropparna. Av stort intresse är också att ta del av Sylvia Crowes bok "The Landscape's tomorrow". Sida upp och sida ner visar hon på subtopiabebyggelsens förstörande inverkan på landskapet. En ny arkitektur räcker inte för att lösa problemet, för vad ska vi göra med alla de dåligt planerade husen med sina förryckta proportioner, som redan finns. Vi kan ju inte utan vidare riva ner dem. Var ska vi söka räddningen, frågar sig Sylvia Crowe, och i slutkapitlet av sin bok försöker hon ge ett svar på frågan. Svaret kan sammanfattas i ett enda ord: "Träd". Och med ordet träd får vi avse en symbol för grönskan som ska dölja förflackningen, den trista bebyggelsen. — Betecknande är också det uttryck tyskarna präglat: "Hilfe durch Grün", "Hjälp genom grönska".

En död muryta kan få liv av klängväxter, en ful cementsockel, en vanprydande trappa som en stege kan döljas av buskar. Det är som om växterna lånade något av sin skönhet åt de döda ytorna, åt den förkonstlade arkitekturen.

Arkitekternas acceptering av grönskan som ett arkitektoniskt element är att hälsa med tillfredsställelse, men tyvärr måste man också konstatera att en viss övervärdering av det arkitektoniska elementet i trädgårdskonsten har börjat göra sig gällande på sina håll. Det är inte enbart grönskans arkitektoniska uppgift som ska beaktas. Växtligheten har också andra uppgifter till vilka man måste ta hänsyn. Som exempel kan jag ta skolträdgården som är en viktig del i fråga om en skolbyggnads gestaltning.

Den spelar ungefär samma roll som en gymnastiksal, slöjd-, tecknings-, fysik- och kemisal. Det skulle inte falla någon in att låta rent trädgårdsarkitektoniska synpunkter inkräkta på det fackliga behovet där. Så är däremot fallet i fråga om skolträdgården som ska vara en special som de nyss uppräknade och dessutom ett uterum för studiet av naturen. Men arkitekternas ståndpunktstagande är begripligt, då det knappast från pedagogiskt håll framförs några krav på en trädgård som ska syfta till att lösa de problem naturundervisningen har blivit ställd inför.

Ett mera iögonfallande åsidosättande av trädgårdskonstens speciella problem är överbetoningen av den trädgårdsarkitektoniska enheten i stadsbebyggelsen. Framför en rad av hus planteras en enda buskart för att tillfredsställa kravet på enhet. Man kan också spåra en viss tendens till att koncentrera sig på ett enda trädslag i en park och att lite von oben se ner på den "gamla" lösningen av parkfrågan med en mångfald av olika träd och buskar. Här underordnas alla andra synpunkter på planteringarna det arkitektoniska kravet. Träden och buskarna har blivit cementklossar, tegelstenar, eternitblock i byggnadskroppen som strävar efter att sätta sin prägel på den levande vegetationen.

Under de diskussioner som hölls i samband med vissa föreläsningar pekade arkitekt Westman på en väsentlig sak. Han hade frapperats av hur föga utnyttjade parkerna egentligen var. Det är en fråga som inte får negligeras. Den måste dryftas allvarligt, och den löses inte genom att man alltför kraftigt inordnar trädgårdskonsten under arkitek-

turen. Parkernas attraktionsförmåga måste omsorgsfullt studeras.

En viktig uppgift som en trädgård har är t. ex. att hålla kvar den flyende sommaren ännu några korta veckor. Ute i naturen är ju växtvärlden, innan höstfärgerna livar upp landskapet, så gott som nervissnad redan i mitten av augusti. Den uppgiften kan vi lösa genom att utnyttja sådana blomväxter, som tål beskärning, och kanske framför allt genom att ta vara på kortdagsväxterna. Deras blomningsrytm sammanfaller med den yttre dygnsrytmen först när sommaren nalkas sitt slut. Då, när de andra växterna vissnar ner, utvecklar de sin fulla blomprakt.

I samband därmed står också kravet att kalla hit våren tidigare än när den kommer till oss ute i naturen. Där har vi ju en hjälp i alla lökväxterna som har sin egen tidigblommande rytm med sig från sydligare länder utan att störas av förändringarna i de yttre förhållandena.

Ett område, där man förstått att ta vara på dessa möjligheter, är järnvägsstationerna. Den som på ett fulländat sätt lagt grunden till detta är förre chefen för Statens järnvägars planteringar, Gösta Reuterswärd. Jag har aldrig känt det så starkt som i höstas, då jag för mitt arbetes skull måste ströva vida omkring på exkursioner i Skåne. Jag gick där vid ett tillfälle på en dammig landsväg i slutet av september med förvissnade fält omkring mig på väg till Köpingebro järnvägsstation. När jag äntligen kom fram var det som om man rört

vid naturen med ett trollspö. En strålande värld av blommor öppnade sig för mina ögon. På samma sätt med Ystads järnvägsstation, där blomprakten var överväldigande och likaså i Malmö. Dessa järnvägsstationer som för inte så förfärligt länge sedan betraktades som höjden av fulhet och tristess.

Däremot förefaller det som om överskattningen av den trädgårdsarkitektoniska helheten försiktigt börjar närma sig parkanläggningarna. Vad kan det rent objektivt sett vara för fel med en sådan idé? Jo, man inskränker parkträdens blomningstid till ett par veckor. Med hjälp av olika träd och buskar kan man ha en blomningstid i ett högre skikt än markskiktet från början av april till mitten av juli bara med de svenska träden och buskarna. Man behöver inte för den skull avstå från att sammanföra vissa sorters träd och buskar i enhetliga grupper. — Och efter blomningstiden kommer de lysande frukternas tid.

Omväxlingen, rikedom, den ständigt skiftande gestaltningen är ett värde som tilltalar många. Knoppsprickningen, vårens fantastiska färgväxling, den sig ständigt förnyande, ständigt växlande skönheten som naturen bjuder oss ska vi inte frivilligt avstå ifrån för en formell idéns skull. Problemet massverkan och enhetlighet måste lösas utan att man tar avstånd från de andra värden som naturen har men som staden förlorat och för vilka den ska erbjuda en kompensation i sina planteringar utan att hemfalla åt plottrighet och orolig brokighet.

Lorentz Bolin.

Heminredning

Hemmet har en primär funktion, som skall ge trivsel, värme, trygghet åt var och en samt samhörighetskänsla. Därför är det viktigt att man inrättar sitt hem efter sin livsföring och sociala förutsättning. Gör först en planlösning. Matlagning och hygien är de som fordrar utrymme. Sova och äta kan kombineras efter var och ens förutsättningar. Det är lättare att planera ju mer bostaden växer i rumsenhet. Köket är arbetsplatsen och bör planeras av den dagliga funktionen. Ljusa färger som kastar in dagsljuset, skåpdörrar av oömmare färgton eller naturträ. Vardagsrummet är rummet för vila och trivsel, för olika sysselsättningar av varierande intressen. Skall man kombinera matrum och sovrum bör man välja möbler med försiktighet, främst tänka på funktion, stämma färger och kvalitet efter möbels karaktär. Väggytorna är beroende av rummets proportion. Man kan genom färg förvandla en oproportionerlig rumsenhet genom att höja, sänka, förlänga eller avkorta.

Sovmöbeln är en mycket viktig detalj. God botten, god madrass, rätt proportion, är kravet. Sittmöbeln är också en viktig detalj som genom formgivare har nått goda resultat. Badrummets färgsättning bör stå bra till hudfärgen.

Färgval underlättas vid användning av en färgtonsgrupp: *Kontrastfärg — närbesläktade färger — ton i ton — gråskala.*

Man kan använda sig av olika mättnadsgrader och därigenom få varierande färgsättning. Det gäller att begränsa färgen så att inte miljön blir orolig. Genomgångsrum kan vara färgstarkare än rum där vi vistas längre tid. Det som ger hemmets personliga karaktär är textilier, böcker, konst och musikinstrument.

Mattor är de som samlar rummet, och bör väljas av funktion. Under en matplats bör ej en luggmatta ligga men däremot gärna luggmatta vid sittgrupp. Möbelytget skall passa möbels karaktär. Gardiner bör släppa in ljus, ej för dominerande färger och mönster. Ge gärna starkare färgverkan i sådant som lätt kan bytas ut t.ex. kuddar.

Väggdekor kan varieras av tavlor, textilier, relieffer och annan väggdekor. Tavlor bör hänga i samma underkant oberoende av tavlans format, man får då en lugnare vägg. Skulptur fordrar rätt belysning liksom oljetavlor. Place-ra gärna varierande material av prydnadsföremål i grupper med avstånd, det gör att föremålet kommer mer till sin rätt. Hemmet blir aldrig färdigt, föremål förolyckas, modeväxlingar sker, detta gör att hemmet alltid blir levande.

Sonja Sundnér.

En motion om Samfundets verksamhet

Vid årets riksdag väcktes en motion av stor betydelse för Samfundets arbete och syften. Inte mindre än tolv riksdagsmän representerande olika partier och från alla delar av landet hade tecknat under med Ragnar Lassinantti som första namn i Andra kammaren och Ivan Svanström i Första. Det är inte ofta en motion i dessa frågor får en så stor uppslutning. Riksdagen behandlade motionen mycket positivt. Samfundet fick en eloge för sitt arbete och anslaget till hela naturvårdsupplysningen höjdes med 75.000 kr.

I det betänkande som framlades av 1960 års naturvårdsutredning (Naturen och samhället) liksom i Kungl. Maj:ts proposition 1963 (nr 71) framhölls betydelsen av en intensiv naturvårdsupplysning, som inte endast skulle ta sikte på det rent biologiska sammanhanget utan även sprida kännedom om landskapsvårdens och miljöns betydelse för människans fysiska och psykiska hälsa. Det betonades att denna upplysning måste begagna sig av de effektiva upplysnings- och propagandamedel, som numera finns. Den skulle ta sikte på utbildning av ungdomsledare, lärare och fackmän av olika slag. Det underströks särskilt betydelsen av samverkan med skolan. Utredningen framhöll även vikten av att utnyttja de stora folkrörelserna som kanaler till den vuxna befolkningen. Som specialistorgan i dessa frågor nämndes Svenska Naturskyddsföreningen och Samfundet för Hembygdsvård, vilka "sedan lång tid tillbaka gjort aktiv insats på området".

I nämnda proposition framhöll departementschefen att han delade utredningens uppfattning att de ideella organisationerna även efter utbyggnaden av den statliga organisationen har en viktig upp-

gift att fylla. Som ett betydelsefullt led i det intensifierade naturvårdsarbetet borde nämligen, framhöll han, ingå en omfattande upplysningsverksamhet. "De ideella organisationerna har särskilda förutsättningar för att omhänderta denna upplysningsverksamhet". För naturvårdsupplysningen föreslogs ett anslag för budgetåret 1963–1964 av 200.000 kronor, vilket också anvisades av riksdagen. Av detta anslag erhöll Svenska Naturskyddsföreningen 100.000 kronor o. Samfundet för Hembygdsvård 80.000 kronor (vartill kom ett anslag till Samfundet under 6:e huvudtiteln för vägvårdande verksamhet på 20.000 kronor).

För budgetåret 1964/1965 har samma anslag utgått med 115.000 respektive 85.000 kronor (20.000 kronor). I statsverkspropositionen för 1965/1966 föreslås att anslaget för naturvårdsupplysningen utgår med 325.000 kronor.

De båda specialistorganisationerna har under den tid naturvårdsorganisationen verkat haft tillfälle att pröva olika vägar för naturvårdsupplysningen. Enligt vad vi erfarit har resultatet varit tillfredsställande, men som framgår av de båda föreningarnas petita är de tillgängliga anslagen alldeles otillräckliga.

Sedan nu den nya naturvårdslagen trätt i kraft detta år har behovet av en allsidig upplysning högst väsentligt ökat. Det gäller nu inte endast att bibringa kunskap och väcka intresse hos den stora allmänheten, utan också att förmedla kunskap till myndigheter, tjänstemän, företagare etc. om lagens innebörd, tillämpning och möjligheter.

Det som ovan framhållits angående upplysningsverksamhetens karaktär och utformning medför att kostnaderna måste bli relativt höga. Det anslag som nu utgår, kronor 250.000, är helt otillräckligt, inte minst med tanke på att de båda specialistorganen av detta anslag endast har 200.000 kronor till sitt förfogande. Med hänsyn till att hela naturvården i dagens läge är en synnerligen angelägen samhällsuppgift måste anslaget till naturvårdsupplysning anses helt otillfredsställande. Det kan nämnas, att endast en relativt begränsad reklamkampanj för naturvården kräver en summa av omkring 300.000 kronor. Vi är därför av den bestämda uppfattningen, att det nu i statsverkspropositionen föreslagna anslaget för 1965/66 på 325.000 kronor måste utgå med högre belopp om verksamheten skall få någon verklig effekt. Vi anser att 500.000 kronor är ett minimum, och att denna summa successivt bör ökas.

En fråga som synes oss synnerligen angelägen är fördelningen av ifrågavarande anslag mellan specialistorganen. Det har i det föregående framhållits att myndigheterna är av den uppfattningen att nämnda organ spelar en mycket viktig roll i dessa frågor och att man mer och mer måste inrikta sig på att dessa organisationer i sin uppbyggnad och inriktning kommer att ta hänsyn till sin speciella uppgift. Det har också sagts från utredningens sida, att det bör ankomma helt på organisationerna själva,

att besluta om på vilket sätt utvecklingen skall inverka på föreningarnas struktur.

När det gäller tidigare anslag har myndigheterna konsekvent följt den principen att de båda föreningarna varit principiellt jämställda. De har också haft ungefär samma anslag för sin naturvårdande verksamhet. Nu har emellertid statens naturvårdsnämnd i sina anslagsäskanden för budgetåret 1965/66 frångått denna, av statsmakterna tidigare tillämpade princip och föreslår en sådan utökning av den ena föreningens (Svenska Naturskyddsföreningen — Riksförbund för naturvård) anslag, att det i själva verkan kan betyda att den andra organisationen (Samfundet för Hembygdsvård — Riksförbund för bygdekultur och landskapsvård) måste lägga ned eller i varje fall starkt inskränka den verksamhet den bedrivit i snart 50 år. Man måste känna oro inför naturvårdsnämndens motivering, då den söker katalogisera de nu existerande organisationerna och tycks utgå ifrån att det vore tillräckligt på detta område att endast ha en medborgareorganisation. Redan i debatten om naturvårdslagen i andra kammaren den 9 december 1964 framhölls av en ledamot, att det är en felbedömning från naturvårdsnämndens sida "om man redan nu skulle gå in för att diskriminera sådana medborgarorganisationer, som kan redovisa en långvarig verksamhet".

Statens naturvårdsnämnd finner det mindre lämpligt att de begränsade bidragsmedlen sprides på två organisationer. Nämnden säger sig ha erfarit, att det för närvarande icke är aktuellt med en sammanslagning av ifrågavarande organisationer. Nämnden finner det därför riktigast att huvudparten av den bidragshöjning som kan komma i fråga går till en av dessa organisationer och

nämnden har då stannat för att förorda att Naturskyddsföreningen i första hand skall ges ökade resurser.

När det gäller Samfundet för Hembygdsvård föreslår nämnden alltså inget väsentlig förhöjning trots att "nämnden gärna vill vitsorda att Samfundet visat en betydande aktivitet, särskilt när det gäller landskapsvården och därmed sammanhängande problem."

Vi finner nämndens ställningstagande i denna fråga helt oriktig. Ett godkännande av deras principer skulle med säkerhet minska den samlade effekten både av naturvårdsupplysningen och av landskapsvården, vars miljövardande och landskapsgestaltande verksamhet fått en allt större betydelse i den stora miljöomdaningen, som samhället nu genomgår.

Vid anslagsfördelningen bör man också beakta att Naturskyddsföreningen utom det ordinarie statsanslaget sedan flera år uppburit ett speciellt anslag — för närvarande 130.000 kronor, som utgår ur jaktvårdsmedel och som åtminstone delvis bör kunna användas i upplysningsverksamheten.

Det torde vara på sin plats att här redogöra för den roll Samfundet för Hembygdsvård spelat när det gäller upplysningsverksamhet och praktisk landskaps- och miljövard. Samfundet har ägt bestånd i nära 50 år och bildades på initiativ av en rad representanter för natur- och kulturvard, arkitekter och skolmän 1916. Huvuduppgiften har hela tiden varit landskapsvård, byggnadskultur och frågor som gällt samhällsplanering, bebyggelse, vägar, grustäkter. Parallellt med denna ingripande verksamhet har under alla dessa år drivits en allsidig upplysningsverksamhet.

Man kan utan överdrift hävda, att det främst är Samfundet för Hembygdsvård som genom sin bildningsverksamhet

fört ut natur- och bygdevårdens idéer i skola och bildningsarbete. Vi nämner endast de många kurser som anordnats tillsammans med lärarnas organisationer, varvid studiet av natur och landskap med tillhjälp av en hel serie handböcker och andra skrifter givit lärarna impulser för deras undervisning.

På liknande sätt har Samfundet för Hembygdsvård verkat i bildningsarbetet och de kurser — längre och kortare — som hållits i nära 50 år i samarbete med bildningsorganisationer, studiecirklar, ideella organisationer av olika slag kan räknas i hundratal. Under de senaste åren har denna gren av upplysningsverksamhet bedrivits i intim samverkan med de statligt understödda studieförbunden och länens bildningsförbund. Att bildningsförbunden i sina kurser nu i hög grad tar upp naturvård, landskapsvård, kulturvård torde i stor utsträckning vara ett resultat av Samfundets pionjärarbete på detta område. Samfundet har även förmedlat föreläsningar i natur- och landskapsvård vid universitet och högre skolor.

När det gäller den praktiska verksamheten för landskapsvården vill vi här endast peka på ett par områden — även de av betydelse för upplysningsarbetet — där Samfundet för Hembygdsvård varit föregångare och efter mångårigt arbete fått sina synpunkter allmänt beaktade. Vi tänker då främst på den vägvardande verksamheten, som bedrivits med statligt stöd och i samarbete med väg- och vattenbyggnadsstyrelsen sedan 1938. Här har man såväl genom praktisk, konsulterande verksamhet (godkänd av statsmakterna) som genom omfattande upplysningsverksamhet hos vägmän och andra spritt kunskap om en riktig vägvård och därmed sammanhängande landskapsvårdande problem. Inom denna avdelning, som haft tillgång till en

särskild expertkommitté har en rad landskapsvårdande frågor behandlats, som gått långt utöver de egentliga vägproblemen, såsom t.ex. landskapsprojekteringar, grustäckers iordningställande, alléer, reklam i naturen, nedskräpning o.s.v. Man har också genom s.k. väg dagar (i samarbete med motorfolkets organisationer o. vägförvaltningarna) genom utställningar, bildserier m.m. sökt sprida en allm. upplysning i hithörande frågor.

En annan verksamhetsgren inom landskapsvården där Samfundet kan räkna sig som pionjär är den som gäller kraftverksutbyggnaden. Dessa frågor tog Samfundet upp inom sin vägbyrå redan på 40-talet och skapade sedan en särskild av regeringen sanktionerad avdelning för vattenfrågor. Det har under många år varit en av Samfundets största uppgifter och man kan redan se resultatet i den planläggning, vård och gestaltning av en rad kraftverksbyggen i vars miljöutformning Samfundet deltagit. Samfundet tog också här initiativ till det samarbetsorgan för naturvård, som under landshövding Bo Hammar-skiölds ordförandeskap genomförde den viktiga överenskommelsen 1961 mellan Vattenfallsstyrelsen och naturvårdsintressena. Även i samband med denna naturvårdande verksamhet har en omfattande upplysningsverksamhet bedrivits framför allt i Norrland.

En viktig plattform för långsiktig upplysningsverksamhet fick Samfundet 1950 i Markaryds folkhögskola, som startades av Samfundet och där Samfundet alltför tillförsäkrats ett stort inflytande över undervisningen. Utom den ordinarie undervisningen i denna skola bedriver Samfundet kursverksamhet i flera folkhögskolor där ämnena natur- och landskapsvård, nutidsorientering, framtidsfrågor och samhällsplanering intar en framskjuten plats.

Till upplysningsverksamhet kan hänföras den permanenta kurs "Bygge och Landskap" som Samfundet startade 1964 i samarbete med Ystad stads yrkeskola. Avsikten är att bygga ut denna kurs till en skola i samverkan med Skolöverstyrelsen och lokala myndigheter och organisationer. Viktiga ämnen i undervisningen här är landskapsvård, miljö- och samhällsplanering och fritidsbebyggelse.

En aktuell fråga inom upplysningsverksamheten som Samfundet tagit upp under 1963—1964 är kommunerna och deras problem i samband med naturvårdens nyorientering samt aktuella plan- och byggnadsfrågor. En rad kurser och konferenser har hållits med kommunala förtroendemän, dels inom kommunregionerna, dels länsvis. Kurser av denna typ förberedes nu över hela landet.

Vi nämner i första hand förbundet på Gotland, som bland annat verkat för kulturlandskapet, särskilt lövängarnas bevarande, strandskydd och planering; förbundet i Värmland, som tagit en rad initiativ bl. a. för aktiv landskapsvård; förbundet i Uppland som huvudsakligen drivit sin verksamhet för naturvårdsupplysning och landskapsvård; förbundet i Östergötland som gjort en inventering betr. viktiga naturområden och hållit kurser för lövängsvård. Över huvud taget kan konstateras att hembygdsförbunden i kontakt med Samfundet för Hembygdsvård mer och mer inriktat sig på naturvårdsfrågorna.

För dessa och liknande aktioner förfogar Samfundet över en rad experter på olika områden.

För att göra det möjligt att på ett effektivt sätt fullfölja sina syften just inom bildning och information har Samfundet utom en expertkommitté för naturvården sedan något år haft till sitt förfogande en särskild informations-

grupp bestående av en rad aktiva unga pedagoger, arkitekter och journalister. Gruppen, som redan genomfört flera åtgärder på området planlägger nu en särskild naturvårdsfilm, moderat undervisningsmaterial för grundskolan samt en speciell PR-skrift med information om Samfundets naturvårdande uppgifter samt TV- och radioframträdande med naturvårdsupplysningsprogram.

Med utgångspunkt från statsmakternas direktiv i samband med den nya naturvårdsorganisationen, har Samfundet under föregående år tagit initiativet till en stor aktion för naturvårdsupplysning i samarbete med bl.a. ABF, SLS och andra bildningsförbund. Man har trätt i kontakt med de stora folkrörelserna och ämnar få till stånd en kvalitativt högtstående reklamkampanj, ungefär av det slag som skisserats i naturvårdsutredningen. Detta arbete är just på planlägningsstadiet.

Det kan i detta sammanhang anföras, att de medel Samfundet använt för sin upplysande verksamhet till stor del anskaffats genom privata insamlingar.

Beträffande statens naturvårdsnämnds synpunkt, att statsanslaget för naturvårdsupplysning ej bör splittras, vill undertecknade framhålla, att ett närmare samarbete mellan de båda här berörda organisationerna visserligen är önskvärt men om detta för närvarande ej kan ske annat än i begränsad omfattning bör enligt vår uppfattning detta ej hindra att anslaget utgår till var och en av organisationerna, som dock har i viss mån skilda arbetsuppgifter; naturskydd och -vård å ena sidan och landskapsvård, miljö- och kulturvård å andra. Detta är uppgifter som väl kan tänkas fördelade på två specialorgan. Vi har inhämtat att Samfundet för Hembygdsvård vid flera tillfällen föreslagit samarbete med Svenska Naturskyddsföreningen. I bör-

jan av december 1963 hölls sålunda ett möte med ledande representanter för de båda organisationerna. Samfundet framlade då preciserade förslag till samarbete och utsåg även en kontaktman. Vi har erfarit att Naturskyddsföreningen ännu inte har lämnat svar på Samfundets förslag.

I detta sammanhang vill vi gärna påpeka, att det inom bildningsrörelserna ofta har ansetts förmånligt att flera organ med samma huvudsyfte men med olika individuell utformning erhållit statsanslag för sin verksamhet. Som exempel kan anföras, att ett tiotal olika studieorganisationer har statsanslag för sitt bildningsarbete. Det kan även framhållas att IOGT och NTO arbetar parallellt — säkert till förmån för de gemensamma målen. Även turist- och reseorganisationerna — t.ex. Reso, Svenska Turistföreningen och Friluftsrådet — har arbetat jämsides, men med delvis skilda specialuppgifter utan att detta varit till förfång för deras verksamhet.

Beträffande Samfundets organisation bör märkas, att ett tjugotal förbund och omkring 450 enskilda föreningar är anslutna representerande över 50.000 aktiva medlemmar. Inom flera av dessa förbund har i samarbete med Samfundet initiativ tagits som varit av betydelse för hela naturvårdsverksamheten.

Samfundet för Hembygdsvård har tidigare fått sina statsanslag genom ecklesiastikdepartementet, men i samband med naturskyddslagen 1952 flyttades organisationen över till jordbruksdepartementet, just med tanke på Samfundets huvudsakliga inriktning på naturvård. Med tanke på myndigheternas direktiv vid det tillfället och senare verkar det omotiverat, att Samfundet nu skulle tvingas inskränka eller kanske rentav få nedlägga den verksamhet som det de senaste åren nästan helt varit inriktat på.

Ronnebydyll bevaras

Norr om den ståtliga kyrkan i Ronneby ligger kvarteret Bergslaget ett slags "Gamla Stan" på berget med gator och gränder och pittoreska gårdar ner mot den ringlande Ronnebyån.

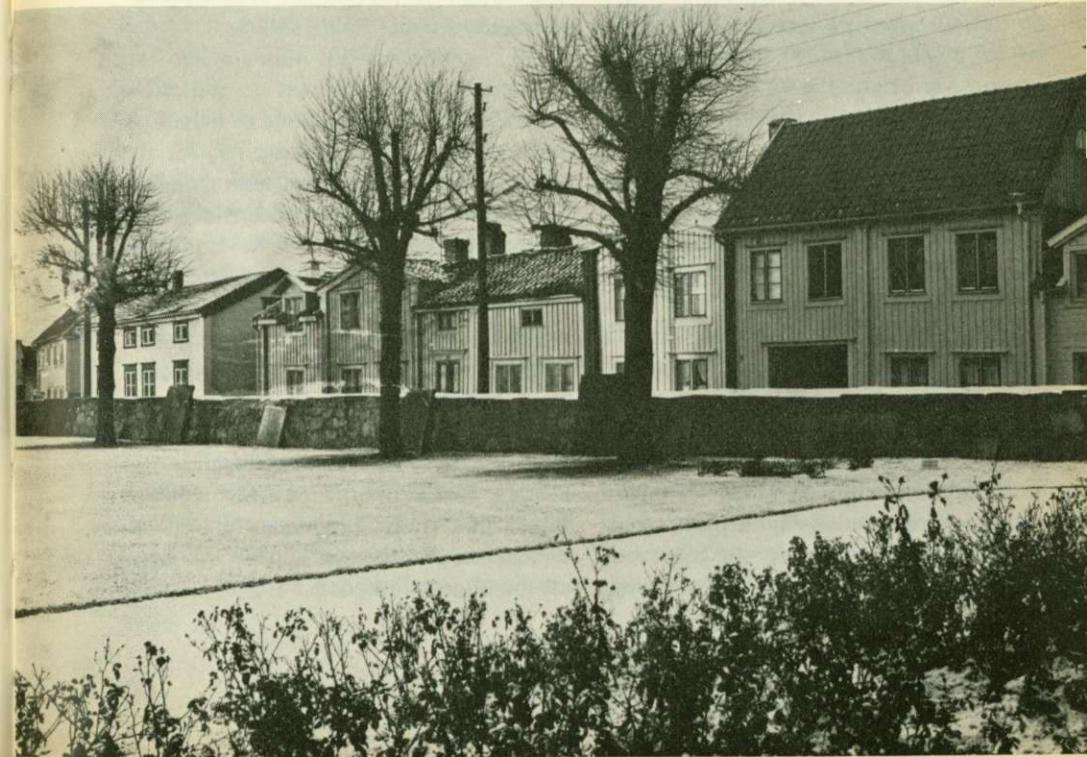
Detta kvarter är värdefullt ur såväl kulturhistorisk som miljömässig synpunkt. Läget mellan den monumentala kyrkan och ån, den bevarade ålderdomliga och fint nyanserade stadsplanen med sina byggnader, tomter och gränder gör stadsdelen till någonting spe-

ciellt värdefullt i stadsbilden. Det är en uppgift av stor angelägenhetsgrad, att på ett lämpligt sätt bevara denna som en levande organism i Ronneby.

Samfundet för Hembygdsvård och dess dotterorganisation Natur och Miljö är rådgivare till Ronneby stads kulturvårdsnämnd och har nyligen efter besiktning avgivit ett yttrande, som bl. a. innehåller följande synpunkter:

Det måste anses vara av särskild betydelse att kunna bevara en sådan mil-

Kvarteret Bergslaget i Ronneby utgör med den bevarade stadsplanen och sina ålderdomliga byggnader något värdefullt i stadsbilden.

Ett "Gamla stan" på berget med gator och gränder och pittoreska gårdar ner mot Ronnebyån.

jö levande i en stad där turism och industri har en så framträdande roll. Erfarenheter från andra håll, exempelvis Ystad, har visat att en inventering i en kulturmiljö av detta slag kan vara ekonomiskt motiverad. Men framför allt kommer stadsdelen att utgöra — rätt omhändertagen — en pittoresk och berikande miljö.

Vi vill även hänvisa till, att man på flera håll börjat intressera sig för stadsbebyggelse av detta slag. Utom Ystad, där staden engagerar sig starkt ekonomiskt, kan nämnas Arboga (hela centra-

la staden), Karlstad (kvarteret Almen), Eksjö (en stor del av stadskärnans timmerbebyggelse), Visby och Kalmar kämpar med samma problem. Detta bara några exempel.

I Ronneby finns särskilt goda förutsättningar i stadsdelens läge, markanta avgränsning samt historiska atmosfär och bakgrund. Enligt vad som redan är känt och av våra egna iakttagelser bekräftas, så kan man utgå ifrån att kvaliteten på flertalet byggnader är i ett sådant skick, att arbetena kan utföras utan alltför höga kostnader.

Program

för Samfundet för Hembygdsvårds sommarmöte
i Dalsland och Östfold
den 12–15 augusti 1965

i samarbete med Dalslands Hembygdsförbund och
Landskapsvernet i Östfold

Mötesledare: Redaktör Nils Nihlén.
Mötesvärdinna: Fru Christina Löfvenmark.
Mötesbyrå: Eds Turisthotell.
Inkvartering: Eds Turisthotell, Ed, Tel. Ed 1.

Torsdagen den 12 augusti

Kl. 9.30

Mötet öppnas på *Turisthotellet, Ed*.

Dals-Ed är en betydande handelsort och en framåtgående industriplats, men har också gamla turisttraditioner. Samhället har ett mycket intressant läge ur geologisk synpunkt på två israndsbräckor. På den nordliga ligger dess centrum med järnvägsstation med den berömda utsikten över Stora Le, vidare hotell, förvaltningsbyggnader, post, affärscentrum kring torget. Dals-Ed har också förhistoriska och historiska traditioner. I centrum finns en stor järnåldersgrav och på bräcken åt öster finns vid kyrkan, som ursprungligen är från medeltiden men ombyggd på 1700- och 1800-talen och har intressanta inventarier bl. a. en märklig dopfunt ett betydande järnåldersgravfält som också går åt söder över vägen. I väster finns också stora gravfält vid Äng på den sydligare bräcken.

De historiska traditionerna är framförallt knutna till krig och krigstillfällen. Särskilt har Karl XII betytt oerhört mycket. Han uppehöll sig i Ed vid flera tillfällen från senvintern 1716 till fälttåget 1718. Hans välkända spejare Halvord Bryngelsson, som av konungen tilldelades gården Klevmarken, vilar på Eds kyrkogård. Från Karl XII:s tid är också resterna av det ena försvarssystemet, som fortfarande kan iakttagas i Ed, det andra är från orostiderna i början av 1800-talet; 1808–09. Karl III är den stora sagogestalten enligt bygdens traditioner. Eds moderna turism har tagit upp detta och använder som reklam en bild på hjältekonungen, som säger: "Gör som jag, rasta i Ed".

Besök vid *Karl XII-stugan i Ed*, där Edstraktens Fornminnes- o. Hembygdsförenings välordnade samlingar finns. Man har nog gjort gällande, att denna byggnad uppförts först efter stormaktstiden. Hur som helst. Samlingarna från dessa gränstrakter erbjuder betydande intresse.

Efter besöket av museet beses friluftsanläggningar i Ed.

Kl. 12.00

Lunch på *Eds Turisthotell*.

Kl. 13.30

Avfärd med buss mot *Billingsfors*.

Vägen går fram genom mycket vackra trakter längs Vångsjön, sjön Grann, som verkligen gör skäl för namnet och Ivågsjön, passerar Steneby kyrka, som ligger utomordentligt vackert vid en fjortusande dal. Kyrkan uppfördes ursprungligen under medeltiden men ombyggdes under 1700-talet. Den har altarpuppats och predikstol från samma tid och begravningsvapen av traktens kända adelssläkter Svinhufvud, Ahlefeldt och Uggle. I Klockberget väster om kyrkan finns en samling mäktiga jättegrytor av vilka den största "Ingrids kammare" är cirka 7 meter djup och nära 10 meter i diameter. Därefter går färden vidare till Billingsfors fabriker, ingående i AB Billingsfors-Långed (Bi-Lå koncernen) och Dalslands största industri. Man har kallat Billingsfors för — en modern storindustri med historiska traditioner. Och detta är alldeles rätt. De industriella traditionerna går nämligen tillbaka ända till år 1738. 1745 anlades Billingsfors manufakturverk av bohuslänningen Nils Kock, men det var dock först under släkten Uggle, som företaget fick sin första storhetstid. Detta inträffade under senare delen av 1700. Då anlades också den vackra brukskyrkan 1763, som bland sina inventarier också har porträtt av

brukspatron Leonard Magnus Uggle och hans maka.

Genom giftermål gick Billingsfors sedan över i släkten Waerns ägo och upplevde så en andra storhetstid. Inte minst känd var Maja Uggle, gift med bruksägaren Matthias Waern, gjorde sig känd vida omkring för sina insatser kring bruket. Han lät också anlägga den friluftsteater, som 1951 återinvigts i den vackra herrgårdsparken. På denna teater, som har ca 500 platser uppföres någon gång om året välkända och påkostade skådespel.

År 1884 ersattes järnhanteringen i Billingsfors med träindustri. Nu finns i Billingsfors en stor sulfatfabrik, som f.ö. nyligen utbyggs i omfattande grad.

På vägen åter till Ed beses den kända Ekarebol-grottan. Den är ett intressant exempel på både den romantik som blomnade på de stora herregårdarne vid mitten av 1800-talet och den praktiska handlingskraft, som deras ägare besatt. Det gällde släkten Waern, som ägde Baldersnäs välkända herrgård. 1824 flyttade Carl-Fredrik Waern till Baldersnäs och bodde där till sin död 1858. Under denna tid förvandlade "kungen på Dal", som han kallades, Baldersnäs till en av landsdelens mest blommande herregårdar med en förnämlig, berömd parkanläggning. Vid denna tid skulle en ny bro byggas vid Laxsjöns utlopp. Man tog då stenmaterialet ur berget vid Ekarebol och fick på så sätt den märkliga grottan på köpet. Denna användes vid speciella tillfällen, och man berättar, hur man en gång vid kung Karl XV:s besök i samband med invigningen av Dalslands Kanal använde Ekarebolgrottan till en stor fest för majestätet, vid vil-

ken pojkar utklädda till tomtar kom fram ur bergsnischer och serverade. Festen lär ha varit en stor succé. Observera även grottan i parken nedanför uppkörsvägen vid det s. k. X-et.

Från Ekarebol går färden vidare till Långed, där Steneby Hemslöjd besöks. Namnet Steneby Hemslöjd är välkänt inte bara i hela Dalsland utan långt utanför landskapets gränser. Det är rektor Erland Borglund som byggt upp denna. Numera har Älvsborgs läns landsting övertagit yrkesskolorna.

Kl. 19.00

Middag på *Eds Turisthotell*.

Fredagen den 13 augusti

Kl. 9.00

Bussresa till *Bäckefors*.

Bäckefors bruk fick sina privilegier 1767. Ägaren var samme Leonard Magnus Uggle, som också hade bl.a. Billingsfors. På hans dotterson Carl Fredrik Waerns tid — känd också från Billingsfors och Baldersnäs — blev Bäckefors bruk ett av Sveriges få garvstålsverk. Garvstål var den tidens kvalitetsstål. Man använde då också en variant till det engelska lancshiresmidet och fackmännen inkallades från England för att lära upp de svenska smederna. Från Bäckefors spred sig intresset för detta smide till andra bruk t. ex. Lesjöfors.

Ett problem för bruket var de långa transporterna, men trots dessa kunde bruket hållas igång ända fram till 1877.

Spiksmidet fortsatte sedan ända in på 1900-talet och efter en tidsperiod på 26 år har AB Bäckefors bruk återtagit spiktillverkningen 1946 och tillverkar nu dessutom andra industriprodukter som timmersaxar, lastapparater för traktorer, rotorkvarnar etc.

Av det gamla bruket finns kvar den moderniserade vackra bruksgatan och en del ruiner efter smedjor m. m.

I Bäckefors samhälle, som varit en viktig järnvägsknutpunkt, finns Dalslands lasarett, en hembygdsgård och industrier. Strax utanför ligger Bäcke kyrka uppförd av trä på 1600-talet. Utanför samhället norr om kyrkan ligger Vätungen, Dalslands största gods och ett av de äldsta herresätena på Dal. Under mer än 300 år har det tillhört släkten Stake. Strax intill Bäckefors ligger också Dalslands ny TV och FM sändare, vars topp når upp mer än 500 meter över havet.

Resan går vidare söderut genom Övre Valbodalen. I öster skymtar man Järbo kyrka intill Kroppefjäll markerade rand. I närheten mynnar den s. k. Karoliner-vägen över Kroppefjäll från Ör.

Åt öster i närheten av vägen ligger Örne gamla kaptensboställe. Där finns en minnessten över Georg Carl von Döbeln (hjärten vid Juutas), som residerade på Örne 1793–1805. Otaliga historier berättas fortfarande om den originella "Överstelöjtnanten" i trakten.

Vägen passerar Tångelanda gamla tingshus med gravfält från järnåldern Högsäters samhälle med nygotisk kyrka från år 1902. Resan fortsätter åt söder, där markvårdsarbetena å järnåldersgravfälten i Rösäter och Håvesten studeras — båda betydande fornminnesområden.

Färden ställs sedan åter åt norr och vid Tängelanda tages en ny virkes- och turistled över Kroppefjäll. Efter åtta kilometer med mycket omväxlande vildmark nås utsiktspunkten Granan, där lunch serveras i det fria.

Kl. 14.00

Resan fortsätter till Ekholmens lilla intressanta herrgård i Gunnarsnäs s:n. En allé av kastanjeträd för till huvudbyggnaden — helt klädd av skifferplattor. Inne i byggnaden står en svit bevarad i alldeles samma skick som när Karl XIV Johan övernattade här under sina resor till Norge. Gården kom på 1500-talet i släkten Stakes ägo och den har även tillhört andra kända släkter: Hård, Bel-frage, Hierta etc. I början av 1800-talet tillhörde den krigsrådet Daniel Fryxell. 1827 anslog denne tillsammans med sin hustru Margareta Langensköld sin gemensamma egendom till en stiftelse, som bekräftades år 1840. Fryxell-Langensköldska stiftelsen, som fortfarande äger Ekholmen, ger understöd i första hand till pauvres honteaux och till fattiga studenter från Värmland och Dal.

Resan fortsättes till Skålleruds kyrka, en av Dalslands vackraste träkyrkor. Kyrkan har en rik inredning med målningar, predikstol och altare i praktfull barock. Större delen av denna inredning bekostades av holländaren Paul Rokes som 1664 anlade Dalslands första stångjärnssmedja vid Upperud.

Vägen vidare passerar Åsensbruk med pappersbruk och går sedan över en väldig klyfta i vilken Dalslands Kanal anlagd 1864—68 går fram. Här är den berömda akvedukten i Håverud — Dals-

lands största turistattraktion, en gång ansedd som ett underverk. I själva verket innebar akvedukten en mycket fyndig lösning på det kinkiga problemet att leda kanalen över forsen. Det var den kände kanal- och järnvägsbyggaren Nils Ericson, som svarade för lösningen: kanalen går i en 32 meter lång plåtränna på stadiga stenstolpar. Järnvägen Dal—Västra Värmland går också förbi, varför tre kommunikationsmedel möts här: kanal—järnväg—landsväg. Nedanför akvedukten syns Håveruds fabriker och på andra sidan sjön skymtar Upperuds herregård från 1700-talet.

Vägen vidare går över det s. k. Brudfjället, som har milstenar från 1854 men mycket äldre traditioner. Vägen går upp och ned i hisnande backar och sällan får man så påtagligt intryck av dalformationens nycker som här. Intill vägen finns två varp eller kastehögar, som påstås uppstått efter en strid mellan två friare — därav namnet Brudfjället.

I Tisselskog finns Dalslands märkligaste hällristningar; de flesta spridda på en mängd hållar på sjön Råvarpens östra strand. Hällristningarna är mycket intressanta och tål en jämförelse med flertalet hällristningar i Bohuslän.

Kl. 19.00

Middag på *Eds Turisthotell*.

Lördagen den 14 augusti

kl. 8.30

Avfärd med buss från Ed till *Fredrikstens fästning* vid Halden, Norge. Rundtur på fästningsområdet.

Båtfärd till *Hvaleröarna i Oslofjorden* med lunch ombord. Besök vid fritidsområden och studier av landskapsvård. Återfärd via Skjeldsbosundet.

Kl. 19.00

Middag på *Stabburloftet i Fredriksstad* vid återkomsten samt övernattning.

Söndagen den 15 augusti

Kl. 9.00

Besök i "*Gamla stan*" i *Fredriksstad* med hantverkscentrat PLUS.

Med buss till *Hafslunds herrgård* vid Sarpsborg och därefter till Østfolds Fylkes lantbruksskola i Kalnes.

Kl. 12.30

Lunch i Kalnes.

På återvägen till Sverige göres besök vid de arkeologiska sevärdheterna Gunnarstorp i Skjeberg och Gjellhaugen i Berg.

Det norska besöket avslutas vid *Elgfallet* vid den norsk-svenska gränsen.

Kl. 19.00

Avslutningsmiddag på *Turisthotellet i Ed*.

Rätt till ändring i programmet förbehålles.

Samfundet för Hembygdsvård

avhåller extra stämma torsdagen 12 aug. 1965 kl. 10.00 på Turisthotellet, Ed.

Ärenden: 1. Behandling av revisionsberättelse. 2. Stadgeändring.

Utförligt program för Norge kommer att utdelas till mötesdeltagarna vid ankomsten till Ed.

KOSTNADER

Mötesavgift (som erlägges sedan anmälan bekräftats av Samfundet) kronor 35:—.

Torsdagen den 12 augusti

Lunch kr 14:—.

Bussresa kr 7:—.

Middag kr 16:—.

Fredagen den 13 augusti

Frukost kr 4:—.

Bussresa kr 10:—.

Lunchpaket kr 7:—.

Middag kr 16:—.

Lördagen den 14 augusti

Frukost kr 4:—.

Bussresa kr 10:—.

Båtfärd inkl. lunch ombord 20:—.

Middag kr 15:—.

Söndagen den 15 augusti

Bussresa kr 10:—.

Lunch kr 10:—.

Middag kr 20:—.

RUMSBESTÄLLNINGAR

mottages av Eds Turisthotell, ED, tel.: Ed 1, dit bifogade anmälningskort skall sändas.

Fritidsbebyggelsen och landskapet

Det nu så dagsaktuella fritidsproblemet har lämnat knoppstadiet och blomstrar för fullt där tätortskollektivets fritid ökar. Arbetstidsförkortning, veckoslutsledigt, semesterförlängning följer hack i häl i *rationaliseringens ökande tempo*. Det behövs avkoppling från ackordsjakt, stämpelur och tidkort, när magsårstryningar och hjärtinfarkter gör sig påminda i takt med stratosfäraraketers överljud.

Var finner vi den lugna vrån, den drömda stranden? Kanske hemma vid tätortens eller storstadens permanenta bostad? Den verkliga eller den vi famlar efter kan nås lättvindligt med bilen, racer- eller bärplansbåten, familjeflygplanet eller annan snabbkommunikation. Det är inte bara sport längre, *sportstugan har blivit fritidsstuga*. Den lilla lugna vrån har kanske kringbyggs och försvarsmässigt inhägnats ända ut i äganderättshörnen. Vi har fått granar även där in på knutarna.

Fritidsbebyggelsen i landskapet måste underordna sig vissa normer men dessa måste bli variabla. Svenska landskapet är i sig självt inte likriktat. Individens egen smak och behov är också olikartad. Markexploatören, planeraren, teknikern och granskaren har sin särprägel och vilja, själva byggnadsmaterialet har i sin funktion snabb förändring.

Fritidsstugor kan även med god effekt kontrastera mot landskapet. Men då måste en god arkitektur komma till tals. *Inlemmade i naturen ger dock byggnaderna i de flesta fall bästa anpassning till landskapet*. Att åtrå någon tidigare

romantisk byggnadsstil måste bli minoritetstänkande. *Estetik och enkelhet i arkitektur, i samgående och nyttjande av teknik, material och ekonomisk kalkyl är den husgrund som dagens och morgondagens fritidsbyggnader skall byggas på*. Detta gäller både för gruppbebyggelse och friliggande stugor.

Vår fritidsbebyggelse önskar vi se samordnad och planlagd. Hänsynstagande till övrig bebyggelse, natur och landskapsbild är då viktiga moment. Här har myndigheter, länsarkitektkontor och byggnadsnämnder, planförfattare, arkitekter och tekniker, lantmätare och exploatörer, landskapsvårdare och naturskyddare m. fl. ett stort ansvar. *Den enskilde stugbyggaren ser ej alltid målet och nyttan med en gemensam planläggning*. Det är lätt att sårbart punktbebygga i ett landskap genom att tillåta sprida ut stugor utan hänsyn till att underordna sig miljö, terräng och topografi. *Kustlandskap och sjömiljöer är känsliga*, särskilt där stränderna är flacka och saknar vegetation. Där bör restriktiv tillståndsgivning eftersträvas liksom dispenser.

Vid mångmilasträckor på vissa kuster har skett alltför slapp tillståndsgivning till oharmonisk lådbbyggelse, som liksom hugskott dykt upp lite varstans, i klump eller som solitärer, där de minst av allt passar in i traditionsrikt kulturlandskap. Vid många områden skulle en enkel omgruppering av husen med annan placering i terrängen gjort underverk. Utplacerade på en bricka med fri insyn från väg, järnväg och sjöside gi-

ves ej den harmoni och trivsel man eftersträvar. Sådana områden har tillåtits exploateras till sommarbyar för uthyrning eller enskilt ägda fritidsstugor. Byggnadslagen med sin strandlag ger här myndigheterna ett stöd för att förhindra dylik okynnesbebyggelse. *Alltför många skräckbyggen i massupplaga skulle önskas vara oförverkligade*. Ofta har kommuner själva stått som byggherre. *Okunnighet i planläggningen eller vinningssyfte att erhålla så stor profit som möjligt utan hänsynstagande till bestående resultat har givit otrivsel*. Många av dessa bebyggda områden skulle med bättre planlösning och stilkänsla kunnat få mera värdigt utseende. Flera av dem skulle hellre passat till fritidsområden eller campingplatser.

Flera kommuner har föredömligt byggt välplanerade fritidsbyar med stöd av statliga anslag. Till vederkvickelse för utsocknes semestrare och egna invånare från orten. En parallell till denna uthyrning men än mera personlig är *välredigerade "bygdesemestern"*, som nu också söker kvarter i de nordiska grannländerna.

I Sverige står över 15.000 bäddar till förfogande vid över 100-talet platser. Cirka 200.000 människor har under 12 års organisationsarbete utnyttjat något av vår landsbebyggelses överskottsutrymmen. *Fritidsboende i landsbygds- och skärgårdsmiljö i outnyttjade boställen och ödegårdar som satts i stånd och upprustats har stora förutsättningar att ge trivsel och rekreation*. De människor från stad och tätorter som förunnas uppleva ett jordbruks rytmer med odling och kreatur eller mött skärgårdsfiskarens värv med nät, båt och fiskefångst har fått värdefull insyn i något utanför det vardagliga.

En fortsatt storeexploatering för fritidsbebyggelse på fastland och i skärgård

kommer att ske. Inventeringar pågår eller planeras av vissa länsstyrelser i kommuner m. fl. över lämpliga områden för fritidsbebyggelse.

Lantmäteri- och länsarkitektkontoren och kommunerna där exploateringen sker får ett stort ansvar och alltför viktiga bedömnings- och exploateringsfrågor att lösa de närmaste åren.

Den samordnade fritidsbebyggelsen fordrar inte bara sitt slutna område med stora tomter och fritidsområden mellan exploaterade områdena utan också vidare strövmarker! I alltför hårt exploaterade tomtområden förloras lätt syftet med fritidsboendet. Den ömtåliga markvegetationen blir också snart utnött och trist. Att bo på fritid permanent eller flyttfågellikt, är det ju kontakten med naturen och trivselmomenten som är drivfjädern i syftet; då helst också avkopplingen med stärkande motion och vederkvickelse till själ och kropp eftersträvas.

Landskapets exploatering genom tätorternas tillväxt och dess invånares behov av natur- och fritidsområden för strövmarker eller bebyggelse medför omdaningar för kulturlandskapet. Det har blivit alltmer klart att planläggning och samarbete i miljövårdande syfte måste ingå i planeringen. Miljö- och trivsel-skapandet måste inrikta sig på såväl de större elementen i landskapet som den lokala bebyggelsen. Här måste alla medansvariga ha en helhjärtad viktig uppgift. Nya problem möter framtidens människor. Jordens ökande befolkning, var skall den ha sin dubbla bosättning?

Naturrikedomarna och landskapet måste nyttjas, men icke utarmas! Vem har rätt att sälja framtiden? Framtiden måste slås vakt om även för nästa generation och generationer. Framtidens människor vill också kunna fritidsbo och leva gott i vårt land, (eller måhända i

Böcker om natur och bygd

Skåne

I *Skåne Hembygdsförbunds årsbok* 1964 skriver Nils Arvid Bringeus "Från bondehantverk till småindustri" en väldokumenterad uppsats av stort allmänt intresse.

Gärds Härads Hembygdsförening har en särskild årsbok där man bl.a. med nöje läser Johan Möllerströms "Minnen från Forsakarsdalen".

Blekinge

Blekinge Musei och Hembygdsförening utger *Blekingeboken*, där man med intresse läser om "Landskapsbilden i Blekinge yttre skärgård för 250 år sedan" av fil. lic. E. Berglund.

Halland

Nordhallands Hembygdsförening utger *Vår Bygd* som 1964 bl.a. innehåller ett par intressanta arkeologiska uppsatser av Elof Lindälv.

Mellersta Hallands Hembygdsförening, den livligaste i landskapet, utger för 1964/65 *Hallandsbygd*, där särskilt en artikel ger anledning till diskussion och uppskattning "Skall hembygdsrörelsen missionera?" av Alrik Larsson.

Småland

I *Kalmar läns årsbok* 1964 skriver den kulturhistoriskt intresserade Växjö-läkaren Axel Bergstrand om "Hälso- och sjukvård i Söderåkrabygden under hundra år".

Södra Unnarvd-Jälluntofta Fornminnes- och Hembygdsförening består sig med en egen tidskrift. I årsskriften för 1964 publiceras hundraåriga protokoll från de båda socknarna.

Den ambitiösa *Älgshultskrönikan* innehåller för 1964 bland mycket annat läsvärt en artikel om lövängen av kanotor Sven Blomén.

Västergötland

Askims Hembygdsförening fortsätter 1964 med sin lilla trevliga krönika, som innehåller en historik över Särö-banan 1903–1963 av Åke Berg.

Tibrobygden upptar bl.a. en uppsats av Åke Björk om "Enen – Nordens cypress" samt en uppsats från skolans värld av den kände hembygdsvårdaren G. E. Lindgren.

Vara Hembygdsförening har till kyrkojubileet i Önum och Vara utgivit en skrift om kyrkorna där man särskilt fäs-

dar och våra säregna skärgårdar med dess öar och fjärdar. Och behov av de här radernas andemening: framtida välplanerad fritidsbebyggelse i vårt svenska landskap!

Carl Olov Orback.

ter sig vid P. A. Säves "Reseberättelse 1863".

Dalsland

Dalslands Hembygdsförbund utger den vackra årsboken *Hembygden* med landsantikvarie Sven-Axel Hallbäck som redaktör. I den senaste årsboken finns en aktuell uppsats av Erik Larsson om de många viktiga naturvårdsproblemen som idag knyter sig till stranden. Det gäller i detta fall främst Vänerstranden, som många anser vara så "osårbar, stabil och oförstörbar", under det att den visat sig vara synnerligen ömtålig för ingrepp och exploatering inte minst av sommarstugebebyggelse.

Årsboken har temat "Dalsland i stöpsleven" med anledning av den s.k. Dalslandsutredningen och landssekreteraren i länet, Åke A. Lindberg, har gjort en sammanfattning och översikt över dagens problem i landskapet.

Värmland

Karlstad Stifts Julbok 1964 intar bland de många stiftsböckerna en rangplats när det gäller natur- och kulturvård. Man observerar i årsboken för 1964 de vackert illustrerade artiklarna om Klarälven "en vacker och levande bygd".

Närke

Länets Hembygdsförbund utger årsboken *Från bergslag och bondebygd* med bl.a. en skildring av arbetarmötet i Örebro 1866. Dessutom ingår talrika uppgifter från Örebro läns museum.

Uppland

I den förnäma tidskriften *Samfundet Djursholms forntid och framtid* publiceras 1964 bl.a. en uppsats av Sixten Strömbom om målaren Robert Thegerström och en av Björn Gottlieb "Djursholms forna förbindelser till lands och vatten" – båda högst läsvärda.

Fyra Mälarsocknar är årsskrift för de stora Mälaröarna. Den innehåller intressanta uppsatser om kyrkornas dopfuntar och om Mälaröarnas landsförbindelser. Berit Wallenberg skriver om Hvilan i Drottningholms slottspark.

Bromma med sin livaktiga hembygdsförening utger fortfarande en särskild årsskrift. Denna gång med bl.a. en läsvärd uppsats av Albert Lilienberg "När seklet var ungt".

Hälsingland

Hälsingekretsen utger för 1964/65 hembygdsboken *Hälsingerunor* med P. W. Häger som redaktör. Bland de många läsvärda artiklarna märks Ingvar Jönssons om "Fäbodbebyggelsen i Hälsingland".

Jämtland

Heimbygda fortsätter sin gamla förnäma årsbok *Jämten* 1964 med ett par immigrationsartiklar, en hel del arkeologi och därtill en värdefull skildring av Frösö kyrka av Maj Nordermann.

Västerbotten

Västerbottens Läns Hembygdsförening ger ut en årsbok som redigeras av Gunnar Westin och Ernst Westerlund. Den senaste boken har en grundlig historisk skildring om skidan och snöskon av Göran Rosander.

Norrbotten

Årsboken från *Norrbottens Läns Hembygdsförening* (1964/65) under redaktion av Harald Hvarfner hävdar alltså sin ställning som en av våra bästa böcker i sitt slag. I år är den ägnad Pitebygden och Pite lappmark. Bland det rika materialet läser man gärna P. Ejellströms intressanta skildring "Skolmästare och kolonisations". Värld att läsa är också Lars Rensunds "Värsommar på Tjiddjakfjället år 1912".

Samfundet för Hembygdsvård verksamhetsberättelse för år 1964

Samfundet för Hembygdsvård har under sin verksamhet 1964 ytterligare byggt ut den upplysningsverksamhet som syftar till större förståelse för naturens och landskapets värden. En särskild aktionsgrupp bestående av en rad unga pedagoger, arkitekter, reklammän och andra har aktiviserat upplysningsarbetet, särskilt med tanke på skolor och bildningsorganisationer. Samtidigt har kontakten med kommunerna ytterligare vidgats.

Arbetet för landskapsvård och miljöplanering har blivit viktig i det växande och sig ständigt förändrande samhället. Samfundet har under året stått fadder till en ny förening (Natur och Miljö), som skall utöva projekterande och konsulterande verksamhet inom miljö- och landskapsvård.

Samfundet för Hembygdsvård utnyttjas liksom tidigare som sakkunnigt organ i landskapsvårdande frågor av regeringen, olika länsstyrelser, kammarkollegiet, vattendomstolarna och enskilda.

Den allmänna rådgivningen till hembygdsföreningar och andra ideella organisationer har varit synnerligen livlig.

Organisation

Samfundets grundorganisation utgöres av enskilda, korporativa och stödjande medlemmar. Enskilt medlemskap kan vinnas av envar som vill verka för Samfundets syften. Korporativa medlemmar utgöres av hembygdsföreningar, hembygdsförbund,

fornminnesföreningar och liknande som arbetar för hembygds- och landskapsvård. Stödjande medlemmar utgöres av kommuner, kommunala organ, studieorganisationer, centrala och lokala institutioner, företag m. fl.

Beslutande organ är riksstämman och förtroenderåd, som sammanträder årligen.

Förbundsledning

Styrelse

Samfundets ledning utövas av en styrelse, som under året haft följande sammansättning: seminarielärare Holger Nilsson, Hägersten (ordf.), riksdagsman Ragnar Lassinantti, Luleå (v. ordf.), konstnär David Ahlqvist, Ljugarn, bildningskonsulent Bengt Andersson, Luleå, professor Gunnar Beskow, Göteborg, författarinnan Karin Collin, Njutånger, studierektor Karl Högemark, Södertälje, 1:e hemslöjdskonsulent Eva Ljungkvist, Stockholm och fil. dr John Nihlén, Stockholm. Efter ordförandens bortgång har under senare delen av året riksdagsman Lassinantti fungerat som ordförande.

Suppleanter: fru Karin Hesslefors, Kовland, och fru Margareta Seth-Stenung, Huddinge.

Valda av förtroenderådet: personalkonsulent Anders Bothén, Göteborg, ingenjör Bertil Dalkrans, Stockholm, folkskollärare Sigurd Gustavson, Karlstad, civilingenjör Olof Joachimsson, Uppsala, professor Erik Lundberg, Lidköping, riksdagsman Ivan Svanström, Gamleby, rektor Nils L. Wallin, Arvika och arkitekt SAR Hans Westman, Lund.

Suppleanter: rektor Sven Elg, Bollnäs, folkskollärare Elov Persson, Brunsög.

Adjungerade ledamöter: byrådirektör Ragnar Johansson och redaktör Nils Nihlén.

Arbetsutskottet

Styrelsens arbetsutskott har utgjorts av Holger Nilsson, ordf., Bertil Dalkrans, Karl Högemark, Eva Ljungkvist och John Nihlén. Efter ordförandens bortgång har John Nihlén fungerat som ordförande.

Sammanträden

Styrelsen har sammanträtt den 17 januari, 19 februari, 10 april, 1 september och 17 december. Arbetsutskottet sammanträdde den 18 februari, 10 mars, 10 april, 29 maj, 5 november och 17 december.

Riksstämman

Årets riksstämman hölls på Byggnadsföreningen i Stockholm söndagen den 19 april. Utöver stadgeenliga ärenden förekom föredrag av Samfundets nyvalde ordf., seminarielärare Holger Nilsson, över ämnet "Natur och bygd i morgondagens skola". Föredraget följdes av diskussion.

Förtroenderådet

har sammanträtt på Byggnadsföreningen i Stockholm den 19 april i samband med riksstämman.

Årshögtid

I anslutning till förtroenderådsmötet och riksstämman anordnades den 18 april i Svenska Akademiens högtidssal på Börsen en årshögtid i närvaro av Samfundets beskyddare Hans Majestät Konungen, som utdelade hedersledamotdiplom och förtjänstplaketter. Tal hölls av advokat Henning Sjöström över ämnet "Glimtar från en fattig by i Burträsk". På programmet förekom dessutom lutsång av stadsfiskal Stig Nylund och musik av bygdespelmän.

Hedersledamöter

Till hedersledamöter i Samfundet har utsetts professor Dag Strömbäck, Uppsala och greve Hans Wachtmeister, Johannishus.

Förtjänstplaketter

Samfundets förtjänstplaketter "för rik gärning i hembygdsvårdens tjänst" har tilldelats hovrättsrådet Per-Erik Fürst, Bromma, teol. lic. Bror Jansson, Vessigebro, folkskollärare Albert Jansson, Forshaga, konstnären Harald Lindberg, Stockholm, direktör Simon Lindholm, Eksjö, chefredaktör Ferdinand Lärn, Göteborg, komminister Sven Odenrick, Upplands-Väsby, författaren Nils-Ludvig Olsson, Höör, drätselkamarordf. Artur Sandström, Ystad, riksdagsman Ivan Svanström, Gamleby, lantbrukaren Nils Thylefors, Vreta-Kloster och hemslöjdskonsulent Liv Trotzig.

Kommittéer

Vägkommittén, tillsatt enligt kommunikationsdepartementets särskilda föreskrifter, har haft följande sammansättning: trädgårdsarkitekt FST Sven A. Hermelin, Föreningen för dendrologi och parkvård, ordf., överingenjör N. Bruzelius, Statens Västgötainstitut, avdelningsdirektör Eskild Öberg, Kungl. Väg- och Vattenbyggnadsstyrelsen, fil. dr John Nihlén och vägvårdskonsulent Karl-Arne Karlsson, Samfundet för Hembygdsvård.

Expertrådet i landskapsvårdande frågor har haft följande sammansättning: trädgårdsarkitekt FST Sven A. Hermelin, ordf., professor Gunnar Beskow, lektor Lorentz Bolin, major G. Borenus, fil. lic. Bengt Petersson, chefsarkitekt Nils Sterner, professor Sven Thunmark, länsjägmästare Folke Thörn, arkitekt SAR Hans Westman samt från Samfundet för Hembygdsvård fil. dr John Nihlén och landskapsarkitekt Carl-Olov Orback.

Kansli

Samfundets kansli har under året liksom tidigare varit förlagt till Mästar Samuelsgatan 3, Stockholm. Chef för kansli och landskapsbyrå samt redaktör för Bygd och Natur har varit fil. dr John Nihlén. Redaktör Nils Nihlén har fungerat som redaktionssekreterare och föreståndare för medlemsregister och arkiv samt varit styrelsens sekreterare. Landskapsarkitekt Carl-Olov Orback har handlagt landskapsbyråns ären-

den rörande sjöregleringars inverkan på landskapsbilden samt handlagt utredningar. Vägårdskonsulent har under en del av året varit trädgårdsarkitekt FST Karl-Arne Karlsson. Kamrer Birgit Bergman har skött kassa och bokföring med halvtidstjänstgöring, biträdd av byrådirektör Ragnar Johansson. Kanslibiträde har varit fröken Anita Larsson, efter den 1 mars fru Christina Löfvenmark, som även biträdd vid kursverksamheten.

Konsulter

Konsulterande uppdrag för Samfundet har utförts av trädgårdsarkitekterna Sven A. Hermelin, Stockholm och Arne Segerros, Danderyd samt ingenjörerna J. Jakobsson, Vilhelmina och Kjell Lundström, Gävle (sjöregleringar) och arkitekt SAR Jerk Alton (byggnadsärenden).

Representation

Samfundet är representerat i följande styrelser, nämnder, kommittéer och företag: styrelsen för Markaryds folkhögskola, SLS studieråd, Svenska Ungdomsmästerskapet, Stiftelsen Stockholms skärgård, Skärgårdsstiftelsens expertgrupp, Bestyrelsen för Svenska Flaggans Dag, Kommittén för Nackareservatet, Naturvårdsdelegationen, Svenska Naturskyddsföreningens förbundsråd, Nordisk Samverkan för Bygd och Natur, Skånska Hedsällskapet, Capellagårdens kursstyrelse, Naturvårdskommittén för Öland, Stockholmstraktens Hembygds-krets, Fäbodkommittén, Norrlands Naturvård och Svensk Byggtjänst. I det sistnämnda företaget innehar Samfundet aktier. (Byggtjänst är startat av Samfundet.)

Verksamheten

Bygd och Natur

Tidskriften Bygd och Natur har under året utkommit med tre nummer jämte en årsbok med sammanlagt 256 sidor. Tidskriften har utgått till samtliga medlemmar samt till ett flertal institutioner och enskilda personer. Upplagen har i medeltal uppgått till 8.500 exemplar.

Kurser och föreläsningar

Arbetet i Skåne, Halland och Blekinge har främst haft sin utgångspunkt i den 1963 återupprättade Skånebyrå. En omfattande rådgivnings- och kursverksamhet har skett från denna byrå. Den största kursen var den, som startade i början av oktober i Ystad "Bygge och landskap" i samverkan med Ystads yrkesskola och SLS. Denna kurs var upplagd som en inledning till den planerade byggskolan. Följande föreläsare var engagerade: professor Erik Lundberg, lektor Lorentz Bolin, fil. dr John Nihlén, landsantikvarie Evald Gustafson, museiintendent Nils Olsson, arkitekt SAR Jerk Alton, arkitekt SAR Hans Westman, arkitekt SAR Rune Welin, museiintendent Gustav Åberg och textilkonstnärinnan Sonja Sundnér.

I Tomelilla anordnades den 14 februari en kommunkonferens med deltagande av kommunalmän från Onslunda, Smedstorp och Östra Färs. Kursen öppnades av fullmäktigeordf. Henry Nilsson och som talare medverkade fil. dr John Nihlén (Landskap och bebyggelse i dagens Skåne), lektor Lorentz Bolin (Ekonomi och skönhet i landskapsvården) samt kyrkoherde Curt Wallin (Kommunalmännen och bygdens kulturminnen). Överläggningarna gällde ett ökat samarbete mellan naturvård och kommunalmän, en bättre placering av fritidsbyar och sommarstugor, ett kraftigt vaktslående kring den svenska naturen och resurser, närmast ekonomiska, för att kunna betala ut ersättningar till ägarna av skyddsvärda områden, var några av de saker som stod i centrum. En annan fråga som diskuterades var en ev. skatteutjämning till "fritidskommunernas" förmån, vilket betyder att de som har fritidsstugor inom en kommun, men är mantalsskrivna i en annan, skall betala en del av sin skatt till "sommarmarkommunen".

Kursverksamheten Bygd och Natur anordnade i samarbete med SLS:s Skåne-distrikt kursen "En dag i klostret" i Dalby den 23 februari med ett 100-tal deltagare. Olika aspekter på klostret och dess omgivning behandlades av kyrkoherde Erik Falkstedt, lektor Lorentz Bolin, priorn Jean

Mouton, distriktsstudieledare Kjell Wallin och fil. dr John Nihlén.

I Stenungsund hölls den 22-26 mars en kurs i kommunal byggnadsplanering anordnad av de lokala bildningsförbunden. Från Samfundet deltog fil. dr John Nihlén med en föreläsning om "Kommunen och naturvården".

Hembygdsförbundet i Örebro län anordnade en hembygdsdag i Kumla den 3 maj i samarbete med den lokala hembygdsföreningen och Samfundet, som representerades av fil. dr John Nihlén. Efter föredrag av denne över ämnet "Aktuella uppgifter i hembygdsarbetet" gjordes en givande studieutfärd i bygden.

Vid Svenska Fåravelsföreningens årsmöte i samband med Elmia-utställningen höll fil. dr John Nihlén den 31 maj ett föredrag om "Fåren i landskapet".

I samarbete med Stockholms läns Bildningsförbund hölls den 12-14 juni en hembygdsdag i Vaxholm med huvudämnet "Problemen kring hembygdsgrändarna". De olika problemen behandlades i föreläsningar och instruktioner av seminarieledare Holger Nilsson (Hembygdsgränd i hembygdsvården), landskapsarkitekt C. O. Orback (Miljö och landskapsvård), arkitekt SAR Jerk Alton (Byggnadsunderhåll och -ekonomi), inredningsarkitekt Marianne von Münchow (Inredning och inventarier), docent A. Eskeröd (Hembygdsgrändens musieavdelning). Hembygdsföreningens representant Erik Österman visade Vaxholms äldre bebyggelse och länsjägmästare Folke Thörn ledde en exkursion på Bogesundslandet.

I samband med Norrköpingsutställningen hölls en konferens den 1-2 juli av Tekniska Konferensinstitutet med bl. a. föredrag av landskapsarkitekt C. O. Orback om "Fritidsbebyggelsen och landskapet". Konferensen bevisades av representeranter för kommuner, planeringsorgan samt Domänverket.

Samfundets årliga studieledarkurs hölls sista veckan i juli på Hampnäs folkhögskola i Sjölevad. Kursen inleddes med ett föredrag av folkhögskolans rektor, teol. dr Leif Eeg-Olofsson, som berättade om sitt

arbete i en småländsk hembygdsförening under titeln "Hur vi började". Här fick hembygdsvårdarna en mängd nya idéer om hur en hembygdsförening kan arbeta och samla allt fler intresserade från trakten i arbete för ett gemensamt intresse, den egna hembygden. Kursens ledare, redaktör Christina Löfvenmark från Samfundet föreläste om "Hembygdsvårdens idé och mål", varvid hon gjorde en återblick på Samfundets verksamhet samt tog upp de nya problemställningar förbundet numera ställs inför såsom miljö- och naturvård, fritidsbebyggelsen, vägvården och den långsiktiga planeringen för landskaps- och kulturvård. Lektor Lorentz Bolin som föreläste under två av kursdagarna, hann även med att ta ut kursdeltagarna på en kortare exkursion för att på ort och ställe praktiskt ge exempel på "Konsten att se naturen", som var ämnet för en av hans föreläsningar.

En hel dag hade anslagits till en utfärd till Nordingrå under ledning av rektor P. W. Häger från Bollnäs, som även höll en uppskattad naturföreläsning. "Bygga och bo" var ämnet för arkitekt SAR Jerk Altons föreläsning, som tilldrog sig stor uppmärksamhet. Problem om husens inplacering i naturen, färgsättning, grönområden, parker och lekplatser, höghus contra låghus, villa contra hyreshus togs upp till behandling och åsikterna bland kursdeltagarna varierade mycket starkt och utlöste en livlig diskussion.

Eftermiddagarna ägnades åt ett intensivt grupparbete, där morgonens föreläsningar togs till utgångspunkt för utarbetande av studieplaner. Vidare belystes frågorna ur olika landskaps synpunkter och nagelfors med liv och lust. Ett för Samfundet glädjande resultat av kursen var, att flertalet kursdeltagare önskade delta i någon form av kortare påbyggnadskurs, där vissa av speciellt naturvårdsproblemen vilka varit uppe under kursveckan kunde ytterligare belysas och behandlas.

1964 års sommarmöte hölls den 7-9 augusti i Västergötland i samarbete med Västergötlands Hembygdsförbund. Mötet öppnades på Hotell Billingen i Skövde av Sam-

fundets verkställande ledamot. fil. dr John Nihlén, som orienterade om programmet. Folkskollärare Sixten Bengtsson berättade därefter om bygden och folket. Den första dagens rundresa gick till Varnhem där klosterkyrkan besågs under ledning av Västgöta-Bengtsson. Därefter gick färden till Skara, där landsantikvarie Gunnar Ullenius visade domkyrkan och fornuséet. Ett besök vid Västergötlands märkligaste fornminnesområde, Ekornavallen, hans även med innan bussarna stannade vid Hornborgasjön. Tandläkare P. O. Swanberg tog emot sällskapet och informerade intressant och sakkunnigt om sjöns många regleringar och rika fågelliv. På lördagen gick färden först upp till Kinnekulle med dess sagolikt vackra natur. Vid lunchen, som äts på Stadshotellet i Lidköping, talade landshövding Bertil Fallenius och överlämnade en medalj till Västgöta-Bengtsson, som tack för hans uppteckningar och inspelningar av västgötamål. Eftermiddagen ägnades åt ett besök på Läckö Slott, där landshövdingenskan orienterade om den västgötska hemsjöjden i anslutning till den utställning som visades på slottet. På återvägen till Skövde besågs Mariædals slott i Lundsbrunn. Där togs ägarna, kapten och fru G. Ivar Virgin, personligen emot. Färdledare under lördagen var länets turistintendent G. Vogel-Rödin. Söndagen inleddes med en andaktsstund i Kungslena vackra medeltida kyrka, varefter färden gick vidare till Åsle Tå. Lunchen intogs på Bredblick högst upp på Mösseberg och Falköpings museum besågs innan färden ställdes tillbaka mot Skövde med en kort avstickare till Gudhems klosteruin.

Den gamla gästgivaregården i Upperud, Nyed i Värmland invigdes till hembygdscentrum den 6 september av fil. dr John Nihlén, som i ett tal drog upp riktlinjerna för den idéella hembygdsvården och därvid underströk värdet av lokala härder för traditionsbevarande kulturarbete.

Dr Nihlén utdelade därefter Samfundet för Hembygdsvårds hederstecken till dem som i hög grad bidragit till hembygdsvårdens iordningställande, nämligen herrarna Albert Stark, Gunnar Vadman, Rickard Ed-

vinsson, Per Eriksson, Sven Jansson och Artur Widén.

En kurs i hembygdsvård anordnades i Vara den 12 november i samarbete med länets bildningsförbund och Västergötlands Hembygdsförbund. Kursledare var Holger Persson-Lilja och föreläsare fil. dr John Nihlén, som talade över ämnena "Den moderna hembygdsvården", "Aktivt enhetsprogram" samt "Hembygdsvårdens utåtriktade verksamhet".

"Bygd i fara" var namnet på en föreläsningkurs, som den 29 oktober–13 november anordnades i Värmland (Filipstad, Molkom och Ekshärad) i samarbete med Värmlands Bildningsförbund och de lokala hembygdsföreningarna. Föreläsare var lektor Lorentz Bolin, professor Erik Lundberg och fil. dr John Nihlén.

Daga-Villåttinge hembygds-krets anordnade den 22 november en kursdag på Gripsholms folkhögskola. Föredrag hölls av turistintendent Ekinge, Nyköping om "Hembygdsrörelsen i fritidssamhället" och av fil. dr John Nihlén över ämnet "Rensa ut i våra bygdemuséer".

Föreläsningar i ämnet "Modern landskapsvård och landskapsgestaltung" har hållits av fil. dr John Nihlén vid Stockholms universitet (Geografiska institutionen).

Samfundets informationsgrupp har haft följande sammansättning: lektor Karl-Gustav Holdar (ordf.), seminarielärare Birgitta Brodd, arkitekt SAR Jerk Alton, seminarie-lärare Fredrik Crispin, regissör Sven Kristensson, redaktör Christina Löfvenmark, fil. dr John Nihlén, redaktör Nils Nihlén, herr Kurt Nilsson, arkitekt C. O. Orback och skogstjänsteman Anders Sjöström. Gruppen har sökt kontakt med representanter från olika bildningsorganisationer. Den har organiserat en rad kurser, dels på folkhögskolor, dels i samarbete med till Samfundet anslutna organisationer, skolor, bildningsförbund m. fl. Inom gruppen är studieplaner och synopsis till ett flertal bildband och filmer över ämnena "Löven", "Stranden", "Fritidsbyar", "Småstad i förvandling", "Varför fridlyser vi" etc. under utarbetande.

Nordisk samverkan

Landskapsvernet i Østfold, Norge, hade den 13-14 juni 1964 ett givande årsmöte. Man besökte bl. a. det storslagna Øjeren-området och for med båt över den långa sjön, som endast obetydligt exploaterats för fritidsbebyggelse. På färden med dess demonstrationer och diskussioner deltog en rad framstående representanter för landskapsvård, kommuner, friluftsnämnder etc. Även regionplanechefen i Oslo, ingenjör Thorleif Johnsen var med på färden.

Under själva årsmötet, vars förhandlingar leddes av områdesplanlegger Her-mund Sjöberg i Moss, hölls en föreläsning av fil. dr John Nihlén om "Landskapsvård och fritidsproblem i dagens samhälle". En livlig diskussion följde. En av de ledande männen i Østfolds Landskapsvårn är byg-gartner Olav Skinnarmo, som är en ivrig förkämpe för nordisk samverkan på detta område.

Byggnadsrådgivning

En omfattande rådgivning har fortlöpande skett, dels på Samfundets byrå med biträde av professor Erik Lundberg, arkitekt SAR Jerk Alton och den ordinarie perso-nalen, dels ute på fältet i samband med kurser, konferenser och tjänsteresor. Kon-sultationen har i några fall gällt förslag till nybyggnader, men mest gällt restaure-ringar, fritidsbebyggelse och planfrågor.

Natur och landskapsvård

Enligt naturskyddslagen har Samfundet va-rit sakkunnigt remissorgan och har under verksamhetsåret handlagt ett flertal remis-ser från Kungl. Maj:t, ämbetsverk, läns-styrelser och kommuner. Samfundet har regelmässigt anlitats av Kammarkollegiet i alla vattenmål av någon betydelse. Här-vid har Samfundet utfört besiktningar och naturvårdsutredningar samt biträtt vid vat-tendomsstolssammanträden bl. a. rörande de olika företagens tillåtlighet med avseende på natur- och miljöinverkan. Samfundet har även i vissa fall anlitats som sakkun-nig av vattendomsstolarna. Uppdrag med samrådsförfarande angående landskaps-vårdande åtgärder med intresser från

sökandesidan har även handlagts under ut-byggnadsskedena enligt förordnande av vattendomsstolarna.

Rådgivning till kommunerna har i allmän-het gällt planering för fritidsområden, se-mesterbyar, landskapsreservat eller värde-fulle miljöer.

Ärenden som inkommit efter den 15 maj har i huvudsak handlagts av landskapsby-rån Natur och Miljö.

Vattenkraftfrågor

Stora och Lilla Lule älv. Sammanträde inom arbetsgruppen för Stora Lule älv på Statens naturvårdsnämnd.

Deltagit i informationssammanträde med länsstyrelsen i Norrbottens län an-gående planerad utvidgning av Suorvas-sjöarnas reglering. Avgivit yttrande enligt remissuppdrag från Kungliga Kammarkol-legiet över den nya ansökningen, dess intrång och skadeverkningarnas begräns-ning.

Messaure kraftverk. Fortsatt samråds-förfarande.

Porsi kraftverk. Rådgivning angående landskapsvårdande åtgärder.

Vindelälven. Långfors kraftverk. Avgivit yttrande till Kungl. Kammarkollegiet an-gående den planerade utbyggnadens in-verkan på landskapsbildens.

Deltagit i länsstyrelsesammanträde an-gående den i "Regionplan för vattenkraft-utbyggnader i Vindelälven" skisserade ut-byggnaden av Långforsen och Vännforsen genom sammanslagning till en utbyggnad kallad Långfors kraftstation.

Skellefte älv. Hornavans reglering. Kon-sultation av Arjeplogs kommun angående åtgärder vid Sälla-området.

Rebnisjaures reglering. Enligt remiss från Kungl. Jordbruksdepartementet utlä-tande över Nedre Norrborgens Vatten-domsstols yttrande beträffande reglering av sjön Rebnisjaure i Arjeplogs socken, Norrbottens län.

Ume älv. Abelvattnet. Utredning för av-givande av yttrande angående reglering av sjön Abelvattnet i Tärna socken, Väster-bottens län, enligt remissuppdrag från Sta-tens naturvårdsnämnd.

Hällforsens kraftverk. Samråd angående landskapsvårdande åtgärder med representant för Bålforsens Kraft AB.

Satsån, Kultsjön, Ransaren. Rådgivning angående landskapsvårdande åtgärder.

Faxälven. Sammanträde inför länsstyrelserna i Västernorrlands och Jämtlands län angående vissa utökade korttidsregleringar inom Faxälvens flodområde, huvudsakligen berörande Edselemagasinet för det nya kraftverket i Edsele.

Åseleälven. Förordnande från Mellanbygdens Vattendomstol med årliga besiktningar genom korttidsregleringen vid Gulsele, Edensforsens, Långbjörns och Lasele kraftverks dämningsskär i samråd med Ångermanälvens Vattenregleringsföretag för sökandena Kungl. Vattenfallsstyrelsen, Graningevarken AB och Gulsele AB. I samband med besiktning av erosionen och skadeverkningarna har årligt fotograferingsuppdrag även utförts. Yttrande har avgivits på uppdrag av Advokatfiskalsämbetet.

Ångermanälven. Moforsens kraftverk. Samrådsförfarande med Krånge AB angående landskapsvårdande åtgärder enligt Mellanbygdens Vattendomstol. Besiktning och rådgivning angående massplacering och terrängmodellering.

Saxälven. Med anledning av att Ångermanälvens Vattenregleringsföretag och Bålforsens kraft AB planerat ett annat utförande för utbyggnaden av Dabbsjö kraftverk och reglering av Stora och Lilla Dabbsjön inom Dorotea kommun i Västerbottens län och Frostvikens kommun i Jämtlands län än vad som tidigare avsetts har Samfundet, på uppdrag av Advokatfiskalsämbetet, yttrat sig över skadeverkningar och åtgärder. Ytterligare utredning har föreslagits med hänsyn till natur- och trivselsförhållanden och utbyggnadens inverkan på landskapsbilden.

Indalsälven. Övre och Nedre Oldsjön och Oldån. Konsultationer av Bålforsens Kraft AB angående landskapsvårdande synpunkter för planerad utbyggnad av Oldens kraftverk.

Kallsjön, Kalls socken, Jämtlands län. Samrådsförfarande med Indalsälvens Vattenregleringsföretag enligt deldom av Mel-

lanbygdens Vattendomstol angående åtgärder vid Bonäshamnsområdet.

Sällsjö kraftverk, Ockesjön, Håckrenmagasinet. Planeringsritning för tippmassors placering vid tunnelutlopp i Ockesjön. Rådgivning och ritningsuppdrag för Vattenbyggnadsbyrån, besiktning och rådgivning vid Ockesjön enligt förordnande från Mellanbygdens Vattendomstol.

Besiktning och rådgivning vir Sällsjö kraftverk.

Ritningsuppdrag från Indalsälvens Vattenregleringsföretag angående Håckren-dammens terrassering och massbehandling.

Ljungan. Turinge kraftverk. Besiktning vid kraftverksområdet samt deltagande i domstolsförhandlingar med Mellanbygdens Vattendomstol. Biträtt Advokatfiskalsämbetet med naturvårdande synpunkter, förekläng av föreslagen grunddamsutbyggnad och gröngöring.

Hermansboda kraftverk. Rådgivning angående naturvårdsåtgärder vid planerad sänkning av Borgsjön.

Härjeån. Kvarnforsens kraftverk, Svegs kommun, Jämtlands län. Ansökan till Österbygdens Vattendomstol om utbyggnad av nytt kraftverk invid det befintliga. På uppdrag av Advokatfiskalsämbetet har yttrande avgivits angående utbyggnadens inverkan på landskapsbilden.

Ljusnan. Krokströmmens kraftverk, Hogdals kommun, Jämtlands län. Fortsatt samrådsförfarande med Gullspång-Munkfors Kraft AB enligt Österbygdens Vattendomstols beslut. Besiktningar vid Älvrosområdet, fotografering och sammanställning av fotomontage över dämningens och korttidsregleringens inverkan. Upprättande av ritning för utförande av vattenspeglar i markområdet vid Älvros samt rensningar. Rådgivning på platsen.

Arbråsjöarnas reglering inom Järvsö och Arbrå kommuner, Gävleborgs län. Förordnande från Österbygdens Vattendomstol angående erosionsskydd och landskapsvård i samrådsförfarande med Ljusnans och Woxnans Vattenregleringsföretag. Besiktning under året med rådgivning angående erosionsskyddsanläggningar samt dokumentär fotografering.

Norränge kraftverk. Yttrande till Advokatfiskalsämbetet angående spegeldammar i vattenområdet nedströms kraftverket i Arbrå kommun.

Dönje kraftverk. På begäran av Advokatfiskalsämbetet har Samfundet avgivit yttrande beträffande inverkan på landskapsbilden vid utbyggnad av ett tredje aggregat vid kraftverket samt beträffande utbyggnad av grunddammar, tappning av vatten i Älvfåran, utformning av vattenhushållningsbestämmelserna, åtgärder för förhindrande av avloppsutsläpp i Galvån samt förordat en utredning om behovet av grunddamm i Nygårdshöjlans nedströmsända.

Gavleån. Fortsatt samrådsförfarande enligt Österbygdens Vattendomstol angående Gavleåns reglering. Besiktningar och rådgivning vid Forsbackaverken, Nedre Säljet och Bråteströmmarna angående utformning av ny strandkontur, planering av rensningar samt dokumentär fotografering.

Hamrångefjärden. Yttrande till Advokatfiskalsämbetet angående begärt tillstånd till viss reglering av Hamrångefjärden i samband med planerad utbyggnad av sulfatfabrik i Norrsundet, Gävleborgs län.

Svåga älv. För planerad utbyggnad av ytterligare kraftverk vid Svåga älv inom Ljusdals och Bjuråkers kommuner, Gävleborgs län, har Samfundet på Kungl. Kammarkollegiets kallelse biträtt vid länsstyrelsesammanträde i Bjuråker.

Klarälven. Höljes kraftverk. Fortsatt samrådsförfarande enligt Västerbygdens Vattendomstols dom med sökandebolaget Mölnbacka-Trysil AB och Uddeholms AB rörande planeringsåtgärder vid kraftverksområdet, täkter, vattenmagasin och Älvfåra samt avloppskanal, m.m. — Förberedelser för yttrande till Kungl. Kammarkollegiet för Sångkällforsen AB:s planer på korttidsreglering vid Höljes kraftverk med nedströmsverkningar i Klarälven av 12 mil.

Röjdån. Röjdåfors kraftverk, Östmarks kommun. Besiktningar, rådgivning och ritning för landskapsvårdande planering och dokumentär fotografering för sökandena, Rottneros AB och Billeruds AB, genom samrådsförfarande enligt beslut av Västerbygdens Vattendomstol.

St. Gla och Glafs fjorden. Glava kraftverk, Värmlands län. Samrådsförfarande med Billeruds AB enligt domstolsbeslut av Västerbygdens Vattendomstol angående sprängstensmassors tillvaratagande för kross till vägbyggnation m.m. Rådgivning på platsen angående etapptäkt samt framtida slänt- och markbehandling med återställning etappvis.

Botorpsströmmen. Botorpsströmmens kraftverk, Kalmar län. Samrådsförfarande angående utbyggnadens och regleringens inverkan på landskapsbilden.

Norge. Information om vattenkraftutbyggnad och natur- och landskapsvård i samband därmed hölls 25-28 maj på Wermlandia turisthotell, Ekshärad, under värdskap av AB Mölnbacka-Trysil, Uddeholm, Rottneros och Billerud. På initiativ av Samfundet hade representanter för Norges Vassdrags- och Elektricitetsvesen och dess Vassdragsdirektorat samt representanter för direktoratet för Statskraftverkene, Oslo Lysverker, Opplandskraft och Sira-Kvina Kraftselskap inbjudits. Föredrag och redogörelser hölls av kraftverksdirektör J. Fletcher, direktör H. W. Cappelen, överingenjör G. Båtelson och civilingenjör O. Lindén och för Samfundet av fil.dr John Nihlén och landskapsarkitekt C. O. Orback. Besiktningar företogs vid Höljes i Klarälven, Lettendammen och Röjdåfors i Röjdån. Den norska studiedelegationen leddes av direktör H. Sperstad i Vassdragsdirektoratet.

Representation. Landskapsarkitekt C. O. Orback har under verksamhetsåret varit Samfundets representant i Kontaktorgan för skogsälvar och Naturundersökningskommittén.

Vägvård

Jämtlands län. Väg E75 vid Undersåker. Upprättande av förslag till åtgärder vid E75:s nya sträckning. Besiktning och rådgivning på platsen.

Västernorrlands län. E4. Besiktning och uppdrag för vägvårdande åtgärder och terrängmodellering för utbyggnad av Högom's trafikplats inom Sköns kommun.

Kopparbergs län. Riksväg 68 och 70. Konsultation och förberedande undersökningar i samband med de för bygden och staden betydelsefulla problemen ifråga om vägsträckningen inom Avestaregionen.

Värmlands län. Vägvrårdsåtgärder i samband med Höljes kraftverks utbyggnad.

Södermanlands län. Besiktning och rådgivning vid vägutbyggnad vid Hällbonäs, Flen.

Jönköpings län. E4, avsnittet Vättersmålen – Gyllene Uttern. Fortsatt uppdrag för rubr. avsnitt samt för rastplats vid Gyllene Uttern i samarbete med Vägförvaltningen i Jönköpings län.

E4 genom Huskvarna. Fortsatt samarbete med Huskvarna stad rörande miljö- och vägvårdande åtgärder vid nya vägsträckningen längs Vättern samt ritningsuppdrag angående rast- och friområde vid Kroatorp och Kruthuset.

Malmöhus län. Riksväg 22, avsnittet Nyhamnsläge – Mölle. Samfundet har tagit del av Vägförvaltningens planerade vägsträckning och synpunkter angående utbyggnadens inverkan på landskapsbilden.

Fortsatt konsultation o. rådgivn. för vägförvaltningar o. kommuner i samband med vägutbyggnad och vägvårdande åtgärder.

Allmän planering

Stockholms stad. Ritningsplanering och fortsatt rådgivning vid berg- och tunnelsprängning för Stockholms stads spårvägar i samband med byggande och viss överdäckning av spårväghallar vid Nyboda intill Södertälje- och Hägerstensvägen.

Stockholms län. Restaureringsrådgivning för Nyboda gamla småskola vid Kommunalvägen i Huddinge kommun. Uppdrag genom Huddinge hembygdsförening.

Miljövårds- och planeringsförslag till bostadsområde i Skogsås, Huddinge.

Alfa-Laval AB, Tumba. Miljö- och planeringsritning för nytt industriområde och kontorsbyggnad.

Danderyds kyrkogård. Utredning angående kyrkogårdsutvidgning.

Ösmo kyrkogård. Miljövård och kyrkogårdsutvidgning.

Utö kyrkogård. Miljövård och kyrkogårdsutvidgning.

Södertälje kanal. Uppdrag av Kungl. Sjöfartsstyrelsen för fortsatt planering och rådgivning i samband med kanalbreddning, terrassering, släntbehandling, grupplantering, gröngöring och självsädd i kanalslätten mellan järnvägsbron och Hålsokullen.

Södertälje stad. Biträtt vid rådhusrätten i samband med värdering och inlösen av vägmark.

Ärdala kyrkomiljö. Fortsatt uppdrag av Ärdala hembygdsförening angående miljö- och naturvård.

Upplands län. Vänge kyrkomiljö. Fortsatt rådgivning.

Östergötlands län. Fiskarp. Uppdrag från Boxholms A angående skogsgård vid sjön Sommen att eventuellt bevaras som rekreatiomsområde.

Blekinge län. Föreningen Vämöparken u. p. a., Karlskrona. Besiktningar, planeringsrådgivning och ritningsuppdrag för miljö- och landskapsvårdande åtgärder för parkens framtida disposition och nyttjande gällande kulturområdet, nöjesområdet och friparken. Utredningsanslag för beredskapsarbeten genom länsarbetsnämnden.

Susekull, Ringamåla socken. Utrednings- och ritningsuppdrag för täkt av grus och återställning.

Ronneby stads kulturvårdsnämnd. Besiktning och yttrande angående restaurering av kv. Bergslagen.

Mörrums bruk. Besiktning och diskussioner angående planeringsåtgärder, förslag till friområde vid Rävabygget, rådgivning och planeringsritning beträffande miljövård vid sulfatfabriken, slambassänger och pumpstation. Uppdragsgivare: Skogsägarnas Industri AB, Växjö.

Mörrum. Planering för fritidsbebyggelse nära Svängsta.

Malmöhus län. "Olas Trädgård", Hörups socken. Rådgivning och ritningsplanering angående den märkliga park- och trädgårdsanläggningen, som inköpts av privat person för restaurering och nyanläggning.

Hallands län. Väröbacka sulfatfabrik, Värö. Besiktningar, fotografering, topogra-

fiska studier och sammanträden med Skogsägarnas Industri AB, Växjö, angående planerad sulfatfabrik på Lahallsområdet.

Örebro län. TGOJ, Bångbro. Fortsatt planering och rådgivning beträffande anläggning av industrispår.

Dalby 1^a, Hammars kommun. Konsultuppdrag för grustäkt och naturvårdsåtgärder i samband med avslutad täkt.

Värmlands län. Wermlandia turisthotell, Ekshärad. Planeringsuppdrag för miljövård vid hotellanläggningen och friområde.

Kopparbergs län. Avesta Jernverk AB, Avesta. Uppdrag beträffande konsultering och ritningsplanering för landskaps- och miljövård vid industrierna Norra verket och nyanlagda Södra verket samt området vid Gamla byn, liksom uppdrag för herrgårdarna Isaksbo, Älvbacken, Strömsnäs, Strömsborg och Avesta.

Jämtlands län. Ströms hembygdsförening, Strömsund. Områdesplanering vid föreningens hembygdsgränd.

Sällsjö kraftverk. Uppdrag för miljövård och planeringsåtgärder vid maskinistbostäder.

Västernorrlands län. Moforsens kraftverk. Uppdrag för Krångede AB angående rådgivning och planering vid bostadsområde för maskinister.

Skärgårdsstiftelsen

Samfundet har representerats i Stiftelsen Stockholms skärgård av fil. dr J. Nihlén och såsom adjungerad ledamot av landskapsarkitekt C. O. Orback, ledamot i stiftelsens expertgrupp. Stiftelsen, under ordförandeskap av landshövding Erik Westerland, fortsätter sina strävanden att bevara skärgårdens egenart, naturvärden och landskapsbild med särskild inriktning på ytter-skärgården. Vissa inköp av skärgårdshemmen har gjorts, för vilka skydds- och skötsel-föreskrifter har upprättats. Stiftelsens arbetsutskott har bestått av byråchefen Lars-Erik Esping, ordf., kommunalnämnds-ordförande Erik Jansson, direktör Einar Kjebon, förste länsassessor Olof Ljungström samt direktör Erik Thor. Antalet ak-

tive medlemmar i stiftelsen (kommuner, förbund och föreningar) utgjorde vid verksamhetsårets (1964 års) utgång 59 stycken och stödjande (passiva) medlemmar (föreningar och enskilda) 434 stycken.

Remissärenden

Såsom remissinstans beträffande grustäkter och fridlysning samt reklam i naturen och ärenden som gäller inverkan på landskapsbilden har Samfundet från Kungl. Maj:t och länsstyrelserna samt Statens naturvårdsnämnd mottagit remisser och resolutioner i ärenden rörande grustäkter (67 ärenden), fridlysning (64 ärenden) samt reklam i naturen (8 ärenden).

För vissa av dessa ärenden har Samfundet avgivit särskilda yttranden.

Ekonomi

Som framgår av nedanstående resultat-konto har under året influtit medlemsavgifter med drygt 80.000:– kronor. Samfundet har för året uppburit statsanslag med 95.000:– kronor. I samband med avvecklingen av den landskapsprojekterande verksamheten inom Samfundet har ett överskott om drygt 33.000:– kronor framkommit, vilket innebär att Samfundet återfått en del av de tidigare på denna värdefulla verksamhet nedlagda kostnaderna.

Årets kostnader, som uppgår till närmare 220.000:– kronor har liksom tidigare år till övervägande delen satsats på den allmänna upplysnings- och propagandaverksamheten bl. a. genom utgivande av tidskriften BYGD OCH NATUR och speciell kurs- och upplysningsverksamhet för vilka ändamål de direkta kostnaderna redovisas nedan.

Med hänsyn till dels de stora svårigheterna att rätt redovisa en fondering för ständiga ledamöter, dels omständigheterna att den löpande driften måste bestrida kostnaderna för dessa, har styrelsen beslutat upplösa denna fond. Detta oaktat har icke minst genom majoren Sture Wennerholms nitiska och oppoffrande arbete – Samfundets fonder under året stigit med drygt 18.000:– kronor.

Insamlingen till hembygdsfonden har under året fortsatt under ledning av major Sture Wennerholm. Fondens avkastning används till skydd och vård av svensk

bygd och natur. Under året har insamlats kronor 35.000:—.

Samfundets ekonomiska ställning framgår av följande sammanställning:

UTGÅENDE BALANS KONTO 31.12.1963

Kassa-, postgiro och banktillgodohavanden.....	160.770:17	
Aktier och inventarier	2:00	
Reskontran	64.404:17	57.677:08
Lager — tidskriften	1.400:00	
— litteratur	600:00	
Statsanslag		50.000:00
Personalens källskatt		8.363:00
Ständiga medlemmar		8.000:00
Hembygdsfonden		85.155:38
Markarydsfonden		19.913:91
Underskott	5.933:03	
	<u>229.109:37</u>	<u>229.109:37</u>

RESULTATKONTO 31.12.1964

Medlemsavgifter		80.566:45
Statsanslag		95.000:00
Diverse inkomster		3.580:44
Tidskriften	29.916:18	
Upplysningsverksamhet	12.244:83	
Landskapsvården		33.582:29
Medlemsregister	4.335:42	
Löner	123.332:55	
Omkostnader	48.694:37	
Ständiga ledamöter		8.200:00
Överskott	2.405:83	
	<u>220.992:18</u>	<u>220.992:18</u>

UTGÅENDE BALANS KONTO 31.12.1964

Kassa-, postgiro och banktillgodohavanden.....	159.028:42	
Aktier och inventarier	2:00	
Reskontran	75.224:92	48.478:28
Lager — tidskriften	1.400:00	
— litteratur	600:00	
Statsanslag		55.000:00
Personalens källskatt		6.882:00
Hembygdsfonden		113.804:05
Markarydsfonden		17.584:56
Upplysningsverksamheten	333:75	
Omkostnader	1.632:60	
Resultat		
Balanserat underskott	5.933:03	
årets överskott	2.405:83	
	<u>3.527:20</u>	
	<u>241.748:89</u>	<u>241.748:89</u>

STYRELSEN
SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD
Stockholm den 7 april 1965

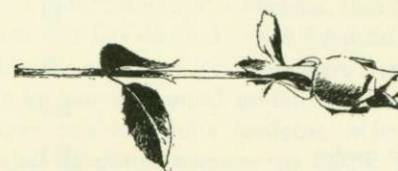
Allt för trädgården

Frö Lökar Rosor

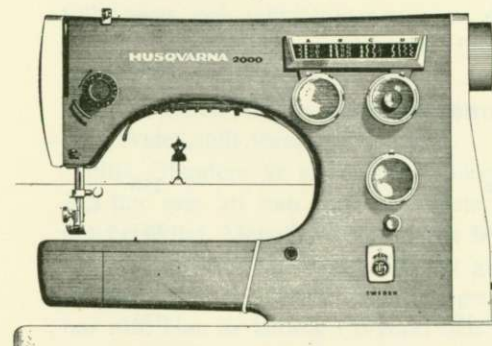
Träd och buskar Perenna växter

Redskap Bekämpningsmedel

Weibulls
Landskrona

*hemmets
nyttigaste
lyx...*

familjesmaskinen med

- Colormatic
- nyttosömmar
- knapphål (utan tygvändning)
- dekorativa mönstersömmar
- klämfri skyttel
- friarm
- reduktionsväxel
- service över hela landet

HUSQVARNA 2000

Innehållsförteckning

<i>Erik Lundberg: Gamla städer i stöpsleven</i>	35
<i>Hans Westman: Traditionen i modern stadsbebyggelse</i>	37
<i>Sven E. Noreen: Stadsplanering i centrum</i>	44
<i>Carl Albert Andersson: Minnenas Filipstad åt framtiden</i>	56
<i>Bengt Emanuelson: Något om Arboga och dess stadsplaneproblem</i>	64
<i>K. E. Ahlgren: Funderingar kring Västerviks gamla stadskärna</i>	71
<i>Sten Hummel-Gumælius: Ett kulturresevat i Upsala?</i>	76
<i>C. G. Holdar: Visby — trivsel och trängsel</i>	82
<i>Gösta Karlsson: Idyll och verklighet</i>	88
<i>Per Andersson: Östersund</i>	95
<i>Erik Lundberg: Att restaurera 2</i>	102
<i>Erik Hofrén: Byggnadsvårdens mål och medel</i>	133
<i>Jöran Forslund: Hotat av rivning</i>	137
<i>Yngve Larsson: Om mark</i>	142
<i>Hjalmar Lindström: Naturvården och friluftspolitiken — en kulturfråga</i>	147
<i>Bygge och landskap i dagens samhälle</i>	156
<i>En motion om Samfundets verksamhet</i>	164
<i>Ronnebyidyll bevaras</i>	169
<i>Program för Samfundets sommarmöte 1965</i>	171
<i>Carl Olov Orback: Fritidsbebyggelsen och landskapet</i>	176
<i>Böcker om natur och bygd</i>	178
<i>Samfundets verksamhetsberättelse för år 1964</i>	180

En bondekung i Hälsingland

Han kallades bondekung, men har aldrig någonsin gjort anspråk på att få ha en kungs befogenheter. Visst har han varit med där det skiftats hugg eller diskuterats styrelsesätt, men det mesta i livet har "Olanders-Nils" i Edsbyn tagit från den humoristiska sidan, och det är nog det riktiga då allt kommer till allt.

Det är alltså fråga om jordbrukaren — eller förre jordbrukaren — f. d. kommunal mannen och f. d. fjärdingsmannen men alltså aktive hembygdsvårdaren Nils Olanders på Backagården i Edsbyn. Han har fyllt jämna 75 år — i slutet av året — och då ansåg han att han borde "abdikera" från sin post som "kung i eget rike", d. v. s. det stora jordbruket mitt i industrisamhället Edsbyn. Han har överlämnat styret åt två syster-söner och har därmed också frånträtt ansvaret. Däremot är han alltså ledamot i styrelsen för Ovanåkers hembygdsförening, och i den egenskapen är han en central gestalt. Då det gäller föreningens utomordentligt vackra och värdefulla fastighet, Mårtensgården, är han den självskrivne guiden då gäster kommer på besök. Han kan allt om de gamla, värdefulla vägg- och takmålningarna, om de säregna samlingarna och framför allt om gårdens egen historia. För hembygdsföreningen har han betytt ofantligt mycket under många år och han har aldrig sparat sig då det gällt arbete vid de årligen återkommande "Persmässorna" eller i övrigt då det gällt föreningens bästa.

Nils Olanders är en originell personlighet, en särpräglad människa. Jag har sagt att han tagit det mesta från den humoristiska sidan, och det är riktigt. Men det betyder inte att han alltid gått omkring och sett livets allvar med ett leende. Då det gäller kan hans repliker få en klang av vasst stål, och då vet omgivningen att han är övertygad om att han har rätt. Han är kunnig i mycket och har även deltagit i det kommunala livet. Men främst är det som jordbrukare han gjort sig känd, driftig och noggrann, och trots sin konservativa inställning har han inte varit rädd för att pröva nytt. Ett bevis på konservatism, men också framsynthet är, att i den stora, moderna ladugården på Backa gård står en av landets

finaste — och även den sydligaste — besättningen av hornlösa fjällkor. Tidigare var fjällkon den vanligaste i dessa trakter, men den har överallt trängts ut av den rödbruna rasen. På Backa har man emellertid med framgång förädlat och till högmjolkande kor dragit upp den vanliga fjällkon, och med mycket gott resultat.

Att vara jordbrukare och bonde i ett samhälle som Edsbyn, som under en mansålder genomgått en total förvandling från jordbruks- till industribygd, har inte varit så lätt. Då Nils Olanders föddes fanns en och annan bondsmedja och ett par mindre sågverk inom kommunen. Det var händiga och experimentsugna smeder och möbelsnickare som kom att omskapa och totalt omgestalta hela samhället. I en smedja experimenterade man fram en sågbåge som blev en stor vara ute på marknaden, i en annan föddes en yxa, och i en liten snickarverkstad fick man fram en pinnstol, som efter några år blev en världsartikel. Nu har det undan för undan vuxit upp storindustrier kring pinnstolarna, sågbågarna och yxorna och det har betytt, att stora arealer av jordbrukets mark — och även många byggnader — har måst maka åt sig för industrin. Det har också i viss utsträckning gällt Backa gård och Nils Olanders, men trots att den ena industriskorstenen efter den andra skjutit upp i höjden och den ena hyreskasernen efter den andra kapat åt sig av åkerjorden, har livet på Backa gård ändå gått i den vanliga och gamla rytmen. Som alla andra invånare i denna "Sveriges största by" har Nils Olanders med blida ögon sett industrins tillväxt och småindustriernas och hantverkarnas rörelse öka, men han har ändå aldrig tappat kontakten med och intresset för jordbruket, som fått utveckla sig enligt moderna principer i skuggan av industribyggnaderna och hyreskasernerna.

Nils Olanders är allas vän. Unga pojkar och flickor som möter honom under hans promenader genom samhället hejar på honom och slår gärna sällskap med honom, de gamla tyr sig till honom och ber ofta om råd. Det har varit så i långa tider att man gått till Backa "för att resonera med Nils", vare sig det gällt egna angelägenheter eller något för samhällets bästa. Backagården är liksom en by i den stora byn där den ligger uppe på en höjd i norra delen av Edsbyn med en krans av stora byggnader kring den stora gårdsplanen.

Som jag tidigare sade är det inte så enkelt att kunna stå på sig då ett industrisamhälle byggs upp eller då krav på breddning av vägar uppstår. Visst har det hänt att den moderna tiden kommit för att rumstera om även på Olanderskullen. Då vägen mot Voxna, som går omedelbart intill Backa, skulle breddas, ställde man krav på att få gräva in sig i kullen. Nils Olanders ansåg inte att det var absolut nödvändigt, det fanns plats åt andra hållet. Ett par små uthusbyggnader, s. k. häbbren lät han flytta, men längre gick det inte att få honom.

Nils Olanders framför en del av olandersgårdens samlingar och priser, som han genom insatser på olika områden erövrat eller gjort sig förfänt av.

I Mårtensgården, alltså hembygdsgården, finns utomordentligt värdefulla samlingar av gammalt silver. Det är till stor del Nils Olanders förtjänst att dessa dyrbarheter hamnat här och inte i privata samlares lådor och fack. Nils Olanders känner hela bygden och han visste var han skulle vända sig då det gällde att köpa det som riskerade att skingras. Det lär vara så, att han en gång bjöd 1.000 kr. för en mycket fin samling, och fick den för hembygdsföreningens räkning. I dag kan knappast den kollektionen köpas för pengar.

Samlingar av konst finns också i hembygdsgården, och då den märkliga naivisten Lim-Johan, riksbekant för sina underliga tavlor, upptäcktes, passade Nils Olanders på och köpte upp några av hans tavlor för hembygdsföreningens räkning. Dessa räknas nu som verkliga dyr-

Nog ser den ändå ut som en herrgård den anrika olandersgården.

gripas. En hel del konstverk i olja och skulpturer finns i gårdens samlingar, väl bevarade och bevakade. Att det ännu inte finns några "modernistiska" tavlor i hembygdsgården får väl också tillskrivas Nils Olanders misstänksamhet mot allt vad ismer heter.

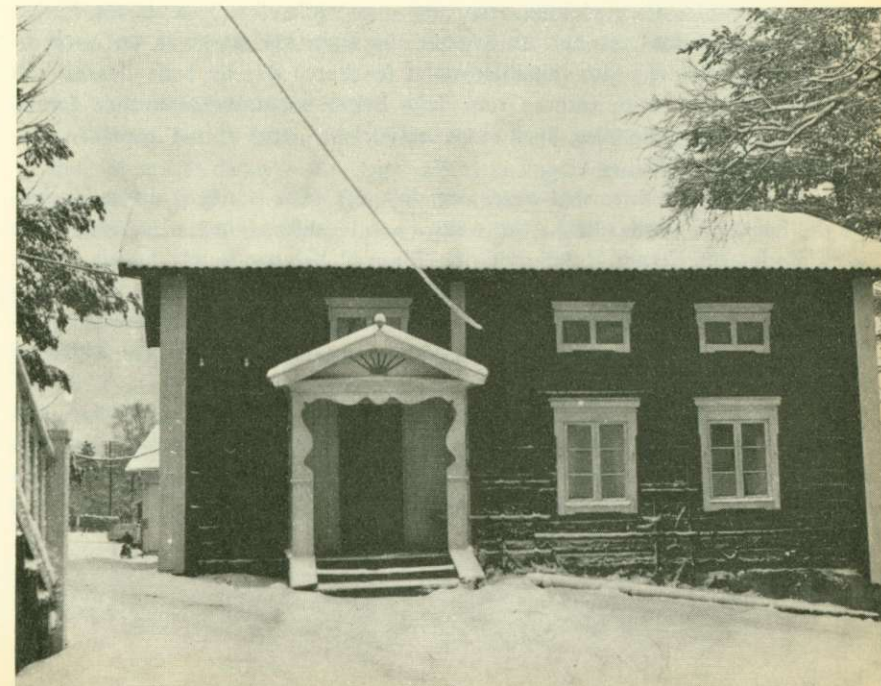
Som tidigare nämnts har Nils Olanders också tjänstgjort som fjärdingsman. På den tiden behövdes det egentligen bara sunt förnuft och ett par starka nypor för att få den sysslan, framhåller han. Han hade bådadera, och kunde också skaffa sig respekt, och då det ibland gick hett till vid dansbanorna i socknen behövde han endast visa sig för att det åter blev lugnt. Men han trivdes inte riktigt bra som lagens hantlangare, och hur det kom sig att han bad om befrielse från uppdraget berättar han själv. Han skickades en dag av länsmannen att göra utmätning hos en arbetare som häftade i skuld för skatten. Då han kom till mannen och såg hur han bodde i ett litet kök med en hel skock av barn, vände han om utan att ha delgivit mannen utmätningen. Till länsmannen sa

han att han önskade att man "hoppade över" det där ärendet, men denne förklarade att "rättvisan skulle ha sin gång" och företog utmätningen, om det nu fanns något att mäta ut. Men Nils Olanders ville inte medverka till något så grymt och lade in om befrielse från uppdraget.

Nils Olanders har levat sitt liv ogift, men därför har han inte varit någon enstöring eller ensam. Han har en stor släkt omkring sig, det har varit flera bröder och systrar i familjen, och syskonbarnen är många och alltid välkomna hem. Det är endast några som blivit kvar vid jorden, de flesta har "utvandrat" och sökt sig till andra yrken. För inte så länge sedan "lösgjorde" Nils Olanders en ganska ansevärd summa och överlämnade som gåva till 17 syskonbarn med motiveringen: — Dom som är unga och skall skaffa saker och ting till ett hem behöver pengar.

Så nog är han en centralgestalt ändå, denne Olanders Nils som är du och bror med hela bygden och hela den stora släktens huvudman. En sak är säker, nämligen att om detta ansevärda jordbruk med de stora och många byggnaderna, de vidsträckta skogarna och kvalitetsbesättningen i ladugården låge ett 30-tal mil längre söderut, skulle Olanders Nils betraktats som en välbärgad godsägare och med rätta kallas kung i sitt rike. Men i dessa bygder, där demokratin trängde igenom mycket tidigt, eller rättare sagt, alltid existerat, åtminstone på landsbygden, är han och vill han vara en vanlig bonde. Men kanske inte så vanlig ändå.

Bland de många byggnaderna på kullen är denna väl bevarade "lillstuga".

Kommunerna och kulturminnesvården

En kort rubrik kan aldrig helt fånga innehållet i en uppsats. Det är troligen därför så många uppsatser inte anses ge svar på den eller de frågor, som rubrikerna ställer upp. För att i någon mån eliminera en kritik av det slaget, vill jag börja med att ge en definition på två av rubrikens tre ord.

Med *kommuner* avser jag i första hand de borgerliga primärkommunerna, alltså landskommuner, köpingar och städer. Därmed har jag inte alls bortsett ifrån att en kommunbildning sådan som församlingen har mycket stora kulturminnesvårdande uppgifter. I dess vård finns ju sockenkyrkan — ofta av medeltida ursprung — och alla dess inventarier, kyrkogården med dess minnen av bygdens liv samt kyrkoarkivet, en oundgänglig fyndgruva för alla lokalhistoriska forskare. Det är bara det att allt inte får plats inom samma ram. Icke heller sekundärkommunen landstinget finns med, trots dess stora betydelse — inte minst som anslagsbeviljande organ.

Med *kulturminnesvård* avser jag dels det som — något diffust — kallas hembygdsvård, alltså även natur- och landskapsvård, men även olika åtgärder att bevara dokument och föremål belysande vår kultur (arkiv, museer) samt åtgärder att sprida kunskaper om hembygd och kulturminnen (undervisning, turistpropaganda). Till skillnad från det förra begreppet har detta begrepp en mycket vidsträckt — ja, kanske rent av löslig innebörd.

Huvudman för fornminnesvården är staten. Genom riksantikvarieämbetet och landsantikvarierna ser man till att fornminneslagen följes. Riksantikvariens ordsambud — i regel en i var socken — är "det yttersta fingret på lagens långa arm". — Fornminneslagstiftning har funnits i

många år och riksantikvarieämbetet instiftades redan på Gustav II Adolfs tid. Huvudman för naturvården är också staten. I varje län handhaves beslutanderätten i en rad frågor av länsstyrelsen, som vid sin sida plägar ha ett rådgivande organ, naturvårdsrådet. Även arkivväsendet är en statlig uppgift med riksarkivet som högsta instans och landsarkiv inom ett antal regionala områden. Även i vissa andra avseenden har staten sin hand med i spelet, men det kan i det här sammanhanget förbigås.

Vad har då kommunerna för uppgifter?

Låt oss se på de olika kommunala organen och studera i första hand vad lagen säger, i andra hand vad som är praxis och slutligen vad som kan vara rimliga önskemål.

Vi börjar alltså med *kommunens styrelse*, dvs. kommunalnämnden i i landskommuner och köpingar, drätselkammaren i städerna.

I kommunallagens 30 § stadgas om kommunens styrelses skyldighet "att vårda och förteckna de kommunala arkiven, i den mån sådant ej enligt denna lag ankommer på annan". Det är främst i det egna arkivet man har att vårda, men andra kommunala organ kan överlämna den del av arkiven, som ej erfordras för det löpande arbetet, varvid kommunens styrelse har skyldighet att fullgöra samma uppgifter beträffande detta.

Då kommunerna — till skillnad mot kyrkoarkiven — inte har någon som helst leveransskyldighet till offentliga arkiv (landsarkiven), innebär detta ett mycket stort ansvar för kommunens arkivvårdande organ. Mycket gamla och mycket viktiga handlingar blir kvar inom kommunen. Detta innebär inte bara fördel för de lokalhistoriska forskningarna, det är samtidigt en stor fara för att arkivmaterial förstörs eller förkommer. Tyvärr har så också skett tidigare, men nuförtiden har en betydande uppräckning ägt rum, och många kommuner har mycket goda arkivlokaler med ett välordnat material.

I denna del av kulturminnesvården — för framtidens forskning kanske den viktigaste delen — föreligger alltså en lagstadgad skyldighet för kommunerna att företa vissa rent positiva åtgärder.

Kommunerna kan dock inom arkivvården göra mycket utöver vad lagen kräver, utan att det därför skall varken vara särskilt kostsamt eller arbetskrävande. De olika folkrörelser, som är representerade inom kommunen, har ofta dåliga arkivmöjligheter. En del av dem har kanske egna lokaler, andra för en mera ambulerande tillvaro. Det vore av ett stort värde om kommunen upplät sitt arkiv för depositioner från de olika folkrörelsernas lokala organisationer. Arbetarnas fackliga och politiska organisationer har ju alltid möjligheten att sända in sitt material till Arbetrarrörelsens arkiv i Stockholm, som redan nu har en enorm materialsamling, och något av den möjligheten torde också föreligga för de

kooperativa föreningarna vis à vis KF:s arkiv. För andra organisationer finns ingen sådan möjlighet. I synnerhet när en organisation lägger ned sitt arbete inom kommunen, vore det för framtiden av ett oskattbart värde, om kommunen räddade undan arkivmaterialet till sitt arkiv. Naturligtvis med full rätt för organisationen att när som helst få det tillbaka, men med garantin att det i alla fall som kulturminnen bevaras för framtida forskning om kommunens historia.

Genom bl. a. landsarkivet i Uppsala har en inventering av privata arkiv påbörjats, som för Närke del omfattat Askers och Sköllersta kommuner. Skulle något privatarkiv kunna räddas genom att det deponerades i kommunens arkiv, kan därigenom ett betydande värde räddas för framtiden. Det är här inte fråga om stora kostnader för kommunen, utan mest en fråga om påpasslighet och framsynthet.

Ännu ett kort påpekande innan arkivvärden lämnas. I Sandvikens stad har sedan många år varit anställd en tjänsteman som — till en början som hobby, numera som tjänsteåliggande — samlat tidningsurklipp om kommunen och bygden. Det har blivit en lång rad volymer i Sandvikens arkiv av detta välordnade material, oskattbart för framtidens forskare. De 30 banden omfattar över 25.000 pressklipp. Liknande klipparkiv finns på många håll, t. ex. Sigtunastiftelsen eller Statsvetenskapliga institutionen i Uppsala för att nämna ett par av de mest anlitade. Även Saxons Närkearkiv i Örebro stadsbibliotek och Örebro läns museums bygdearkiv har dylikt material, liksom de flesta välordnade arkiv gärna bevakar vad som pressen skriver inom deras speciella intressesfär.

Det kostar så litet tid för någon tjänsteman (eller förtroendemän) inom kommunen att dag för dag göra dessa små klipp, datera och klistra upp dem och sortera in dem i pärmar. Det är väl värt att tänka på och även omsätta tankarna i handling.

I detta sammanhang skall naturligtvis också fotografimaterial bevaras. Lokalredaktörerna brukar gärna tillhandahålla kopior av de bilder man tar. Amatörfotografierna har sällan något emot att resultatet av deras mödor bevaras. Vid bouppteckningar, intagning på ålderdomshem o. d. tillfällen brukar äldre kort kunna tillvaratagas. (En liten samvetsfråga: hur många kommuner har fotografier bevarade av sina välgörare, donatorerna?)

Även inom *bostadspolitikens* ram kan kommunerna göra en kulturminnesvårdande insats. Kommunalnämnden (eller drätselkammaren) är i regel förmedlingsorgan för statliga bostadslån. Enligt Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen nr 161/1960 och riksdagens beslut med anledning därav kan numera statliga bostadslån lämnas till ombyggnad av kulturhistoriskt synnerligen värdefull byggnad (Bostadsstyrelsens cirkulär Sfo nr 207). Ansökan om sådant lån — alltså extra lån utöver vad som

”normalt” skulle ha erfordrats för ombyggnaden — skall ställas till Kommunen och insändas till länsbostadsnämnden, som efter att ha hört landsantikvarien och länsarkitekten skall med eget yttrande vidarebefordra ärendet till bostadsstyrelsen, som därefter inger ärendet till Kungl. Maj:t. Detta ger alltså möjlighet till att man kanske kan bevara en aldrig och kulturhistoriskt värdefull manbyggnad på en gård, utan att behöva rygga tillbaka för den merkostnad en restaurering eljest skulle medföra. Att låneformen ger betydande fördelar i äldre städer, där man kanske vill bevara ett stycke av den gamla miljön och kan göra detta genom att helt enkelt bygga om de gamla husen till moderna, men ändå lika idylliska bostäder, är uppenbart. Man behöver bara se på en del områden uppe på Söder i Stockholm, där man inrett ”konstnärsbostäder” i gamla söderkåkar, vilka bostäder blivit mycket efterfrågade just på grund av de stora trevnadsvärdena.

T.o.m. byggnadslagen har ändrats för att möjliggöra expropriation av historiskt eller kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. I lagen har införts en § 44a (Sv. F. 218/1963) som avser att möjliggöra sådan saneringsverksamhet, som har till ändamål att åstadkomma en upprustning av äldre, kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Problemet har aktualiserats främst genom planerna på en upprustning av Gamla Stan i Stockholm men avses kunna gälla hela landet. En dylik saneringsverksamhet skulle inte åsyfta att riva ner gamla bebyggelsen och ersätta den med nya moderna hus, utan skulle främst ta sikte på att skydda och bevara den befintliga stadsbilden för framtiden, även om man i den äldre restaurerade bebyggelsen kan tvingas ”spränga in” en och annan ny byggnad; dock utformad med hänsyn till stadsbildens miljö och skala. Det är främst stadsbebyggelsen man vill ge en möjlighet att bevara genom denna lagstiftning. Städer som Ystad, Eskilstuna och Skänninge har lyckats bevara enstaka gatubilder på ett utmärkt sätt.

En annan möjlighet, som här endast i förbigående behöver beröras, är att flytta över byggnader och ”bygga upp” en ny stadsmiljö på annat område. Så skedde först i ”stadskvarteret” på Skansen, men har nu fått efterföljare i ”Gamla Linköping” samt ”Vadköping” på Lars Bohms udde i Örebro. På något annorlunda sätt har man löst problemet i Västerås, Härnösand och Södertälje.

Kommunens styrelse är det penningvårdande organet i kommunen. Om kommunen skall ge *anslag* är alltså detta organs mening ett tungt vägande motiv för fullmäktigeförsamlingens ställningstagande. Någon skyldighet för kommunen att ge anslag t.ex. till hembygdsförening eller till kulturminnesändamål finns inte, men prejudikaten visar att en mycket vidsträckt rättighet att bevilja sådana anslag föreligger. Sålunda har kommun ansetts ha rätt att bevilja anslag till skrivande och utgivande av

ortens historia (RÅ 1910 C89; 1922 S16), anslag till hembygdsmöte med utställning (RÅ 1926 S197), anslag till uppförande av museum även i helt annan del av länet (RÅ 1930 S5), anslag till hembygdsförening för flyttande av kulturhistoriskt värdefull byggnad (RÅ 1946 S497). Att anslagsrätten kan gå rätt långt visar de speciella prejudikaten att Stockholms stad ansetts ha rätt att bevilja Strindberg-sällskapet anslag för inköp av och utgivande av August Strindbergs brev (RÅ 1947 I31), och samma rätt har Leksands kommun haft att bevilja anslag till uppförande av Himlaspelet (RÅ 1956 I27).

Hembygdsvård och kulturminnesvård har alltså enligt kommunallagens 3 § ansetts vara en "kommunens angelägenhet" även i fall där den direkta anknytningen till kommunen varit mycket bräcklig. En kommun kan, utan någon som helst risk för att beslutet på besvär upphäves, bevilja anslag till kulturminnesvården och de frivilliga organisationer både utom och inom kommunen, som sysslar med dessa angelägenheter.

Det är också en hel rad kommuner inom Örebro län som "i egen regi" givit ut socknens historia. Så gäller t. ex. Hällefors, Hardemo, Kumla stad och landskommun, Stora Mellösa, Frövi köping, Viby samt andra som givit frikostiga anslag till dylika arbeten, såsom Fellingsbro, Grythyttan, Ljusnarsberg m. fl.

Beträffande *hembygdsgårdarna* (ej att förväxla med bygdegårdar, vilket ofta göres) måste några ord sägas. Det finns en rad dylika inom länet. Flera av dem har tillkommit helt på privat initiativ och bekostnad. Föreningarna har släpat ihop pengar genom fester och lotterier; donationer, gåvor och frivilligt arbete har gjort resten. I vissa andra fall har kommunerna givit anslag, dock endast sällan några mera betydande belopp.

En rundtur till dessa små hembygdsmuseer — ofta fyllda med inventarier belysande vår lokala vardagshistoria — ger vid handen att flera av dem inte längre kan underhållas på det sätt som vore önskvärt. Den första generationen hembygdsvårdare är borta och de har inte fått så många och så handlingskraftiga efterföljare, som erfordras för att fullfölja intentionerna, vilka kanske varit mycket optimistiska. Sanningen är tyvärr, att en del av våra hembygdsgårdar snabbt går sitt förfall till mötes.

Här är ett område där kommunen kan och bör gripa in. De flesta kommuner har numera byggnadsteknisk expertis till förfogande. Det kostar varken särskilt mycket arbete eller pengar att åtminstone se till att taken är hela och att skorstenarna inte ramlar ner, eller att rötan inte får fäste i väggarna. Det skall givetvis inte ske så, att kommunerna "tar hand om" hembygdsföreningens egendom och "kopplar av" hembygdsvännerna från skötseln av deras egen gård. Ett kraftfullt och snabbt un-

derstöd på just den punkt där det behövs är det rätta. Ett "punktstöd" utan förmyndaridéer men med öppen blick för det värdefulla, som bör bevaras.

Byggnadsnämnden är ett annat kommunalt organ, som kan utöva aktiv kulturminnesvård. I 9 § byggnadsstadgan sägs "Områden med särskild naturskönhet eller säregna naturförhållanden, bebyggelse med särskilt värde ur historisk eller kulturhistorisk synpunkt eller ur skönhetssynpunkt samt områden som äro lämpade och behövliga för friluftsliv skola såvitt möjligt bevaras. Om skyldighet att bevara fasta fornlämningar är särskilt stadgat."

Här är alltså fastslaget, att ett kommunalt organ i sitt arbete med planläggning för bebyggelse skall ta hänsyn till de intressen som hembygdsvårdarna anser vara sina. Det är en lagligen fastslagen skyldighet, en tjänsteplikt för byggnadsnämnderna att tillgodose dessa intressen. Det bör framhållas för varje byggnadsnämnd, som med hänvisning till exploateringstal o. d. vill radera en värdefull miljö för att få plats med aldrig så moderna familjebostäder.

Det är dock inte endast beträffande planläggningen som byggnadsnämnden har skyldigheten. Skyldigheterna gäller också i det dagliga övervakandet av byggandet, vid beviljande av byggnadslov inom redan fastställd plan och vid beviljande och tillstyrkande av dispenser för områden utom plan. Att skapa en god miljö är byggnadsnämndens huvuduppgift vid sidan av den rent byggnadstekniska. Och inte bara att skapa en god miljö. Även bevara den miljö som finns. En i bästa mening kulturminnesvårdande uppgift.

Inom Örebro län finns numera knuten till varje kommuns byggnadsnämnd en stadsarkitekt. Med denna arkitekt bör hembygdsföreningen söka samarbete. Varför inte ett föredrag på årsmötet om gemensamma intressen och problem? Årsmötesprogrammet behöver inte nödvändigt handla om forntiden. Det kan även någon gång handla om framtiden.

Innan vi lämnar byggnadsnämnden vill jag också peka på en liten detalj, där nämnderna kan göra en del för kulturminnesvården, som inte kostar något alls. I samband med planläggning brukar också nämnden — eller planförfattaren — föreslå kvartersnamn och namn på gator och andra allmänna platser. Det är kanske lätt att beträffande kvarteren föreslå blomnamn t. ex. Prästkragen, Vitsippan, Gullvivan etc. eller fåglar: Svanen, Örnen, Ejdern etc. Och för gator blir det Storgatan, Villagatan, Köpmangatan etc. Vederbörande bör betänka, att det i bygden finns ofta gamla ägonamn eller andra benämningar, som eljest om några generationer är bortglömda, men som lämpligen kan bevaras i kvarters- eller gatunamn. Även personer, som på ett eller annat sätt varit knutna till bygden, bör få sina namn bevarade på detta sätt.

Skolstyrelsen ombesörjer undervisning och en del av uppfostran av den nya generationen, som så småningom skall övertaga vårt arbete och vårt ansvar för samhället. Det gäller alltså för kommunen att på lämpligt sätt denna väg bibringa barnen den rätta känslan för hembygden och landskapet, för våra kulturminnen och för vår historia. Främst är det naturligtvis lärarna det kommer an på. En intresserad lärare kan lägga hembygdsundervisningen, historiektionerna och samhällsläran på ett sådant sätt att denna känsla förstärks och blir levande bland barnen. Hur mycket roligare är det inte att genom vandringar i bygden själv få "upptäcka" bygravfält och domarringar. Att själva få försöka tyda runstenarnas text eller upptäcka den gamla strandlinjen efter en sjösänkning etc.

Även när det gäller skolornas anskaffande av undervisningsmaterial och läroböcker — där skolledaren och styrelsen har det avgörande inflytandet — kan man påverka möjligheterna att sprida kunskap och känsla för fädernebygden.

Utflykterna, friluftsdagarna och skolresorna kan läggas på sådant sätt att de tjänar samma syfte, och kommunens anslag till sådana ändamål kan avpassas och användas med särskild inriktning på kulturminnesvården. Att även andra skolämnena, t. ex. naturkunnigheten eller uppsatsskrivningen kan utnyttjas för hembygdskänslans inriktning vet också varje lärare.

Att besök med barnen i hembygdsgården bör ingå i undervisningen är så självklart att det knappast behöver nämnas, men bör tas med för fullständighetens skull.

Biblioteksstyrelsen och kommunens bibliotekarie har också sin del av ansvaret för kulturminnesvården. I biblioteket bör naturligtvis en rik samling av litteratur om länet eller landskapet samlas. Om kommunen bör givetvis all litteratur finnas, i den mån den kan erhållas för rimligt pris, likaså länets hembygdsförbunds årsbok, som alltså saknas på många lokala biblioteks hyllor. Även de så förkättrade samlingsverken om "gods och gårdar" bör finnas, då de trots allt om ett antal år kommer att vara lättillgängliga uppslagsverk för bygden. Kritiken mot dessa verk gäller ju framförallt prissättning och — för vissa verk — urvalsmetoden. I biblioteken skall samlas inte bara de skrifter om kommunens historia som kommit ut under årens lopp, utan även diverse små tryck om "moderna tider". Så t. ex. bör den lokala sparbankens årstryck, sjukkassans årsberättelser, kommunens stater och förvaltningsberättelser, församlingsblad, olika organisationers berättelser i den mån de tryckes eller dupliceras, reklamtryck från kommunens företag och gärna tidskrifts- och tidningsartiklar om dessa i specialtidskrifterna i den mån inte årgångarna ändå finns på biblioteket.

Men inte bara denna topografiska litteratur bör finnas i bibliotekets hyllor eller magasin. Där bör också finnas böcker om och av bygdens stora män, — praktiskt taget alla svenska bygder har sina stora män (och kvinnor också förstås).

I en del kommuner finns det *fritidsnämnd*, *turistnämnd*, *kulturnämnd* eller liknande organ. Att dessa nämnder har speciellt intresse av kulturminnesvården behöver näppeligen understrykas. Vid utnyttjande av fritidsområden skall naturligtvis fornminnen, naturminnesmärken, vackra lövängar, utsiktspunkter eller vad det nu kan gälla tas till vara som rent positiva värden i nämndens arbete till allmänhetens trevnad. Nytt och nöje skall naturligtvis gå hand i hand. I synnerhet den unga generationen kan man få positiv på denna väg. Inte sällan har fritidsnämnden hand om kontakten med de frivilliga ungdomsorganisationerna och stundom även anslagsfördelningen till dessa. Det är inte alls betydelselöst om idrottsföreningar, scoutkårer och andra får en viss vägledning i "naturvårdsvett" eller hembygdsvård i de sammanhangen. Scoutövningar eller orienteringstävlingar med anknytning till minnesmärken kanske väcker någon till intresse för kulturminnesvården.

Turistnämndens uppgift — i de fall sådan finns — brukar vara att ta hand om de utifrån kommande resenärerna och för dem att stanna upp en stund och göra av med pengar inom kommunen. I de stora städerna är det kanske också fråga om att arrangera rundturer o. d. även för kommunens egna invånare. I båda dessa fall gäller det att ta tillvara "traktens sevärdheter" och då är det naturligt att kulturminnena kommer i förgrunden. Här är sambandet så naturligt, att någon mera ingående argumentering näppeligen erfordras. Hembygdsföreningarna bör dock bevaka sina "intressen" vid utformandet av turistbroschyrer av skilda slag. Ett intresse, som bör inrikta sig på att få med det väsentliga och inte blott på att förstora upp utan också att ge saker och ting de rätta proportionerna. Att lova mer än vad man kan hålla är i längden en dålig reklam.

Kulturnämnder — ibland konst- och kulturnämnd, någon gång konst- och parknämnd — är organ som ibland är väldigt aktiva och som på andra håll fått sjunka ned i nästan fullständig betydelselöshet. Här — som på nästan alla områden förresten — är det den personliga insatsen, det personliga intresset och inflytandet som nämnden står och faller med. I en kulturnämnd som gör skäl för namnet måste hembygdsföreningen vara representerad. I många fall finns dock inte nämnder av detta slag, utan dess uppgifter fullgöres av kommunalnämnder eller drätselkammare.

I en kommun i länet — Sköllersta — finns en *hembygdskommitté*, en rent kommunal kommitté alltså, som har att arbeta för hembygdsvården

inom kommunen. Den samarbetar med hembygdsföreningarna och den skall för sitt årliga anslag — ty den har sådant — göra studiebesök med skolans avgångsklass i hembygdsgårdar och till kommunens fornminnen. Det är den kommunens sätt att arbeta för hembygdsvården och många andra sätt kan tänkas.

Vad har då *hembygdsföreningarna* för roll i detta sammanhang? Ja, ovan har på flera ställen omnämnts olika uppslag i den vägen, men mer kan kanske vara att säga.

Främst skall hembygdsföreningen vara idégivare och initiativtagare. De kommunala nämnderna är ofta så överhopade av uppgifter att man inte kan ägna så mycket tid åt kulturminnesvården, som önskvärt vore. Förslag och uppslag från hembygdsvännerna mottages därför i regel välvilligt, under förutsättning att de är väl underbyggda med sakskalet och förnuftiga motiveringar. Det är klart att en del av hembygdsföreningens med entusiasm framförda förslag vid den hårdhänta behandlingen i de kommunala organen kan falla "under bordet", men ibland är det ett "fall framåt" och då gäller det att inte låta sig nedslås, utan att komma igen "laddad" med nya starka argument, kanske med ett modifierat förslag e. d.

Hembygdsföreningarna skall visa samarbetsvilja både mot kommunen och mot andra föreningar. I vissa föreningar har man upplåtit hembygdsgården eller något rum i den, till andra föreningar för sammankomster. Ofta måste det ske under sommarhalvåret, då man ofta saknar både belysning och rejäla uppvärmningsanordningar. Men det gör ingenting, viktigast är att hålla intresset vid liv och helst utöka det.

Varför inte inbjuda kommunalnämnden eller rent av fullmäktige att ha ett sammanträde i hembygdsgården? Att bara inbjudas fullmäktige till en vanlig hembygdsfest har kanske inte alltid den rätta effekten. Många ledamöter är så upptagna och ledsna på "utespring" om kvällarna att de hellre stannar hemma den kvällen. Till ett sammanträde, kallat i laga ordning av ordföranden, kommer man alltid om man har tid, och då kan föreningen passa på att visa hembygdsgårdens samlingar, kanske rent av bjuda på kaffe. Någon kanske utbrister indignerat: "Det är ju mutor", men det skall man nog inte ta så hårt. Att man kan räkna på litet mera förståelse av en förut kallsinnig fullmäktigeförsamling, är dock alldeles säkert.

Först och sist är det dock den *personliga insatsen* det gäller. Det personliga intresset, det personliga initiativet, de personliga kontakterna. Att få så många som möjligt intresserade för arbetet är målet. Och framförallt många kommunalmän. Den blir värdefulla medarbetare för kulturminnesvården. Och sådana behöver vi. Många!

Åsarnas rikedom och skönhet

Rullstensåsarna är i stora delar av landet ett markant inslag i landskapet. De väldiga grustäkter, som byggandet av vägar och hus fört med sig utgör ett av landskapsvårdens svåraste problem och det kommer knappast att minskas.

Nyligen har den kände naturvårdaren Tord Ingmar i D.N. framlagt en del synpunkter på denna fråga och vi återger den med någon förkortning:

En rullstensås kan ses som helt enkelt en grus- och sandavlagring, lämplig att utnyttja för bl.a. väg- och husbyggen. Det är vad exploatorerna gör. Men rullstensåsarna är också bärare av landskapskaraktären, omistliga som illustrationer till vårt lands utveckling under och efter istiden och värdefulla som fritidsområden. Exploateringsintressen står alltså mot skyddsintressen. Hur skall de avvägas?

Ingen vill väl stoppa all vidare exploatering av åsar och andra grus- och sandtillgångar. Å andra sidan är väl de flesta numera överens om att exploatering bör ske med tillbörlig hänsyn till övriga intressen. Bl.a. skall täkterna iordningställas efter avslutad brytning och inte lämnas som trasiga månlandskap, såsom hittills ofta varit fallet — låt vara att förhållandena härvidlag börjat förbättras.

Men det vore orimligt att låta naturvården beträffande åsarna enbart vara en fråga om snygg likvidation och vård av ruiner. Vi river inte längre medeltidskyrkor och gamla slott till byggnadsmaterial med kvarlämnande av ruingrunder ens i de fall då dessa byggnader har

förlorat sin ursprungliga funktion. Vi häpnar över den bristande känslan för kulturvården hos de 1800-talsbiskopar som lät sådant ske. Men ännu tillåter vi utan större samvetskval att naturminnen av högsta klass raseras.

Rullstensåsarnas karaktär av begränsade och icke förnyelsebara naturtillgångar måste vara en väsentlig utgångspunkt för en bedömning av deras skyddsfråga. Exploatering av dem är oåterkallelig och irreparabel. Även om åsarna bröts ut till sista gruskornet, skulle man slutligen bli tvungen att se sig om efter andra materialkällor. Ett definitivt skydd av en del åspartier skulle således endast innebära att man måste börja utnyttja de andra materialkällorna något tidigare.

Några länsstyrelser har låtit inventera åsar och andra grus- och sandavlagringar i länen och klassificera dem från natur- och kulturvårdssynpunkter. Inventeringen av Uppsala län visade att den sammanlagda volymen ovanför grundvattenytan av alla kända obebyggda åspartier i länet är omkring 500 milj. m³. Av dessa ligger omkring 150 milj.

m³, eller 30 %, i sådana åspartier, "klass 1", som vid inventeringen ansetts ovillkorligen böra skyddas.

Brytningen av grus och sand i Uppsala län var i slutet av 1950-talet ca 0,7 milj. m³ per år. Med oförändrad brytningstakt skulle det teoretiskt sett kunna dröja omkring 500 år innan frågan om exploatering eller skydd av "klass 1"-åsarna skulle behöva bli akut. Dock lär brytningen öka, i varje fall för en tid framåt, och vidare kan inte hela länet betraktas som en rimlig region för grustransporter. I Uppsalaområdet räcker sålunda de mindre skyddsvärda åsarna kanske inte mer än ett par generationer. Men som det nu är har *redan* flera "klass 1"-åsar kommit i farozonen — beroende på ägosplittring och avsaknad av en planmässig och samordnad täktlokalisering och på otillräckliga juridiska och/eller ekonomiska medel för en sådan lokalisering. Åsarna är med andra ord på väg att helt i onödan plottas bort.

Tillståndsplikt för exploatering kan visserligen utfärdas av länsstyrelserna beträffande avlagringar av betydelse för landskapsbilden. Enligt det förslag till ny naturvårdslag som riksdagen har under behandling i höst skall tillståndsplikten bli generell. Men denna plikt löser inte skyddsfrågan för några åsar, i varje fall inte för sådana i enskild ägo. Vägrar en länsstyrelse sökt brytnings-tillstånd, är markägaren nämligen berättigad till ersättning i den mån han bedöms lida "allvarligt men". Den summa staten anslagit för intrångsersättningar och inlösen av skyddsvärda naturområden innevarande budgetår, 4,5 milj. kr för hela landet, skulle endast

räcka för ett eller ett par någorlunda stora partier av Uppsalaåsen, om ersättningar för vägrad grustäkt bedömdes som hittills. Uppsala län skulle ensamt behöva disponera naturvårdsanslag av nämnda storlek under flera år framåt. Ansökningar om tillstånd för exploatering ligger nämligen redan inne hos länsstyrelsen beträffande "klass 1"-åspartier om sammanlagt 20 milj m³, och det är fara värt att detta tal har fördubblats inom några år. Landskapets utformning och vad därmed sammanhänger i socialt, kulturellt och naturhistoriskt hänseende skall således i väsentliga delar för all framtid avgöras på grundval av de närmaste årens medelsttilldelning och ersättningsnormer. Om inte förhållandena avsevärt förändras härvidlag, torde avgörandet i huvudsak få innebära en naturvårdsintressenas kapitulation.

Om något nämnvärt resultat över huvud taget skall uppnås, behövs det därför en planmässig och aktiv skyddspolitik. Med en sådan skulle man också kunna avsevärt nedbringa kostnaderna för ett åsskydd av viss omfattning. Först om åsskyddet avgörs på regional bas torde man nämligen med större framgång kunna hävda rimliga exploaterings-tider vid ersättningsbeloppens fastställande. Tidsfaktorn har mycket stor betydelse för grusfyndigheters nuvärde.

Det är dock ingalunda självklart att vår generation med stora kostnader skall behöva lösa in värdefulla terrängformationer för att inte ett oöverskådligt antal framtida generationer skall erhålla en i onödan utarmad naturmiljö. Rätten för markägare att för alltid omvandla

De nuvarande formerna för grusåsarnas utnyttjande är närmast skandalös.

hela bygder, om inte det allmänna ersätter dem för en beräknad vinst av t. ex. grusexploatering, kontrasterar i mångt och mycket mot den reglerande lagstiftningen beträffande flera andra slag av naturexploatering, de må beröra vattendrag, fornlämningar, gruvor, skog, jakt, jorddelning, byggande m.m. På dessa områden kan skilda samhällsorgan i större eller mindre utsträckning

hindra icke önskvärd exploatering utan att detta medför ersättningsskyldighet för det allmänna. Fornminneslagen medger ingen rätt till ersättning för gruset i och under Gamla Uppsala högar — och sådan torde aldrig ha ifrågasatts av de tidigare markägarna.

I fråga om kortsynthet kan den nutida grusexploateringen jämföras med tidigare rovdriftsmetoder vid skogsex-

Samfundets årshögtid och riksstämma

Den 24 april firade Samfundet sin årshögtid vid en sammankomst på Börsen i Stockholm med utdelning av hedersdiplom och förtjänsttecken.

Högtidligheten inleddes med musik av bygdespelmän och fil. dr John Nihlén hälsningstalade och påpekade symboliken i Samfundets arbete och platsen för högtiden, Gamla stan som ju kan kallas en sorts kulturreservat. En glädjande ökning av intresset för bevarandet av vårt lands miljöer har förmärkts under de senare åren, framhöll talaren, även om sårerna i framförallt Stockholms stadsbild aldrig helt kommer att kunna läkas. Dock har de ansvariga i städer och kommuner mer och mer fått upp ögonen för miljö- och landskapsvårdens betydelse och Samfundets roll i dessa sammanhang blir allt viktigare.

Några ungdomar ur Solna Musikskola höll därefter en liten konsert med

musik från tre epoker under ledning av musikdirektör J. Brinckmann.

Så var det dags för årets mottagare av Samfundets hedersdiplom och förtjänstplaketter att ur riksdagsman Ragnar Lassinanttis hand mottaga sina utmärkelser för rik gärning i hembygdsvårdens tjänst.

Hedersdiplom utdelades till ambassadrådet Gunnar W. Lundberg, Svenska Institutet i Paris, som tack för stora insatser för svensk kultur och för spridande av kännedom om Sverige och vår svenska hembygd i Frankrike och till generaldirektör Börje Lundgren, Johanneshov, som tack för betydelsefulla insatser för svensk naturvård.

Förtjänstplaketter utdelades till:

Nämndeman Johan Ahlin, Klippan; fröken Siri Bergquist, Ekshärad; riksdagsman Rudolf Boman, Stora Hultrum; fotograf Eric Ericsson, Ektorp; folkskol-

ploatering och jakt. Dessa metoder har utgjort bakgrunden till en stor del av nuvarande reglerande bestämmelser för utnyttjandet av de förnyelsebara naturtillgångarna. En lika framsynt reglering av utnyttjandet av de *icke* förnyelsebara naturtillgångarna kan synas ännu mer motiverad.

En lagstiftning beträffande grus, berg och jämförbara naturtillgångar, påminnande om t.ex. vattenlagen och forminneslagen skulle helt visst i likhet med dessa lagar få olika verkningar för skilda markägare, om inte särskilda åt-

gärder vidtogs. En sådan åtgärd vore att alla grusinnehav inom väl tilltagna områden samordnades till grussamfälligheter, som i viss mån skulle bli jämförbara med skogsbruksområden. Varje fastighetsägare inom en grussamfällighet skulle äga en så stor andel av värdet av samfällighetens sammanlagda grustillgångar som motsvarade värdet av grustillgångarna inom den egna fastigheten. Utdelningen skulle sedan ske på grundval av denna andel oberoende av var inom samfälligheten grusbrytningen bedrevs.

Hemslöjdskonsulent Ann-Marie von Stockenström, Stjärnhov och målarmästare Nils Olsson, Sundsvall mottog Samfundets hedersplakett.

lärare Sigfrid Eyton, Göteborg; målarmästare Nils Olsson, Sundsvall; riksdagsman Per Orgård, Järvsö; tandläkare Marianne Schartau, Höör; hemslöjdskonsulent Ann-Marie von Stockenström, Stjärnhov, och slutligen till kyrkoherde Bertil Wågström, Alnö.

Kvällens huvudtalare, riksdagsman Ragnar Lassinantti, kåserade över ämnet "Nordkalotten — tre länders, fyra språks och fem stammars förlovade och förbannade land" och berättade om kända nordkalottenresenärer från Olaus Magnus till våra dagar. Bland annat fick åhörarna veta, att Karl XI kan sägas ha upptäckt midnattssolen. Han hade hört ryktas om de ljusa nätterna i norr och ville förvissa sig om riktigheten av detta. Den 14 juni 1694 befann sig därför kungen i Torneå kyrktorn och beskrev

därefter upplevelsen i sin dagbok. En avskrift finns nu utlagd framme i kyrkans kor.

Fru Maj-Britt Ahlin avslutade programmet med en uppläsning av H. C. Andersen, varefter ett sextiotal ledamöter av Samfundet intog supé på hotell Reisen.

Dagen därpå avhöll Samfundet förtroenderåd och riksstämma på Byggnadsföreningen i Stockholm.

Efter välkomstanförande av riksdagsman R. Lassinantti inför förtroenderådet valdes på förslag av Samfundets valberedelse följande medlemmar av förtroenderådet för en period av två år: lektor Carl-Gustav Holdar, Visby; stadsombudsman Hjalmar Lindström, Ängelholm och lektor Sten Forselius, Norrköping efter hrr Sigurd Gustavson,

Musik från tre epoker spelar ungdom ur Solna musikskola under ledning av musikdirektör J. Brinckmann.

Olof Joachimsson och Nils Wallin, vilka avsagt sig fortsatt ledamotskap. Professor Erik Lundberg omvaldes för en tid av två år och till suppleant i styrelsen omvaldes folkskollärare Elof Persson på samma tid.

I Samfundets Fäbodkommitté omvaldes forstmästare Ulf Ribers, Motala och fru Karin Hesslefors, Kovland.

Därefter diskuterades ett närmare samarbete mellan Samfundet och Svenska Naturskyddsföreningen.

Senare på eftermiddagen samlades man till riksstämma under ordförandeskap av jägmästare Gunnar Olin. Till ny ordförande i Samfundet för ett år valdes enhälligt riksdagsman Ragnar Lassinantti, Luleå, och för en period av

två år valde riksstämman följande ledamöter: rektor Uno Larsson, Järna, fil. dr Henrik Åkerlund, Lidingö och sekreterare Stig Lundgren, Stockholm. Hrr Bengt Andersson och Gunnar Beskow hade avsagt sig omval. För en tid av ett år valdes studierektor Allan Sundqvist, Södertälje efter hr Karl Högemark som även avsagt sig omval och slutligen omvaldes fil. dr John Nihlén för en tid av två år.

Riksstämman avslutades med ett intressant föredrag av den nye ledamoten stadsombudsman Hjalmar Lindström om aktuella problem för landskapsvård och miljöplanering och avtackades av riksdagsman Lassinantti för den givande framställningen.

Landskapsvård

Man kan konstatera ett ökat intresse i riksdagen för natur- och landskapsvård under 1965. Detta har bland annat tagit sig uttryck i en rad motioner, främst den som angår ökat anslag till naturvårdsupplysningen och Samfundet för Hembygdsvård, men även den motion som väckts av Birger Isacson, Ivan Svanström m.fl. tar upp en viktig fråga inom landskapsvården. Vi återger här Samfundets yttrande:

Den fråga motionärerna tar upp är enligt Samfundets mening av utomordentligt intresse och förtjänar allt beaktande. Samfundet har som bekant under många år hävdade att landskapsvården är av vital betydelse både för vetenskaplig forskning och för det aktuella miljölandskapet. Landskapet innehåller värdefulla dokument för vår historia, vilket särskilt påvisats av den banbrytande forskaren på detta område Mårten Sjöbeck.

Man har också mer och mer börjat få upp ögonen för landskapsvårdens betydelse, särskilt för den kulturgeografiska forskningen (se bifogade referat av föredrag av John Nihlén). Till detta kommer landskapsvårdens stora uppgift i den yttre miljövården, där det som motionärerna framhåller, gäller att hålla en viss balans mellan den ekonomiskt betingade vården av landskapet och den som syftar till att bevara de ljusa och idylliska inslagen som av ålder präglade det svenska kulturlandskapet.

Man måste emellertid också hålla i minnet, att landskapsvård inte endast betyder att man vårdar och hävdar äldre former; landskapsvården har också en aktuell, rent konstruktiv sida. I den nyss citerade bilagan framhålls just vik-

ten av att landskapsvården i vår tid måste ta hänsyn till industrins och teknikens påverkan av natur och miljö. Landskapsvården är i detta fall inte en så enkel åtgärd som att städa eller sopa igen spåren av de tekniska ingreppen. Det gäller här ett rent konstruktivt nyskapande arbete, som skall ge oss vår egen tids landskap på ett riktigt sätt.

Mot bakgrunden av dessa synpunkter ter det sig för Samfundet som en synnerligen tacknämlig uppgift att söka på sätt som motionärerna antyder på ett rationellt sätt bevara så mycket som möjligt av den åker och hagmark, som bildar det mest lyriska inslaget i vårt landskap. Här har Samfundet under ett 10-tal år framlagt en rad olika förslag, som delvis publicerats i vår tidskrift BYGD OCH NATUR.

Vi vill här framförallt fästa uppmärksamheten på den mångåriga ängsvård som utförts på Gotland av Gotlands Hembygdsförbund i samråd med Samfundet. Genom denna aktion har ett 50-tal ängsmarker bevarats. Liknande aktiviteter förekommer nu i en rad landskap och goda resultat har redan vunnits i t.ex. Skåne och Västergötland, Småland och Östergötland. Goda resultat har även vunnits i Värmland där

Paradis för fritiden

På den skånska västkusten ca 3 mil norr om Malmö ligger ett kustområde av sällsynt storhet. Det är fårbetade strandängar, vidsträckta skogar och strövområden, tillhörande Barsebäcks gods, som av ägarna Ian och Marianne Hamilton sedan länge drivits så att det motsvarar både traditionella och kulturella krav.

Nu har fritidsskarorna mer och mer sökt sig in till dessa domäner, som under sommaren ofta översvämmas av soldyrkare från skånska och danska städer. Skaran av besökare ökas inte minst sedan den vidbelägna motorvä-

gen kommit till och det har blivit nödvändigt att planera och organisera fritidsområdet. Det har gjorts i ett storstillet förslag som nyligen lagts fram för kommunens representanter och för pressen. Föredragande vid dessa konferenser har varit greve Ian Hamilton, professor Per Friberg och fil. dr John Nihlén.

Ett fritidscentrum vid Lundåkrabukten, invid E6 och med bekväma bilavstånd från de kringliggande städerna, intar en central plats i denna del av Öresundsregionen. Närmast på programmet står främst ordnandet av par-

framförallt länsjägmästare Dehlin spelat en framträdande roll.

Även betesfrågorna har varit uppe till diskussion och vi hänvisar till det samarbete som inletts mellan Samfundet för Hembygdsvård och Svenska Fåravelsföreningen (se bifogade uppsats i "Fårskötsel" sid. 180). Ytterligare initiativ i denna fråga har tagits, bl.a. en konferens som planeras till den 16 maj 1965 i östra Skåne, då representanter för nämnda organisationer, Statens Naturvårdsnämnd, länsstyrelsen, domänverket, skogsvårdsstyrelsen, hushållningssällskapet, Skånes naturskyddsförening m.fl. kommer att inbjudas. Inledningsföredraget kommer att hållas av generaldirektör Börje Lundgren. Meningen är att man här skall diskutera frågan om hur man genom fårbeten skall kunna bevara en del av de hed-

marker, som utgör några av Skånes vackraste landskapspartier.

Samfundet vill till sist uttrycka sin glädje över att motionärerna velat ta upp denna del av landskapsvården. Vi är nämligen av den uppfattningen — och har vid flera tillfällen framhållit — att man i den svenska naturvården allt för litet betraktar den rena landskapsvården och dess olika förgreningar. Detta avspeglar sig också i den svaga ställning rent ekonomiskt, vari landskapsvården befinner sig. Man behöver här bara jämföra med förhållandena i Västtyskland, där man sedan länge beaktat inte endast det traditionella naturskyddet utan också på många olika sätt hävdar den viktiga landskapsvården (Landschaftspflege und Landschaftsgestaltung).

keringsutrymmen, vilket är en förutsättning för all fritidsaktivitet och dels fullbordandet av landskapsplaneringen för tilltänkt "Country Club" kombinerad med golfbana, tennis, motell m.m.

Det gäller här att skapa ett fulländat rekreationsområde. Fritidscentret upptar 600 ha mark söder om Lundåkra. Nere vid sundet är långsträckta strandängar, som i dag betas av ca 700 får — ett pastoralt område — och i öster begränsas dessa ängar av tallskog.

Vid motorvägens influensområde kan uppstå småhusbebyggelse i nordost, mark för motorservice, och vid havet blir det campingplatser.

Projektet är inte alls ämnat för några förtjänster. Eventuella inkomster kommer att gå till fortlöpande förbättringar och underhåll av fritidscentret.

Man kommer att motsätta sig all exploatering av den natursköna och orörda Barsebäcksudden, utom i fråga om den nu skisserade fritidsaktiviteten. Skulle i en framtid på grund av yttre tryck valet stå mellan industribebyggelse och bostadsbebyggelse, kommer man att eftersträva en skonsam bostadsbebyggelse i området kring gånggriften Gillhög och mot Barsebäckshamn.

Från hembygdsvårdande håll har man uttalat sin glädje över att det värdefulla kulturområdet Järavallen får bibehålla sin gamla prägel. Den natursköna kuststräckan med de betade strandängarna är en av pärlorna i det skånska landskapet och inom området finns också en av Nordens förnämsta gånggrifter i Gillhög, som också skall skyddas. Vidare är det ur naturvårdssynpunkt tacknämligt, att den nu omfattande skyddskogen av tall successivt skall er-

sättas med lövskog, vilken nu sakta växer fram under skärmen av barrskogen.

Professor Per Friberg har framhållit, att det är viktigt att hålla kvar prägeln av den gamla landskapsbilden. Men detta har inte hindrat, att man kunnat göra omfattande omplaneringar av fritidsområdet för att få en modern service. Terrängen vid motorvägskorset är avsedd för en första utbyggnadsetapp. Motorvägens breda betongbanor och trafikplatsens sluttningar understryker det kringliggande landskapets svepande linjer. Att bygga vidare på detta tema framstår som eftersträvanvärt.

En skålformig urschaktning i områdets lägsta del och förflyttning av massor mot motorvägen utgör förberedande markarbeten. Kring parkeringsfält byggs skyddsplanteringar upp i sammanhängande ridåer, fritidsanläggningar koncentreras till ett gemensamt område och stora fält lämnas öppna som sol- och lekytor.

Rikliga grundvattenmängder inom området medför att vattenförsörjning kan upprätthållas med lokala vattentäkter. De brunnar, som redan finns, är grävda i sand och lämnar vatten av god beskaffenhet. Vid större förbrukningsställen torde borrhunnar få nedföras, sannolikt till ett djup av ca 70 m i det kalklager, som utbreder sig under sanden.

För badanläggningar i bassäng lämpar sig havsvattnet. Det kan pumpas från uttag beläget 300–400 m från land.

Avloppsvatten kan, efter slamavskiljning i trekammarbrunnar av konventionell typ, infiltreras i grunden. Systemet innebär att infiltrationsplatsens läge i

Monument- och miljöskydd

Kulturminnesvården i gällande lagstiftning

I gångna tider betydde sannolikt vidskepelse och fattigdom mera än lagar och förordningar för våra fornlämningars bevarande och historiskt värdefulla byggnaders bestånd. Men i böndernas rädsla för att jämna ättehögar och dösar med marken fanns nog också en tillsats av vördnad och respekt för forntida odlargärning och kultur. Historien ger också exempel på hur sockenmän, borgare och adel omsorgsfullt vidmakthållit sina minnesrika kyrkor, gårdar och slott även om man haft resurser att riva och bygga nytt. Den samhörighet med gårdagens människor, den känsla för kontinuitet och tradition, som är väsentliga inslag i vår kultur, har länge tagit sig uttryck i omsorg om de konkreta minnena. "Kulturminnesvård" är där-

förhållande till vattentäkt får ägnas stor uppmärksamhet.

En intensiv och ensidig odlingsverksamhet under början av 1800-talet gav upphov till en förödande sandflykt inom stora delar av markerna längs Lundåkrabukten. För att förhindra detta anlade man under århundradets mitt de skyddsplanteringar, som i dag utgör Lundåkraskogen.

Lundåkraskogen har de senaste 10–15 åren skötts som park. Trädbestånd, som åldrats eller stått olämpligt, har tagits bort och genom återplantering ersatts med ek eller bok.

Den senare har, uppdriven under tall-

för ingen uppfinning av vår tid även om den förr saknade formell förankring och hade ett delvis annorlunda syfte. I och med den allt snabbare omgestaltningen av vår yttre miljö under 1800-talet och vårt eget sekel, traditionsupplösningen och uppbrottet från den gamla agrara kulturen till det nya stads- och industrisamhället har det allmänna fått ett större ansvar för vården av de omistliga delarna av vårt kulturarv. Den moderna kulturminnesvården som ett led i samhällsplaneringen, stödd av lag och författning, har därmed helt logiskt vuxit fram. I dag kan kulturminnesvårdarna stödja sig på ett mycket stort antal bestämmelser, av vilka dock endast ett fåtal kan beröras i detta korta referat.

Glädjande nog har lagen om forn-

skärm, utvecklats förvånansvärt bra och torde genom konstgödsling kunna få god tillväxt även på mager mark. Detta erbjuder nya möjligheter att på lång sikt ersätta beståndet av tall och gran med en för den skånska slätten mer karaktäristisk bokskog.

Bergtallen är mogen att på liknande sätt bytas ut mot en växtlighet, som ger landskapet mjukare siluett. I samråd med skogsvårdsstyrelse och naturvårdande organisationer bör ett skogsodlingsprogram göras upp, som syftar till att successivt ersätta den nuvarande skogen med ett parklandskap av lövdungar, trädridåer och grupper i omväxling med gräsbevuxna gläntor.

minnen den 12 juni 1942 blivit ett högst användbart instrument för skydd av våra fasta fornlämningar. I stort sett är lagens bestämmelser välkända. Det viktiga stadgandet i 3 § rörande till fornlämningen hörande område på marken blir dock många gånger ej uppmärksammat. Ett annat bekymmer är — i varje fall här i Skåne, innan den nya ekonomiska kartan kommer — bristen på kartmaterial som anger förekomsten av mindre väl framträdande fornlämningar. Det är sålunda mycket viktigt att kulturminnesvården inkopplas i god tid före bebyggelseplanering, avstyckningar och tätverksamhet. Ju senare antikvarierna kommer in i bilden desto trassligare blir det både för kulturminnesvården och exploatörerna. Såväl fornlämningar som kulturhistoriskt värdefulla byggnader och områden med naturskön och välbevarad äldre landskapsprägel bör sålunda markeras i generalplaner och andra former av översiktlig planläggning.

För de historiskt eller konstnärligt värdefulla byggnader, som står under statens eller allmän institutions förvaltning, finnes särskilda bestämmelser i föreskrifterna rörande det offentliga byggnadsvärdet. För dessa statliga byggnadsminnesmärken gäller att särskild hänsyn skall tagas till deras ålderdomliga karaktär, att byggnadsstyrelsen och riksantikvarieämbetet skall granska förslag till reparationsarbeten och att Kungl. Maj:ts tillstånd erfordras för rivning och sådan till- eller ombyggnad som kan jämföras med nybyggnad. Byggnadsstyrelsens register över dylika minnesmärken upptar tyvärr ganska få anläggningar, men en komplettering är nu glädjande nog på väg.

Föreskrifterna rörande det offentliga byggnadsväsendet innehåller även en rad bestämmelser som gäller våra kyrkor. På det hela taget får kyrkorna ett mycket gott skydd och en föredömlig vård. Betydligt svårare kan det vara att hävda kulturhistoriska synpunkter vad gäller kyrkans omgivningar. Hur kyrkan framträder i by- eller stadsmiljön eller i landskapet är dock en fråga av största vikt. Möjligheterna att skydda kyrkomiljön genom planmässig reglering av bebyggelsen bör uppmärksammas. Vid nybebyggelsens utformning och vid ändringsarbeten på befintlig bebyggelse bör bestämmelsen i 38 § byggnadsstadgan tillämpas. Byggnadsnämnderna har onekligen ett stort ansvar för gestaltningen och vården av våra värdefulla äldre bymiljöer. Ett effektivt skydd för sådana miljöer, där de enskilda byggnaderna saknar mera framträdande värde men där helheten är av största kulturhistoriska betydelse saknas ännu. De nyligen genomförda ändringarna i byggnadslagen och expropriationslagen — Lex. Gamla Stan — ger dock vissa möjligheter, i de fall kronan eller kommunen målmedvetet gått in för att tillvara taga och rusta upp en kulturhistoriskt värdefull, sammanhängande bebyggelse.

Genom lagen om byggnadsminnen den 6 december 1960 har riksantikvarien numera befogenheter att utfärda skyddsföreskrifter för kulturhistoriskt synnerligen märklig byggnad även utan ägarens medgivande. En effektiv tillämpning av lagen har dock ännu ej kommit till stånd eftersom kulturminnesvården fortfarande saknar de ekonomiska resurserna att administrera lagen och lämna de ersättningar som skall kunna ut-

Bygga om och bygga till

Utgiven av Hem i Sverige redaktör Hildur Krantz-Jensen pris 10:-

Någon avhandling med detta ämne och syfte har mig veterligen ej tidigare sammanställts. Att boken BYGGA OM OCH BYGGA TILL är välkommen är således ganska säkert, särskilt som de äldre husens fortlevande inte alltid varit föremål för överdriven uppmärksamhet från officiellt håll.

BYGGA OM OCH BYGGA TILL berör ekonomisk, teknisk och organisatorisk uppläggning på ett klart och enkelt sätt. Innehållsregistret återges här och ger en god inblick i vad boken behandlar:

1. När bygger man om? Inköp, värdering, bedömning av åtgärder, budget för bostaden, kommunala bestämmelser, m. m.
2. God bostad idag. Planlösningen behandlas, mått, m. m.
3. Dessa hus kan bli bättre så här ... Planlösningsdiskussion, Erfarenheter och exempel.
4. Plats för bilen. Mått, garageplacement m. m.
5. Planering, organisation och kostnadsfrågor. Uppmätning, skiss, byggnadslov, låneansökning, arbets-

ledning, debitering, entreprenör eller egen regi.

6. Var får man låna — och på vilka villkor? Om byggets finansiering.
7. Arbeten med husstommen.
8. Isolering mot kyla och fukt.
9. Fönster och inredningssnickerier.
10. Så bekläds och behandlas ytorna.
11. Bättre uppvärmning.
12. Vatten och avlopp.
13. Provisoriska VVS-förbättringar.
14. Nytt badrum i gammalt hus.
15. Fler och säkrare el-installationer.
16. Ett ombyggnadsfall presenteras.
17. Ombyggda villor från "Villa och Hem i Sverige" (tidskriften).
18. Kontaktinstanser för ombyggen. En förteckning över de institutioner, myndigheter m. m. som kan komma ifråga.
19. Litteratur-förteckning. Här saknas två böcker, nämligen: Erik Lundberg, Svensk Bostad och "Skansens handbok i vården av gamla byggnader".
20. Förklaring till facktermer.
21. Sakregister.

gå då byggnadsminnesförklaringen medför inskränkning i nyttjanderätten.

Svårigheterna att med hjälp av byggnadsminneslagen bedriva en effektiv fredningspolitik är betecknande för kulturminnesvårdens nuvarande situation. Vi har i stort sett mycket goda lagar och förordningar men högst otillräckligt med pengar och bristande personella resur-

ser. Skall kulturminnesvården få ordentlig vind i seglen fordras ett större intresse för verksamheten från såväl statsmakternas som kommunernas och de enskildas sida. Där detta intresse är levande finnes också förutsättningarna för att skapa en god miljö där gammalt och nytt har avvägts på ett harmoniskt sätt.

Evald Gustafsson.

En årsbok och en tidning

Det är inte endast föreningar som ger ut årsböcker, det förekommer också att tidningar gör det och då tänker man i första hand på Sydsvenska Dagbladet, som varje år ger ut en förnämlig bok upptagande ett speciellt ämne. Den senaste årsboken heter "Den skånska skogen" och är en ypperlig skildring av skogslandet Skåne.

Det är kanske inte många som vet, att det växer skog på sammanlagt 1/3-del av Skånes yta — 53 % är barrskog och

47 % lövskog. I boken tas de olika problem som hänger samman med skogen upp till allsidig behandling. Lektor Carl Fredrik Glimberg redogör för de geologiska, ekonomiska och hydrologiska förutsättningarna medan redaktör Gösta Tufvesson skildrar skogarnas fauna. Visste ni att det finns 400 älgar i Skåne?

Floran skildras av docent Börje Lövkvist. Jägmästarna i Skåne är också flitiga och skildrar hur de skånska skogarna sköts.

Allt detta är bra, ja utomordentligt värdefullt. Det är emellertid, bokens allsidighet till trots, några väsentliga saker som fattas. Främst ett kapitel om *vård* av äldre byggnader. Att vårda ett gammalt hus är att i överensstämmelse med husets karaktär företaga de såväl kraftiga ingreppen, som med nödvändighet måste ske, som underhållsåtgärder i överensstämmelse med husets ursprungliga konstruktiva karaktär. Det enda som berör detta är några meningar längst ned på sid. 14 och högst upp på sid. 15. Det sägs där att man bör handskas varsamt med det gamla husets tidstypiska drag. Ett exempel nämns, perspektivfönstret och hur malplacerat detta är i en gammal fasad. Men ändå redogör man senare i boken för hur man bär sig åt för att klä fodererna med asbestcementplattor. Detta material som allt mer förpestar svenskt landskap och förstör så många fina äldre byggnader. Låt vara om man i en bok som denna inte kan inlåta sig på ett vittgående resonemang om husens utseende — men nog borde man

ge rum för vissa enkla estetiska tumregler.

Man saknar även upplysning om hur riktigt gamla hus — således inte villor från sekelskiftet och senare — bör behandlas. Visserligen skulle det i en bok som denna föra alltför långt att ge en utförlig antikvariskt inriktad handledning om vården av timmerhus, korsvirkeshus o.s.v., men borde inte dessa problem antydast. Alltför många fina äldre byggnader spolieras idag genom ren okunnighet.

Ett exempel på ett moderniserat timmerhus finns medtaget och det tycks vara relativt väl genomfört, att döma av de fotografier och planer som finns medtagna. Man har emellertid inte i detta sammanhang med ett ord berört timmerbyggnadernas speciella problem. Byggtekniken med liggande element, hopsjunkning, båtning, dymling, sammanfogning, knutning, systemets absoluta lagbundenhet — att foga in ett sammanfogning, knutning, systemets järn är att nedvärdera det levande trämaterial till dött skrot, o.s.v.

J. A.

Bokar i Torna Hällestad's Trollskog.

Den kulturella sidan odlas också på ett förnämligt sätt. Fil. lic. Nils A. Bengssons artikel har den klingande titeln "Poetiska revir", där han skildrar de skånska skogarnas roll i dikten. "Den skånska bokskogen har varit gänelig till svinföda, sillkaggar, pottaska och poesi."

Skulle man peka på en uppsats blir det gärna Nils Ludvig Olssons "Minnesvandring" där han på sitt utsökt levande sätt skildrar sin ungdoms många vandringar och upptäcktsfärder i den skånska skogen.

Om man skulle önska sig något ytterligare i en bok av denna art, är det en mer uttömmande och aktuell beskriv-

ning av landskapsvården just i samband med skogarnas skötsel.

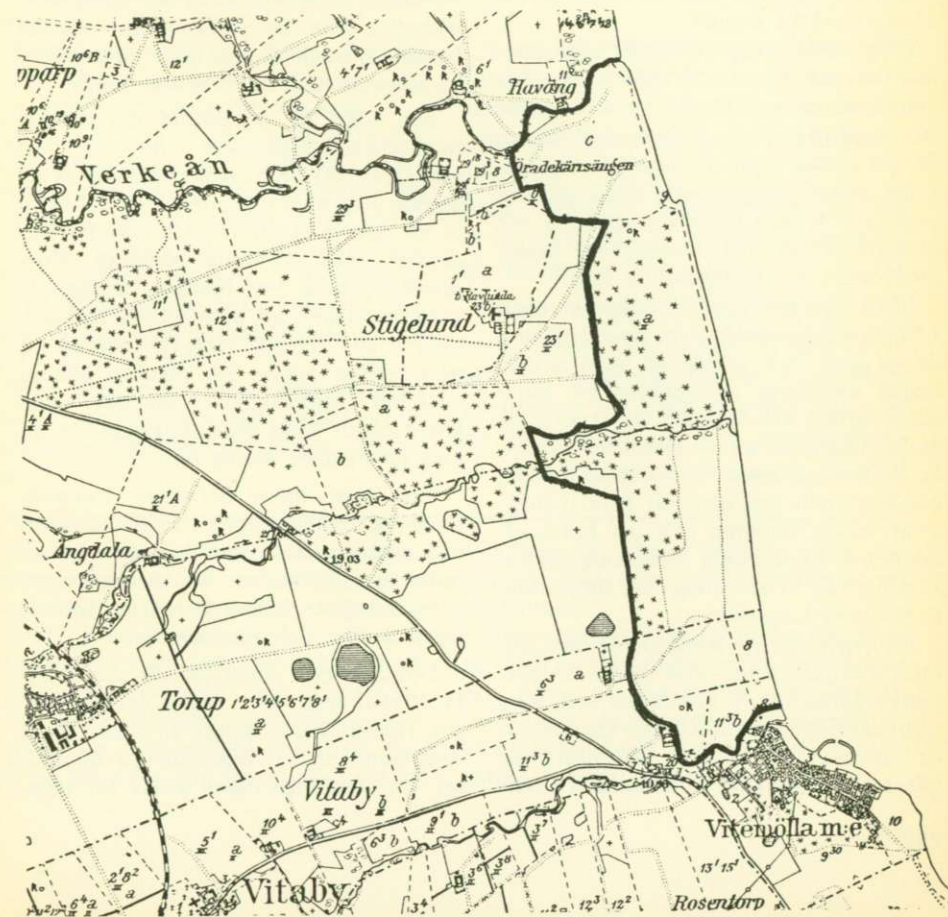
Boken om den skånska skogen är en god exponent för Sydsvenska Dagbladets kulturintresse. Det torde vara få tidningar i Sverige, som ägnar natur- och kulturvård ett så stort och mångsidigt intresse. Både i nyhetsmaterialet och i kulturartiklarna är frågor av denna art dagligen representerade. En särskild, mycket väl redigerad, sida ägnas natur- och djurskydd. Det föreningsarbete som uppbär kulturarbetet i dessa former har ett verksamt stöd i tidningen, vars auktoritet och sakkunskap är av utomordentligt stor betydelse för vårt arbete.

J. N.

Österlens kust skyddas

Efter flera års förhandlingar och förberedelser av olika slag har nu Länsstyrelsen i Kristianstads län låtit fridlysa som naturminne (kungörelsen utfärdad den 31/12 1964) det vackra och av bebyggelse helt orörda strandområdet mellan Haväng och Vitemölla på Skånes ostkust. Markägare är greve Carl Piper, Högestad samt Ravlunda och Vitaby byamän. Sökande är Skånes Naturskyddsförening. Det är främst genom

denna förening och den unge fideikommissariens förmyndare, greve och grevinnan Hamilton, Barsebäck, som detta utomordentligt vackra och ur olika synpunkter värdefulla strandområde nu definitivt har fått sitt skydd. Området är över 100 hektar stort och består bland annat av hedmarker med intressant flora, dynområden, löv- och barrskog. Det är utan tvekan ett av de vackraste reservat, som vi har i Skåne.

Skall fåren bli räddningen för Österlens hedlandskap?

En konferens om "Får och landskap" anordnades i Brösarp med landshövding Bengt Petri som ordförande. Kristianstads läns hushållningssällskap, Samfundet för hembygdsvård och Svenska fåravelsföreningen var arrangörer. Det var närmast Brösarps norra backar som diskussionen gällde, och alla var överens om att det är en angelägen uppgift att rädda detta unika landskapsavsnitt. Om möjligheterna att genom ökad fårskötsel nå detta mål var meningarna däremot något delade.

Efter orientering om syftet med konferensen av fil. dr J. Nihlén startade man med en rundfärd i bil och gjorde en vandring över Glimmebodaheden för att samla aptit till lunchen på Brösarps gästgivaregård, som dagen till ära serverade lamm, helsteka på spett ute på gårdsplanen och trancherade under medverkan av landshövding Petri.

Efter lunchen inleddes konferensen i Brösarps kommunalhus med anförande av prof. Erik Lundberg, som anlade några allmänna synpunkter på landskapsvården och framför allt tryckte på nödvändigheten av att lära svenska folket bättre naturvett. Behovet av fritidsområden och områden för fritidsbebyggelse växer ständigt, och det krävs effektiv och handgriplig åskådningsundervisning, om vi vill undgå en fullständig nedslusning i naturen.

Ett estradsamtal kombinerat med allmän diskussion inleddes av fåravelsexperten konsulent A. Goldkuhl, som med tillfredsställelse noterade det starkt ökade intresset för fåravel. Det finns för närvarande omkring 250.000 får i Sveri-

ge, men man räknar med att antalet skall fyrdubblas inom tio år. Konsulent Goldkuhl trodde att det skulle vara möjligt att använda Brösarps norra backar för rationell fårskötsel, men han ansåg det nödvändigt att genom försöksverksamhet närmare klarlägga fårens roll i landskapsvården.

Dr Nihlén erinrade om de stora och unika naturvärden, som denna bygd äger, och angelägenheten av att de blir bevarade. Om det skall bli fårskötsel, uttryckte han en förhoppning om att betena ej skall bli för hårt gödslade — då riskerar man att förstöra florán.

Dir. Carl M. Björklund deklarerade hushållningssällskapets intresse att medverka till en försöksverksamhet av önskat slag men tvivlade på att det skulle bli någon ekonomiskt försvarlig fårskötsel utan ordentlig gödsling. Husbjurskonsulent Per Pjelnér ansåg det vara angeläget, att man gjorde målsättningen klar för sig. Han tvivlade på att man skulle kunna nå resultat genom enskilda jordbrukares insatser. Det krävs något slags föreningsform för att lösa problemen, ansåg han.

Hur man inom Brösarps kommun tänkt sig uppdelningen i fritidsområden och naturfredade områden demonstrerades av jägmästare B. Abrahamsson, som efterlyste bättre kontakter mellan naturvårdare och markägare.

Domänverket söker på allt sätt främja strävandena att bevara hedlandskapet, framhöll jägmästare E. Tham, som ifrågasatte om en intensifierad fårskötsel var tillräddig. Fåren betar för hårt,

Utfärd i Österlen

Nära hundra deltagare från olika delar av Skåne och Blekinge mötte upp på den vårutfärd Samfundet anordnat med Ljunits och Herrestads hembygdsföreningar, Ystads fornminnesförening och S.L.S. söndagen den 9 maj.

Det blev en rikt givande färd med framstående ciceroner och föreläsare såsom författaren Nils Ludvig, lektor Lorentz Bolin, fil. dr John Nihlén och intendent Nils Olsson.

Höjdpunkten var säkerligen för alla när författaren Nils Ludvig talade i Borrie vackra medeltidskyrka över ämnet "på kyrkstigen — subjektiva meditationer över skånska kyrkor och kyrkogårdar".

Fängslande var också lektor Lorentz Bolins demonstration av Örups almskog och landskapet däromkring.

Man hade också glädjen att höra den nuvarande ägaren av Tosterup, greve Jörgen Ehrensvärd, demonstrera det slott hans förfäder bebott i flera generationer. Kyrkan i Tosterup fick också en fascinerad skildrare i kyrkoherde Curt Wallin, liksom Bollerups slott med dess minnen från medeltid och barock av fil. dr John Nihlén.

Man skall heller inte glömma greve Carl Pipers demonstration av det utsökt vackra hembygds-muséet i Stora Herrestad.

ansåg han och undrade om man inte borde inrikta sig på uppblandning med nötkreatur på betesmarkerna. Byråsekreterare Samuelsson utlovade allt stöd från Statens naturvårdsnämnd för hedlandskapets bevarande, och arkitekt Lövemo, Kivik, opponerade sig som representant för Österlenområdet mot tanken på att plöja upp ljungheden för att

Kulturintresset vaknar

Ett intressant sociologiskt fenomen har under den senaste tiden kunnat iakttagas, inte bara hos oss utan överallt i västvärlden, nämligen ett starkt nyvaknat intresse för äldre kulturformer och folkliga kulturyttringar. Det kan gälla vården av äldre byggnadsformer, som bl. a. markeras av dragningen åt "det äkta", det "antika" i valet av sommarställe. Aldrig har efterfrågan av gamla torp och bondgårdar varit så stor som nu. Och när det gäller inredningar både i staden och på landet är intresset för äldre domliga former nästan överväldigande.

I Sverige kan man iaktta denna tendens bl. a. på sommarstugebebyggelsen, ökat intresse för folkmusik och gammaldans. Det är i sanning en märklig tendens och man undrar om det är en fluga med kort livslängd eller om det är en renässans för bestående värden i vår kultur.

Saken har ägnats uppmärksamhet av sociologerna och docent. Harald Svedner vid Lunds universitets sociologiska institution gör i ett uttalande gällande att hela västvärlden f. n. kännetecknas av ett starkt intresse för att ta vara på

åstadkomma bättre fårbeten. Det betraktade han som "ett bestialiskt mord på naturen".

Efter ytterligare en del inlägg gav man sig åter ut på vandring för att studera och njuta av det sköna och säregna landskapet, en promenad som skulle ha blivit ännu mera givande om sol och värme behagat medverka.

och återuppliva gamla folk kulturer och folkloriska traditioner.

Han berättar att man i USA som kanske aldrig förr sjunger sånger från pionjärtidens Vilda Västern, vilket är en klar parallell till intresset här för gammaldans.

Denna attityd i samhället över hela västvärlden kan man naturligtvis inte helt förklara utan föregående noggranna studier, men det är väl högst sannolikt att det med ökad levnadsstandard växer fram en önskan att ta tillvara gamla folk kulturer.

Avfolkningen på landsbygden

och tillströmningen till storstäderna och allt vad det medför av lokaliseringspro-

blem och bostadsköer står just nu i centrum för den politiska debatten. De prognoser man gjort upp visar att om ett 20-tal år cirka hälften av Sveriges befolkning bor i städerna med tyngdpunkten i de tre storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Siffrorna visar dessutom en del påtagliga tendenser, nämligen att invånarna i våra största städers innerområden minskar medan befolkningen starkt ökar i ytterstadsregionerna.

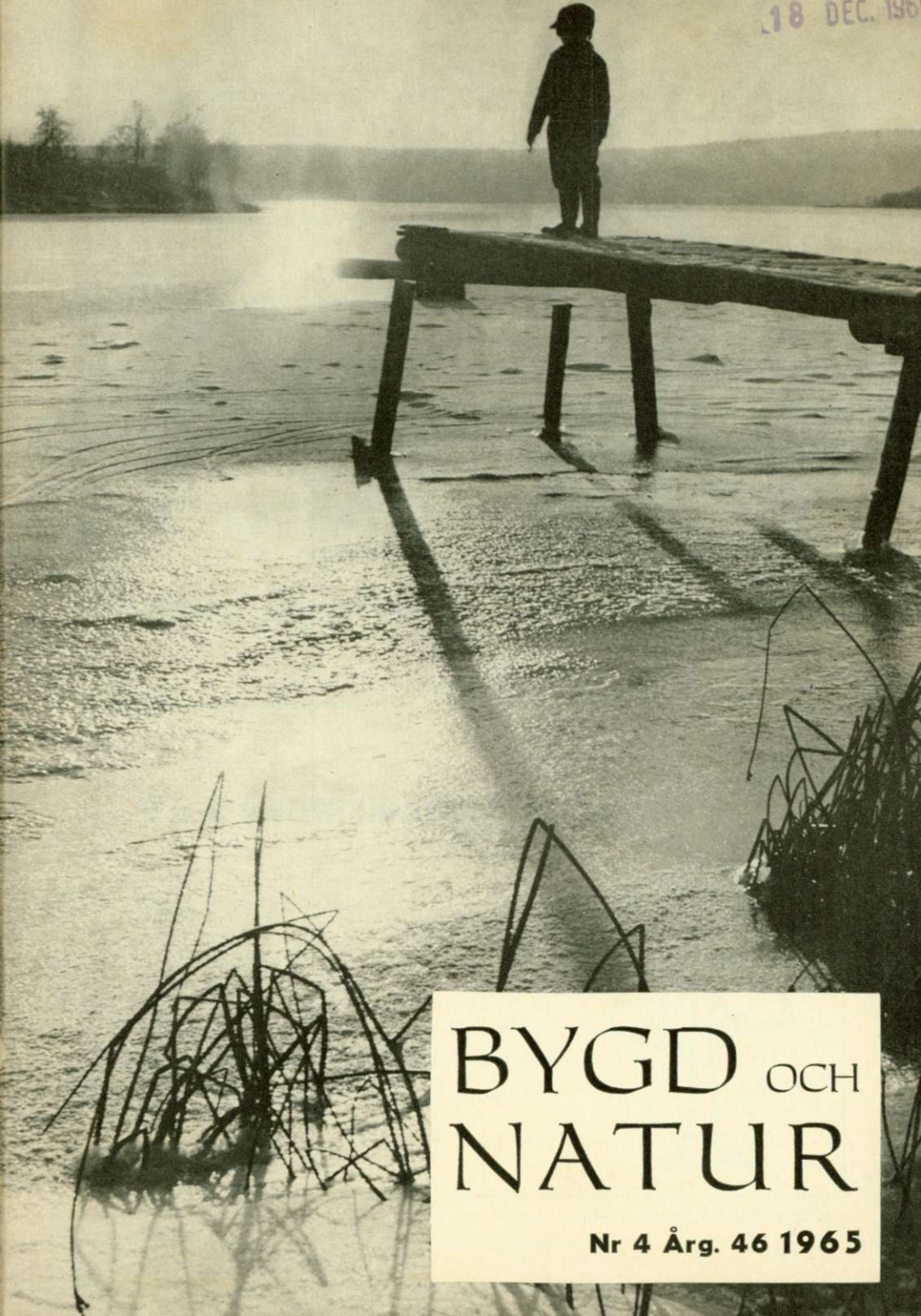
Det är självklart att dessa väldiga befolkningsomflyttningar ställer stora krav på planeringen och här vill vi särskilt understryka vikten av att man nu på allvar fångar in de värden vi har av landskap och tradition i stadsbilden.

NU OCKSÅ FÄRGAD GULLEX

GULLHÖGENS BRUK

18 DEC. 1965

BYGD OCH NATUR

Nr 4 Årg. 46 1965

Bygd och Natur

tidskrift för hembygdsvård

Red. och ansvarig utgivare: John Nihlén

Redaktionssekr.: Nils Nihlén

Prenumerationspris kr 15:- pr år

Bygd och Natur utges av

Samfundet för Hembygdsvård

Riksförbund för bygdekultur
och landskapsvård

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

Tel. 119424, 119444, 119455

Postgiro 8136 — Bankgiro 56-4618

Ordf.: Riksdagsman Ragnar Lassinantti

V. ordf.: 1:e hemslöjdskons. Eva Ljungkvist

Sekr.: Redaktör Nils Nihlén

Styrelsens verkställande ledamot:

Fil. dr John Nihlén

Byggnadskultur

Råd och anvisningar i byggnadsfrågor

Byggnadskurser anordnas

Väg- och landskapsvård

Planering i samband med väg- och

vattenbyggen samt nybebyggelse

Rådgivning och upplysningsverksamhet

Studieavdelning

Anordnar föredrag, kurser o. utställningar

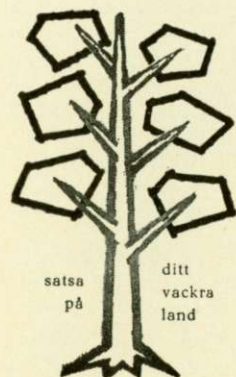
Råd och upplysningar vid uppläggning

av hembygdsstudier

Medlemmar erhåller Bygd och Natur gratis

Glöm ej

HEMBYGDSINSAMLINGEN 3 x 3

3 x 3 = 3 kronor årligen under tre år
1965—1967

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRD

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C

POSTGIRO 90 06 89

Samfundet för Hembygdsvård 50 år

Som redan tidigare meddelats firar Samfundet sitt 50-års-jubileum 1966. Jubiléet kommer att firas under tiden 26-30 maj enligt ett särskilt program, som kommer att publiceras i januarihäftet av Bygd och Natur.

Planerna för jubiléet håller på att ta form och vi kan för dagen meddela följande:

I samarbete med Svensk Byggtjänst — som Samfundet en gång startade — kommer att anordnas en stor utställning under mottot "Vår tid danar landskapet". Den kommer att illustrera Samfundets mångåriga verksamhet inom landskapsvård och byggnadskultur.

Den andra grenen av Samfundets verksamhet kommer att illustreras under tre festdagar på Skansen, kulminerande i en stor folkfest på Sollidenterrassen. I samarbete med Skansenledningen har man tänkt att under dessa dagar få speciella verksamheter förlagda till de olika stugorna, illustrerande hantverk, hemslöjd, hushåll o. s. v. från en rad svenska landskap.

Vidare planeras en hembygdsfest i Svenska Akademiens högtidssal på Börsen med deltagare från Sverige och övriga Norden.

Bland övriga programpunkter kan nämnas en mottagning på Stockholms Stadshus på inbjudan av staden och med anförande av stadsfullmäktiges ordförande Carl Albert Anderson.

I samband med jubiléet håller Samfundet sommarmöte i Stockholm och två nordiska sammanslutningar, Nordisk Samverkan för Bygd och Natur samt Nordisk Hjemstavnsförbund, kongressar samtidigt.

Vik redan nu pingsten 1966 för Samfundets jubileumsfest. Vi hoppas på hjälp i olika former från våra förbund, kretsar och enskilda medlemmar.

Den levande sommarängen

Allt fler hembygdsföreningar inriktar nu sitt arbete även på landskapsvården. Många föreningar har sålunda under de senaste åren tagit hand om och hävdat gamla ängsmarker. Så har skett i det smäländska Älghult, där en av föreningens ledande krafter, kantor Sven Blomén, här nedan skildrar sommarängen och dess vård.

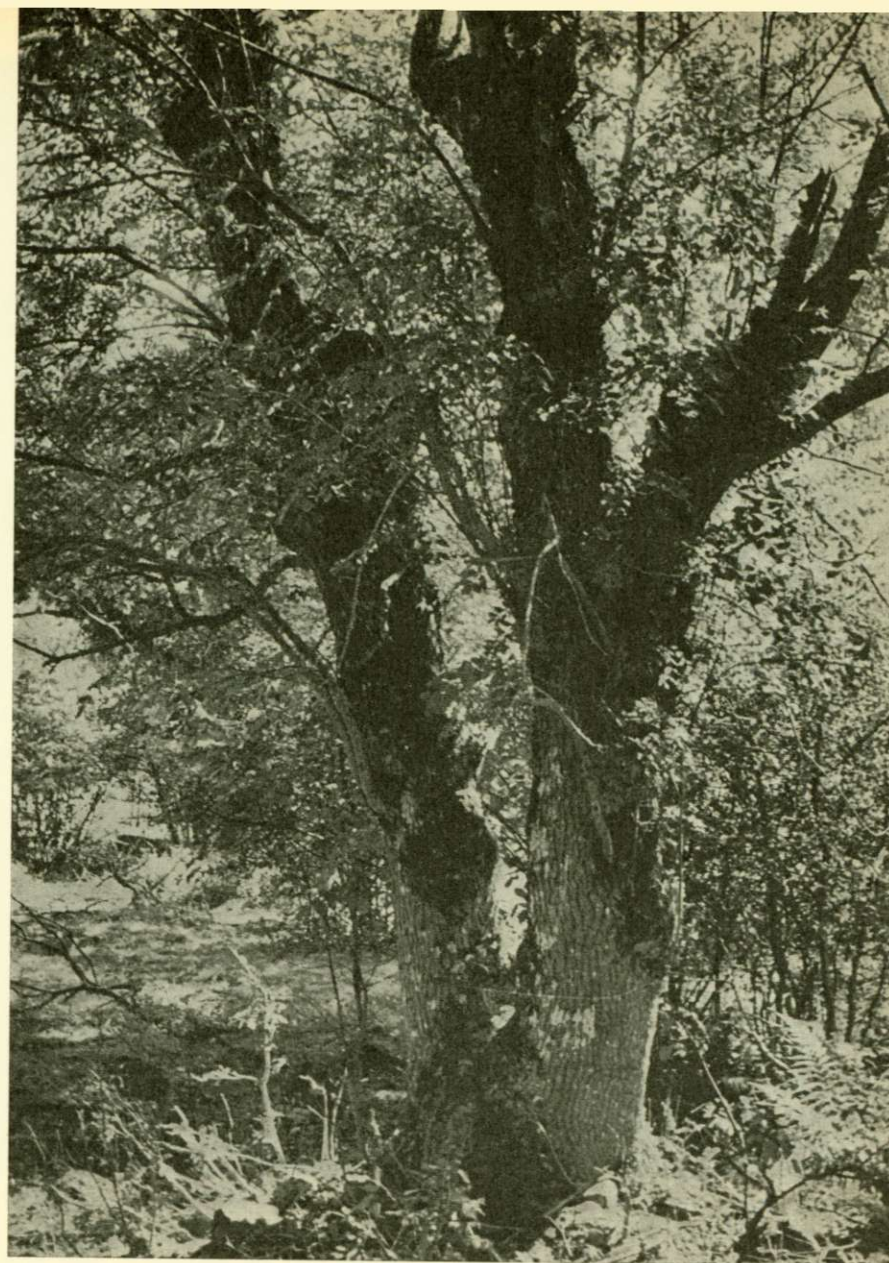
"Hon kommer utför ängarna vid Sjugareby.
Hon är en liten kulla med mandelblommans hy,
ja, som mandelblom och nyponblom långt bort från väg och by,
där aldrig det dammar och vandras."

Kan man tänka sig en mera betagande bild av den svenska sommaren? Erik Axel Karlfeldt låter oss här i sin dikt "Jungfru Maria" genom själva anslaget starkt förnimma skönheten i den levande svenska sommarängen.

För allt fler av oss har begreppet *äng* blivit något främmande. Man måste ofta vända sig till den äldre generationen för att få en beskrivning av löväng och ängsskötsel. Ängen har tidigare spelat en stor roll i modernäringen. Man lagstiftade om dess skötsel, gav ut skrifter m. m. för att lära allmogen att anlägga och sköta ängar. I 1734 års lag finner man sålunda följande; "Bonde bör sin åker wäl häfda och giöda, ängar rödia och wårda, ware ock skyldig, ther så lägenhet är, och skog eller betesmark ej skadas, at efter handen uptaga och rödia till åker eller äng så mycket, som wäl häfdas och brukas kan . . ."

Vid nyanskaffning av äng måste man givetvis använda skogsmark. Om man hade att göra med lövskog, räckte det med att röja genom huggning och möjligen någon planering av markytan. Gällde det däremot barrskog, var man som regel tvungen att svedja skogen, d. v. s. bränna den.

Man utsåg ett lämpligt stycke skogsmark, som med en s. k. "rukekniv" röjdes upp sommaren före bränningen. Buskar och träd kvistades till manshöjd. Efter vårarbetet på åker och äng fälldes träden. Viktigt var att alla träden fälldes åt samma håll, detta för att de skulle brinna upp bättre. I augusti brukade man kalla samman mycket folk för att

*Mångenstädes kan man alltiämt finna hamlade träd, som utgör ett lika sär-
eget som pittoreskt inslag i landskapsbilden. — Älghults Prästgård.*

vakta elden. Denna gjordes upp så, att den gick *emot* vindriktningen. Efter bränningen återstod de grövre stammarna mer eller mindre förkolnade ("smetfälleved"). Med en s. k. smetfällekratta hackade man så fällan följande vår. Första året sådde man rovor eller kålrötter, andra året råg (smetfällerråg), och tredje året utgjorde fällan ett bra betesområde för kreaturen. Om man sedan i fortsättningen önskade hävda fällan, så kunde det bli en slätter- eller löväng. Ofta brukade man emellertid låta skogen ånyo erövra marken. Till långt fram i våra dagar kunde man här och var i skogen träffa på kolrester efter gamla fällor. Om det blev äng av dem, ser man ofta små stenrör upplagda ("skattarör"). Folk kunde ibland mena, att i dem var gömda någon skatt, ja, somliga trodde rentav att det var fråga om forngravar. I våra dagar kan äng uppkomma, genom att åkrar icke längre brukas. Men då är man naturligtvis heller inte längre mån om ängsskötseln.

Utmärkande för lövängen är att den är bevuxen av ett flertal ädla lövträd och buskar, såsom lind, hägg, rönn, asp, hassel, lönn, ask, oxel, slån, hagtorn, nypon, vildapel m. fl. Björken kan väl förekomma men är egentligen inte så önskvärd på lövängar, då den torkar ut jorden mer än de flesta andra lövträd. Den hör naturligast hemma bland hagens växter. Barrträd får inte förekomma i en löväng, inte ens enbuskar, som annars — liksom granen — gärna tränger in på ängen.

Men det mest karakteristiska för lövängen är markvegetationens örtrikedom. Man kan faktiskt våga påståendet: ju rikare örtflora, desto vackrare och mera äkttypisk äng. Förutsättningen för en sådan är bl. a., att träden står så glest, att det uppkommer gläntor, dit solljuset lätt kan nå. De större träden (ex. ask och lind) *hamlades* eller *kupades*. Efter höstslåttern brukade man nämligen såga av grenar och av lagom stora kvistar binda lövkärvar att användas till vinterfoder särskilt åt får och hästar. Även lämpliga buskar användes till denna s. k. *lövtäkt*. Numera är denna sed i våra bygder i stort sett försvunnen. Mångenstädes (bl. a. å Älgshults Prästgård) kan man alltså finna hamlade träd, som utgör ett lika säreget som pittoreskt inslag i landskapsbilden.

I en god ängsskötsel ingick nödvändigtvis *risning*. Tidigt på våren, innan gräset börjat växa, räfsade gårdens kvinnor ihop nedfallna kvistar och i vissa fall också vissnat löv, om lövtäcket var så tjockt, att det hindrade gräsets återväxt. Särskilt gällde detta eklöv, som också ruttnade långsamt. Alltsammans räfsades upp på stenrören. Där fick det ligga, och följande år fyllde man på ytterligare. Småningom förmultnade skräpet. Ibland tog man av lövhögen för att använda till strö i ladugården. Man fick då utmärkt gödsel.

Höstslåttern började i juli. Ett tecken på att slåttertiden var inne, hade man, då höskallran (*Rhinanthus serotinus*) blev så mogen, att fröna

Löväng i Ydre härad, Östergötland. — Foto U. Ribers.

Pålbo äng i Östergötland har riklig tillgång på lövängens speciella karaktärsbuske, hasseln. — Foto U. Ribers.

skallrade i dess fröhus. Om slåttern och slättergillen bör en särskild uppsats skrivas. Men det är hög tid att så sker, om skildringen skall göras av person, som själv deltagit i sådant skördearbete en följd av år. Vid slåttern, som alltid skedde för hand, använde man till långt in på 1900-talet hemmasmidda liar. Mest bekanta var de s. k. Älgårås-liarna. Smeden i Älgårås borde också ägnas en artikel i Älgåhultskrönikan. Vem skriver den?

Några veckor efter höbärgningen släpptes kreaturen på bete i ängarna. Detta var befrämjande för ängsskötseln. Något av det vackraste man kan se är, när korna frampå sensommaren betar på gärdena runt gårdsbyggningarna, medan solen lyser på åkrarnas guldgula sädesskylar.

Lövängens markväxter varierar också beroende på jordarternas olika beskaffenhet. I våra bygder bör man i en väl hävdad äng kunna finna minst 100-talet olika örter. Tyvärr känner människorna i allmänhet inte ens namnen på så många växter. Men om någon botaniskt intresserad önskade undersöka floran på några av Älgåhults sockens ängar och sedan i en uppsats redogöra för resultatet, skulle detta vara mycket välkommet. I en del byar, t.ex. i Marskog, har jag sett, att det alltså finns rik örtflora i ängarna. Men också för ett sådant botaniserande hastar tiden. Ty oemotståndligt synes våra färggranna och väldoftande ängar försvinna. Med tanke på detta har hembygdsföreningen för avsikt att söka bevara ett stycke löväng. Området är beläget å Prästgårdens mark mellan hembygdsgården och kommunbostaden. Det är några år sedan den sköttes efter gammal sed. Därför blir det nu delvis fråga om ett återerövrande. De många storvuxna ekarna hindrar solljuset att tränga ned till marken. Genom kyrkorådets och stiftsskogvaktarens försorg skall emellertid ett tiotal av ekarna avverkas.

I våras samlades 20–25 av hembygdsföreningens medlemmar några gånger för att risa och räfsa, röja och ruka i den gamla ängen som snart fick ett förändrat utseende. Under glad och frisk stämning gick arbetet raskt undan, och i en paus drack man kaffe och njöt av vårens ankomst.

Att vidmakthålla och vårda ett ängsområde kräver arbete och omsorg. Men i det svenska landskapet utgör ängen en miljö av säregen skönhet, något som älskats och besjungs, långt innan man i våra dagar äntligen lärt sig att uppskatta den. En svensk diktare fick inleda, och nu må några ord ur August Strindbergs dikt "Ängsladan" få bilda avslutningen.

"Villande vägen hör upp, som ett ljushav öppnar sig ängen;
blommande klöveräng, den doftar likt hallon och honung.
Väplingar, röda och vita, av bin och av humlor besökas.
Ängen han sjunger. Stå still, och hör på sångarnas körer;
är det dig ej, när du lyss, som om blommorna själva de sjöngo?"

Hembygds kärlek

Kanslichefen Evert Ekroth, som avled den 15 november 1964, var en av det svenska Finlands mest uppburna och färgrika kulturgestalter. Han föddes 1890 i Österbotten, Nykarleby, och hans personlighet präglades starkt av de svenskösterbottniska särdragen: viljestyrka, temperament och frodighet. Hans stora samarbetsförmåga var en tillgång för det finlandssvenska kulturarbetet, där lokala och personliga ambitioner ibland kan sätta käppar i viktiga hjul. Evert Ekroths livsgärning är identisk med den finlandssvenska folkliga sång- och musiks rörelsens utveckling i vår tid. De stora, vart femte år återkommande nordiska sångfesterna i Svensk-Finland bär fortfarande hans signatur. Han införde allsången i Finland, och blev därmed i fosterländska och kulturella sammanhang en ovärderlig kombination av sångledare och medryckande föreläsare. I denna egenskap gjorde han sig under krigsåren känd i Sverige, men banden är äldre än så. Han var bl. a. hedersmedlem i Sveriges körförbund samt i Föreningen Svensk-Finlands Vänner i Stockholm.

Evert Ekroths gärning är även identisk med den allsidiga utveckling, som den gamla och ärevärdiga Föreningen Svenska Folkskolans vänner genomgått, då den under hans ledning åren 1929–1960 byggdes ut till en modern folkbildningsorganisation.

Han var en av de första, som tilldelats föreningens folkbildningsmedalj i silver, en sällsynt utmärkelse. Evert Ekroth förenade med sina många andra goda egenskaper en stor förståelse för ungdomen – han var språkpedagog i början av sin bana – och han torde inneha närapå finländskt rekord i fråga om kuratorsår inom en studentnation.

Då den finlandssvenska hembygdsrörelsen i början av 1950-talet skulle organiseras, rönt vi förståelse av Evert Ekroth samt stöd av hans auktoritet och entusiasm. Såsom ordförande i Föreningen Brage var han väl förtrogen med hembygdsrörelsens etnografiska aspekt, men hans rörliga intellekt var även öppet för den egentliga landskaps- och hembygdsvårdens krav.

Det är mig en stor glädje att med vemodsblandad saknad inom ramen för vårt nordiska samarbete till Bygd och Natur få förmedla ett prov på Evert Ekroths idealitet, hembygds känsla och talekonst. Hans tal hölls vid Degerby ungdomsförenings hembygdsfest den 5 juli 1964.

Irina Matvejew.

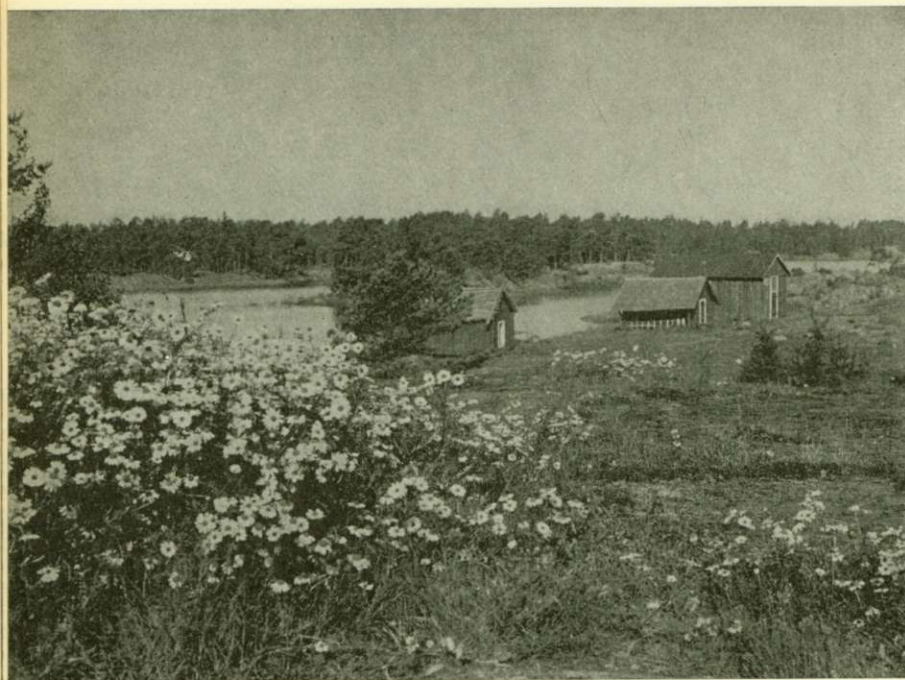

Nyländsk skärgård: utsikt från Gåsö mot Barösunds fjärd.

I regel förbinder man väl kärleken till hembygden med en bestämd ort, en gård, en stig i skogen, en åker, ett strandparti, en vacker utsikt. "Jag längtar stenarna, där barn jag lekt", säger Verner von Heidenstam.

Om så är fallet att hembygds kärleken har sin rot i ett avgränsat område, kan man fråga sig huru det förhåller sig med hembygds kärleken hos den som bytt hembygd. Därtill vågar jag utan tvekan svara att den är lika levande. Om också föremålet för dess låga bytt gestalt. Där man har sitt hem, där är också hembygden.

Nykarleby älv har en stor andel i min barndoms fröjder. Att leka och meta småfisk vid dess stränder, att simma i dess vatten var sommarens viktigaste förehavande. Och jag kan ännu höra forsens basfiol brumma.

Inomskärs i Nyland: Gåsö, Ingå.

Det verkligt kungliga nöjet hade vi pojkar, när i stockflottningstider de stora timmerstockarna dansade nedför den strida älven och en stor mängd kilade sig fast mellan stenarna i forsen. Då blev det trafikstopp, och stockarna ovanom den tillbommade forsen kunde inte fortsätta sin ystra färd. De låg där och flöt sida vid sida. Att med en balansstav i händerna springa över stockarna från den ena stranden till den andra var hisnande roligt. Att man ibland hamnade i det våta mellan stockarna gjorde glädjen fullständig.

Sommarens stora äventyr började när vi från klappbron nedanom skalden Mikael Lybecks hemgård rodde förbi Zacharias Topelius' idylliska Kuddnäs och styrde utför Ragnörns fors ut till sommarstugan på Djupsten, holmen före Alörn med Topelius' Majniemi. Hur följde inte blicken de hundratals backsvalor som pilsnabbt flög till och från sina bon i de hål de gjort i den tvärbranta strandslutningen. Hur tjusades man inte av färden genom öppningarna i det täta sävbeståndet vid åmyn-

ningen. Jag skall inte glömma huru min yngre bror och jag i hård nordlig motvind fick kämpa vid årorna en timme eller så för att komma förbi Lönneströms brygga, då vi kunde vara säkra på att orka fram till vår egen strand.

Om vintern var det obeskrivligt roligt att åka kälke i "Aptekas backan" och stå på skidor i de branta åstränderna. Den som hölls upprätt på skidorna efter störtloppet nedför Nilssons piggen, han var erkänd backkung. När vi om vintern åkte skridsko, kunde vi ibland genom den spegelklara isen se nejonögon (nättingar på österbottniska) simma under våra stålkor. Mest spännande var dock islossningen, när väldiga isblock med dån och brak krossades mot älvsbrons bastanta stenkistor. Ofta förde isen med sig stockar och allsköns bråte. Ja, hela lador kunde ibland företa en flodfärd på den vårvattensvällande älvens brusande böljor.

Sedan bodde jag många år i Jakobstad och fängslades där både av idyllen i Larsmo inre skärgård och av den fria storslagna utsikten från den milslånga sandstranden på Fäboda. Därifrån kunde man vid tjänlig väderlek se Norrlands kust hägra långt i väster. Allt i denna dag är jag varmt fäst vid den Österbottniska bygd, som så givmilt bjudit på rika barndoms- och ungdomsupplevelser.

Hur kan det då komma sig att jag för 25 år sedan överflyttade denna hembygds kärlek på en holme i Nyland Ingå-Degerby skärgård. Den nyktre tänkaren säger: "Det beror givetvis på att du blev ägare till en fläck av fosterjorden, där du utan att träda någons rätt för när, kan lägga ut dina nät i egna fiskevatten, där du utan att fråga någon kan samla ved i skogen." Ja, det är klart att man är mera fäst vid en stuga som man äger än vid en hyrd sommarlägenhet.

Men denna ägandets glädje är inte nog för att ge djup och varaktighet åt den mäktiga känsla vi kallar hembygds kärlek. Den är sammansatt av många komponenter. Naturens skönhet är en av beståndsdelarna. Holmar, skär och klippor, vikar och sund värmer hjärtat, hur ofta man än ser dem. Djuren och växterna har en stor andel däri. Vad förtäljer inte den knotiga tallen på det vindpiskade skäret om seg livsvilja. Hur fröjdas inte vårt öga av styvmorsblommornas färgprakt, där de bildar bårder i bergsskrevorna. Hur intensivt känner vi inte livsförnyelsens under, när vi i maj blickar upp mot den klarblå himlen genom de tusen och åter tusen solbelysta gyllengula hängena i björken med dess vita stam. Hur ömmar inte vårt hjärta för ejderhonan, där hon tyst och vaksam ligger på sina ägg, dem hon berett en dunbädd på den grå klippan.

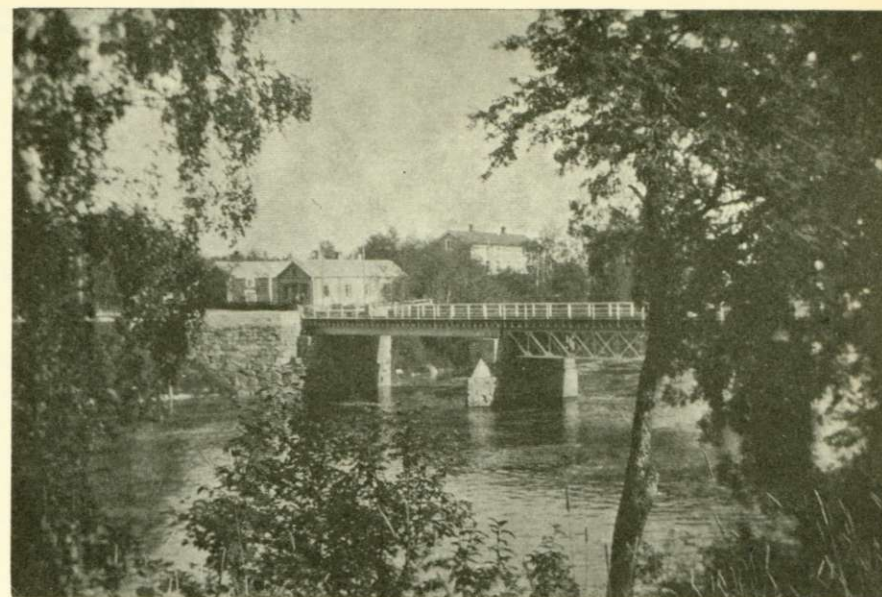
Också människan bidrar till att ge innehåll och mening åt hembygdskänslan. Inte bara samtida medmänniskor utan också minnet av hädangångna släktled. Jag tror inte att jag hade blivit så fäst vid Ramsö, om jag inte hade tillbragt mina första somrar där tillsammans med de förra ägarna, det åldrande fiskarparet Kalle och Emma Dickman, och kanske främst husbondens ogifte broder Frans, den levnadsglade, skämtsamme och fantasibegåvade, som hade lätt för att skratta men som också gärna gav sig in på filosofiska frågor.

Genom att jag fick en inblick i det anspråkslösa och förnöjsamma liv de levde, lärde jag mig uppskatta det vägröjararbete våra fäder utfört till gagn för oss nu levande. Den fördjupade insikten om de betingelser, under vilka fädren framlevat sitt liv, gör hembygden dyrbarare för oss. Fädrens anda lever kvar i gårdens atmosfär, och vi känner oss uppbyggda och styrkta så länge den atmosfären dröjer kvar. Ännu i dag vittnar stengärdet runt ängen om den möda gångna släktled haft att med den tidens arbetsredskap befria ängen från hundratals stenbumlingar.

Hembygdskänslan får ett tillskott av värme och trevnad, om vi delar den med goda grannar och vänner. Känslan av samhörighet blir kanske mest levande i skärgården, där man bor långt från varandra och sällan träffas. Man följer i tankarna med varandras förhållanden, och man vet att man hos grannen alltid kan få hjälp när så behövs.

Hos oss i Finlands svenskbygder kommer hembygdskänslan alltför ofta i konflikt med hembygdens förutsättningar att ge alla sina döttrar och söner den utkomst envar har rätt att räkna med. Emigrationen som i vissa trakter i alltför hög grad har minskat befolkningsnumerären är måhända vårt största problem för närvarande. Ansvarsmedvetna medborgare, såväl enskilda personer som sammanslutningar och kommunala myndigheter har i allt större utsträckning gått problemet inpå livet, och det arbetas målmedvetet på att i svenskbygderna skapa förutsättningar för den trygghet och trivsel, som varje människa drömmer om.

Vi kan inte ge oss in på den lika vittomfattande som svårösta frågan om emigrationens vådor för våra bygder. Människan väljer den levnadsväg hon tror leda till den bästa framgång. Och man kommer till korta, om man mot den eftertraktade höga levnadsstandarden ställer förpliktelsen mot fädernebygden, mot gångna generationer och nya släktled. Den omfattande flyttningsrörelsen från glesbygder till tätorter, från fattigare trakter till rikare går fram som en samhällelig naturkraft, vid vars sida bygdetroheten och bundenheten vid hemtorvan ter sig som ett romantiskt svärmeri.

Den österbottniska skalde- och seminariestaden Nykarleby: älven och Storbron.

Jag tror ändå inte att det säkraste värdet för den svenska odlingens fortbestånd i Finland är den materiella framgången. Det är viljan att se om vårt hus, om vi också måste vårda det under knapphetens stjärna. Den som i det svenska Finland ser en levande enhet, värd att bibehållas och förkovras, kan inte förstå annat än att det borde vara en angelägen och lockande uppgift att med samfälliga krafter arbeta för den bygd som står oss närmast, där vi vet att vi behövs och där vi kanske någon gång får se frukterna av våra bemödanden. Den som inte själv behövt tänka på att för sin utkomst lämna de svenska bygderna kan inte klandra utvandrarna, även om han inte gillar dem. Med så mycket större skäl beundrar och uppskattar han dem som förblir svenskbygderna trogna, och han tycker att de gjort det bästa valet.

Och om han är född vid Bottenvikens kust, har seglat många somrar genom Nylands, Åbolands och Ålands förtrollande skärgårdar, under Porkala-parentesens år blivit hemmastadd i Ekenäs skärgård och får tillbringa den ljuvliga ålderdomen i Ingå-Degerby skärgård, då förnimmer han kärleken till hembygden som en ständigt frisk källa till livsförnyelse.

Sommarmötet 1966 till Stockholm

Redan nu vill vi meddela, att Samfundet 1966 kommer att förlägga det årliga sommarmötet till Stockholm under pingsthelgen. Mötet sammanfaller med Samfundets 50-årsjubileum som kommer att firas med olika evenemang den 26–30 maj 1966.

Då sommarmötet hittills aldrig varit förlagt till Stockholm har vi ansett det motiverat att denna gång förlägga det hit och hoppas att våra medlemmar och vänner i övrigt skall begagna detta tillfälle att få delta i jubiléet, som är ägnat att bli en stor manifestation för hembygdsrörelse och landskapsvård.

Programmet är inte i detalj fastställt, men redan nu kan nämnas att jubileumsdagarna börjar den 26 maj och med en första visning av Samfundets stora utställning "Vår tid danar landskapet — från 50 års arbete i landskapsvårdens verkstad".

Fredagen den 27 maj blir det stor mottagning på Stadshuset, där stadsfullmäktiges ordförande Carl Albert Anderson kommer att vara värd. Samma dag blir det även en fest på Svenska Akademiens högtidssal, till vilken Samfundets höge beskyddare H. M. Konungen inbjudes. Det blir vad man brukar kalla "Sveriges stora hembygdsfest" i Stockholms vackraste lokal.

Lördagen den 28 maj planeras en speciell utfärd genom det uppländska landskapet med besök bl. a. vid Skokloster, där friherre Rutger von Essen visar slottet och dess anläggningar.

Samma dag vidtar en stor högtid på Skansen, som under jubileumsdagarna kommer att fyllas av liv och verksamhet med aktiviteter i olika stugor. Programmet på Skansen dagarna 28–30 maj innefattar bl. a. dräktparad, sång, musik, folkdansuppvisning och ett stort bondbrolopp i Seglora kyrka.

Utförligt program med anmälningskort kommer i första häftet av Bygd och Natur 1966, som beräknas utkomma i slutet av januari.

På Dal och i Östfold

Samfundets sommarmöte 1965

Sommarmötet hade i år förlagts till Sveriges "glömda" landskap, Dalsland, som visade sig från sin allra skönaste sida i det strålande vackra augustivädret. Som utgångspunkt hade man Ed med sitt fantastiska läge mellan sjöarna Stora och Lilla Lee. Programmet hade för året utökats till fyra dagar varav de två första ägnades Dalsland och de två senare Östfold i Norge på inbjudan av Landskapsvernet i Östfold.

Mötet började med invigning på Turisthotellet i Ed, varvid direktör Kurt Armander, ordförande i Dalslandsrådet,

önskade deltagarna välkomna på Dal och Samfundets styrelseledamot, stadsombudsman Hjalmar Lindström förklarade 1965 års sommarmöte öppnat med ett anförande om Samfundets aktuella uppgifter. Vidare kom en vacker blomsteruppsats från Dalslands Fornminnes- och Hembygdsförbund och upplästes välkomsttelegram från landsantikvarie Sven Axel Hallbäck i Älvsborgs län, som varit Samfundet behjälplig med att lägga upp årets resa.

Efter lunchen gick färden med bus-sar genom det natursköna landskapet

Från Bengtsfors hembygdsförenings anläggningar på Majberget har man en storartad utsikt över sjön Lelången.

Karl XII-stugan i Ed, som rymmer Edstraktens Fornminnes- och hembygdsförenings samlingar.

till Billingsfors och Bengtsfors. På den senare platsen gjordes ett längre uppehåll för att bese Bengtsfors Hembygdsförenings anläggningar på Majberget under ciceronskap av intendenten Britta Rådström. Speciellt den s. k. Gammeldgården med sina vackra möbler och typiska dalslandsinteriörer tilldrog sig intresse, men även de andra byggnaderna beundrades liksom den magnifika utsikten över sjöarna Lelången och Höljen. På hemvägen besöktes även Steneby yrkesskola under ledning av rektor Eric Rudman.

Följande dag ställdes färden till bl. a. Bäckefors gamla bruk. Mötesdeltagarna välkomnades av klangen från den gamla malmklockan, som i drygt 160 år kallat brukets arbetare till arbete och vila. Bruksdisponent Gustaf Bjurström berättade sakkunnigt och intressant om

brukets växlande öden och tog därefter deltagarna med på en promenad genom den gamla bruksgatan till smedjorna vid älven och genom den vackra parken.

Lunchen intogs i det fria vid Granan på Kroppefjäll, 140 m över havet. I det klara solskenet kunde man se såväl Kinnekulle som Hunne- och Halleberg på andra sidan Vänern, något som endast brukar vara möjligt 9–10 gånger per år.

Dagens höjdpunkt blev väl för de flesta besöket i Tissleskog, som man nådde via Brudfjällsvägen med dess intressanta kastvarp och vindlande vägar. Nere på en udde vid sjön Råvarpen berättade fil. kand. Olle Enbågen om de märkliga hållristningarna, som väl kan mäta sig med de bohusländska, och medan man närmare studerade ristningarna fick man även ta del av de riter och seder, som långt in på förra år-

Sommarmötets värd i Bäckefors disponent Gustaf Bjurström (t. v.) och Östgötadistriktets ordf. lektor Gunnar Norling på den gamla bruksgatan.

hundradet begåtts vid dessa skålgropar och ristningar från hedenhös. Säkert kommer Olle Enbågens suggestiva berättarkonst att stå kvar i minnet hos många, långt efter det att andra reseminnen hunnit blekna.

Den tredje dagen var det så dags att ge sig över gränsen till grannlandet i väster. Första anhalten var Fredrikstens fästning vid Halden, där en av våra norska värdar, bygartner Olav Skinnarmo, ordförande i Landskapsvernet i Östfold, och sakkunniga ciceroner tog emot och visade runt på den plats där hjältekonungen Karl XII så hastigt slutade sin bana.

I Haldens hamn väntade sedan en båt, som förde deltagarna ut på en långtur i Oslofjorden. Färden gick under Svinesundsbron och ut till Hvaleröarna, där ett strandhugg gjordes för att bese

en intressant bronsåldersgravplats och närmare studera de norska fritidsområdena, där kommunerna nedlagt ett föredömligt arbete, under anförande av respektive statsarkeolog Erling Johansen och bygartner Skinnarmo.

På återresan genom Skjeldbosundet fick man även tillfälle att bese Akers fästning innan båten lade till i Fredrikstad vid 19-tiden. Att sjön suger, trots den trevliga och rikliga lunchen ombord, märktes vid kvällens supé på Stabburloftet, där ett dignande norskt smörgåsbord under mottot "Vad havet ger" stod uppdukad. Det var ett underverk av elegant uppläggningskonst, en dröm för öga och gom.

Sista mötesdagen ägnades förmiddagen åt en rundvandring i "Gamlebyen" i Fredrikstad. Det är den gamla befästa delen av staden, omgärdad av vallar

Skall hembygdsrörelsen missionera?

I Halland och Skåne har en livlig debatt uppstått om hembygdsrörelsens målsättning och arbetsmetoder. Den duktige tidningsmannen och hembygdsvårdaren Alrik Larsson har denna gång väckt debatt med en artikel om hembygdsrörelsens propaganda-verksamhet.

Vad vill man åstadkomma med hembygdsarbetet? Frågan ställs ibland från utomståendes sida, och vi behöver kanske också ställa den till oss själva. Mycket arbete nedlägges både i hembygdsföreningarna och bland enskilda hembygdsvårdare, och om det skall ge önskat resultat, bör vi ha målsättningen klar.

Det är väl knappast någon, som sysslar med hembygdsarbete för att få ekonomisk vinning. I så fall finns det säkert mera givande arbetsområden. Där emot kan de flesta finna glädje, personlig tillfredsställelse, kamratskap och en mening i livet genom att göra en insats

i den organiserade hembygdsvården. Man knytes då starkare samman med den bygd, där man är född eller senare blivit bosatt. När vi lär känna bygden, får vi en mera personlig kontakt med dess folk, vi får värdefulla inblickar i näringsliv och samhällsförhållanden, och vi kan bättre utnyttja de trivseltorer, som bygdens natur kan bjuda.

Genom hembygdsarbetet får vi ökade inblickar i dagens samhälle, men vi får också ett historiskt perspektiv på tillvaron. Olika minnesmärken i bygden vittnar om de gångna generationernas kamp för uppehållet. Vad de odlat och byggt upp, har vi fått del av som ett värdefullt

och vallgravar, som numera omvandlats till ett kulturresevat. Sorenskriver Kristian Apenes, Fredrikstads leading man, som har sitt hjärta och sin boplatz här, hade utbett sig att personligen få leda visningen av "Gamleby". På sitt härligt friska och humoristiska och samtidigt djupt kunniga sätt levandegjorde han helt fängslande stadens historia och liv. I "Gamleby" ligger numera även norskt konsthantverks centrum "Plus" och tillfälle gavs även att bese glasblåsarna i arbete i det gam-

la tullhuset vid stadens vindbro, drejare och silversmeder, vävare och textiltryckare, som här fått en fristad i de gamla husen.

Men även ett sommarmöte har sin begränsade tid och efter ett kort besök och lunch på Kalnes lantbruksskola i Ås var det endast tid över för en kort andaktsstund under ledning av kontraktsprosten B. Ericsson i Skjebergs kyrka, innan resan gick åter över gränsen till Ed och den väntande avslutningsmiddagen.

arv. Nu gäller det för oss att förvalta arvet och bygga vidare därpå, så att vi med heder kan lämna det åt våra efterkommande. På så sätt får vi en uppgift i livet. Det räcker inte längre att bara arbeta för egen skull — vi måste också göra en insats för vår bygd, så att vi kan föra hembygdsarvet vidare.

Under den senaste mansåldern — ja, under de allra senaste åren — har det skett en snabbare omvandling i vårt land än under någon motsvarande tidsepok tidigare. Oändligt mycket av det gamla slås sönder, och med eller mot vår vilja kastas vi in i nya levnadsförhållanden. Mycket av det nya är naturligtvis bra, men det gäller att välja med förstånd. Om vi viljelöst följer med strömmen, blir vi lätt rotlösa, demoraliserade och utan känsla för livets mening. Här har hembygdsarbetet trätt in som en stabiliserande faktor. Det är säkert ingen tillfällighet att hembygdsföreningarna vuxit fram likt svampar ur jorden just i samband med storkommunbildningar och andra genomgripande förändringar i de svenska bygderna.

Vad som gäller för hembygdsarbetet i allmänhet har också sin tillämpning i de bygder, som omspännes av Mellersta Hallands Hembygds-krets. Befolkningen i mellersta Halland har velat värna om de minnen från gångna tider, varpå bygden är så rik. Man har samlats för att vårda arvet från fäderna, samtidigt som man för egen del sökt nöje, trevnad, ökade kunskaper och utlopp för en inneboende arbetslust till gemensamt gagn.

Flertalet av våra hembygdsföreningar är mycket unga, men trots detta har de

gjort betydande insatser. Bygdens folk samlas till studier, utflykter och trivsamma möten och festligheter. Genom s. k. sockenvandringar lär man känna sevärd platser, som ofta inte finns beskrivna på annat sätt. I en del fall har hembygdsföreningarna satt upp vägvisare till sådana sevärdheter. Gammal bebyggelse har bevarats, och naturen har gjorts prydligare.

Flera av hallandssocknarna har under senare år återupplivat sina gamla sockendrakter. Det är ett gott initiativ, ty dräkterna är både praktiska och prydliga att bära i många sammanhang. De skapar också en känsla av gemenskap åt bygdens folk, både med tanke på nutiden och genom sammanbindningen med gångna generationers klädedräkter.

En hel del sockenbeskrivningar har kommit till genom arbete av hembygdsföreningar eller enskilda hembygdsvårdare. Likaså har man gjort uppteckningar av dialekter, folkminnen och annat, som rör resp. bygds liv under gångna tider. Hembygdsfilmer, fotoarkiv och bandinspelningar har utförts i samma syfte.

Genom Mellersta Hallands Hembygds-krets har man skapat ett effektivt arbetsorgan de olika hembygdsföreningarna emellan. Kretsen ordnar kurser, studieresor m. m. och befrämjar utbytet föreningarna emellan. Få svenska bygder kan väl visa upp ett bättre och mera effektivt hembygdsarbete än mellersta Halland.

Uppräkningen här ovan är inte avsedd som något skryt. Det är bara ett bevis på, vad som under en relativt kort tidsperiod kunnat uträttas genom frivilligt

intresserat arbete. Hembygdsrörelsen har uppnått en aktad och respekterad ställning, och ingen vill väl förneka dess betydelse för bygden och dess samhällsliv. Men har vi nått vårt mål? Kan vi känna oss tillfreds med de hittills nådda resultaten?

Svaret måste tyvärr bli NEJ! Både de berörda hembygdsföreningarna och kretsen i sin helhet står alltså bara i början av det verk, som bör och behöver uträttas. Vi måste alltså ta nya och bättre tag — och därtill på en rad olika fronter. Här skall i huvudsak beröras den organisatoriska sidan av saken.

Många av våra hembygdsföreningar berömmar sig av att ha god medlemsanslutning, kanske 10, 20 eller ännu fler procent av bygdens totalbefolkning. Det är gott och väl, men vilka är det, som inte är med i vårt arbete? Om vi t. ex. inte kan göra hembygdsarbetet tillräckligt attraktivt för ungdomen, kan det i framtiden bli svårt med föreningarnas nyrekrytering. Idealet är nog att åstadkomma ett så vittomfattande program för hembygdsarbetet att åtminstone någon del därav kan intressera varje kategori av befolkningen. Hur är f. ö. medlemsanslutningen bland bygdens lärare, präster, kommunalmän o. s. v? Vad gör vi för att ta hand om nyinflyttade personer?

Om vi ser på verksamhetsområdet för Mellersta Hallands Hembygds-krets, så omfattar det hembygdsföreningar från Spannarp i norr till Kvibille i söder. Än så länge finns det dock betydande vita fläckar på organisationskartan.

Hembygdsföreningar behövs säkert i alla halländska bygder, men behöver vi en länsomfattande hembygdsorganisation? Ja, den frågan har stötts och blötts sedan åtskilliga år tillbaka. Den tidigare länsorganisationen på området, Hallands Hembygdsförbund, förde länge en tynande tillvaro och får väl nu anses helt avsmnad. Upprepade försök har gjorts att väcka den till nytt liv men utan påtagligt resultat.

Hembygdsförbundets död är beklagligt, då organisationen säkert kunde fyllt en betydande uppgift, bl. a. som samarbetsorgan för länets hembygdsföreningar. Exempel på aktiva hembygdsförbund kan påvisas i andra län. Enligt skrivarens mening kan det dock vara oklokt att allt för brådstörtat bygga upp ett nytt hembygdsförbund. Det krävs både pengar och framför allt en bred arsenal av villiga krafter för att ge liv och aktivitet åt ett länsförbund på hembygdsvårdens område. Om det blir överorganisation, liknöjdhet eller personliga motsättningar inom förbundet, får det svårt att uträtta något positivt.

Ett alternativ till det länsomfattande hembygdsförbundet vore måhända ett antal mindre hembygds-kretsar av den typ, som så framgångsrikt vuxit fram i mellersta Halland. T. ex. en krets för vardera norra, mellersta och södra länsdelen. Sedan finns det naturligtvis ingenting som hindrar att kretsarna inleder samarbete sinsemellan. Hembygdsarbetets organisation tål att diskuteras, och det bör naturligtvis göras så snart som möjligt.

Det kan slutligen finnas anledning att fundera över, hur hembygdsarbetet skall

Skogstorp blir hembygds-gård

Högeruds hembygdsförening i Värmland, ansluten till Samfundet för Hembygds-vård, som sedan 1934 verkar inom socknen med samma namn, har fått en av sina båda hembygds-gårdar färdigrenoverad, nämligen Dammhultet i Bofasteruds hemman. Den invigdes den 5 september 1965 under mycket stor tillslutning av ordsbor och andra från kringliggande bygder.

Dammhultet är en småbrukarlägenhet, som har karaktären av ett skogstorp. Det ligger mitt inne i storskogen i en glänta nära två km från landsväg och bebyggelse. En liten slingrande skogsstig leder dit.

Det var år 1962 som hembygdsföreningen erhöill Dammhultet genom donation. Samma år överlämnades också

till föreningen genom donation storbondgården Nedre Tomten i Högeruds hemman. Den senare är i stilhänsen-de en mycket förnämlig gård från 1700-talet, och står nu under renovering.

Med tanke på att Högerud icke har fullt 400 innevånare, så visar renoveringen av den nu invigda hembygds-gården vad hembygds-kärlek och frivilliga arbetsinsatser kan åstadkomma för att förnya och levandegöra bygdens minnen. Till renoveringen har även Stav-näs kommun lämnat bidrag.

Det är av mycket stor betydelse, att även smågårdar och torpställen blir räddade åt framtiden. Det finns icke många sådana kvar i vårt land. Även dessa enkla gårdar är ett arv från det gamla svenska bondesamhället. De ut-

organiseras på riksplanet. Där finns visserligen redan både frivilliga organisationer och statliga organ, men de har inte alltid den förankring ute i bygder-na, som vore önskvärt. För hembygds-vårdaren i gemen faller det sig kanske naturligare att göra en insats på det lokala planet än i läns- och rikssammanhang. Vi kan dock inte bortresonera de stora organisationernas betydelse, bl. a. då det gäller informations- och upplysningsverksamheten eller kontakten med statliga och andra myndigheter.

Skall hembygdsrörelsen missionera? Den frågan ställdes i rubriken till den här artikeln, och jag tror vi kan besva-

ra frågan med ett obetingat JA. Det hembygdsarbete vi hittills sysslat med, haft nöje och trevnad och nytta av, är bara början. Vi måste själva arbeta vidare, och måste entusiasmera andra att hjälpa till. Det behövs en verklig folk-rörelse, om hembygdsarbetet skall bli den rätta stabiliserande faktorn i vårt accelererande samhällsliv. Hembygds-arbetet ger oss förankring i tillvaron, och det binder oss samman i nuet och framtiden. I den välkända hembygds hägn har vi måhända större möjligheter än annorstädes att finna livets mål och mening.

Alrik Larsson.

Hembygdsgården Dammhultet i Högerud, Värmland.
Foto John Engvall, Värmskog 1965.

gör ett historiskt dokument i bygden, som är tillkommet av det enkla folkets egen hand.

Dammhultet består av manbyggnad, innehållande rum och kök, samt tre ekonomibyggnader, alla uppförda av timmer. Logen är en s. k. enkelloge, en byggnadstyp som snart är borta. En bod har ett lofttak i gammal konstruktion. Den lilla gårdsanläggningen med sina silvergrå byggnader ger ett idylliskt men på samma gång ålderdomligt intryck.

Hur gammal gården är har icke varit möjligt att utröna. Man vet endast av gamla gårdshandlingar, att boningshuset fanns år 1843 men var redan gammalt då. Gården är pietetsfullt restaurerad, och tomten kring byggnaderna är befriad från barrskog, som förut växte alldeles inpå husen.

En senare tillkommen utbyggnad på bostadshusets östra gavel, innehållan-

de förstuga och skafferi till köket och trappa till vinden, har fått vara kvar. Den är mycket typisk för större byggnader på orten.

Bostadslägenheten är inredd med möbler från tiden omkring senaste sekelskiftet och ger ett mycket trivsamt intryck.

Dammhultet skall icke vara ett museum utan en levande hembygdsgård. Den står öppen för de organisationer, som där vill hålla möten och sammankomster. Den blir också ett förnämligt utflyktsmål för bygdens folk och andra genom det idylliska läget på en öppen plats med lövskog, omgiven av barrskog och väldiga skogshöjder och porlande bäckar. Där prunkar också i sommartid vildblommorna i sina skiftande färger. Dammhultet är liksom ett stänk av kulturen mitt inne i vildmarken.

John Engvall

Dalen som inte ville dö

Kulturdagar i Ekshärad

"Bygd i fara" var mottot för den serie möten och debatter, som hölls i Värmland 1964 med hembygds- och bildningsförbund som anordnare och Sigurd Gustavson som ledare. I samband med denna mönstring föddes tanken att sätta in en aktiv stöt inom det område, där faran var överhängande men intresset stort att bevara och levandegöra en värdefull bygd.

Valet föll på övre Klarälvsdalen, där lokala eldsjälar inom hembygds- och naturvård kunde förena sig med realistiska kommunalmän och företagare kring ett program med en levande bygd som målsättning.

Resultatet blev två kulturdagar på Wermlandia i Ekshärad den 10–11 april 1965, med Ekshärad's Hembygdsförening och Samfundet för Hembygdsvård som arrangörer. Det blev en *Dalens* stora manifestation, där det rika programmet med sin följd av gedigna föredrag och debatter, sin slösande rikedom av andlig och lekamlig spis i bästa värmlandsstil blev en sällan skadad manifestation av "en dal som inte vill dö".

Kursledaren, den vittre prelaten Gunnar Lindberg, hade skrivit en introduktion som förtjänar att här i sin helhet citeras:

"En gammal pilgrimsled där sägner och legender dröjer, en gammal kulturbyggd rik på traditioner och minnen, en

underbart skiftande, storslagen natur, genombruten av en av Europas skönaste floder. Var finner vi denna plats? I ett främmande land dit vi når med turistbussarnas långa dagsetapper? Nej, dess rikedomar finns mitt ibland oss. Vi finner dem i Klarälvsdalens skattkista. Dalen som sjunger och ler, som en skogens mö, gömd i eviga skogars dunkel. Upptäckt av alltför få — glömd av alltför många.

Låt dessa dagar berätta för oss om det som turistbroschyren glömde. Om dalen med dess skönhet, minnen och människor. Om stordådet, glädjen och festen mitt i slitet på magra älvtegar. Om det som en gång var, och som vi måste hålla kvar för att inte bli själslösa standardmaskiner.

Den glömda dalen . . . Ja kanhända. Men vi kan ta fram dess skatter. Vi kan öppna människors ögon för dess rikedomar genom att vårda dess skönhet och minnen."

Bakom de välbesökta kulturdagarna stod också två damer, som verkat en mansålder i denna bygd: rektor Signe Borlind, under många år rektor för Nygårds lantmannaskola, en klartänt, varmhjärtad pionjär inom hembygdsvården och hennes trogna hjälpare fröken Siri Bergqvist, som verkat i den lokala hembygdsföreningen sedan början av 20-talet (båda Samfundets plaketter).

Några ord måste också nämnas om Wermlandia hotell och friluftsgård, som sedan ett par år fungerar inte bara som härberge vid inkörsporten till övre Klarälvsdalen utan också som tillflyktsort för idrottsmän — ett värmländskt Vålådalen — kongresser och kulturevenemang av olika slag. Ågarna Paul och Kerstin Stark är moderna företagare, men också varmhjärtade främjare av bygdens kulturella liv. Utan deras aktiva medverkan och generositet hade kulturdagarna i Ekshärad ej kunnat genomföras på detta storartade sätt (för någon glänsande affär blev det givetvis inte). För det fortsatta arbetet i dalen ter det sig som en stor tillgång att ha detta förnämliga centrum vid Aurenabergets fot, vackert beläget och rikt utrustat för friluftslivets olika behov. Där har hembygdsarbetet möjligheter att nå en vidare publik — under kulturdagarna hade hembygdsgården tillfälle att visa en förnämlig samling kulturföremål med anknytning till det värmländska bordet — och där kan många av de konkreta förslagen till turismens pånyttfödelse dryftas och förverkligas. Wermlandia är en av de hävstänger som skall hjälpa oss att få Klarälvsdalen att sjunga.

Första dagens föredrag tilldrog sig stort intresse, särskilt från kommunernas sida.

John Nihlén berättade om en resa han gjorde i Klarälvsdalen 1920. Utvecklingen har sedan dess gått rasande snabbt. Borta är den gamla båten Vingäng, som gled fram genom dalens deltaöar och blommande hägg. Borta de ståtliga bondgårdarna med sina präktiga timmerhus. Och bortan är många av de

ljusa, öppna fälten och de hisnande utsikterna. Mycket av detta är för alltid borta, men åtskilligt går att återuppliva. Resenärer och bofasta sommargäster vill ha den trivsamma bygden åter.

Inom hembygds- och landskapsvården får man inte vara för pessimistisk, man måste hjälpas åt att bygga upp en ny bygd, som blir minst lika bra som den gamla.

Folkförflyttningen i landet påminner om den stora emigrationen. Efter den spreds ett stort missmod över landet, men den följdes av en nationell pånyttfödelse, som bl.a. tog sig uttryck i nationalromantiken. Man har nu en känsla av att avfolkningens vända skall följas av en ny våg av optimism, ett förnyat intresse för våra bygder, deras särart, natur och kultur. Ta upp en diskussion om vad som bör göras för att höja den kulturella livskraften!

1950 togs den första kontakten mellan naturvårdarna och kraftverksbyggarne i länet och det har medfört ett gott resultat. Höljes kraftanläggning är ett av de få exempel där teknik och kultur samarbetat från första spadtaget med utmärkt resultat. Tyvärr blir det en ekonomisk nedgång för bygderna när kraftverksbyggena färdigställts och det är därför av vikt att man kan finna utvägar för investeringar, som håller bygderna uppe. Beträffande korttidsregleringarna kan kanske en planerad tröskeldamm längre ner i Klarälvsdalen dämpa skadeverkningarna.

Nihlén kom också in på igenläggningen av åkerjord. Fram till 1975 skall ju uppåt 1 milj. ha utgå ur jordbruksproduktionen. Det bör förekomma en

större differentiering ifråga om plantering och många gånger planteras områdena igen allt för hårt, ansåg talaren och gav också några exempel från Skåne, där vackra områden totalförstörts genom privata planteringar.

När gamla modernärningar förlorar i betydelse uppstår en ny näring, turismen, som dock är en rätt svår fångad fågel. Man bör kunna dra turister till bygderna genom försäljning eller uthyrning av gamla fastigheter och bygdese mestern har där en stor betydelse.

Det måste finnas en översiktsplanering och en stark organisation bakom med kommunalt stöd. Satsa på Klarälven, som parallell till Fryken. Varför inte återuppliva turistbåtarna med guide på den vindlande älven. Vi behöver också ordentliga fiskemöjligheter och öppna, rena landskap med välordnade rastplatser. "Bygden blir vad Du gör den till" stämmer bra in med Klarälvsdalen, som om ett 10-tal år bör vara färdigt turistland. Ransätersspelet har stora förutsättningar att bli festspel av format, i stil med utländska, och samtidigt inkörspport till Klarälvsdalen, som står i särklass bland svenska dalgångar.

Agronom A. Goldkuhl, vårt lands främste expert på fåravel, var nästa föreläsare. Han konstaterade att fåravefn är på frammarsch i landet igen allt sedan 1958, då botten var nådd med 130.000 får jämfört med 1875 då det i landet fanns 2,2 milj. får och i dag finns ungefär 250.000. De stora förändringarna inom jordbruket är grunden till omsvängningen. Att fåren bra håller undan gräs- och lövsly på skogsplanteringarna kan klart konstateras

och fåren är ingen fara för skogsplanterna om man inte släpper ut dem för tidigt på våren och bara man dessutom ser till att de är försedda med den näring de behöver. Den allmänna tendensen är överproduktion utom för nötkött och lammkött, vilket ju också innebär en fördel med fåravel. Den måste dock ske i större skala. Fårskötseln har släpat efter oerhört de senaste decennierna. Optimistiskt räknar man dock med att fårstammen 1975 skall ha ökat till drygt miljonen, slakteriförbunden har t.o.m. sagt 1,4 milj. Avgörande för den fortsatta utvecklingen blir sannolikt de åtgärder staten vidtar. Den ekonomiska sidan av saken är trots allt viktigast.

Overingenjör Sven Berling, Munkfors, gav kraftverksbolagens syn på problemen och redovisade de hittills vidtagna åtgärderna av landskapsvårdande karaktär i samband med kraftverksbyggena. Genom samarbete med naturvårdande organisationer försöker man redan från början planera så att ingreppen i naturen blir så små som möjligt. Beträffande älvens vattenföring visade overingenjör Berling med hjälp av diagram att man genom regleringen får en jämnare sådan, topparna kapas och dalarna fylls ut. Med hjälp av färgbilder visades hur kraftstationernas färg och arkitektur gör att de smälter väl in i naturen.

Därefter vidtog de kommunala inläggen. Det mest vägande gjordes av riksdagsman Bertil Jonasson, en oförfalskad bygdens son, som framförde sina välgrundade åsikter på en ren och charmerande värmlandsdialekt. Han berörde den kraftiga jordbruksminskningen. Förr levde mellan 70–80 procent av

jord- och skogsbruk, nu bara 10 procent. Skall våra bygder fortleva och även bli turistbygder, så får de inte växa igen. Han trodde också på fåravel i norr och menade, att det vore riktigt om intresserade rådgjorde med expertis.

Det finns alltid möjlighet att arrendera ut mark till intresserade. Jonasson nämnde också potatisodlingen och dess betydelse och menade att alla möjligheter bör tillvaratagas. Det har nog inte observerats tillräckligt av regeringen menade riksdagsmannen. När det gäller fritidsbebyggelse i Norra Värmland är dessa trakter faktiskt en vit fläck. Det finns mycket att göra och alla goda krafter bör samverka och inte se avundsjukt på varandra. Det erfordras en samarbetskommitté som tar upp dessa frågor. I detta instämde andra kommunalmän, riksdagsman Gunnar Eskilsson och kommunalkamrer H. Halvarson.

Konferensens främsta resultat blev också att man beslöt tillsätta en sådan samarbetskommitté.

Kommunkonferensen fick en förnämlig avslutning i byns ordenshus. Där uppfördes T. S. Elliots berömda skådespel "Mordet i katedralen" av en grupp skolungdomar från Munkfors under ledning av rektor Sven Hellqvist. Det var en stor, en gripande prestation, där de unga skådespelarna gav sin inlevelse och friska inspiration i ett drama som spelade i medeltiden, men har sitt budskap om mod och obruten tro även i vår tid. Stor heder har Sven Hellqvist av denna föreställning, ett led i hans mästerliga hembygds- och bildningsarbete, som nog har få motsvarigheter i landet. Det är en tillgång för Värmland att ha

denne okuvlige ungdomsledare o. idealist i försvarskampen för "bygd i fara".

Avslutningsdagen var rik på underhållning och fägnad. Den värmländska måltiden var väl komponerad och visade vad dalen kunde bjuda i gamla tider. Signe Borlind kommenterade och en rad Ekshäradskvinnor demonstrerade. Det var samma goda stämning som när Norge härom året hade sitt berömda gästbud "Norsk mat" — det var ett stycke kulturhistoria därtill och uppskattades allmänt.

Gästbudet var omramat av ett trivsamt underhållningsprogram där bl. a. det unga löftet Berit Hjulstad från Hagfors gjorde stor lycka med sina folkvisor liksom den förnämlige frödingstolkaren Fridolf Bergström från Boda och Erik "Kobben" Larsson från Sunne med sina värmlandshistorier.

Flinka damer ur Husmodersföreningen hjälpte till och de färgglada folkdräkterna livade upp i vinterrusket. Trots det dåliga helgvädet fylldes gästbudssalen och det var trångt om utrymme när Bäckalunds folkdanslag och spelmännen från Värmlands spelmansförbund drog in. De hade dessförinnan bjudit på ett trivselsprogram i hembygdsgården, där man drack kyrkkaffe efter högmässan i det gamla ekshäradstempellet. Som sig bör deltog också ett brudpar med följe, som åkte till Wermlandia i gammaldags landå. På Wermlandia visades en utställning av gamla bruksföremål med anknytning till gammal matkultur. Dagen avslutades med rektor Signe Borlinds synnerligen intressanta och givande föredrag om Nils Keylands forskargärning i Värmland.

En blommande landskapsruin

I den ståtliga volym om Europas Natur, som nyligen utkommit på Natur och Kulturs förlag med Kai Curry-Lindahl som författare, förekommer en utsökt skildring av Medelhavsområdet, som författaren träffande kallar "en blommande landskapsruin". Han framhåller hur denna Europas pärla är kontinentens mest förrödda land, trots dess klimat och givmilda natur.

Det kan väl närmast anses vara ett under att Medelhavsländerna fortfarande visar livskraft och kan föda en stor befolkning. De siffror som anföres är skrämmande:

"I Italiens bergstrakter, såväl i Alperna som i Apenninerna, beräknas 80 % av betesmarkerna vara erosionsskadade, huvudsakligen på grund av boska-

pens betning. Utan ett skyddande växttäckte spolas jorden bort och berget ligger naket. Än värre syner möter i Spaniens sierror och på dess stora högsätter. I detta land beräknas 60—80 % av all för jordbruk och boskapsskötsel utnyttjad mark vara svårt erosionsskadad. Inte ens terrasseringar har hjälpt att motverka erosionen, ty på höjderna ovanför finns inte det minsta grässtråk kvar, och regnvattnet sköljer obarmhärtigt bort all jord från sluttningarna. Gestens skadegörelse i Medelhavsländerna är enorm, och vad dess markförstörelse kostat mänskligheten torde inte kunna mätas i siffror."

Men uteslutet är inte att det döda landskapet skall kunna leva upp igen, att jorden skall tillfriskna och skogar-

Städning efter nedlagda flottleder

Som följd av den pågående rationaliseringen av skogstransporterna har bilkörningar i ökad omfattning kommit att ersätta flottningarna. Ändå kan man med fog hävda att de stora huvudlederna i våra älvdalar ännu länge kommer att vara oöverträffade transportleder ur kostnadssynpunkt.

Ett intensivt rationaliseringsarbete pågår vid flottleder och skiljeställen, vilket visar att man har förväntningar om flottningens framtid.

na återuppstå. Men, säger författaren, det kan innebära ett tusenårigt återuppbyggnadsprogram.

Hur tedde sig det forna landskapet, det som skymtar i antikens skildringar? Denna fascinerande bild ger oss författaren:

"I regel täcktes landet av ljusa, öppna skogar bestående av ädla lövträd — ekar, korkekar, vilda olivträd — med tät undervegetation som ett gensvar på den ymniga ljusmängden. De avlöstes på sandiga jordar av olika barrträd — pinjer, tallar, cypresser, cedrar m. fl. Otvivaktigt existerade redan tidigt kustområden med macchiavegetation, den franska "maquis", vilken i dag är så karakteristisk för Medelhavsområdet. Det är ett slags buskvegetation med ett mångtal arter av ständigt gröna träd och buskar. I nutiden har macchian spritt sig till områden vilkas forna sko-

skog.doktor Magnus Nordquist, Falun, hävdar detta när han tar upp frågan om städning efter nedlagda flottleder. Hur kvarstående flottledsanläggningar skall bortskaffas och vattendraget återställas i ursprungligt skick är dock när en flottled nedlagts ett allmänt naturvårdsproblem och lokalt även ett problem ur andra synpunkter.

Enligt bestämmelserna i gällande vattenlag må allmän flottled på ansökan avlysas av vattendomstolen, där flott-

gar har huggits ned. Förr klättrade lövskogarna högt upp på bergssluttningarna längs Medelhavets kuster liksom också i inlandet, där de nådde en höjd av ca 1000 m ö.h. Lokalt utbreddes sig än högre upp en annan typ av täta bergsskogar, tills de avlöstes av barrträd, vilka bildade ett bälte upp till trädgränsen.

Tidigare var hela Medelhavsbackenets länder täckta av sådana klimaxskogar, en nästan otrolig situation jämfört med nutidens skrämmande verklighet."

Detta om Medelhavet är ett gott smakprov ur en bok som flödar av rik kunskap, till mycket stor del grundad på självsyn, av iakttagelse och grundlighet. Illustrationerna, delvis utsökta färgbilder, är väl valda, stödjande texten. Boken är tryckt hos Conzett & Huber i Zürich.

J. N.

ningen kan anses vara alldeles nedlagd. Vanligen plägar flottleden inte ha tillförts flottgods under några år, innan formell ansökan om avlysning inges. Efter att ha hört de lokala intressena m. fl. fattar domstolen sitt beslut om bifall eller ej till ansökan.

I vattenlagen stadgas vidare att, om flottleden i vederbörlig ordning blivit avlyst, må den som kan lida men av att flottledsanläggningen bibehållas, av vattendomstolen tillåtas bortskaffa anläggningen i fråga samt förfoga över det bortskaffade. Enligt lagen om flottning äger länsstyrelsen rätt att utse särskild förvaltare för avlyst flottleds tillhörighet. Om tillgångarna i avlyst flottled överstiger skulderna, skall behållningen fonderas hos flottningsföreningen eller om föreningen samtidigt upplöses tillfalla länets skogsvårdsstyrelse att användas till främjande av skogsvården inom flottledsområdet.

Under år 1963 ingav Österbygdens vattendomstol en framställning till K. M:t om att på allt flottgods som framförs i flottlederna, skall läggas en mindre avgift, vilken skulle tillföras en för hela riket gemensam fond, förslagsvis förvaltd av fiskeristyrelsen. Denna skulle användas för återställningsåtgärder och ersättningar i avlysta flottleder. Åtgärderna skulle komma att åläggas den flottningsförening, som senast handhaft den allmänna flottningen i leden.

När en flottled definitivt blivit nedlagd, har byggnaderna i denna (kistor, dammar m. m.) ofta fått kvarbli, läm-

nade till förstörelse av vind och vatten. De blir då ingalunda någon uppbygglig syn ur naturvårdssynpunkt, och i många fall dessutom till men för människor och djur. Vandringar i de mera avlägsna skogsbygderna torde i många fall bestyrka, att så är förhållandet.

I avsaknad dels av tidigare lagbestämmelser om vederbörandes skyldigheter i detta hänseende, dels av intresse från vederbörande flottningsförenings sida att verkställa och bekosta uppröjningarna och den erforderliga städningen har det syntts domstolen nödvändigt att söka åstadkomma kompletterande lagbestämmelser i ärendet.

K. M:t har ännu inte fattat beslut i ärendet, men vattendomstolens hemställan har remitterats för utlåtande till myndigheter och organisationer.

Av särskilt intresse är det utlåtande, som avgetts av Svenska flottledsförbundet. Förbundet anser att särskilda sakkunniga bör få i uppdrag att utreda och avgiva förslag i fråga om sådana skador, som uppkommer eller uppkommit på grund av kvarlämnade flottledsanordningar i avlysta flottleder. Den ifrågasatta utredningen skulle enligt utlåtandet få taga ställning till åtskilliga betydelsefulla frågor som berör den allmänna flottningen.

Förbundet hävdar, att om fondbildning över huvud skall äga rum, bör fonderna bildas för varje flottningsförening för sig. Det torde inte heller enligt förbundets mening vara givet att förvaltningen bör anförtros fiskeristyrelsen. Även andra sakägarintressen än fisket kan nämligen vara beroende av ifrågasvarande åtgärder.

Vid Skånes ornitologiska förenings sammanträde i oktober höll greve Hans Wachtmeister, Johannishus, föredrag över ett synnerligen aktuellt ämne nämligen möjligheten till kombination av en rationell markanvändning med upprätthållandet av rika vilt- och fågelstammar. Föredraget, som illustrerades av utomordentliga färgbilder, gav en överblick över det nuvarande läget på naturvårdsfronten och samtidigt en mängd praktiska tips om hur den enskilde kan bidra till att skapa en rik miljö för växter och djur och därmed för människor.

Ornitologerna har genom att rikta uppmärksamheten på faran av ett ohälsamt bruk av gifter på åkrar och fält gjort en synnerligen betydelsefull insats. Man måste emellertid hålla i minnet, att jordbruket som det nu är uppbyggt inte kan klara sig utan vissa kemiska bekämpningsåtgärder. Greve Wachtmeister ansåg, att ett förbud mot användning av de allra giftigaste kvicksilverföreningarna vore befogat, men att de mindre farliga typerna borde tillåtas även framgent. Lagstiftningen på detta område bör ske internationellt.

Biociderna har emellertid inte ensam orsakat alla de faunaförluster, som vi f. n. har att notera. Som exempel

nämndes, att rapphönan troligen inte minskat huvudsakligen på grund av direkt förgiftning, utan därför att dess viktigaste näringsväxter försvunnit som en följd av bekämpningsåtgärder.

Inom miljövårdens område finns det oändligt många arbetsuppgifter. Hagmarkerna måste bevaras antingen genom "ideell" röjning eller genom fortsatt betesgång, öppna marken, och ekdungarna bör få fortleva, trots att de inte avkastar några nämnvärda vinster.

Med särskild kraft ville greve Wachtmeister framhäva att en grundförutsättning för ett rikt djurliv är att djuren beredes skydd under någon del av året. Landstigningsförbud på för sjöfågeln betydelsefulla skär och öar bör upprätthållas åtminstone fram till början av juli.

Greve Wachtmeister avslutade sitt föredrag med en vädjan till ornitologer av alla slag, vetenskapare såväl som amatörer, att medverka till spridning av kunskap om hur man kan förena rationell markvård med ett rikt djur- och växtliv. Och nog hade de närvarande fått en tankeställare och en maning till egna insatser i större eller mindre skala genom greve Wachtmeisters stimulerande föredrag.

är ett nyckelord i dagens ekonomiska-politiska debatt. Problemställningen är allvarlig och angår oss alla; hur skall hembygden se ut i nästa generation?

Temat är aktuellt även i grannländerna, som en offentlig diskussion nyligen visade (Svenska Sparbanksföreningen). Referatet ger några intressanta glimtar:

Norrmännen är obotliga romantiker när de kastar sig in i en lokalisering-debatt. Man får inte glömma människan för effektiviteten. Välfärd och trivsel bestäms också av andra faktorer än de materiella, är teman som de ständigt varierar. Dessa tankegångar kan också spåras bakom riktpunkten för deras lokaliseringspolitik: den decentraliserade lokaliseringspolitik.

Ende norrmannen i Svenska Sparbanksföreningens estraddebatt om lokaliseringspolitikens grundvalar, chefen för Norges bank Erik Brofoss, gjorde sig till tolk för denna norska form av lokaliseringspolitik, men hans synpunkter mötte föga gensvar bland de svenska deltagarna. Politikerna sätter gärna människan i centrum — men bara i ord, sade den norske gästen. Se på Fagersta, det är ett gott exempel på en liten ort som kan bli hemort för en storindustri med världsrykte.

Industriförbundets Axel Iveroth och LO-ekonomen Rudolf Meidner opponerade sig. Lika väl som det finns exempel på storstadsmonstra så finns det exempel på glädjelösa småsamhällen, sade Meidner. Utan att vilja säga något ont om platsen i och för sig — nog skulle han föredra Stockholm framför Fagersta om han var tvungen att välja.

Lokaliseringsexperten professor Gunnar Arpi ville inte acceptera tanken på två eller tre storstadsområden, där nästan hela landets befolkning skulle samlas. Å andra sidan fann han det vara för mycket med en stark stödjepunkt i vart och ett av de 282 kommunblocken. I stället ville han få något mitt emellan dessa ytterligheter, alltså något tiotal städer som är så stora och mångsidiga att de utgör goda alternativ till en storstadslokalisering.

Arpi tänkte sig att samla så mycket som möjligt av svenska folket i rätt stora områden kring de största servicestäderna och kom fram till sammanlagt 28 block, varav de tre största skulle utgöras av Stockholms-, Göteborgs- och Malmöområdena, det sistnämnda omfattande hela västra Skånes 16 kommunblock.

Centralt organ för naturvården

Enligt principbeslut vid 1965 års vårriksdag skall statens vatteninspektion, väg- och vattenbyggnadsstyrelsens vatten- och avloppsbyrå samt statens luftvårdsnämnd den 1 juli 1967 sammanföras med statens naturvårdsnämnd till ett centralt organ för hela naturvårdsområdet. Vid samma tidpunkt inordnas länsingenjörkontoren i länsstyrelserna, som har ansvaret för naturvårdsverksamheten på det regionala planet.

Kungl. Maj:t har uppdragit åt statskontoret att företa utredning rörande organisationen av naturvårdsverksamheten samt att framlägga därav föranleda förslag. Statskontorets uppdrag omfattar bl. a. den centrala och regionala

ledningen av verksamheten, den interna organisationen, personalorganisationen och övriga resurser för verksamheten, samt att statskontoret bör bedriva arbetet rörande utformningen av den nya naturvårdsorganisationen i nära samarbete med berörda myndigheter, kommittéer och andra av omorganisationen berörda.

För utredningens genomförande har en arbetsgrupp bildats med representanter för jordbruksdepartementet, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, statens vatteninspektion, statens naturvårdsnämnd, statens luftvårdsnämnd samt länsförvaltningsutredningen.

SVENSKA LANDSKAPSRÄTTER

av
OSKAR JAKOBSSON

500 utförliga recept
300 illustrationer av
Ylva Källström-Eklund

Utg. i samarbete med
Svenska Turistföreningen
Tåligt, mattlaminerat band
25:—

BO ROSEN:

SILJANSBYGDEN I NÄRBILD & SILJAN

— en handbok, 132 s., utförlig ortförteckning,
9 kartor, sak- och personregister.

hft 15:50

En presentation i text
och bild.

hft 19:50 inb 25:50

GENERALSTABENS LITOGRAFISKA ANSTALTS FÖRLAG

FÖR VÅRDEN AV SVENSK
BYGD OCH NATUR

SOM EN HYLLNING

TILL

HAR

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS

HEMBYGDSFOND

FÅTT MOTTAGA EN GÅVA
FRÅN

FÖR VÅRDEN AV SVENSK
BYGD OCH NATUR

TILL HUGFÄSTANDET AV MINNET

AV

HAR TILL

SAMFUNDET FÖR HEMBYGDSVÅRDS

HEMBYGDSFOND

ÖVERLÄMNATS EN GÅVA
FRÅN

Vid lyckönskan och kondoleans

glöm ej Hembygdsfonden — För aktiv vård av svensk bygd och natur — med ett bidrag. Insätt beloppet på postgiro 90 06 89, Samfundet för Hembygdsvård, Stockholm, med angivande av givare och mottagare eller ring till Samfundet (tel. 11 94 24, 11 94 44) och insätt senare beloppet på postgiro 90 06 89.

NATUR OCH MILJÖ

BYRÅ FÖR LANDSKAPSVÅRD

**konsultering och förslag
till landskaps- och miljövård vid**

*grus- och stentäkt
industrier vägar
parkering rastplatser*

*fritidsområden
parker
idrottsplatser
institutioner
kommunala byggnader
skolor
kyrkogårdar
bostadsbebyggelse*

kraftverk sjöreglering

Mäster Samuelsgatan 3, Stockholm C — Telefon 08-119455